

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**GIDA SİSTEMİ KRİZİNE KENTLERDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI:
İSTANBUL'DA ALTERNATİF YAPILAR, AKTÖRLER VE POLİTİKALAR**

DOKTORA TEZİ

Cansu İLHAN

Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı

Şehir ve Bölge Planlama Programı

MART 2024

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**GIDA SİSTEMİ KRİZİNE KENTLERDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI:
İSTANBUL'DA ALTERNATİF YAPILAR, AKTÖRLER VE POLİTİKALAR**

DOKTORA TEZİ

**Cansu İLHAN
(502152816)**

Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı

Şehir ve Bölge Planlama Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ebru KERİMOĞLU

MART 2024

ISTANBUL TECHNICAL UNIVERSITY ★ GRADUATE SCHOOL

**SEEKING SOLUTIONS TO THE FOOD SYSTEM CRISES IN CITIES:
ALTERNATIVE STRUCTURES, ACTORS AND POLICIES IN İSTANBUL**

Ph.D. THESIS

**Cansu İLHAN
(502152816)**

Department of Urban and Regional Planning

Urban and Regional Planning Program

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Ebru KERİMOĞLU

MARCH 2024

İTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 502152816 numaralı Doktora Öğrencisi Cansu İLHAN, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “GIDA SİSTEMİ KRİZİNE KENTLERDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI: İSTANBUL'DA ALTERNATİF YAPILAR, AKTÖRLER VE POLİTİKALAR” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Ebru KERİMOĞLU**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Ferhan GEZİCİ KORTEN**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Cemal YALÇINTAN
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Elif ALKAY
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru SEÇKİN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : 4 Ocak 2024
Savunma Tarihi : 21 Mart 2024

Cumhuriyetimizin 100. yılına,

ÖNSÖZ

William T. Volmann, “Carbon Ideologies” adlı kitabında şöyle diyor:

“Bir gün, belki bugünden çok da uzak gelecekte olmayan bir gün, bugün üstünde yaşadığımızdan daha sıcak, daha tehlikeli ve biyolojik açıdan çok daha eksilmiş bir gezegenin sakinleri, senin ve benim neler düşündüğümüzü ya da hiç düşünüp düşünmediğimizi merak edebilir.”

Bu çalışma, dünyanın gidişatına gıda sistemi üzerinden bakarak daha iyiye ulaşabilmeyi umut ederek ortaya çıktı. Gıda sisteminin karmaşık ve etkileşimli yapısını anlamak güç olsa da bu süreç bana koca bir labirent içerisinde kaybolmuş gibi hissederken belirsizlikle başa çıkmayı ve kendi yolumu bulmayı öğretti. Bugün geriye dönüp baktığımda sonucun değil, sürecin kıymetli olduğunu daha iyi anlıyorum.

Öte yandan bu süreci daha kolay hâle getiren danışmanım Doç. Dr. Ebru KERİMOĞLU, tez izleme komitesi jüri üyeleri Prof. Dr. Ferhan GEZİCİ KORTEN ve Prof. Dr. Murat Cemal YALÇINTAN’a süreç boyunca sağladıkları rehberlik ve anlayışlı tutumları için,

Tez savunma komitesi jüri üyeleri Prof. Dr. Elif ALKAY ve Doç. Dr. Ebru SEÇKİN’e değerli yorumları ve katkıları için,

Benzer süreçlerden geçen arkadaşlarım Asiye Büşra BOZ ER’e gerçek bir *wonder woman* ve ilham perisi olduğu için; Aysun AYGÜN OĞUR’a her daim çalışkan, sorumlu ve örnek bir akademisyen olduğu için; Batuhan GUGUK’a motivasyon dolu konuşmaları ve alan çalışmasının tamamlanmasında sağladığı *networking* için; doktora süresince en fazla daraltıp bunalttığım, yordüğüm Belgin GÜMRÜ’ye sabrı ve bilgelik dolu cevapları için; Görsev ARGİN UZ’a muhteşem mizah anlayışı ile daima yüzümüzü güldürdüğü için; Özlem TEPELİ TÜREL’e canlı bir *yardım bileti* olduğu için,

Son olarak ise sevgili anne ve babama her daim *orada* oldukları için çok teşekkür ederim.

Mart 2024

Cansu İLHAN
(Şehir Plancısı)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiii
SEMBOLLER	xv
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xvii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xix
ÖZET.....	xxi
SUMMARY	xxiii
1. GİRİŞ	1
1.1 Problem Tanımı, Tezin Amacı ve Kapsamı.....	1
1.2 Çalışmanın Evrimi, Özgünlüğü ve Literatüre Katkısı	6
1.3 Araştırma Soruları ve Yöntemi.....	8
2. GIDA REJİMLERİ ANALİZİ VE SİSTEMİN KRİZİ	13
2.1 Gıda Rejimleri Analizi	13
2.1.1 Birinci gıda rejimi: 1870-1939'lar	16
2.1.2 İkinci gıda rejimi: 1950-1970'ler	18
2.1.3 Üçüncü gıda rejimi: 1980'lerden günümüze.....	23
2.2 Neoliberalleşme Ve Gıdanın Krizi.....	31
2.2.1 Gıdanın çok boyutlu krizi	32
2.2.2 COVID-19 pandemisi ve tedarik krizi	51
2.3 Krizin Getirdikleri: Yeni Kavramlar Ve Toplumsal Hareketler	54
2.3.1 Değişen kavramlar ve talepler.....	55
2.3.2 Toplumsal hareketler ve sürdürülebilirlik tartışmaları.....	64
2.3.2.1 Karşı (alternatif) küreselleşme hareketleri	66
2.3.2.2 Sürdürülebilir gıda sistemi arayışları	70
2.4 Bölüm Değerlendirmesi	72
3.SİSTEMİN KRİZİNDE ALTERNATİF YAPILAR VE AKTÖRLER: KENTLERDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI	75
3.1 Gıda Sisteminde Karşı Hareket: Alternatif Gıda Ağları	75
3.1.1 Gıda sistemine itiraz ve karşı inşa.....	75
3.1.2 Alternatif gıda ağları eleştirileri ve yeşil elitizm tartışmaları	83
3.2 “Yeni Gıda Denklemi” Ve Krizlerin Çözümünde Kentler	93
3.2.1 “Yeni gıda denklemi” ve kentler.....	93
3.2.2 Kentsel gıda planlaması ve stratejileri	97
3.2.3 Dünyadan yaklaşımlar ve iyi uygulamalar.....	110
3.3 Bölüm Değerlendirmesi	116
4. TÜRKİYE’DE SİSTEMİN KRİZİ VE ALTERNATİF YAPILAR.....	119
4.1 Türkiye’de Tarım Ve Gıda Politikaları.....	119
4.1.1 Cumhuriyet’ten 1980’e tarım gıda politikaları	119
4.1.2 1980’den günümüze tarım gıda politikaları	122

4.1.3	Neoliberalleşme ve perakendeciliğin gelişimi	130
4.2	Türkiye’de Gıdanın Krizi Ve Gıda Muhalefetleri.....	139
4.3	Türkiye’de Alternatif Yapılar Ve Aktörler: Gıda İnisiyatifleri Ve Kentler	143
4.3.1	Türkiye’de alternatif gıda ağları’nın gelişimi	143
4.3.2	Kentsel gıda politikaları: yerel yönetim politikalarında gıda.....	151
4.4	Bölüm Değerlendirmesi	155
5.	İSTANBUL’DA GIDA SİSTEMİNİN ALTERNATİF YAPILANMASI VE AKTÖRLERİ	157
5.1	Çalışma Alanı Ve Kapsamı.....	157
5.2	Bulgular: Alternatif Aktörlerin Alternatif Çıktıları	168
5.2.1	Alternatif gıda ağları: gıda toplulukları ve kooperatifler	168
5.2.1.1	Sisteme itiraz ve karşı inşa pratikleri	169
5.2.1.2	Alternatif gıda, toplum ve çevre.....	170
5.2.2	Yerel yönetim: İstanbul büyükşehir belediyesi.....	176
5.2.2.1	Eylemler, sınırlar ve problemler	176
5.2.2.2	İstanbul Gıda Strateji Belgesi.....	190
5.2.3	Kentsel gıda sistemi içerisindeki aktörlere göre alternatif sistem ve politikalar	196
5.2.3.1	Alternatiflerin sistemi dönüştürme kabiliyeti.....	196
5.2.3.2	Sürdürülebilir bir sistemin gereklilikleri.....	206
5.3	Bölüm Değerlendirmesi	209
6.	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	211
	KAYNAKLAR.....	227
	EKLER.....	255
	ÖZGEÇMİŞ.....	265

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGA	: Alternatif Gıda Ağları
AİA	: Alternatif İaşe Ağları
AKOM	: Afet Koordinasyon Merkezi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AMAP	: Associations pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne
AOA	: Agreement on Agriculture
APA	: American Planning Association
BETAM	: BÜ Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
CRFS	: City-Region Food Systems
ÇMO	: Çevre Mühendisleri Odası
DB	: Dünya Bankası
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FAO	: Food and Agriculture Organisation
FSA	: Food System Approach
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GSY	: Gıda Sistemi Yaklaşımı
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
IATP	: Institute for Agriculture and Trade Policy
ICLEI	: Local Governments for Sustainability
IEA	: International Energy Agency
ILRI	: International Livestock Research Institute
IFPRI	: International Food Policy Research Institute
IMF	: International Monetary Fund
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change
IPES	: International Panel Experts on Sustainable Food Systems

İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İİDEP	: İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı
İGSB	: İstanbul Gıda Strateji Belgesi
İPA	: İstanbul Planlama Ajansı
İSKİ	: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KAK	: Kodeks Alimentarius Komisyonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
MUFFP	: Milano Urban Food Policy Pact
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
OECD	: The Organisation for Economic Cooperation and Development
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
OYPA	: Ordu Pazarları
PAN	: Pesticide Action Network
SKA	: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDT	: Topluluk Destekli Tarım
TRIPS	: Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
TÖF	: Tüketici Örgütleri Federasyonu
UNEP	: United Nations Environment Programme
WWF	: Worldwide Fund for Nature

SEMBOLLER

CO₂ : Karbondioksit

N : Azot

°C : Santigrat

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 : Endüstriyel ve alternatif gıda ağları.	82
Çizelge 3.2 : Gıda sisteminin yatay boyutu ile ilişkili çeşitli uygulama örnekleri	105
Çizelge 3.3 : Gıda sisteminin dikey boyutu ile ilişkili çeşitli uygulama örnekleri	106
Çizelge 4.1 : Uluslararası sermayenin Türkiye’de kurduğu ortaklıklar	128
Çizelge 4.2 : 1996-2005 arası perakendeciliğin gelişimi	133
Çizelge 4.3 : 2005-2008 arası perakende devlerinin pazar payı değişimi	134
Çizelge 4.4 : Farklı pazarlama kanallarında fiyat değişimleri.....	136
Çizelge 4.5 : Türkiye’den çeşitli Alternatif Gıda Ağları’na ilişkin özet tablo.	148
Çizelge 5.1 : İstanbul’da üretim, tüketim ve kendine yeterlik oranı.	157
Çizelge 5.2 : Gıda sistemi aktörleri.	163
Çizelge 5.3 : Yerel yönetim departmanlarının kentin gıda sistemi ile olan ilişkisi.	166
Çizelge 5.4 : Alternatif gıda örgütlerinin kentin gıda sistemi ile olan ilişkisi.....	166
Çizelge 5.5 : STK’lar ve üreticilerin gıda sistemi ile olan ilişkisi.....	167
Çizelge 5.6 : İİDEP tarım ve gıda ile ilişkili öncelikli uyum eylemleri.	183
Çizelge 5.7 : İİDEP azaltım eylemleri.....	183

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Gıda sistemi krizi.....	32
Şekil 2.2 : Sürdürülebilir gıda zinciri.	70
Şekil 3.1 : Farklı kentlerde gıda stratejileri kapsamı ve oluşturulma süreçleri.	114
Şekil 5.1 : Gıda sistemi faaliyetleri	161
Şekil 5.2 : Gıda sistemlerinin bileşenleri.....	161
Şekil 5.3 : Aktör grupları.....	163
Şekil 5.4 : Görüşme yapılan yerel yönetim departmanları ve gıda örgütleri.....	165
Şekil 5.5 : Kentsel gıda sistemi içerisindeki diğer aktörler.	167
Şekil 5.6 : İGSB’de yer alan hedeflerin gıda sistemi içerisindeki dağılımı.....	193

GIDA SİSTEMİ KRİZİNE KENTLERDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI: İSTANBUL'DA ALTERNATİF YAPILAR, AKTÖRLER VE POLİTİKALAR

ÖZET

Gıda sistemi, çevresel, ekonomik ve toplumsal faktörlerin etkileşim içinde olduğu karmaşık bir yapıdır. Bu sistem, tohumdan sofraya kadar geniş bir yelpazede toplumsal ve ekolojik konuları içerisine alan çok boyutlu bir süreçtir. Gıda sistemi üretim, dağıtım, işleme, tüketim ve atık yönetimi gibi bir dizi faaliyeti içermekte ve bu faaliyetler çevresel faktörlerle, ekonomik koşullarla ve toplumsal dinamiklerle etkileşim halindedir. Geçmiş yüzyılda bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte dünya genelinde gıda üretimi ve verimliliği önemli ölçüde artmış olmasına rağmen, günümüzde hala milyonlarca insan açlık ve yetersiz beslenme sorunlarıyla karşı karşıyadır. Küresel Açlık İndeksi'ne göre her yıl milyonlarca insan açlık nedeniyle yaşamını yitirmekte, yüz milyonlarca insan açlıkla mücadele etmekte ve milyarlarca insan gıda güvencesizliğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, mikro besin eksiklikleri veya gizli açlık olarak adlandırılan sorun, milyarlarca insanı etkilemektedir. Bunlara ek olarak, kentleşme, nüfus artışı, tarımsal üretimde kullanılan kimyasal girdilerden kaynaklanan çevresel sorunlar, iklim değişikliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan aşırı hava olayları gıda sistemlerinin temel zorlukları arasındadır. Son dönemde ise 2008 küresel gıda krizi ve 2020'deki COVID-19 pandemisi, gıda sistemlerinin sürdürülebilirliği konusundaki endişeleri artırmış ve sistemin kırılganlığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Küresel gıda sisteminin neden olduğu çok boyutlu kriz ise dünya genelinde gıda muhalefetlerini ve alternatif bir sistem arayışını ortaya çıkarmıştır. Gıda sistemine ilişkin endişelerin toplum tarafındaki karşılığı üretici ve tüketicilerin doğrudan birbirine bağlandığı yeni örgütlenme pratiklerini ortaya çıkarırken, diğer yandan sistemin dönüşümünde ve sürdürülebilir bir sistem oluşturma yollarının oluşturulmasında öne çıkan bir diğer aktör ise yerel yönetimler olmuştur. Bu çalışma yerel yönetimlerin ve alternatif gıda örgütlerinin kabiliyet, kapasite ve rollerini ve değişimin öznesi olarak bu iki yapının etki sınırlarını açıklığa kavuşturmayı amaçlamıştır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi, araştırma deseni olarak ise “durum çalışması” seçilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem, araştırma sorularının doğasından kaynaklanan gereksinimler doğrultusunda belirlenmiştir. Çalışmanın bulguları yerel yönetim politikalarının çoğunlukla mevcut yasal sınırlarla kısıtlandığını ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) politika yaklaşımının radikal bir kopuş ortaya koymadığını, aksine mevcut zorlukları anlama, uyum sağlama ve sürdürülebilir gıda sistemine geçişi teşvik etme amacını yansıttığını göstermektedir. Alternatif Gıda Ağları'nın ise alternatif sistem tahayyüllerini uygulama potansiyeline sahip olmakla birlikte geniş toplumsal katmanlara ulaşmadıkça sistemi dönüştürme kapasitesinin sınırlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hem yerel yönetimin etkili yönetim adımları atması hem de alternatif gıda inisiyatiflerinin kapsayıcı bir yapı oluşturarak toplumsal çeşitliliği desteklemesi, İstanbul'un sürdürülebilir gıda sistemine geçişinde kritik önemdedir.

SEEKING SOLUTIONS TO THE FOOD SYSTEM CRISES IN CITIES: ALTERNATIVE STRUCTURES, ACTORS AND POLICIES IN İSTANBUL

SUMMARY

The food system is a complex construct where environmental, economic, and social factors regularly interact with each other. The interactions between the components of the system lead to various outcomes in a wide range of areas. Extending beyond being an area of sole consumption, food is a multidimensional system that encompasses a variety of societal and ecological issues from seed to table. The food system involves various activities within a broad process including but not limited to production, distribution, processing, consumption, and waste management. Each of these activities are intricately linked to environmental factors, economic conditions, and societal dynamics. Therefore, the food system is profoundly influenced by cultural, social, and economic contexts. Having a deep understanding of the interactions within a food system is crucial to achieve a sustainable and resilient system.

Over the past century, scientific and technological advancements provided a significant increase in global food production and efficiency. Yet, millions of people still face hunger and malnutrition. According to the 2022 Global Hunger Index, each year 9 million people lose their lives due to hunger, 828 million people suffer from hunger, and 2.3 billion people face food insecurity. Moreover, micronutrient deficiencies, also known as hidden hunger, affect more than a billion people worldwide. In addition to the challenges related to safe, healthy, nutritious, and sufficient access to food urbanization, population growth, greenhouse gas emissions arising from high-input farming activities as well as disrupted ecosystems, intensified climate crises and extreme weather events, the elimination of peasantry in agriculture, food inflation, and food-related public health problems prove to be the major challenges to the current food system.

The global food crisis in 2008 led to protests and uprisings that were sparked by the hike in food prices, while the COVID-19 pandemic that broke out in early 2020 resurfaced the concerns about the sustainability of food systems. The pandemic also revealed the vulnerabilities in food production and distribution systems due to diseases that can spread from animals as well as the vulnerability of the system to crises due to restricted food and labor mobility during the pandemic. While the 2008 food crisis and the COVID-19 pandemic underlined the challenges that threaten the global food system, the environmental damage, social upheaval, and public health issues caused by the food system have long been a hot topic of debate.

In summary, current food systems fail to ensure food safety for everyone, and the impacts of food production, processing, transportation, distribution, consumption, loss, and waste have increased more than ever. Recent crises such as the COVID-19 pandemic and the wars revealed the fragile nature of food systems, thus emphasizing the importance of ensuring a flexible food system in the face of crises.

Concerns regarding the sustainability of food systems continue to intensify. Multidimensional food crises that arise from ecological, economic, and social issues have brought about opposing food movements as well as a quest for alternative systems worldwide. There are many factors that gave rise to opposing food movements and a search for alternatives: issues such as ensuring food security; concerns about the production, distribution, and safety of the food consumed; the elimination of peasantry in agriculture; the dominance of multinational corporations; the intensification of the climate crisis and ecological damage arising from the current production practices, monoculture, and the increased use of highly chemical inputs; concerns about the ability to continue transporting agriculture, food, and components at the global scale. In addition to these concerns, there is a growing demand for transformation and sustainability from society, thus leading to the emergence of new organizational practices that strive to directly connect producers and consumers. These initiatives, known as Alternative Food Networks (AFNs) include various structures such as food communities, cooperatives, initiatives, and community-supported agriculture.

AFNs take a stance against the wild and uncontrolled growth of industrial agriculture. They draw attention to the social and ecological costs of this growth and offer the opportunity to make an epistemic intervention. In addition to AFNs, local governments play a leading role in the transformation of the food system. As of the 21st century, many cities have begun to formulate 'urban food strategies' and 'food charters' in an effort to address food policies. Urban food strategies aim to create an *alternative* position that strives to balance the negative externalities by addressing various environmental and health issues that are overlooked by the market. These strategies focus on managing urban food systems in a more sustainable and fair fashion while approaching food policies with a broader perspective.

The increasing role of cities in matters related to food represents a significant departure from the former situation where private market forces were dominant and the influence of local authorities was quite limited. Today, cities increasingly bear the responsibility to find solutions to the problems that emerge within their boundaries. The increasing population and urbanization rates make cities more inclined to take action to meet their residents' need for food, further emphasizing their key role in food systems. In summary, the multilayered crisis within today's food system, which is a consequence of neoliberalization and the corporate food regime that emerged in the 1980s, as well as the necessity to readdress the food system have been embodied as alternative systems that are formed by civil society with different motivations. On the other hand, cities have become increasingly important with their practices in implementing urban food policies.

Against this backdrop, the aim of this study is to clarify the capabilities, the capacity, and the role of local governments and alternative food initiatives and to delineate the boundaries of their impact as agents of change. By analyzing the urban food system in Istanbul, the study illustrates how local governments and alternative food initiatives contribute to the food system and lead to change.

The research focuses on Istanbul for two reasons: First of all, Istanbul has a longer background in terms of the efforts to shape an alternative food system and hosts the highest number of different organizations and opposing food movements that help shape the alternative food system. The number of such movements particularly proliferated with the formation of neighborhood forums after the Gezi Park protests. The Gezi Park protests increased citizens' capability to take initiative and get

organized in an effort to address various social issues, thus creating a democratic and egalitarian public space. Second, Istanbul proves to be the driving force in Turkey with the population and economic activities it accommodates, and in recent years, the IMM has adopted a comprehensive approach to address urban food policies.

The study explores alternative food initiatives and local policies based on the three main headings suggested by the Food System Approach (social welfare, food security, and environmental safety). The research questions of the study were formulated “to understand” and “to explore the relationships;” therefore, a qualitative analysis proved to be the best method for the purposes of this study. The method was refined based on the requirements of the research questions. The method allowed respondents to frankly express their opinions and experiences, thus enabling the researcher to thoroughly understand their impacts on the food system. The case study method provides a detailed examination of a particular case in a real-world context, thus providing an in-depth understanding of the impacts of alternative food initiatives and the local government on the food system in Istanbul.

The primary method to collect the necessary data for the research was face-to-face “in-depth interviews,” which were conducted online. The interviews were conducted between August 2021 and May 2023. “Document analysis” was utilized as a supporting data collection method. A total of 35 interviews were conducted with respondents in three categories: (1) local government, i.e. IMM (14 respondents), (2) alternative food initiatives (7 respondents), and (3) other actors, i.e. relevant NGOs and producers (14 respondents). Purposive sampling was used to identify the respondents in each category. When selecting the respondents in the IMM, particular attention was paid to ensure that the respondents work in departments that address different aspects of the food system. Respondents in alternative food initiatives were identified so as to ensure that they represent different typologies such as cooperatives and food communities, and community gardens were not included as a typology. Respondents in NGOs were identified to represent organizations that operate in different contexts based on the Food System Approach, and particular attention was paid to include NGOs and professional chambers that operate in various areas, such as environmental safety, food safety, consumer rights, the welfare of producers, etc. When selecting producers for in-depth interviews, it was ensured that they perform agroecological farming. “Descriptive analysis” and “thematic analysis/categorical content analysis” were used to analyse the data.

The findings of the study indicate that the policies of local governments are mostly constrained by existing legal limits, and the policy approach of the Istanbul Metropolitan Municipality (IMM) does not prove to be a radical departure from the conventional food system but rather reflects IMM’s intention to comprehend existing challenges, to adapt accordingly, and to promote the transition to a sustainable food system. Regardless of how limited they may be, the efforts of the IMM hold the potential to achieve change in the existing system, and effective governance is required to ensure that any step taken towards a sustainable food system evolves into a more effective transformation. The facilitating role of the IMM is a significant and crucial step in transforming the local food system.

Alternative Food Networks (AFNs), on the other hand, have the potential to implement the visions for an alternative system; however, their capacity to transform the system is limited as long as they fail to reach broader social groups. AFNs tend to offer limited social inclusivity as they typically appeal only certain socioeconomic classes.

Therefore, AFNs are not likely to trigger anything beyond a transformation driven by ethical consumerism. Unless they achieve to appeal all layers of society, AFNs will fail to fully realize the potential for a widespread social change and transformation. Accordingly, in order to form a more effective strategy for the transition to a sustainable food system in Istanbul, it is critical that the IMM continues its efforts in effective governance and the AFNs adopt an inclusive character that ensures social diversity.

This study, which focuses on the case of Istanbul by scrutinizing both the role and the transformative potential of alternative food initiatives and the IMM, is significant given that it adds onto the limited literature that analyses case studies on the evolving role of local governments in shaping the food system. The study is also valuable for it addresses alternative food initiatives and the local government (in this case the IMM) together towards shaping an alternative system, thus making suggestions on opportunities, limitations, obstacles, and authorities. With its analysis of the IMM, this study proves to be a comprehensive starting point. Yet, it should be kept in mind that the district municipalities in Istanbul also holds the potential to make certain interventions in the food system, and each district municipality is unique in terms of location, authority, budget, and legal limitations. Therefore, future studies may be conducted to further scrutinize different tiers of local governments and their impacts on the food system.

1. GİRİŞ

1.1 Problem Tanımı, Tezin Amacı ve Kapsamı

Alexander von Humboldt, Venezuela kıyılarındaki seyahatinde inci avcılığının istiridye stoklarını tükettiğini fark ettiğinde güncesine şöyle not almıştı; “Her şey etkileşimdir ve karşılıklıdır” (Wulf, 2016).

Humboldt’un doğadaki gözlemlerini anlatan bu sözü gıda sisteminin karmaşık ve etkileşimli yapısını anlamada oldukça önemli bir bakış sunmaktadır. Gıda sistemi çevresel, ekonomik ve toplumsal faktörlerin bir arada olduğu karmaşık bir yapıdır. Sistem içerisindeki her bileşen diğerleri ile karşılıklı bir etkileşim içerisinde ve bu etkileşimler toplumsal ve çevresel sonuçlar yaratmaktadır. Zira gıda yalnızca bir tüketim ögesi değil, tohumdan sofraya değin toplumsal ve ekolojik pek çok meseleyi içerisine alan çok boyutlu devasa bir sistemdir(MAD, 2018).¹ Yüzyıllar boyunca gıdanın nerede, nasıl ve kimler tarafından üretildiği konusu gıda sisteminin neden olduğu sonuçların belirleyicisi olmuştur. Uzun yıllar boyunca gıda güvencesinin sağlanmasına odaklanan tartışmalar üretim ve verimlilik artışını hedef alan bir yaklaşımı teşvik etmiş ve nihayetinde geçtiğimiz yüzyılda tarım ve gıda alanında gerçekleşen bilimsel ve teknolojik gelişmeler dünya çapında gıda üretimini ve verimliliği artırmıştır. Fakat artan üretim ve verimliliğe rağmen bugün hâlâ milyonlarca insan açlık ve yetersiz beslenme ile karşı karşıyadır. 2022 Küresel Açlık İndeksi’ne (Welthungerhilfe ve Concern Worldwide, 2022) göre her yıl 9 milyon insan açlık nedeniyle hayatını kaybetmektedir. 2022 yılı verilerine göre 345 milyonu akut açlık olmak üzere, toplamda 828 milyon insan açlıkla mücadele etmektedir. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin başlaması ile açlığa maruz kalan kişi sayısı 150 milyon kişi artış göstermiştir. Dünya nüfusunun %29’una karşılık gelen 2,3 milyar insan ise gıda güvencesizliği ile karşı karşıyadır. 5 yaşın altındaki 149 milyon çocuğun

¹ Gıda sistemleri yapısı ve işleyişi gereği birden çok etmen tarafından belirlendiğinden gıda sistemi antropoloji, sosyoloji, ekonomi ve coğrafya da dahil olmak üzere çeşitli disiplinlerin perspektifinden incelenmeye uygundur (Van Berkum ve diğ, 2018).

ise yetersiz beslenmeden kaynaklı bodurluktan etkilendiği tahmin edilmektedir. Benzer şekilde, gizli açlık olarak da bilinen mikro besin eksiklikleri ise 1 milyardan fazla insanı etkilemektedir (Wallace-Wells, 2019). Güvenli, sağlıklı, besleyici ve yeterli gıdaya erişememe sorununa ek olarak kentleşme, nüfus artışı ve yüksek kimyasal girdili tarımsal üretim sonucu oluşan sera gazı emisyonları ve bozulan ekosistemler,² iklim değişikliği sebebiyle şiddetlenen iklim krizi ve iklim krizi sonucu oluşan aşırı hava olayları, tarımda köylülüğün tasfiyesi, gıda enflasyonu ve gıda kaynaklı halk sağlığı problemleri günümüz gıda sisteminin temel problemleri olarak önümüzde durmaktadır.

Gıda sistemi krizinin son yıllardaki en bilinen ve en çarpıcı örneklerinden biri olan 2008 yılındaki gıda krizi ise küresel gıda fiyatlarının birkaç ay içerisinde %60 oranında artış göstermesi ile sonuçlanmış (Headey, 2013) ve bu kriz yoksul kesimler için rekor düzeyde açlığa sebebiyet verirken diğer yandan aynı yıl birçok gıda şirketi için yüksek kâr ve hasat olarak kaydedilmiştir (Kesmodel ve diğ., 2008).³ Zenginlik ve bereketin olduğu bu dönemde artan açlık, dünyada uzun yıllardır görülmemiş telâşa ve Asya, Orta Doğu, Latin Amerika, Karayipler ve pek çok ülkede gıda ayaklanmalarına neden olmuştur (Heslin, 2020). Bu krizin ortaya çıkardığı ayaklanmalar ve isyanlar bir kez daha kentlerde barış ortamının sağlanmasında gıdaya erişimin önemini ortaya koymuştur. Patel ve Moore'a (2018) göre bu noktada ucuz gıdanın sağlanması yalnızca huzur ortamının tahsis edilmesi için değil,⁴ aynı zamanda emeğin ucuz tutulması ve kapitalist sistemin devamlılığı için de önemlidir.

2008 yılındaki kriz yükselen gıda fiyatları nedeniyle isyanlar ve ayaklanmaları ortaya çıkarırken, 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisi ise gıda sistemlerinin sürdürülebilirliğine ilişkin endişeleri tekrar gündeme getirmiş ve pandeminin ortaya çıkardığı riskler ve güvencesizlikler sistemin kırılganlığını çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermiştir (IPES, 2020). COVID-19 pandemisi bir yandan gıda üretim ve dağıtım

² Tarımda yüksek kimyasal girdili üretim; yüzey toprağının verimsizleşmesi, kimyasal girdiler olmadığında topraktan verim alınamaması, göllerin alglerle kaplanması ve su kuyularının zehirlenmesi ile sonuçlanmıştır (Mosby, Rotz, ve Fraser, 2020).

³ 2009 FAO raporuna göre, 2008 yılında tahılta rekor hasat (2287 milyon metrik ton) gerçekleşmiş ve bu miktarın dünyadaki herkesi beslemek için yeterli olduğu belirtilmiştir.

⁴ Patel ve Moore'a (2018) göre politikacılar tarafından kentsel açlığın kırsal açlıktan daha mühim bir mesele olarak görülmesinin sebebi kentteki yoksulların açlık kaynaklı çıkarabileceği başkaldırı ihtimalidir.

sisteminin hayvan kökenli hastalıkların yayılımı açısından kırılgan yapısını gösterirken, diğer yandan pandemi sürecinde gıda ve işgücü hareketliliğinde yaşanan kısıtlar nedeniyle sistemin krizler karşısındaki savunmasızlığını ortaya çıkarmıştır. Seyahat kısıtlamaları nedeniyle gıda tedarikinin sağlanamaması birçok ülkede market raflarının boş kalmasına sebebiyet verirken, yine bu süreçteki azalan gelirler, artan işsizlik ve yoksulluk gıda güvencesizliğini artıran diğer konular olmuştur (World Bank, 2021).

2008 gıda krizi ve COVID-19 pandemisi küresel gıda sisteminin krizini daha görünür kılmakla birlikte, gıda sisteminin neden olduğu çevresel tahribat, sosyal yıkım ve halk sağlığı problemleri uzun yıllardır tartışılmaya devam etmektedir. Zira endüstriyel tarım gıda sistemi ile gelişen küresel gıda tedarik zincirleri kentsel alanlardaki yüksek gıda talebini karşılarken diğer yandan artan şekilde çevresel tahribat, sağlık riskleri ve gıda kaynaklı hastalıkların yayılımları gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştır (Motarjemi ve Kaferstein, 1999). Günümüzde “ucuz gıda”⁵ döneminin bittiğine yönelik söylemler artarken (McMichael, 2009; Moore, 2010), diğer yandan gıda sisteminin tüm boyutları ile sürdürülebilirliğine ilişkin endişeler de günden güne büyümektedir (Buttel, 2006; FSIN, 2018; Laestadius ve Wolfson, 2019).⁶ Ekolojik, ekonomik ve sosyal problemler sonucu ortaya çıkan gıdanın çok boyutlu krizi; gıda güvencesinin kimler tarafından ve nasıl sağlandığı konusu; tüketilen gıdanın üretim, dağıtım ve güvenliğine ilişkin endişeler; tarım ve gıdada köylülüğün tasfiyesi ve çokuluslu şirketlerin egemenliği; iklim krizinin şiddetlenmesi ve ekolojik tahribat ile sonuçlanan üretim pratikleri, monokültürleşme ve yüksek kimyasal girdi kullanımı; artan enerji kıtlığı ve fosil yakıtlara git gide daha bağımlı hâle gelen sistem; tarım, gıda ve bileşenlerini dünya çapında taşımaya devam edebilme yeteneğimize ilişkin endişeler, dünya genelinde gıda muhalefetlerini ve alternatif bir sistem arayışını ortaya çıkarmıştır.

⁵ Gıda kaynaklı hastalıklar ve yetersiz beslenme verilerinin gösterdiği üzere ucuz gıda ne beslenmenin ne de iyi beslenmenin garantisi olmuştur (Patel ve Moore, 2018).

⁶ 2050 yılı itibarıyla dünya nüfusunun 9 milyara ulaşması beklenmektedir ve FAO'ya (2017A) göre bu senaryoda gıda üretiminin %50 artması gerekmektedir. Fakat artması beklenen talebe rağmen mevcut tarım arazileri azalmakta, su ve enerji gibi diğer kaynaklar ise daha kıt hale gelmektedir. Yine hektar başına verimdeki artış son yıllarda düşüş göstermeye başlamıştır. WWF'ye (2016) göre tahıl verimliliğindeki artış nüfusun gıda ihtiyacını karşılamasını sağlamak için gerekenin yarısı kadardır. Gıda arzını etkileyen diğer konulardan biri ise gıda kayıplarında ortaya çıkmaktadır. FAO'ya (2013) göre üretilen toplam gıda miktarının yaklaşık %30 ila %40 arasında değişen bir oranı gıda değer zincirinin farklı aşamalarında kaybolmaktadır (Van Berkum ve diğ, 2018).

Gıda sistemine ilişkin endişelerin toplum tarafındaki karşılığı üretici ve tüketicilerin doğrudan birbirine bağlandığı yeni örgütlenme pratikleri (gıda toplulukları, kooperatifler, inisiyatifler, TDT vb.) ortaya çıkarırken, diğer yandan sistemin dönüşümünde ve sürdürülebilir bir sistem oluşturma yollarının oluşturulmasında öne çıkan bir diğer aktör ise kentler / yerel yönetimler⁷ olmuştur. 21. yüzyıl itibariyle Londra, Amsterdam, Toronto, Vancouver ve New York gibi pek çok kent artık “kentsel gıda stratejileri” ve “gıda tüzükleri” yoluyla gıda politikalarını gündemlerine almaya başlamışlardır. Kentsel gıda stratejileri, piyasanın göz ardı ettiği negatif dışsallıkları dengelemeyi amaçlaması ve çeşitli çevre ve sağlık sorunlarına çözüm üretme gayreti nedeniyle “alternatif” bir pozisyon oluşturmakta ve iyi uygulama olarak tanımlanmaktadır (Cretella, 2015). Morgan’a (2009) göre kentlerin gıda sistemini şekillendirmede üstlendiği bu kritik rol ve gıdanın yerel planlama politikasına dahil edilmesi 21. yy’daki Küresel Kuzey’deki en önemli toplumsal hareketlerden birisidir. Bu noktada kentlerin gıda meselesindeki artan rolü, geçmişteki özel piyasa güçlerinin hakimiyetinin olduğu ve yerel kamu kurumlarının etkisinin olmadığı durumdan önemli bir kopuşu temsil etmektedir (Renting ve Wiskerse, 2010). Bugün kentler, gittikçe artan şekilde kendi sınırları içinde ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmaya çağrılmakta ve bu da gerçekleştirilen eylemlerin daha geniş ölçekte gıda sistemine etkilerini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle COVID-19 pandemisi ile kentlerde yerel yönetimlerce alınan aksiyonlar, yerel yönetimin bu konudaki giderek daha önemli hâle gelen rolünü göstermiştir (Tefft ve diğ, 2020). Bugün artık kentlerin gerek üretim gerekse tedarik ve dağıtımda gıda sistemlerini şekillendirmede oynadığı kilit rol uluslararası topluluklar tarafından kabul görmektedir (Tefft ve diğ, 2017; FAO, 2011). Kentlerin gıda sistemleri içerisindeki rolünü önemli hâle getiren bir başka husus ise sahip olduğu nüfus ve artan kentleşme oranlarıdır. Birleşmiş Milletler’in rakamlarına göre 2016 yılı itibariyle dünya nüfusunun %54’ü kentlerde yaşamakta iken, bu oranın 2050 itibariyle %66’ya ulaşması beklenmektedir. Bu da kentleri barındırdıkları nüfusun gıda gereksinimlerini sağlamak üzere daha fazla aksiyon almaya itmekte ve önemli hale getirmektedir.

⁷ Pandemi öncesinde de kentlerin gıda sistemini şekillendirmedeki kritik rolüne vurgu olmakla birlikte, COVID-19 pandemisi ile kentsel gıda sistemlerine yönelik ilgi artmış ve gıda sistemlerinin krizlere karşı dayanıklılığını artırmak üzere yaklaşımlar önerilmiş (Vittuari ve diğ, 2021; Fei ve diğ, 2020; Blay-Palmer ve diğ, 2021) ve kapsayıcı ve dayanıklı bir gıda sistemi oluşturmada kentlerin ve yerel yönetimlerin ön saflarda yer aldığına değinilmiştir (FAO, 2020).

Özetle, 1980’li yıllardan itibaren neoliberalleşme ve şirketleşmiş gıda rejiminin neden olduğu sonuçlar itibariyle bugün gıda sisteminin içerisinde bulunduğu çok katmanlı kriz ve sistemin yeniden ele alınması gerekliliği hususu sivil toplum tarafında farklı motivasyonlarla kurulan alternatif bir sistem inşası olarak kendine yer bulurken, diğer tarafta kentleri kentsel gıda politikaları yoluyla git gide daha fazla oranda önemli bir aktör haline getirmektedir. Bu tezin problem olarak belirlediği konu, kentsel gıda sistemi içerisinde yerel yönetimlerin⁸ rol, görev ve sorumluluklarının, “yeni gıda denklemi” (Morgan ve Sonnino, 2010) olarak da ifade edilen şekilde nasıl önem kazandığını ve arttığını, aynı zamanda sisteme görece⁹ yeni giren aktörler olan alternatif gıda örgütlerinin kabiliyet, kapasite ve rollerini açıklığa kavuşturmak ve değişimin öznesi olarak bu iki yapının nasıl işlev gördüklerini anlamaktır. Değişimin öznesi olarak belirtilen bu iki yapının rollerinin anlaşılmasında ise Gıda Sistemi Yaklaşımı’nın (Food Systems Approach-FSA) sunduğu çıktı başlıkları kullanılacaktır. Gıda Sistemi Yaklaşımı, gıda sistemlerinin çok katmanlı ve çeşitli faaliyetler barındıran yapısını anlamak üzere kullanılan bir çerçevedir. Bu yaklaşım, gıda sistemlerini salt üretimden tüketime kadar olan aşamalarıyla değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri içeren geniş bir perspektiften ele almaktadır. Gıda sistemlerinin birincil çıktısının gıda güvencesi olduğuna ilişkin yaygın düşüncenin aksine,¹⁰ GSY daha kapsamlı bir bakış sunarak çevre güvenliği, sosyal ve ekonomik çıktıları da içerisine alan bir çıktılar seti üzerinden değerlendirmeye imkân sunmaktadır. Araştırma, İstanbul’un kentsel gıda sistemini analiz ederek, yerel yönetimlerin ve alternatif gıda örgütlerinin gıda sistemine (ve sistemin krizine) nasıl katkı sağladığını ve değişime nasıl öncülük ettiğini anlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma alanı olarak İstanbul’un seçilmesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki alternatif gıda sisteminin inşasında ortaya çıkan çeşitli örgütlenmelerin ve gıda muhalefetlerinin diğer kentlere göre sayıca daha yüksek olması ve daha eski bir geçmişe dayanmasıdır (Bkz. Ayalp, 2021). Kocagöz’ün (2020b) belirttiği üzere bu tür

⁸ Kent yönetimlerinin gıda meselesine bütüncül şekilde izlenen politikalar yoluyla dahil olması son birkaç on yıldır var olan görece yeni bir durum olmakla birlikte, süt yardımları, çeşitli gıda yardım paketleri yoluyla parçalı müdahalelerin tarihi 20. yüzyıl başlarına kadar gitmektedir.

⁹ Alternatif gıda ağları içerisinde bulunduğumuz Şirketleşmiş Gıda Rejimi olan 1980 sonrası dönemin krizleri ve çıkmazlarına karşılık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da onları yerel yönetimlere göre görece yeni bir aktör haline getirmektedir.

¹⁰ Amartya Sen’in (1982) “Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation” çalışmasına göre gıda güvencesinin tek koşulu yeterli gıda mevcudiyeti değildir.

hareketlerin artışında Gezi olayları sonrası başlayan mahalle forumlarının etkisi bulunmaktadır. Gezi hareketi ile farklı toplumsal sorunlara ilişkin yurttaşların inisiyatif alabilme ve kendilerini organize edebilme kapasiteleri artmış ve bu da demokratik ve özgürlükçü bir kamusal alan ortaya çıkarmıştır. İkinci neden ise İstanbul'un barındırdığı nüfus ve ekonomik faaliyetler itibarıyla Türkiye'nin lokomotif konumunda olması ve son dönemde İstanbul'da kentsel gıda politikalarının yerel yönetim tarafından bütüncül şekilde ele alınmaya başlanmış olmasıdır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olarak çalışan İstanbul Planlama Ajansı tarafından hazırlanan ve 2021 yılı Eylül ayında yayımlanan İstanbul Gıda Strateji Belgesi bunun önemli bir kanıtıdır. Bu belge Türkiye'de ilk kez bir yerel yönetim tarafından hazırlanan kentsel gıda strateji belgesi olması nedeniyle öncül ve önemli bir gelişmedir.

Araştırmanın bulguları, kentlerde sürdürülebilir bir gıda sistemi inşasında ortaya çıkan sorunlara çözüm önerecek ve yerel yönetimlerin ve alternatif gıda örgütlerinin daha etkin bir şekilde gıda sistemine katkıda bulunmalarına yardımcı olacak politika ve uygulamalara katkı sağlayacaktır.

1.2 Çalışmanın Evrimi, Özgünlüğü ve Literatüre Katkısı

Bu çalışma, gıda sistemlerinin içerisinde olduğu çok boyutlu kriz sonucunda ortaya çıkan, mevcut üretim ve tüketim pratiklerinin karşısında, alternatif bir sistem arayışı içerisindeki yapılar olan Alternatif Gıda Ağları ve gıda muhalefetleri odağında ve bu yapıların tipolojisinin analiz edilmesi temelinde başlamıştır. Bu yapıların ortaya çıkış biçimi, kentlerdeki organizasyonu ve mevcut sistemden ayrıştıkları noktaları tespit etmek üzere Taksim Gıda Topluluğu, Kadıköy Gıda Topluluğu, Kadıköy Kooperatifi ve Beyoğlu Gıda Topluluğu ile derinlemesine görüşmeler yapılmış ve yine 2018 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan III. Gıda Toplulukları Çalıştayı'na katılım sağlanarak çeşitli tiplerdeki gıda örgütlenmelerinin deneyimlerine dair edinilen bilgiler doğrultusunda pilot çalışma tamamlanmıştır. Pilot çalışmanın bulguları bu yapıların daha çok mahalle ölçeğinde ortaya çıkan, küçük ölçekli ve kapasiteli yapılar olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın başlangıcında gıda sisteminin içerisinde bulunduğu kriz ve Alternatif Gıda Ağları'na ilişkin literatür araştırması yapılırken yerelleşme konusuna da yer verilmiş ve Alternatif Gıda Ağları'nın kentsel ölçekte bu yerelleşmenin sağlanabilmesindeki rolü sorgulanmaya başlanmıştır. Konu, yerelleşme

ve Alternatif Gıda Ağları ekseninde devam ederken patlak veren COVID-19 pandemisi bir kez daha gıda sisteminin kırılgan yapısını ortaya çıkarırken, bu çalışmanın da genel yapısını tekrar şekillendirme ihtiyacını doğurmuştur. Pandemi sonrası ortaya konan uluslararası kuruluşların raporları ve akademik çalışmalar gıda sisteminin kırılgan yapısına dikkat çekerken, sistemin şekillendirilmesinde kentlerin rolüne ve kentsel gıda politikalarının önemine vurgu yapılmıştır (Galimberti ve diğ, 2020; Moragues-Faus ve Battersby, 2021).

Gelinen noktada bu çalışma, gıda sisteminin içerisinde bulunduğu çok yönlü kriz sonucunda ortaya çıkan farklı sistem arayışları / talepleri olan taban hareketleri (grassroot initiatives) olan Alternatif Gıda Ağları ve mevcut sistemin olumsuz etkilerini bertaraf etmeye çalışarak kendi yetki ve sınırları dahilinde sistem içerisinde bir alternatif bir alan yaratmaya çalışan aktörler olan yerel yönetimlerin sistemi dönüştürmedeki kabiliyetlerinin ne olduğu üzerine temellenmektedir. Zira, Cretella'nın da (2016) belirttiği üzere kentsel gıda stratejilerinin sürdürülebilir, adil ve katılımcı uygulamalar temelli yapısı, aynı vizyonu paylaşan sivil toplum örgütlerinin gündemi ile uyumlu bir görüntü oluşturmaktadır. Bu çalışma, yerel yönetimler ve kentsel gıda politikalarını sistem içerisinde bir alternatif olarak konumlandırırken bunu gıda sistemleri literatüründeki terminolojik kullanımıyla “alternatif” olarak değil, krizlere çözüm üretme konusunda bir alternatif aktör ve ölçek olarak kabul etmektedir. Alternatif gıdanın kendi içerisinde konvansiyonel sisteme karşıt olması durumu nedeniyle bu ayrımın önemine dikkat çekmek gereklidir. Yerel yönetimlerin ve kent politikalarının konvansiyonel sistemin karşısında olmak gibi bir iddiası bulunmamaktadır, bu daha çok ölçeksel bir yaklaşımdır ve sistemin krizlerine çözüm oluşturma çabası vardır.

Alternatif gıda örgütlerinin ve taban hareketlerinin mevcut gıda sistemi içerisindeki ortaya çıkma pratiklerine yönelik dünyada çeşitli örnekler ve çalışmalar uzun yıllardır devam etmektedir (Gernert ve diğ, 2018; Wittenberg ve diğ, 2022; Kirwan ve diğ, 2013; Fernández-González ve diğ, 2023). Türkiye’de de son yıllarda alternatif gıda ağları ve gıda hareketlerine ilişkin çeşitli araştırmalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Soysal-Al’a (2020a) aittir. Sosyoloji alanında çalışan Soysal-Al (2020a), kolektif ekolojik gıda hareketlerini incelediği çalışmasında, bu hareketlerin üretim, tüketim ve dağıtım ilişkileri ve örgütlenme modelleri itibarıyla diğer alternatiflerden nasıl ayrıştığını ortaya koymuştur. Son olarak çalışma kapsamında yerel ölçekte İzmir

Büyükşehir Belediyesi, Seferihisar Belediyesi ve Ovacık Belediyesi Kooperatifleri örnekleri üzerinden alternatif alanın inşasında yerel yönetim girişim örnekleri olan bu kooperatifleri incelemiştir. Alternatif gıda ağlarına ilişkin diğer bir çalışma ise siyaset bilimi alanındaki Kalav-Köken'e (2022) aittir. Bu çalışma ise neoliberal gıda rejimi ile ortaya çıkan gıdaya ilişkin düşünme ve ilişkilendirme biçimlerinin ötesindeki yaklaşımları, süreçleri ve deneyimleri alternatif gıda bağlamında ortaya koymaktadır. Alternatif gıda örgütlenmelerine ilişkin bir diğer kapsamlı çalışma ise Karakaya'ya (2016) aittir. Şehir Planlama alanında tamamlanan çalışmada, rejim teorisi ve çok-düzeyleli perspektife dayalı olarak İzmir'deki tarımsal gıda örgütleri birer niş olarak ele alınmakta ve gelişim süreçleri sorgulanmaktadır. Yukarıda özetlendiği üzere Türkiye'de alternatif gıda örgütleri ve yapılarına ilişkin son yıllarda artan bir şekilde ilgi olmakla birlikte gıda konusu kent ölçeğinde, kentsel gıda sistemi ve kentsel politika olarak henüz çalışılmamış bir alandır. Soysal-Al (2020a) çalışmasında belediye destekli kooperatif girişimlerine yer vermiş olmakla birlikte, yerel yönetimlerin gıda meselesine dahil olma şekilleri, bu alandaki yetki ve sorumlulukları bununla sınırlı olmayıp daha kapsamlı bir bakış gerektirmektedir. Bu noktada çalışma, alternatif gıda örgütlerinin yanı sıra, yerel yönetim politikalarına ilişkin bütüncül bir bakış sunarak kentsel gıda sistemini, Gıda Sistemi Yaklaşımı'nın çıktıları üzerinden daha geniş bir perspektifinden ele almakta ve İstanbul özelinde bir kentsel gıda politikaları tartışması sunmaktadır.

Literatürde kentsel gıda politikalarına ve yerel yönetimlerin rolüne ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte (Pothukuchi ve Kaufman, 1999; Mansfield ve Mendes, 2013; Cohen, 2021; Minotti ve diğ., 2022), Morgan ve Sonnino'nun (2010) dikkat çektiği üzere yerel yönetimlerin değişen rolüne ilişkin vaka çalışmalarına yönelik eksiklikler, daha fazla sayıda çalışma yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu noktada çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurması beklenmektedir. Son olarak, bu çalışma alternatif gıda örgütlenmelerini ve yerel yönetimleri alternatif bir sistemin inşasında birlikte ele alarak fırsatlar, sınırlar, engeller ve yetkiler konusunda ortaya çıkan bulgular doğrultusunda önerilerde bulunmaktadır.

1.3 Araştırma Soruları ve Yöntemi

Çalışmanın problem olarak ortaya koyduğu konu gıda sistemlerinin çok boyutlu krizi ve sisteminin sürdürülebilirliği olduğundan ilk olarak gıda krizini tarihsel ve mekansal

olarak analiz eden yaklaşım olan *gıda rejimi analizi* yoluyla mevcut krizin gelişimi anlatılmıştır. Sistemin krizinin tanımlanmasının ardından bu krizlere yönelik olarak ortaya çıkan alternatif sistem ve aktörlerin yapısı ortaya konmuştur. Bu doğrultuda çalışma alanı olarak seçilen İstanbul’da ilk olarak alternatif gıda ağlarının motivasyonları ve gıda meselesine bakışları (alternatif sistem talepleri) araştırılmıştır. Bu doğrultuda çalışma kapsamındaki ilk araştırma sorusu:

1. İstanbul’daki alternatif gıda örgütlerinin gıda sistemine ilişkin itirazları nedir, kendi karşı inşa pratiklerini nasıl oluşturmaktadırlar, gıda sistemini daha sürdürülebilir kılmaya yönelik izledikleri yollar nelerdir ve operasyonları nasıl işlemektedir?

Bu çalışmada diğer bir alternatif aktör olarak ortaya çıkan yapı yerel yönetimdir. Bu doğrultuda ikinci soru ise sürdürülebilir ve alternatif bir sistem inşasında önemli roller atfedilen ve görevler üstlenen kentlerin, yani yerel yönetimlerin nasıl pozisyon aldığı ve ne tür politikalar izlediğidir. Bu doğrultuda ikinci soru:

2. Gıda sisteminin çok boyutlu krizinde alternatif aktör olarak konumlandırılan yerel yönetimler nasıl bir *alternatiflik* sunmaktadır?

Alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetim politika ve faaliyet alanlarının tespitinin ardından araştırılan son konu ise *alternatifler* olarak konumlandırılan bu aktörlerin gıda sistemi içerisindeki aktörler tarafından nasıl değerlendirildiğidir. Bu noktada üçüncü araştırma sorusu:

3. Alternatif aktörler olarak alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetim politikaları, gıda sistemi içerisindeki aktörler¹¹ tarafından nasıl değerlendirilmektedir? Bu aktörlerin sistemi dönüştürme kabiliyetleri nedir?

Çalışmada, Ericksen’in (2008) Gıda Sistemi Yaklaşımı’nın sunduğu çıktılar olan *sosyal refah*, *çevre güvenliği* ve *gıda güvencesi* çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi, araştırma deseni olarak ise “durum çalışması” seçilmiştir. Durum çalışmasının seçilme sebebi, bu araştırma deseninin sınırlı durumları kendi bağlamı içerisinde derinlemesine araştırması, anlamlı

¹¹ Üçüncü soru ile ilişkili olarak sistem içerisindeki aktörler iki grupta ele alınmıştır, bunlar: gıda sistemi faaliyetleri ve çıktıları içerisinde doğrudan yer alan aktörler ve karar alma süreçlerinde etkisi ve sorumluluğu olan aktörler’dir. 5. bölümde detaylı şekilde açıklanmıştır.

ve bütüncül bir şekilde ortaya koymasdır. Bu çalışmada da sınırlı bir alanda (İstanbul ili), sınırlı bir grup (kentsel gıda sistemi içerisindeki aktörler) ve sınırlı durumların (gıda sistemi içerisindeki faaliyetler ve sistem üzerindeki etkiler) araştırılması ile sınırlandırılmış olması nedeniyle “durum çalışması” deseni uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, bu araştırmanın temellendiği nokta olan günümüz gıda sisteminin krizi, gıda rejimleri analizi ile irdelenmiştir. Gıda rejimleri analizi, tarım ve gıdanın üretimi ve tüketiminde küresel ölçekteki güç ilişkilerinin değişimi ile farklı dönemlerde ortaya çıkan farklı gıda rejimlerini ortaya koymaktadır. Bu açıdan gıda rejimi analizi, çevresel açıdan yıkıcı tarımsal sanayileşme ile alternatif, tarımsal ekolojik uygulamalar arasındaki temel ayrımı anlamının anahtarı (McMichael, 2009) olarak uygun bir çerçeve sunmaktadır. Gıda rejimi analizi ile tarım ve gıdadaki farklı dönemlerin incelemesinin ardından günümüz gıda sisteminin çok boyutlu krizi ve neden olduğu sonuçlar ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak ise gıdanın çok boyutlu krizi karşısında ortaya çıkan toplumsal hareketler ve yeni söylemler özetlenmiştir. Toplumsal muhalefetler ve yeni söylemler, çalışmanın iki ana eksenini oluşturan alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimlerin, sisteminin krizinde alternatif pozisyon oluşturduğu noktanın görülmesi açısından önemlidir.

Üçüncü bölümde, kentsel gıda sistemi içerisindeki alternatifler olarak konumlandırılan alternatif gıda inisiyatifleri ve kentleri anlamak ve analiz etmek üzere temel bir çerçeve sunulmuştur. Bu bölümde önce Alternatif Gıda Ağları ve bu yapılara ilişkin literatürdeki temel tartışmalara ve eleştirilere yer verilmiştir. Sonrasında ise kentlerin gıda sistemini şekillendirmedeki kritik rolü, kentsel gıda planlaması ve stratejileri ve son olarak dünyadan çeşitli iyi uygulamalar ve küresel iş birlikleri değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye’deki tarım ve gıda politikaları Cumhuriyet’ten 1980’e ve 1980 sonrası dönem olarak iki başlıkta ele alınmıştır. Burada iki dönemlik ayrıma gidilmesinin sebebi içerisinde bulunduğumuz Şirketleşmiş Gıda Rejimi’nin 1980 sonrasındaki dönemi ifade ediyor olmasıdır. 1980 sonrası dönemde hızlı bir büyüme sürecine giren gıda perakencilik sektörüne ise ayrı bir başlıkta yer verilmiştir. Tarım ve gıda politikalarının ardından Türkiye’deki gıda krizi ve gıda muhalefetlerine (çevre hareketleri, halk sağlığı hareketleri, GDO hareketleri vb) değinilmiştir. Bu tür toplumsal muhalefetlerin irdelenmesi, bugün alternatif bir aktör ve ölçek olarak alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetim politikalarının üstlendiği rolün

anlaşılması açısından önemlidir. Bu bölümde son olarak Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları’nın gelişimine ve yerel yönetim politikalarında gıdanın ele alınış şekline yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise çalışma alanı olan İstanbul’da, giriş bölümünde sözü edilen araştırma soruları cevaplanmış ve vaka analizi bulguları ortaya konmuştur. Bu bölümde sorular, alan seçimi, çalışma kurgusu açıklandıktan sonra bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan altıncı bölümde ise söz konusu bulgular literatüre referans ile değerlendirilmiş ve öneriler ortaya konmuştur.

2. GIDA REJİMLERİ ANALİZİ VE SİSTEMİN KRİZİ

2.1 Gıda Rejimleri Analizi

Gıda, toplumların yaşamlarını idame ettirebilmelerinde günlük hayatın temel bir gereksinimi olduğu kadar kültürel, sosyal ve stratejik boyutlarıyla da önemli bir öge olmuş ve tarihe etki etmiştir; bu da onu insanlık için hayati bir unsur haline getirmiştir. Tarihte hegemonik gücün belirleyicisi olarak araçlaşan gıda, sermaye birikiminin dönemlerini anlamada önemli bir roldedir (Çelik, 2019). Gıdanın kapitalist ekonomideki rolünü birikim dönemleri üzerinden açıklamak üzere kullanılan kavram olan *gıda rejimleri*, gıdanın üretilmesinden başlayarak tüketime kadar olan tüm süreçleri ve tarım ve gıda alanındaki küresel iş bölümünü ortaya çıkaran kuralları ortaya koymaktadır. Bu iş bölümünden kastedilen, hangi coğrafyada neyin üretileceği ve tüketileceği konusudur. Gıda rejimleri, gıdanın metalaşması ile dünyanın farklı kültürlerinin birbirlerine nasıl bağlandığının ve dönüştüğünün üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla bu analiz salt gıda ile ilişkili değil, gıda ilişkilerinin politığı ile de ilgilidir (McMichael, 2013). Gıda rejimleri yapısı gereği küresel politikalar, ticaretin yapısı, üretim ve tüketim biçimleri, teknolojik gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. Bu da bu gıda rejimlerini sadece etkin olduğu dönemin gıda yapısına etki etmekle sınırlamamakta, dönemin ekonomik, politik ve sosyal yapısının da belirleyicisi konumuna sokmaktadır (Dinçer, 2019).

Gıda rejimi analizi, küresel gıda sisteminin tarihselleştirilebilmesine olanak sağlayarak kapitalist ekonominin inşasında tarım ve gıdanın stratejik rolünü açıklamak üzere kullanılmakta ve gıda sistemindeki sorunların kaynağının yanı sıra, krizlerin ve belirsizliklerin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm fırsatlarını belirlemeye yönelik teorik ve kavramsal bir temel de sağlamaktadır. Bu bağlamda gıda rejimi analizi, tarım ve gıdanın sermaye birikimindeki rolünün anlaşılmasında yapılandırılmış bir bakış açısı getirmektedir. Bu kavram, dünya gıda sistemindeki jeopolitik ve ekolojik koşulları geniş bir tarihsel anlayış içerisinde ele alabilme imkânı sunmakta ve küresel

kapitalizmin kendisini nasıl ürettiğini analiz etmede kullanılmaktadır. Bu kavram ilk kez 1987 yılında Harriet Friedmann tarafından kullanılmış ve 1989 yılında ise Friedmann ve Philip McMichael tarafından “Agriculture and the state system: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present” adlı çalışmada detaylı bir şekilde tariflenmiştir. Bu çalışmalarında Friedmann ve McMichael (1989), politik ekonomi, politik ekoloji ve tarihsel analizi bir araya getirerek, küresel kapitalizmin işleyişi ve yeniden üretiminde, gıda üretimi ve tüketimindeki ilişkilerin merkezi rolde olduğunu açıklamışlardır (Giménez ve Shattuck, 2011). Gıda rejimleri analizi, gıdanın sermaye birikim stratejilerinden ve kapitalizmin gelişiminden ayrı düşünülmemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla kavram küreselleşmenin yükselişte olduğu tarihsel koşullarda geliştirilmiş ve Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi Teorisi¹² (1974) ve Michel Aglietta’nın Sermaye Birikim Düzenlemesi¹³ (1979) teorilerinden yararlanarak kapitalizmin jeopolitik tarihi bağlamında tarım ve gıdanın tarihini açıklamaktadır (McMichael, 2013). Bu teoride, gıda sistemi içerisindeki “hegemonik dönüşümler ve döngüler” (moments of hegemony, hegemonic cycles) Dünya Sistemi Teorisi’nden temel alarak kurgulanmış, gıdanın uluslararası iş bölümü ise Aglietta’nın kuramındaki istikrarlı ilişkiler setinden (stable set of relations) yararlanarak açıklanmıştır. Gıda rejimi analizi, tarım ve gıdanın dünya kapitalist ekonomisinin inşasındaki stratejik rolünü ortaya koymakta ve ulusal ve uluslararası alandaki tarımsal üretim ve tüketim biçimleriyle koşullanan, jeopolitik gücün belli şekilleriyle ilişkili sermaye birikiminin dönemlerini tanımlamaktadır (McMichael, 2009).

Pritchard (2007) gıda rejimi analizini “geriye dönük bir anlama aracı” olarak tanımlarken, Friedmann (1993) ise gıda rejimini “dünya ölçeğinde belli kurallarla yönetilen gıda üretim ve tüketim yapısı” olarak tanımlamaktadır. Gıda rejimi, gıdanın metalaşması ile tarımın sanayileşmesi ve bu dönüşen üretim pratiklerinin ortaya

¹² Dünya Sistemi Teorisi, dünya ekonomisinin bir bütün olarak ele alınarak uluslararası ticaret, emperyalizm, sömürü, sermaye birikimi, siyasi güç ve kültür arasındaki ilişkilerin incelenmesini gerektiğini savunmakta ve kapitalizmin dünya çapında yayılmasını ve devletler arasındaki ekonomik ve politik bağımlılıkları açıklamaktadır.

¹³ Sermaye Birikim Düzenlemesi teorisine göre sermaye birikiminin temel belirleyicisi üretim araçlarına yatırım yaparak artan kar oranlarıdır. Kâr oranları belirli bir seviyenin üzerine çıktığında sermayedarlar karlarını geri çekmekte ve finansal spekülasyonlara yönelmektedir. Bu durum ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, krizler ortaya çıkarmaktadır. Aglietta, bu süreçte devletin düzenleyici bir rol oynaması gerektiğini savunmakta ve kapitalizmin krizlerini kontrol etmede düzenleyici bir sistemin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

çıkardığı ticari ilişkilere dikkat çekmektedir. Gıda rejimi analizinde politik ekonomi, politik ekoloji ve tarihsel süreç dikkate alınarak dönemin hegemonik gücünün küresel hegemonik politikaları ortaya konmaktadır. Bu noktada gıda rejimlerinde ve değişen dönemlerinde egemen gücün belirleyiciliği söz konusudur (Friedmann ve McMichael, 1989). Gıda rejimleri, gıda üzerinden tarihselleştirme yaparken tarım-gıda düzeninin belirli birikim dinamikleri tarafından nasıl şekillendirildiğini ve bu dinamikleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gıda rejimi kavramı, sadece kapitalist gıda ilişkileri tarihindeki anları ve geçişleri anlamak için değil, kapitalizmin kendi tarihini de anlamak için bir anahtardır (McMichael, 2009).

McMichael (2013) bu açıdan gıda rejimi ile sermayenin tarihinin birbirini koşulladığını söylemekte ve iki sav öne sürmektedir. Birinci olarak, kapitalizm doğrusal bir yol izlemekten ziyade politik olarak şekillenen birikim döngüleri içermektedir. İkinci olarak ise, maddi ihtiyaçlar ve meşruiyet gereksinimini karşıladıkları ölçüde tarım-gıda ilişkileri siyasi düzenlerin merkezinde yer almaktadır. Gıda rejimleri devletlerin inşası, sömürgeleştirme, gıda çevrimleri, tarımsal sanayileşme, tüketim kalıplarının değişmesi / şekillenmesi, uluslararası şirketler, karşı hareketler arasındaki tarihsel ilişkiyi somutlaştırmaktadır (McMichael, 2013).

Özetle, gıda rejimleri analizi, dönemin üretim ve tüketim pratiklerini, güç ilişkilerini, ekonomik yapısını, üretim araçlarını, pazar ve ticaret yapılarını, emek biçimlerini, siyasal ve toplumsal yapısını anlamada sistematik bir bakış sunmaktadır. Gıda rejimleri analizinde ortaya çıkan en kritik sonuç gıdaların hangi tür ve miktarda, hangi coğrafyada üretilceğine ilişkin kararların dönemin politik ve ekonomik faktörleri ışığında ortaya çıkıyor olmasıdır. Kolonyal ülke, kolonize ettiği ülkelerdeki gıda üretim biçim ve miktarını yöneterek dönemi şekillendirmektedir. Dolayısıyla gıda rejimleri belirli bir tarihselliği ve nedenselliği olan, dönemin politik yapısıyla hareket eden ve ekonomik olarak belirleyiciliği olan bir ilişkiler bütünüdür (Dinçer, 2019).

Her dönemde toplumsal ve ekolojik koşullar değişse ve kendine has mücadeleler ortaya çıkarsa da sonucun belirleyicisi sermayenin siyaseti olmuştur. Bu noktada ucuz gıdanın tedariki, sadece işçilerin ücret maliyetlerini düşürmekle kalmamakta, aynı zamanda işverenlerin ücret giderlerini azaltmakta ve emek sömürsünü artırarak proleterleşmenin ölçeğini büyütürken toplumsal-siyasi düzene meşruiyet kazandırmaktadır (McMichael, 2013; Patel ve Moore, 2018). Bu bağlamda Araghi (2003), gıda rejimlerinin “küresel değer ilişkilerinden biçimlenmiş politik bir rejim”

olarak kavranmasını gerektiğini söylemektedir. Gıdanın, ücretli emek ve diğer emek biçimlerinin yeniden üretimindeki gerekliliği, onu sermayenin küresel değer ilişkilerine içkin hale getirmektedir. Bu bağlamda gıda rejimi de özellikle et ve tahıl olmak üzere ücret gıdalarını ucuzlatmak üzere sermayenin maliyetlerini düşüren politik bir mekanizmadır.

Üç tarihsel bölümlenmeye işaret eden gıda rejimlerine bakıldığında her rejime egemen olan güçlerin ve ideolojilerin olduğu görülmektedir. Sırasıyla bu güçler ve ideolojiler, İngiltere ve serbest piyasa taraflılığı; ABD ve uluslararası yardım, kalkınma ve serbest girişim ve son olarak DTÖ, serbest piyasa ve piyasa üstünlüğüdür (McMichael, 2013). Özetle gıda rejimleri, kapitalist ekonominin sırasıyla İngiltere, ABD ve neoliberal devlet yönetimi hakimiyetindeki siyasi yapılanmasını anlatmaktadır.

Her ne kadar gıda rejimleri analizi üç tarihsel bölümlenmeye işaret etse de bu gıda rejimleri arasında sınırları keskin, sert geçişler söz konusu değildir. Bu rejimler esas itibarıyla birbirlerini takip etmektedir ve keskin başlangıç ve bitişlere sahip değildirler. Örneğin II. Gıda Rejimi, I. Gıda Rejimi'nin temel ilkelerini sürdürmekle birlikte, dönemin ekonomik, politik yapısı ve teknolojik gelişmeleri ışığında dönüşerek kendini yeniden inşa etmektedir. III. Gıda Rejimi de benzer şekilde II. Gıda Rejimi'nin getirdikleri üzerinde temellenmektedir (Dinçer, 2019). Gıda rejimlerine ilişkin tarihsel bölümlenme belirsiz olmakla birlikte kabaca I. Gıda Rejimi'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdüğü, II. Gıda Rejimi'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladığı, III. Gıda Rejimi'nin ise 1970'lerdeki petrol krizinden sonra ortaya çıktığı belirtilmektedir. Swilling ve Annecke'ye (2012) göre IV. Gıda Rejimi'ne geçiş hareketi geçirecek şey kaynak kıtlığı olacaktır ve bu kıtlık III. Gıda Rejimi'nin neden olduğu çevresel tahribat ve doğal kaynakların kaybından kaynaklıdır.¹⁴

2.1.1 Birinci gıda rejimi: 1870-1939'lar

Kolonyal-Diasporik, Yerleşimci-Kolonyal ya da Emperyal Gıda Rejimi olarak da bilinen I. Gıda Rejimi, 1870 ile 1930 yılları arasındaki döneme işaret etmekte ve kolonyal güç ile kolonize edilen coğrafya arasındaki bağımlılık/ sömürü ilişkileri ile

¹⁴ Çevresel tahribat ve doğal kaynakların yıkımı konusunda neoliberalleşme karanlık bir sicile sahip olmakla birlikte doğadaki bu tükenişin doğrusal şekilde ilerlediği varsayılmaktadır. Fakat pek çok örnekte görülebileceği üzere doğal sistemin yenileme kapasitesinin çalışmadığı bir noktaya gelindiğinde sistem aniden çökebilmektedir. Balıkların herhangi bir görünür uyarı vermeksizin ani şekilde tükenmesi bunun en klasik örneklerinden birisidir (Harvey, 2021).

açıklanmaktadır. Kolonyal güç ile kolonize edilen arasındaki bağımlılık ilişkisi, ilkel bir sömürü pratiğinin ötesine geçerek kolonize edilen coğrafyanın ekonomik, politik ve toplumsal yapısını da dönüştürmüştür (Friedmann, 1978). Bu rejim genel itibarıyla İngiltere öncülüğünde gelişmiş ve İngiltere işgal kolonilerine monokültür tarımı dayatarak Yeni Dünya'daki bakire toprakları aşırı sömürmüş ve temel gıda üretimini yerleşimci kolonilerine dış kaynaktan temin etmiştir. Bu gıda rejimi ile hem Avrupa'da büyüyen endüstriyel sınıfların gıda ihtiyacı karşılanmış hem de İngiltere'nin "dünyanın atölyesi" konumu garanti altına alınmıştır (McMichael, 2013). Bu dönemde İngiltere ucuz gıda¹⁵ stratejisi izlemiş böylelikle emek ücretinin düşük tutulmasını sağlayarak halkın ekonomik koşullar karşısında ayaklanmasını önlemede ucuz gıdayı bir araç olarak kullanmıştır. Tahıl, et, şeker, kahve gibi gıda maddelerinin yoğun şekilde üretimi yoluyla emek maliyetleri azaltılmıştır. İngiltere bu dönemde tropikal yerleşimci kolonilerden gelen ucuz gıda (özellikle buğday ve et) ve hammaddeler ile gelişmekte olan Avrupa sanayi sınıflarının temelini atmış ve sanayileşmeyi körüklemiştir (McMichael, 2009; McMichael, 2013; Friedman ve McMichael, 1989).

Dönemin egemen gücü olan İngiltere, kolonize ettiği ülkelerden temin ettiği gıda ve hammaddeler için rekabeti artırarak fiyatları düşürme stratejisi izlemiştir. Fiyatların düşmesi için yüksek rekabet gerekli iken bu rekabetin oluşması için bu ülkelerde yoğun şekilde monokültür üretim gerçekleşmiştir. Monokültürleşme ile az sayıdaki ürünün yoğun şekilde üretimi rekabetçi piyasada fiyatların düşmesine neden olmuş ve İngiltere bu yolla sanayisi için gerekli hammadde ve işçi sınıfı için de ucuz gıdayı sağlamanın yolunu açmıştır. Uzun süre monokültür tarıma maruz bırakılan kolonize ülkelerde ise çevresel sorunlar ortaya çıkmış ve toprak verimsizleşirken ürün çeşitliliği azalmış ve ürünlerin kalitesi de düşmüştür. Monokültürleşme uzun vadede bu ülkelerde doğal yapıya yoğun şekilde zarar vererek ülkelerin çevreden ekonomiye geniş bir alanda zarar görmesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı ile dünyada egemen güçlerin yeniden şekillenmesi I. Gıda Rejimi'nin sonuna gelindiğinin sinyallerini

¹⁵ Patel ve Moore'a (2018) göre günümüzde hala ucuz gıdanın sağlanması kapitalist sistemin sürdürülebilir olması açısından elzemdir. 2013 G8 Zirvesi'nin "Büyüme İçin Beslenme: İş ve Bilim Yoluyla Açlığı Alt Etme" başlığı ile toplanması kapitalist sistemin devamlılığı için açlığın ortadan kaldırılması gerekliliği fikrini doğrular niteliktedir.

verirken 1930’lu yıllara gelindiğinde altın standardına bağlı parasal sistemin ortadan kalkmasıyla bu rejimin sonlandığı düşünülmektedir (Dinçer, 2019).

2.1.2 İkinci gıda rejimi: 1950-1970’ler

Merkantalist Gıda Rejimi olarak da bilinen II. Gıda Rejimi (1950-1970’ler), Birleşmiş Milletler, IMF gibi uluslararası kuruluşların ortaya çıktığı, gıdanın hayati rolünün vurgulandığı, hak temelli yaklaşımların dile getirildiği ve nihai olarak gıdanın söylemsel olarak bir ulusal politika olarak ortaya çıktığı dönemi ifade etmektedir. Bu dönemin en ayırt edici özelliği tarım ve gıda alanındaki sanayileşme ve büyüyen uluslararası ticaret olmuştur. I. Gıda Rejimi’nde gıdaya erişim pazar mekanizmasıyla çözülmesi gereken bireysel bir mesele olarak ele görülürken, bu dönemde gıdaya erişimin hak temelli, ulus-devlet meselesi olarak ele alınması gündeme gelmiştir. Her ne kadar bu dönem hak temelli bir yaklaşım iddia etse de bu durum söylemin ötesine geçememiştir. Yine bu dönemde de gıda temini, piyasanın reformlarla liberalleştirilmesi ile piyasa içerisinde çözülmesi gereken bir mesele olarak kalmıştır (Dinçer, 2019).

II. Gıda Rejimi’nin egemen gücü ABD olurken, küresel ölçekte tarım ve gıdanın akışı ABD’nin yardım planı çerçevesinde biçimlenmiştir (Friedmann, 2005). Egemen güç olan ABD’nin Marshall planı olarak bilinen, gelişmekte olan ülkelere yaptığı tarım ve gıda yardımları bu dönemin yönünü belirleyen önemli politikalardan birisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ABD, Avrupa içinde ve dışındaki komünizm tehdidinin etkisiyle, “dünyayı besleme” adı altında gıdayı bir iktidar silahına dönüştürerek hareket etmiştir (McMichael, 2013). ABD bu dönemde bir insanlık krizi olan açlığı politik amaçlarla kullanmış ve yardımlar yoluyla ülkelerin gıda güvencesinin sağlanmasını, sosyalist yayılmayı önleme amaçlı kalkınma doktrininin bir parçası olarak hayata geçirmiştir (McMichael, 2013).

1954 yılında, Başkan Eisenhower tarafından yürürlüğe konan ve Pl-480 Yasası (Public Law 480) olarak isimlendirilen yasa ile birlikte ABD kendi iç pazarındaki fazla ürünü, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere %30’u hibe, % 70’i imtiyazlı satış olmak üzere, “Barış için Gıda” (Food for Peace) sloganı ile ihraç etmiştir. “Bombadan daha etkili

bir silah”¹⁶ olarak nitelendirilen bu yasa, az gelişmiş ülkeleri ABD'ye, başta buğday olmak üzere, gıda ürünleri konusunda bağımlı hale getirmiştir. Yasa ABD'nin küresel gıda ticaretindeki hakimiyetini güçlendirirken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçileri düşük fiyatlı gıdalar ile rekabet edememesi nedeniyle zayıflatmıştır. ABD'nin izlediği gıda yardımı programı aynı zamanda Amerikan beslenme biçimini de diğer coğrafyalara tanıtmış ve bu bağlamda kültürel bir beslenme pratiği dönüşümüne de aracılık ederek tüketim alışkanlıklarını Batılaştırmıştır (McMichael, 2013). Dönemin ihracat ürünleri olan şeker ve bitkisel yağlar yerini ABD'den gelen endüstriyel tatlandırıcılara ve soya yağına bırakmıştır. Yine ABD'deki mısır fazlası, yüksek fruktozlu mısır şurubu olarak az gelişmiş ülkelere aktarılmıştır. ABD'nin izlediği politikalar ile başta yağ, şeker ve buğday olmak üzere çeşitli ürünlerde ithal ikame ürünler teşvik edilmiştir (McMichael, 2009; Friedmann, 1993; Karabağ, 2021).

ABD elindeki ihtiyaç fazlası gıdasını ideolojik bir yayılcılık ile bir araca dönüştürerek gelişmekte olan ülkelere nüfuz etmiş ve bu ülkelerdeki yerel üretimi sekteye uğratmıştır (Friedmann, 1993). Bu program kapsamında bir yıl içinde gelişmekte olan ülkelere 2 milyar dolar değerinde tarım fazlası aktarılmış ve bu ülkelerin kısa vadedeki açlık ve kıtlık sorununun ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Uzun vadede ise bu yardımların söz konusu ülkelerdeki yerel tarımı yok ettiği ve çiftçilikle uğraşan yoksul kesimlerin geçimini daha da zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır (Keklik, 2011). Friedmann'ın (1994) aktardığı rakamlara göre bu dönemde ABD'nin buğday ihracatında %30'tan biraz fazla olan payı, 1950 ve 1960'lar itibarıyla %50'yi aşmıştır. 1950'ler sonunda ise Üçüncü Dünya'nın buğday ithalatındaki %19'luk pay, 1960'lar sonunda %66'ya kadar yükselmiştir. Bu dönemde izlenen program yalnızca gıda desteği ile sınırlı olmamış, çeşitli fonlar aracılığıyla Meksika, Brezilya, Arjantin, Venezuela, Filipinler, Endonezya ve Hindistan gibi ülkelere yeşil devrim teknolojileri de ihraç edilerek endüstriyel tarımın alanı genişletilmiştir (McMichael, 2013). En nihayetinde Üçüncü Dünya ülkelerinde değişen politikalar ve yapılan reformlar küçük

¹⁶ Bu program dahilinde yardım alan kimi ülkeler, yardımları farklı amaçlarla kullanmış olmalarına rağmen (örneğin Kongo ve Etiyopya'nın silah almak üzere yardımları kullanması) ABD tarafından yardım programı devam ettirilmiştir. Bu durum uluslararası ilişkide sıfır toplamlı oyun teorisine göre yorumlanmaktadır. Realist teoride bu oyunda yer alan iki oyuncu da (devlet) aynı anda kazanç elde edemez, aksine bir devletin kazancı diğer devletin kaybı anlamına gelmektedir. Bu noktada da ısrarla süren bu yardım ilişkisinde ABD'nin kazançlı çıkan taraf olduğu sonucuna neden olmaktadır (Bkz. Keklik, 2011).

çiftçiye zayıflatmış ve bu çiftçileri piyasa araçlarının, kredi ve pazarlama programlarının kucağına itmiştir (Araghi, 1995).

Bu yardımlar bir yandan Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yayılmasını engellerken, diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin tek ihracat geliri olan tarımsal üretimlerini sekteye uğratarak bu ülkelerin sanayileşme hedeflerini de baltalamıştır. Yardımların söz konusu ülkelerdeki tarımsal üretimi sekteye uğratması, bu ülkelerin gıda konusundaki kendilerine yeterliklerini kaybetmelerine neden olarak zorunlu olarak ithalatçı haline gelmelerine neden olmuştur. Bu dönemdeki ABD'deki tarım ürünleri fazlasının güneye transfer edilmesiyle, güneyden kuzeye olan akışı da tersine çevirmiştir (McMichael, 2009). Bu yardımlar yoluyla izlenen politikalar hem ABD'nin iç pazarındaki tarım ve gıda politikalarına fayda sağlarken hem de ABD'nin dış politikada izlediği yayılmacılığa hizmet etmiştir. Bu anlamda gıda yoluyla izlenen bu politikalar, gıdanın küresel konjonktüre etki eden ne denli önemli bir stratejik araç olduğunu göstermektedir (Dinçer, 2019).

Bu dönemde Yeşil Devrim'in¹⁷ etkisiyle gübre, pestisit, sulama ve işleme makinelerinin yoğun kullanımıyla birlikte, buğday, mısır ve pirinç gibi tahıl ürünlerinde elde edilen yüksek verimlilikle birlikte endüstriyel tarımın küresel olarak yayılımının temelleri atılmıştır (Gimenez ve Shattuck, 2011). Yeşil Devrim yeni ekin çeşitleri, suni gübreler, zirai ilaçların yanı sıra beraberinde kapsamlı bir toprak ve tarım reformu da getirmiştir. Kimilerince Yeşil Devrim'i bir başarı olarak görmek mümkündür zira 1950 ile 1980 arasında küresel tahıl üretimi ikiye katlanmış ve birim başına üretim miktarı iki katından fazla artmıştır.¹⁸ Patel ve Moore'a (2018) göre ise Yeşil Devrim'in en büyük başarısı toprak reformu ve kentlilerin siyasi değişim yönündeki taleplerinin etkili biçimde susturulması olmuştur. Endüstriyel tarım ile artan üretim, ithal ürünleri daha ucuz hale getirmiş bu da nihayetinde köylülerin kırsal alandan tasfiyesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler gıdanın raf ömrünün uzamasına neden olurken, bu da uzun süreli stoklama yoluyla

¹⁷ Yeşil Devrim terimi ABD Uluslararası Gelişim Ajansı yöneticisi William Gaud tarafından 1968 yılında türetilmiştir. Gaud, bu terimi şöyle tanımlamaktadır: "Tarım alanındaki son gelişmeler, yeni bir devrimin niteliklerini barındırır. Bu ne Sovyetler Birliği'ninki gibi şiddetli bir Kızıl Devrim ne de İran Şahı'ninki gibi bir Beyaz Devrim'dir. Ben ona Yeşil Devrim diyorum."

¹⁸ Yeşil devrim ile artan verimlilik, 2000'li yıllar itibarıyla %1'e düşmüş ve bu da gıda krizini büyüten bir başka neden olmuştur. Bu verimlilik kaybı endüstriyel tarım ile azalan doğal kaynaklar itibarıyla ortaya çıkmakta ve şiddetini artırması beklenmektedir (McMichael, 2013).

üretim ve tüketim biçimlerini dönüştürmede önemli etkiler yaratmıştır. Gıdanın uzun ömürlü hale gelmesi, daha geniş bir coğrafyaya tedariğini mümkün hale getirmiş ve küresel ticaret hacmini artırmıştır.¹⁹ Bu dönemde artan endüstriyelleşme ile tarımsal üretimin sürdürülebilirliği açısından önem arz eden karma üretim ve hayvancılık faaliyetleri ise yerini monokültür²⁰ tarıma ve fabrika hayvancılığına²¹ bırakmıştır (Friedmann, 2005).

Yeşil Devrim ve tarımda makineleşme ile kitlesel üretim başlamış ve bu da tarımda kapitalist çokuluslu şirketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Liberalleşme ve zayıflayan gümrük duvarlarının etkisiyle de artık gıda ürünleri ülkelerin iç üretimlerini sekteye uğratacak biçimde yayılmaya başlamıştır. Yine bu dönemde IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların yaptığı düzenlemeler küresel piyasanın gelişimi yönünde birer baskı aracı olarak kullanılmıştır.²² Bu dönemde merkezileşme yönünde bir dönüşüm yaşayan tarım ve gıda piyasasında artık yerelliğin bir önemi kalmazken, ürünlerin üretildiği coğrafyanın da önemi kalmamıştır. Duncan'a göre (1996) tarımsal üretimin mekansızlaşması, üretimi “başlangıcı ve sonu olan girdi çıktı süreci” haline getirmiştir (McMichael, 2009’da atıfta bulunulduğu gib).

Yeşil devrimde ortaya çıkan biyoteknolojik gelişmeler²³ ve “dünyayı besleme” iddiası ile tarım kimyasalları (pestisitler, herbisitler, kimyasal gübreler), sulama ve mekanizasyona bağımlı yeni yüksek verimli hibrit tohumlar²⁴ tarımda

¹⁹ Gıda ürünlerinin ülkeler, kıtalar ve uzak mesafeler boyunca ticareti yüzyıllardır su taşımacılığı yoluyla gerçekleşiyor olsa da bu ticaret uzun bir süre dayanıklı gıdalarla sınırlı kalmıştır. Bu ticaretin boyutu ve kapsamı nakliye ve soğutma alanlarındaki devrimler ve raf ömrü uzayan gıdalarla değişmiştir.

²⁰ Her ne kadar tarım ve gıda alanındaki teknolojik gelişmeler monokültürleşmeyi artırsa da dünya genelindeki halk hareketleri tohum çeşitliliğini korumak üzere hükümetlerle iş birlikleri yapmaktadır. Bunlardan bazıları Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu (Convention on Biological Diversity) ve Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’dür.

²¹ Endüstriyel hayvancılık üretim biçimi olan fabrika çiftçiliği (factory farming) hayvanların endüstriyel yöntemlerle ve kitlesel ölçekte üretimi, yetiştirilmesi ve işlenmesi anlamına gelmektedir. CAFO (Concentrated Animal Feeding Operation) olarak da bilinen bu sistem, ortalama her 12 saniyede bir ineğin işlendiği bütünleşik ve makineleşmiş bir sistemdir. ABD’de ortaya çıkan ve sonrasında dünyaya yayılan CAFO’lar, küresel hayvancılık ve et üretiminin 1960’lardan günümüze kadar olan süreçte %370 oranında büyümesine neden olmuştur (M. Yıldırım, 2022).

²² Kovel’e göre şirketler sermayenin askerleri; borsa, IMF ve Amerikan Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı gibi sistem içerisindeki daha yüksek konumdaki kurumlar ise onun genelkurmayıdır (Kovel, 2017).

²³ Shiva’ya göre (2014) teknoloji vasıtasıyla tarım gıda sistemine yapılan müdahale toprak, su ve hava kirliliğine ek olarak genetik bir kirlenmeyi de beraberinde getirmiştir.

²⁴ Hibrit tohumların aksine yerel tohumların korunması ve saklanması ise gelecek yıllardaki üretime ilişkin riskleri azaltmakta, ürün ve beslenme çeşitliliğini artırmakta ve çiftçilere kendine yeterlilik ve pazarlık gücü vermektedir. Holt-Gimenez’e (2007) göre tohumlar “bilgi müşterekleriyle gelen

modernleşmenin anahtarı olarak teşvik edilmiş ve bu dönemdeki komünizm karşıtlığı ile birleştirilerek, McMichael'in (2013) ifadesiyle “kıızıl devrim tehlikesi, yeşil devrim ile savuşturulmuştur”. Yeşil devrim ile polikültür üretimden uzaklaşarak monokültüre geçiş artmıştır. Yeşil devrimin getirdiği modernleşme ve mekanizasyon ile mikro besin kaynağı olan geleneksel yeşillikler gibi “köylü gıdaları” değersizleştirilmiş ve “yabani ot” olarak yeniden tanımlanmıştır (McMichael, 2013). Küresel gıda pazarının endüstriyel tarım lehinde gelişmesi ile köylü tarımı ve küçük aile çiftçiliği büyük oranda zayıflamış ve büyük toprak sahiplerinin ve şirketlerin gücü artmıştır (Gimenez ve Shattuck, 2011). Davis'e (2004) göre köylü topraklarının konsolidasyonu ve önceden emek yoğun faaliyetlerin artık makineleşme sayesinde daha kolay yapılabilir olması köylüleri kentlerde gecekonduculara itmiştir (Gimenez ve Shattuck, 2011'de atıfta bulunduğu gibi). Diğer yandan endüstriyel tarım ile artan mekanizasyon tarımı hiç olmadığı kadar enerjiye bağımlı hale getirmiştir. Bu da enerji sektörünü tarım ticaretinin bir parçası haline getirmiştir (Cleaver, 2000).

Tarım ve gıdada endüstriyelleşme ile ortaya çıkan bir diğer önemli husus ise artık şeker, yağ gibi temel gıdaların dahi ikame edilebilir hale gelmesi olmuştur. Böylelikle sanayinin hammadde ihtiyacı olan ürünler yerlerini kimyasal ve biyolojik ikamelerine bırakmıştır. Sanayileşme, işlenmiş gıda imalatı ve perakendesi alanlarında yeni birikim fırsatları yaratmış ve üretilen hammaddelerin kullanım alanlarını da değiştirmiştir. Örneğin, tahıl piyasası fruktozlu mısır şurubu gibi endüstriyel tatlandırıcılar üretimine yönelik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Benzer şekilde, margarin sanayi için üretilen soya yağı, hibrit mısır ile hayvancılık sanayinde kullanılmaya başlanmıştır (McMichael, 2013).

1972-1973 yıllarına gelindiğinde ise ABD'nin tükenen tahıl stokları, dünya tahıl fiyatlarında ani bir yükselişe neden olmuş ve milyarlarca insan gıda güvencesizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sürecin devamında FAO, 1974 yılında Dünya Gıda Zirvesi'ni toplamış ve bu toplantıda üye hükümetler gıda güvencesini bir politika hedefi haline getirmiştir. 1986 yılında Dünya Bankası gıda güvencesini “gıda satın alabilme gücü” olarak tanımlamıştır. 1994 yılında ise DTÖ'nün kurulması ile piyasa odaklı “gıda güvencesi” anlayışı serbest ticaret rejimi ile kurumsallaşmıştır.

güvencedir.” Bezner Kerr'e (2010) göre ise şirket gıda rejiminde şirketlere ve devlete karşı bir savunma, yani diğer bir ifadeyle bir tür “mücadele alanı”dır.

Her bir gıda rejiminin kendine has bir kurumsal görünümü var olmakla birlikte, her rejim kendinden bir önceki rejimin kimi unsurlarını yeniden kurgulayarak sonraki rejime taşımaktadır. Buradan hareketle Pritchard (2009) ve Friedmann (2005) gibi araştırmacılar ABD'nin gıda yardımı merkantilizminin sonraki dönemde DTÖ'nün ticaret kurallarına kaynaklık ettiğini iddia etmektedirler. İkinci gıda rejiminde tarım ve gıda alanındaki teknolojik gelişmeler, artan sanayileşme, çeşitlilik ve bolluk, küresel kapitalist şirketler bir sonraki rejim olan III. Gıda Rejimi'nin temellerini atan önemli gelişmeler olarak kaydedilmiştir. Tarım ve gıda alanındaki bu yeni üretim ve tüketim biçimleri, sistemin kendisini dönüştürerek yeniden inşa ettiği III. Gıda Rejimi'nin ilk ipuçları olarak ortaya çıkmıştır (McMichael, 2013).

2.1.3 Üçüncü gıda rejimi: 1980'lerden günümüze

Neoliberal ya da Şirketleşmiş Gıda Rejimi olarak da bilinen III. Gıda Rejimi, daha önceki gıda rejimlerinde olduğu gibi bir önceki gıda rejiminden gelen, yani Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi'nin küresel finans krizleri ve bunun neden olduğu çıkmazları üzerinde temellenmektedir. Bu rejimi diğer iki gıda rejiminden ayıran en temel özellik artık devletlerin hegemonyasında şekillenen bir üretim ve tüketimin tariflenemiyor olması ve devletlerin rolünün düzenleyici yönde evrilmiş olmasıdır. Bu gıda rejimi ile artık devletler tarım ve gıda alanındaki hegemonik güç olmaktan çıkmış ve bu yeni neoliberal sistemde düzenleyici bir rol oynamaya başlamışlardır. Dinçer'e (2009) göre bu gıda rejimi ile gıda alanındaki devlet hegemonyasının ortadan kalkması demokratikleşme olarak yorumlanmamalıdır. Zira bu dönemdeki artan şirketleşme, küçük ölçekli üreticileri karar alma mekanizmaları dışına itmiştir. Bu gıda rejimi, tarımsal gıda zincirlerinin yeniden örgütlenmesinden kâr sağlayan küresel şirketlerin öncülük ettiği bir rejimdir (Lawrence ve Burch, 2009).

Şirket gıda rejimi, neoliberal küreselleşme projesi olarak kavramsallaştırılabilecek yeni bir döneme işaret etmektedir (McMichael, 1996). Bu rejim, devletlerin piyasaları yönettiği bir önceki rejimin düzenini tersine çevirmiş ve artık devletler piyasalara hizmet eder hale gelmiştir. Bu dönemdeki piyasa hakimiyetini güçlendiren diğer unsurlar ise finansallaşma, yeni finansal araçlar ve bu araçlarla temeli atılan borç krizi olmuştur (McMichael, 2013). Yeşil Devrim ile yoğun girdili (melez tohumlar, kimyasal gübreler, pestisitler vb.) ve yüksek maliyetli üretim küçük çiftçiye hızlı bir borç batağına itmiştir. Nihayetinde üretim yapısı değişmiş ve küçük ölçekli çiftçiler

retimden kopmuştur (Scott, 2008). Bu süreçte üretime devam edebilen çiftçiler ise tarım ekonomistleri tarafından “maliyet-fiyat sıkışması” diye tabir edilen duruma maruz kalmıştır. Bu durumda girdi fiyatları yükselirken ürün fiyatları düşmektedir. retimden kopan çiftçiler ise kentlere göç ederek kent yoksulları haline gelmiştir (Mosby, Rotz, ve Fraser, 2020).

Bu dönemde sözü edilen küresel çok uluslu şirketlerin bu denli tekelci duruma gelmelerinde uluslararası kuruluşların düzenlemeleri büyük rol oynamıştır.²⁵ Tarım ve gıdada bu yeni düzen, DT’nün kuruluşuna zemin hazırlayan GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) turu aracılığıyla ortaya çıkmıştır. McMichael (2013), GATT’ı küresel birikime yönelik belirli bir toplumsal yapıyı kurmak üzere, ulusal bağımsızlığı zedeleyen küresel düzenleyici mekanizmaların oluşturulmasına hizmet eden bir araç olarak görmekte ve Uruguay Turu’ndaki şirketlerin baskın rolünü bunun kanıtı olarak sunmaktadır.

GATT, Dünya Bankası, IMF gibi makro iktisadi yapıyı düzenleyen kurumlar tarım ve gıda alanında devletin rolünün azaltılmasını ngren politikalar retetek şirketlerin hareket alanını genişletmesinin yolunu açmışlardır. Bu politikalar özellikle iktisadi büyüme ve kalkınmasını tarım sektörü aracılığıyla gerçekleştiren ülkeler için olumsuzluklar yaratmış ve i piyasalara giren ucuz ithal mal ile fiyat rekabetine giremeyen yerel üretime olumsuz etkilemiştir. Ticareti yapılan gıdanın yapay şekilde ucuz hale getirilmesi küçük üreticileri zayıflatmış, tarım arazileri üzerindeki şirketleşmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmış ve tarımsal emeğin savunmasız kalmasına neden olmuştur (McMichael, 2009). Yine iç pazarda üretime sağlanan sübvansiyonların sonlandırılması üretime negatif yönde etkileyen bir diğer gelişme olmuştur. 1995 yılında ise Dünya Ticaret rgt’nün (DT) kurulması ve Tarım Anlaşması (AoA-Agreement on Agriculture) ile küresel ölçekte tarımsal serbestleşme süreci kurumsallaşmıştır (Gimenez ve Shattuck, 2011; Dinçer, 2019). Yeni düzen, uluslararası finans kuruluşlarının kurallarıyla belirlenmiş ve devletin ulusal piyasaları korumaktan el çektiği yeniden yapılandırılmış bir devlet sistemi getirmiştir (McMichael, 2013).

²⁵ Shiva’ya (2014) göre DT, Dünya Bankası, IMF, Kodeks Alimentarius Komisyonu gibi kurumlar gıda şirketlerinin çıkarlarını diğer tüm çıkarların üzerinde tutmakta ve bunlara hizmet edecek şekilde politikalar geliştirmektedir.

Moore (2010), 1980’ler itibariyle artan finansallaşmayı şu sözlerle ifade etmektedir:

Finans sermayesi, birikim sürecinde hegemonik mevki kazanmanın yanı sıra Küresel Kuzey devletleri içinde politik bir güç haline gelmiştir. Teknolojik devrimin, yerini teknolojik yeniden bölüşüme bıraktığı yeni bir döneme geçilmiş ve bu dönemsel dönüşüm, finans sermayesinin devlet aygıtıyla iş birliği içerisinde servet ve gücü, yoksul ve üreten sınıflardan alıp aşırı zenginlere vermesi ile pekiştirilmiştir. (McMichael, 2013’te atıfta bulunulduğu gib, s. 68)

Bu gıda rejiminde DTÖ’nün serbest ticaret kuralları sonucu Kuzey’de üretilen ve yüksek oranda sübvansile edilmiş gıda fazlasının dumping ile az gelişmiş / gelişmekte olan ülkelere aktarılması bu ülkelerdeki çiftçileri tarımdan koparmış ve kentlerin gecekondulaşmalarına dönüştürmüştür (McMichael, 2013). Ruggiero’nun (1996) ifade ettiğı şekliyle DTÖ “tekil bir küresel ekonominin anayasası”nı yazmış ve ticaretin ve ticari faaliyetlerin kurallarını ortaya koymuştur.

McMichael’a (2005) göre şirket gıda rejiminin ana unsuru rekabet gücü olmayan üreticilerin tasfiye edilmesi olmuştur. Tarımda neoliberalleşme ve artan şirketleşme köylüleri kırdan tasfiye etmiş ve doğa beklilerini kaybetmiştir (Aysu, 2008). Neoliberal politikalarla birlikte, devlet tarafından yönetilen gıda rezervlerinin yüksek maliyetli olduğu kabul edilmiş ve hükümetler bunları yapısal uyum programları altında düzenlemiş ve özelleştirmiştir (Via Campesina, 2008).²⁶ Yine DTÖ’nün baskısı ile devletlerin tarım ve gıda konusundaki düzenleyici kuralları serbest ticaret ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle dağıtılmıştır. DTÖ anlaşmalarına göre ülkeler tarım ve gıda pazarlarını serbestleştirmek zorunda kalmış ve bu anlaşmalar ile ithalat vergilerini düşürmek ve ihtiyaçları olmasa dahi iç tüketimlerinin en az %5’i için ithal tüketimi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ve yine bu süreçte çok uluslu şirketler, doğrudan ve dolaylı ihracat sübvansiyonları ile üretim fazlalarını dünya pazarına aktarmaya devam etmişlerdir. Ulusal hükümetler ise kendi pazarlarını istikrara kavuşturamamış ve çiftçiler ile tüketicileri ani fiyat dalgalanmalarına karşı koruyamamıştır (La Via Campesina, 2008). Bu dönemdeki artan finansallaşma ve borç

²⁶ 1993 yılında çiftçi ve köylülerin tarımda neoliberal politikalarla karşı bir mücadele örgütü olarak kurulan La Via Campesina (Çiftçi Yolu), neoliberal politikaların ülkelerin kendi kendilerine yeterlik ve beslenme kapasitesini yok ettiğini söylemekte ve bu yönde mücadele vermektedir.

krizi, üretimi Kuzey’den Güney’e kaydırırken, borçlu devletler ihracata yönelik teşvik ve kemer sıkma politikaları ile yeni bir borç krizinin içerisine düşmüştür. Patel (2007) büyüyen borç krizi ile değişen bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

Gıdanın yeni ekonomi politığında hakimiyet, ABD’nin gıda fazlası aracılığıyla değil, Küresel Güney’in mali borçları aracılığıyla sağlanıyordu(...) Küresel Kuzey, Küresel Güney’den ucuz gıdaya yüce gönüllülük kisvesi altında erişim sağlar oldu- Kuzey’de tüketilen her parça ucuz gıda (sözümona) Güney’in borçlarını ödemesine yardım ediyordu (McMichael, 2013’te atıfta bulunduğu gib, s. 68).

Bu dönemde artan borçlar ile IMF, Kuzey bankaları için borç tahsil etme aracı haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak da ihracat yönetimi de dahil olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleri ulusal tarım politikalarından vazgeçmiş ve piyasadaki ihracat ürünlerine (mevsim dışı meyveler, balık, sebzeler ve çiçek gibi geleneksel olmayan ürünlere) yönelmiştir. İhracat hedefli bu değişen üretim pratikleri ise ithal tahıla olan bağımlılıklarını artırmıştır (McMichael, 2013). Üretim kararlarının pazara bırakılması ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki iş bölümü de pazarın belirlediği görevler dahilinde gerçekleşmiştir. McMichael (2009) bu noktada Kuzey ile Güney arasındaki adil olmayan, politik olarak belirlenmiş iş bölümüne dikkat çekmektedir. Güney et, meyve, sebze gibi emek yoğun gıda üretimini gerçekleştirirken, Kuzey ise tahıl gibi görece daha az emek gereksinimi olan, insan emeğinden ziyade makinelerle hasat edilebilen gıda ürünlerini üretmektedir.

DTÖ ile yürürlüğe konan serbest ticaret rejimi, uluslararası tarımsal iş bölümü ile küresel ölçekte gıda dolaşımını hızlandırmış ve 5 yıl içerisinde gıda fiyatlarını üçte bir oranında düşürmüştür (Ritchie, 1999). Bu yeni ticaret düzeninde Kuzey’deki üretim fazlası yapay fiyatlarla üretim maliyetlerinin çok altında elden çıkarılmıştır. 2002 yılında ABD’nin ihraç ürünlerinde ortalama fiyatlar buğdayda %43, soya fasülyesinde %25, mısırdaki %13, pirinçte ise %35 oranında altında kalmıştır (IATP, 2004). Bu süreçte yapay olarak düşürülmüş bu gıda fiyatlarına ek olarak, DTÖ tarafından getirilen asgari ithalat kuralı²⁷ rekabet edemeyen küçük çiftçilerin mülksüzleştirilmesi sürecini hızlandırmıştır. Dönemin şartlarında rekabet edemeyen çiftçiler büyük gelir

²⁷ Bu kural ile ülkelerin tüm tarımsal ürünlerde iç talebin en az %5’inin ithal ürünlerden sağlanmasına izin vermesi şartı getirilmiştir.

kayıpları yaşarken, bir kısmı ise tamamen üretimden el çekmişlerdir. 1998 ile 1999 yılları arasında çiftçi gelirlerinde yaşanan %75’lik kayıp 20 bin çiftçiyi tarımdan koparmıştır. Benzer şekilde ABD’de 1990’lı yıllarda çiftçi gelirleri yaklaşık %50 oranında azalmıştır. Küresel Güney’de ise serbestleşen ticaret ile 20 ila 30 milyon insanın topraklarını kaybettiği tahmin edilmektedir (Madeley, 2000). Çiftçilerin yaşadığı bu ekonomik yıkım Hindistan’da çiftçi intiharları ile sonuçlanmıştır. Hindistan’da 1997 ile 2007 yılları arasında 182 bin 936 çiftçinin intihar ettiği kayıtlara geçmiştir. Hükümet verilerine göre 2020 yılında 10 binden fazla çiftçi intihar ederken, bugün hala günde ortalama 30 çiftçinin intihar ettiği tahmin edilmektedir. Hindistan’daki çiftçi intiharlarına benzer olarak Kore’de de DTÖ kararları ile gümrük duvarlarının kaldırılması ile küresel rekabet ile baş edemeyen binlerce küçük çiftçi intihar etmiştir (Çelik ve Kutlu, 2018).

Toprak kayıplarının yanı sıra bir diğer eğilim ise “tarımdan çıkış / uzaklaşma” (deagrarianization) şeklinde olmuştur. Gıdanın küresel ölçekteki hareketliliği insanları da yer değiştirmeye iterek, güvencesiz koşul ve işlerde çalışmaya zorlamıştır (McMichael, 1999). Afrika’da 1990 sonu itibarıyla kırsal gelirler %60-80 arasında tarım dışı faaliyetlerden elde edilmeye başlanmıştır. Benzer şekilde Asya’da da kırsal gelirlerin %30 ila %40’ı tarım dışı kaynaklardan oluşmaktadır. Yine Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (North American Free Trade Agreement, NAFTA) kapsamında Kuzey’den yapılan ucuz ve yüksek sübvansiyonlu mısır ticareti ile 2 milyon Meksikalı çiftçi topraklarını kaybetmiştir. Özetle, bu dönemde şirketlere sağlanan sübvansiyonlarla birlikte bu vahşi pazarda küçük üreticiler rekabet edememiş ve üretimden kopmuşlardır.

1990’lı yıllara gelindiğinde ise küresel şirketler Üçüncü Dünya köylüleri ile yaptıkları sözleşmeli tarım ile çeşitli tarımsal ürünleri ürettirmiş ve işleyerek büyüyen süpermarketlerde satar hale gelmiştir. Böylece söz konusu ulusötesi gıda şirketleri aracılığıyla Güney’de üretilen meyve ve sebzeler görece zengin ülkeler için mevsimden bağımsız olarak erişilebilir hale getirilmiştir. McMichael’in (2013) ifadesiyle sermaye kaynaklara el koymuş, küçük üreticilere ise kendi pratiklerini dayatmış ve onları sözleşmeli işçilere dönüştürmüştür. Büyüyen perakende sektörü ile ulusötesi şirketlerin tohum, gübre ve kimyasal girdiler de dahil olmak üzere nüfuzları artmıştır. Bu dönemde patentlere bağımlı olan biyoteknolojik gelişmeler ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (Trade Related Intellectual Property Rights-TRIPS)

protokolü ile ulusal bağımsızlıktan ödün verilmiş ve “yeniden sömürgeleştirme” (Raghavan, 1990) tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Diğer yandan şirket gıda rejimi ile tarımsal ürünleri meta olarak gören bir üretim süreci ortaya çıkmış, biyoekonomi ve ürünlerin ikame edilebilmesi ile metalaşmanın en ileri aşamasına ulaşılmıştır. Biyoekonomide, ortaya çıkan ürünlerin değişim değeri kullanım değerinin üstünü örtmekte ve bu da birbirlerinin yerine geçebilen yatırımlar haline gelebilmektedir. McMichael bu durumu mısır, soya, palm yağı ve şekerin; yiyecek, yem, yakıt, kozmetik ürünü, stabilizatör ve benzeri çoklu kullanımları ile örneklemektedir. McMichael (2013) bu ürünlerin gıda olmaktan çıkarak farklı amaçlarla kullanılmasını kâr amacıyla yapılmış bir girdi-çıktı süreci olarak görmektedir. Bu tür bir üretim ise toplumsal ve ekolojik sonuçları dikkate almamaktadır. Örneğin, biyoetanol üretmek üzere mısır kullanılması hem arz hem de talebi etkileyerek dünya gıda piyasını alt üst etmiştir. Dünya genelinde çiftçiler üretimde buğdaydan mısıra geçmiş, bu da buğdayda arz düşüklüğüne ve buğday fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Artan mısır ve buğday fiyatlarından etkilenen tüketiciler pirince yönelmiş, artan pirinç talebi ise pirinç fiyatlarını yükselterek zincirleme bir etkiye neden olmuştur (Sinn, 2016). Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü’nün (IFPRI) bulgularına göre 2000-2007 yılları arasında buğday, mısır ve pirinçteki fiyat artışının %30’undan biyoyakıt üretimi sorumludur. Mısırdaki bu oran %39’dur (IFPRI, 2008). Dünya Bankası’nın tarım ekonomistlerinden Mitchell’e göre ise durum daha vahimdir ve 2002 ile 2008 yılları arasındaki mısırdaki fiyat artışının dörtte üçünden ekilebilir arazilerin biyoyakıt üretimi için kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Mitchell, 2008). Öte yandan McMichael’a (2013) göre değişim değerinin fetişleştirilmesi yalnızca maddi değil, aynı zamanda epistemik bir irrasyonallite krizini de ortaya çıkarmaktadır. Bunu biyoyakıtlar üzerinden örnekleyen McMichael; bu yakıtların emisyonları

artırmasına,^{28 29} enerji krizini çözmedeki düşük potansiyeline,^{30 31} bu üretimin tehlikeye soktuğu müşterek alanlara, çayırlara ve ormanlara dikkat çekmektedir. Biyoenerji bitkileri ile gıda bitkilerinin rekabeti önemli bir sorundur. Enerji bitkilerinin tarım arazileri üzerinde üretilmesi gıda fiyatlarını artırabilmekte³² ve yoksul ülkelerde kıtlığa neden olabilmektedir.³³

Özetle şirketleşmiş gıda rejimi, eşi benzeri görülmemiş pazar gücü, tekelleşmiş tarım şirketleri, küresel hayvansal protein zincirleri, gıdada liberalleşmiş küresel ticaret, gittikçe konsantre hale gelen arazi sahipliği, azalan doğal kaynaklar ve artan gıda muhalefetleri ile tanımlanmaktadır (Holt-Gimenez ve diğ, 2009). Bu dönemde üretim ve pazarda ortaya çıkan merkezileşme, az sayıdaki ulusötesi / çok uluslu şirketlerin tekeldi eğilimler göstermesi kaynaklıdır. Az sayıdaki bu aktörler (şirketler) coğrafi olarak dünyanın her bölgesine yayılmış durumdadırlar. Günümüzde şirket gıda rejimi ile birlikte küresel gıda arzı az sayıdaki oyuncunun kontrolünde işlerken, dünya çapında tüketilen toplan kaloringin %75'ini sekiz ürün (buğday, pirinç, mısır, şeker, arpa, soya, palmye, patates) karşılamaktadır. Bu ticaretin %90'ını ise az sayıdaki çokuluslu şirket yönetmektedir (Murphy ve diğ, 2012). Tarımdaki tekelleşmenin en çarpıcı örnekleri olarak; ADM, Cargill ve Bunge gibi şirketler dünya tahılının %80'ini,

²⁸ Fargione ve diğ (2008) tarafından yapılan çalışma, farklı arazi kullanımlarından biyoyakıt üretimine geçilmesinin ciddi boyutta bir "biyoyakıt karbon borcu" ortaya çıkardığını göstermektedir.

²⁹ Biyokütle ancak belirli koşullar altında yakıt olarak kullanıldığında karbon nötrdür. Bu koşulların en önemlisi normalde çürüyecek olan biyokütlenin (enerji üretmek üzere biyokütle üretilmemesi) kullanılması ve enerjisinin yakma yoluyla elde edilmemesidir. Ek olarak toprağın işlenmesi ve gübrelenmesi sürecinde hiçbir seragazının salınmaması koşulunun sağlanması gerekmektedir (Sinn, 2016).

³⁰ Uluslararası Enerji Ajansı'nın tahminlerine göre 2030 itibarıyla biyoyakıtların, küresel petrol talebindeki artışı bile zor karşılayacağı yönündedir. Diğer yandan biyoyakıtlar dahil tüm yenilenebilir kaynaklar, küresel tüketimin %9'unu karşılayacağı belirtilmektedir.

³¹ Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) verilerine göre 2019 yılında toplam enerji arzının %13,8'i biyoyakıtlar da dahil olmak üzere çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmıştır.

³² Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü'nün (IFPRI) bulgularına göre 2000-2007 yılları arasında buğday, mısır ve pirincin ortalama fiyatlarının artışının %30'ndan biyoyakıt üretimi sorumludur (Sinn, 2016'da atıfta bulunulduğu gibi).

³³ Sinn'e (2016) göre 2000'ler itibarıyla küresel ölçekte biyoyakıtlara artan ilginin üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki küresel ölçekteki "yeşil" hareket ve bu konudaki politikalar. Fosil yakıtlara bağımlı olmaksızın biyokütleden yakıt üretme fikri pek çok ülkede siyasi destek almıştır. 2005'te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü de biyoyakıt kullanımını teşvik etmiştir. Ek olarak 11 Eylül saldırıları ve 2003'teki Irak işgali de ABD'nin Arap ülkelerinden sağladığı enerji ve petrol tedarikini riske atmıştır. Bu da nihayetinde biyoyakıtları destekleyen politikaları ortaya çıkarmıştır. İkinci bir neden ise enerji şirketleridir. Son yıllardaki petrol fiyatlarındaki hızlı artış şirketleri alternatif kaynaklara yönlendirmiştir. Üçüncü neden ise çiftçiler tarafından ortaya çıkmıştır ve biyokütle üretimi alternatif bir alan yaratmıştır. Çiftçiler dikkatlerini gıda endüstrisinden petrol endüstrisine kaydırmışlardır. Zira Son yıllarda petrol ve gıda fiyatları paralelik göstermektedir (Bkz. Url-2).

kimya şirketleri Monsanto ve DuPont küresel mısır tohumu pazarının %65'ini kontrol etmektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011).³⁴ Yine bu dönemde bitki ıslahı çalışmalarındaki rol de devletlerden özel sektöre geçmiş ve 1980'li yıllar itibariyle tarımsal AR-GE'ye yapılan kamu harcamaları azalmaya başlamıştır (Pistorious ve van Wyk, 1999). Bu şirketler farklı coğrafyalardaki ülkelerin tarım topraklarını, kaynaklarını ve beşerî sermayesini kullanarak dünyanın çeşitli ülkelerine nüfuz etmişlerdir. Şirket gıda rejimi ile tarım ve gıdanın biyolojik süreçlerden bağımsız olarak her yerde üretilebilir hale gelmesi, yani bir anlamda “gıdanın mekansızlaşması”, insanlık tarihinde ilk kez gıdanın coğrafyadan bağımsızlaşması anlamına gelmektedir. Artık küresel şirketlerin büyüyen sermayeleri ve üretim kapasiteleri sayesinde ürettikleri ürünleri başka noktalardan pazara taşımaktansa, hedef pazarın bulunduğu coğrafyada üretim yapma imkanına sahip hale gelmişlerdir (McMichael, 2005). I. Gıda Rejimi'nden farklı olarak bu yayılcı politika devletler tarafından değil, ulus ötesi şirketler tarafından yapılmaktadır.

Bu rejime McMichael'ın (2013) dikkat çektiği paradoks üzerinden bakmak faydalıdır. Şirket gıda rejimi bir yandan gıda güvencesinin koşullarını sağlama çabası ile yoğun tarımsal üretim yaparken, diğer taraftan tekelleri güçler /şirketler yoluyla halkları fakirleştirmektedir. Bu yeni serbest piyasa düzeni küçük çiftçileri önce mülksüzleştirmekte, sonra dışlamakta ve/veya aç bırakmaktadır. Üçüncü gıda rejimi mevcut piyasa düzeni ile küçük çiftçiler arasındaki gerilimi ortaya çıkarmıştır. Bu gerilim esasında “yersiz-yurtsuz gıda”³⁵ ile “yerel-bölgesel” gıda arasındadır. Campbell ise yerel-bölgesel gıdayı yersiz-yurtsuz gıdanın karşısına koyarken, bunu “küçük ama önemli bir dizi yeni karşı-mantık” olarak görmektedir (McMichael, 2013). Bu gerilim en nihayetinde gıda egemenliği hareketini doğurmuş ve “gıdayı öncelikle bir besin kaynağı, ikincil olarak ticari bir mal” (Via Campesina, 2002) olarak gören karşı hareketin itirazını ortaya çıkarmıştır.

³⁴ Tarım ve gıdada artan şirketleşme ve yapaylaşma diğer yandan önemli bir kültürel miras ve kadim bilgi kaybını da beraberinde getirmiştir (Shiva, 2014).

³⁵ Bove ve Dufour (2001) tarafından ifade edilen bu kavram, zanaat olarak yapılan tarım ile endüstriyel tarımı birbirinden ayırmakta kullanılmaktadır.

2.2 Neoliberalleşme Ve Gıdanın Krizi

Neoliberal politikalarla birlikte yaygınlaşan kapitalist tarım, iş gücü verimliliğini ve genel itibarıyla gıda üretimi ve verimliliğini arttırarak küresel nüfus artışına katkıda bulunmuştur (Gimenez ve Shattuck, 2011). Zira hızla büyüyen nüfus, dünyayı sadece büyük ölçekli endüstriyel tarımın besleyebileceği varsayımına yol açmıştır (Bernstein, 2010). Ancak kapitalist tarım marjinal topraklarda üretim yapan 1,5 milyar köylüye geçim sağlayamamış, toprak ve diğer kaynakların mücadelesinin yanı sıra, yoksulluk ve açlık da devam etmiştir. Diğer yandan endüstriyel tarım ve gıda üretimi her ne kadar büyük miktarlarda üretim imkânı sağlasa da birden fazla cephede olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Toprak, su ve ekosistemlerin bozulması,³⁶ neden olduğu sera gazı emisyonları, biyoçeşitlilik³⁷ kayıpları, obezite ve beslenme kaynaklı hastalıkların yükselişi, mikro besin eksiklikleri, küçük ölçekli üreticiler için geçim sıkıntıları bunlardan öne çıkanlarıdır (IPES, 2016). Son yıllardaki uluslararası politikalar, yüz milyonlarca insanı düşük ücretlerle hayatını idame ettirmeye çalıştığı, yüksek fiyatlı gıda ve diğer mal ve hizmetlerin olduğu kentsel alanlara itmiş ve mevcut durumda artık kendi yiyeceklerini üretebilecekleri bir yolun olmaması nedeniyle gıda krizinin ilk kurbanları haline getirmiştir (McMichael, 2013).³⁸

Son birkaç yıldır tanık olduğumuz COVID-19 pandemisi ise mevcut üretim ve tüketim pratiklerinin hayvan kökenli hastalıkların yayılımı için uygun ortam ve fırsatları sunduğunu kanıtlamış ve aynı zamanda sistemin pandemi ve krizlere karşı son derece savunmasız olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. COVID-19'a benzer şekilde önceki yıllarda tanık olunan Ebola, SARS, Zika virüsü ve kuş gibi hayvansal kökenli

³⁶ Rockström ve diğerlerinin (2009) "Gezeğin Sınırları (Planetary Boundaries)" adlı çalışmasının bulgularına göre çalışmada sözü edilen dokuz sınırın dördünde eşik aşılmış durumdadır. Yoğun kimyasal girdi kullanımı azot ve fosfor döngülerini bozmakta ve gezegenin kontrolsüz şekilde kirlenmesine neden olmaktadır.

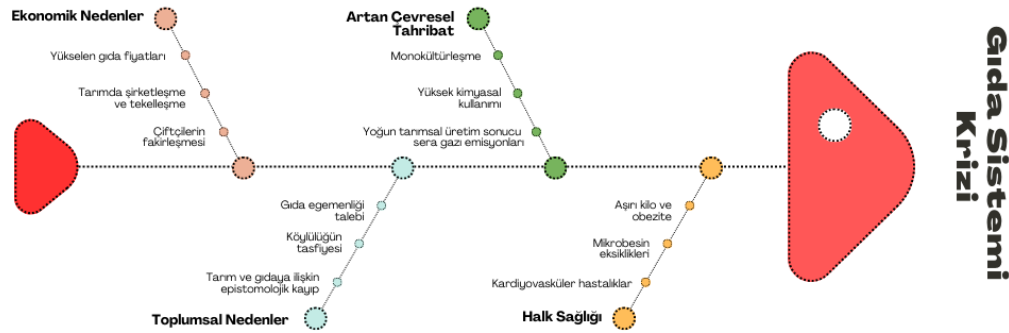
³⁷ Holosen boyunca artan nüfus ile yabanıl hayatın insanlar tarafından işgal edilerek tarım arazilerine dönüştürülmesi çağımızın en büyük biyoçeşitlilik kaybı nedenlerinden biri olarak görülmektedir. 1700'lerde 1 milyar hektarlık bir alanda tarım yapılırken, günümüzde ise yaklaşık 5 milyar hektar (Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Avustralya'nın toplam yüzölçümüne denk düşen bir alan) alanda tarım yapılmaktadır. 300 yıl içerisinde 4 milyar hektar alanın tarıma açılması neden olduğu biyoçeşitlilik kaybının yanı sıra sera gazı salımlarındaki artışın da önemli bir sebebi olmuş ve olmaya devam etmektedir (Attenborough, 2022).

³⁸ FAO rakamlarına göre, gelişmekte olan ülkelerde tüketici harcamalarında gıda harcamaları %60-80 arasında değişmektedir.

hastalıklar mevcut üretim ve tüketim biçimlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

21. yüzyıl artık “çakışan krizler” (George, 2010) çağıdır ve McMichael’a (2012) göre bu krizler gıda, enerji ve finansın üçlü krizidir. Moore (2015) ise günümüz krizlerini çoklu bir krizden ziyade tekil ama çok katmanlı bir kriz olarak değerlendirmektedir. Bu kriz, doğa ve kapitalizmin krizi değil, doğadaki modernitenin krizidir. Bu modernite ise içerisinde bulunduğumuz kapitalist dünya ekolojisinin ta kendisidir.

Gıda sistemi ekonomik, ekolojik ve sosyal olarak çok boyutlu bir krizin içerisinde yer almaktadır. Sistemin krizi Şekil 2.1’deki fishbone diyagramda özetlenmektedir.

Şekil 2.1: Gıda sistemi krizi.

2.2.1 Gıdanın çok boyutlu krizi

Şirket gıda rejiminde ortaya çıkan gelişmelerle birlikte gıda sistemi, ekonomik, ekolojik ve toplumsal çok boyutlu bir kriz içerisine girmiştir. Her ne kadar şirket gıda rejiminin krizi uzun yıllar boyunca neden olduğu ekolojik ve sosyal yıkımda görünür olsa da bu krizin kamusal alandaki en görünür hali 2007-2008 yıllarında patlak veren gıda enflasyonu ile ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda aniden yükselen gıda fiyatları Haiti, İtalya, Özbekistan, Fas, Gine, Moritanya, Senegal, Hindistan, Endonezya, Zimbabve, Burkina Faso, Kamerun, Yemen, Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır, Meksika ve Arjantin gibi 30 ülkede çeşitli gıda protestolarına neden olmuştur (Jafri, 2008). 2005-2007 yılları arasında gıda fiyatları %75 oranında yükselmiş, dünya tahıl rezervleri ise en düşük seviyesine inmiştir (Holt-Gimenez ve Kenfield, 2008). 2009 yılına gelindiğinde ise bu üretim ve fiyat krizi dünya nüfusunun altıda birini (yaklaşık 1 milyar insan)

açlık ve yetersiz beslenme ile karşı karşıya bırakmıştır (McMichael, 2013). Haziran 2008’de Dünya Bankası küresel gıda fiyatlarının son üç yıl içerisinde %83 artış gösterdiğini, FAO ise son dokuz aylık dünya gıda fiyat endeksinde %45’lik bir artış olduğunu belirtmiştir (Gimenez ve Shattuck, 2011’de atıfta bulunulduğu gibi). Yükselen gıda fiyatları, şirket gıda rejiminin getirdiği yüksek sübvansiyonlu üretim ve “ucuz gıda rejimi”nin (Rosset, 2008) sonuna gelindiğinin sinyallerini vermiştir. Moore’a (2015) göre ucuz gıda rejimi, Yeşil Devrim’in etkisiyle birlikte 1970’li yılların ortalarında başlamış, 1975 ve 1989 yılları arasında dünya gıda fiyatları %39 oranında gerilemiş ve takip eden yıllarda bu gerileme devam etmiştir. 2002’den sonra ise bu rejim çözülmeye başlamış ve 2003 yılı itibarıyla fiyatlar önce yavaş, daha sonra hızlanarak yükselmeye başlamıştır. 2002 yılına kıyasla 2008 yılı gıda fiyatları %62, 2011 yılı gıda fiyatları ise %77 daha yüksek seyretmiştir (FAO, 2014). Fakat burada not düşülmesi gereken şey, bu gıda isyanlarının salt gıda fiyatları ile ilişkili olmadığıdır (Patel ve McMichael, 2009). Bu isyanlar esasında 1980’lerden itibaren uygulanmakta olan neoliberal yapısal uyum politikaları ve Küresel Güney’in gıdada artan bağımlılığından kök almaktadır. Bu dönemde, gıda güvencesi ve dünyayı besleme gerekçesiyle meşrulaştırılan finansal güdümlü bu politikalar, gıdayı bir hak olarak görmekten ziyade metalaşmasına hizmet etmiştir (McMichael, 2013). Gıdanın metaya dönüşümü ile finans ve gıda piyasalarının eklemlenmesi gıdayı bir spekülasyon nesnesine dönüştürmüş ve gıdanın insanlarla olan organik bağının soyutlanma sürecini de derinleştirmiştir. Endüstriyel gıdalar finansallaşırken, gıda da yeniden yapılandırılmış (reconstituted) ürünlere dönüşmüştür. Şirket gıda rejimi ile ortaya çıkan finansallaşma yalnızca emeği satın almakla ve toprağı özelleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda bilgiyi, teknolojiyi ve tohumları da özel mülkiyete çevirmiştir. Tarım ve gıdadaki finansallaşma, finans güdümlü bir gıda mühendisliği pratiği ortaya çıkarmıştır. Bu süreç gıdaları gittikçe artan oranda yapaylaştırırken,³⁹ gıdanın coğrafyadan bağımsız olarak yetiştirilebilir hale gelmesi ise şirketler için daha fazla karlılıkla sonuçlanmıştır (McMichael, 2013).

2008 yılındaki kriz, tarımsal bir kriz olmanın da ötesinde köklerinde petrol ve gıda rejiminin birbirine eklemlenen yapısının izlerini taşımaktadır. Tarımsal üretim ve

³⁹ Bove ve diğ. (2001) dünyadaki tüm gıdanın yapay olarak üretilmediğine, satın alma gücüne sahip olanlar için yerel-bölgesel sağlıklı gıdaların varlığına dikkat çekmektedir. Sağlıklı ve temiz gıda sınıfsal olarak varlığını sürdürmektedir.

sanayinin fosil yakıt bağımlılığı yüksek yapısı, gıda enflasyonunda petrol fiyatlarını da etkin role sokmuştur. 2003-2008 yılları arasında altı kat artan petrol fiyatları üretim maliyetlerini artırmış (Cribb, 2010) ve agro-yakıtları⁴⁰ gündeme getirmiştir (McMichael, 2013). McMichael’a (2013) göre gıda krizi her ne kadar gıda enflasyonu ile ifade edilse de bu kriz tüm tüketiş biçimlerini bir arada içerisinde barındırmaktadır. Fakat sermaye birikimi merceği ekolojik ilişkileri dışsallaştıran bir toplumsal ontolojiyi geliştirmektedir (McMichael, 2011). McMichael (2013) endüstriyel tarımın “biyofiziksel yama (biophysical override)”⁴¹ (Weis, 2007) ile yeniden üretildiğini ve bunun uzun vadede ekolojik maliyetlerine rağmen kısa dönemli “değer yaması (value override)”⁴² ile görmezden gelindiğine dikkat çekmektedir. Endüstriyel tarım hem toprağı hem de emeği sömürmektedir. Araghi’nin (2003) ifadesiyle endüstriyel gıda rejimi, emeğin maliyetini ucuzlatmak uğruna ekolojik indirgemeciliğe adanmış bir projedir. Sermayenin doğaya olan bağımlılığı ise ekosistem hizmetlerinin mutlak tüketiş ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (McMichael, 2013).^{43 44 45}

Kapitalist tarım gıda sisteminde görüldüğü üzere, kapitalizmin esas hedefi sonsuz sermaye birikimi sağlamak üzere hem üretim kapasitesini artırmak hem de coğrafi bakımdan genişlemektir. Wallerstein’in (2021) “kapitalizmin kirli sırrı” olarak

⁴⁰ Holt-Gimenez (2007) agro-yakıt üretiminin doğanın tüketişini ötelemeye yönelik bir girişim olduğunu iddia etmektedir. McMichael’a (2013) göre ise biyoyakıtlar doğayı eksik yeniden üretmektedir. Ve bu yakıtlar mutlak tüketişe dayalı kaygılar sonucu ortaya çıkan “yeşil” politikaların ürünüdür.

⁴¹ Biyofiziksel yama, tarımda ekolojik süreçlerin tarımsal kimyasallarla ikame edilmesi sonucunda artan toprak verimliliği kaybını, zararlı ve yabancı ot kirliliğini sürekli olarak telafi etme gereksinimi olarak tanımlanmaktadır.

⁴² Üretimin ve toplumsal ilişkilerin metalaşmaya ve fiyata tabi kılınmasını ifade etmektedir.

⁴³ Marx, sermayeyi emeği aç gözlü bir şekilde tüketen, işçiyi sakatlayan bir canavar olarak tanımlanmaktadır. Bu aç gözlü sömürü ve tüketimin aynı şekilde doğaya uygulanması ise ekolojik krizin temellerini ortaya çıkarmaktadır (Kovel, 2017’de atıfta bulunulduğu gibi).

⁴⁴ Sermaye kesintisiz birikim temelinde işlemektedir zira sermaye varlığını sürdürmek için sınırsız büyümek zorundadır. Aksi takdirde Kovel’in (2017) tabiriyle sermaye ya büyüyecek ya da ölecektir. Böyle bir büyüme ise en nihayetinde kaynakları tüketmekte ve kaçınılmaz şekilde ekolojik krize neden olmaktadır.

⁴⁵ Marx, Grundrisse’de şöyle belirtmektedir:

Gelgelelim, zenginliğin genel biçiminin (paranın) temsilcisi sıfatıyla sermaye, aslen kendisini sınırlayan engelleri aşmaya yönelik sonsuz ve sınırsız dürtüdür. Her sınır onun için bir engeldir, engel olmak zorundadır. Yoksa sermaye (kendi kendini üreten para) olmaktan çıkar. Belli bir sınırı engel olarak algılamaz da bir engel olarak onun sınırları dahilinde rahat ederse, mübadele değerinden kullanım değerine, zenginliğin genel biçiminden zenginliğin özgül, ana tarzına indirgenir. Böyle bir sermaye bir anda sonsuz değer yaratamadığı için belli bir artıkdeğer yaratır; ama aslen sürekli aynı şeyden daha fazla yaratma hareketidir. Artık değer nicel sınırı ona doğal bir engel olarak, sürekli alaşağı etmeye çalıştığı, sürekli aşmaya çalıştığı bir zorunluluk olarak görünür. (Kovel, 2017’de atıfta bulunulduğu gibi).

nitelendirdiği bu genişleme ile ortaya çıkan çevresel sonuçlar yani faturalar ise çoğunlukla ödenmemektedir. Söz konusu faturaların ödenmemesi, hükümetler tarafından ortaya konan “eylemsizlik” ile mümkün hale gelmektedir. Bu hal hükümetler açısından siyasi yönden daha az problematik bir durum olmakla birlikte aynı zamanda herhangi bir eylem ihtiyacı da doğurmaması nedeniyle konforludur (Wallerstein, 2021).

Şirket gıda rejimi ile ortaya çıkan endüstriyel üretim pratikleri ve kullanılan çeşitli kimyasal girdiler neden olduğu çevresel tahribat ile bugün önemli bir çevresel krize neden olmaktadır. Söz konusu üretim biçimleri sebebiyle dünya topraklarındaki biyolojik çeşitliliğin %75 oranında azaldığı tahmin edilmektedir. Tarım ve gıda sisteminde üretimin devam edilebilirliğinin sağlanmasında toprak ve su gibi kaynakların sürdürülebilir kullanımı zorunluluk (UNEP, 2016) olmakla birlikte, monokültür tarımdaki toprak kullanımı tarımsal arazi tahribatının temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Sassen, 2014). Monokültürleşmeye ek olarak, yaygınlaşan genetiği değiştirilmiş tohumların kullanımı toprağın yapısını bozarken, bu bozulma doğal tohumların yetişmesini de zorlaştırmaktadır (Altieri, 2002). Zira arazi tahribatı, “toprağın dışarıdan bir yardım almadan kurtarılamayacağı bozulmaların neden olduğu uzun vadeli ekosistem işlevinin ve üretkenliğinin kaybı” olarak tanımlanmaktadır (Bai ve diğ, 2008). Bu da söz konusu tahribatın ne derece geri döndürülemez olduğunu kanıtlamaktadır. Küresel ölçekte arazi tahribatını tespit etmek zor olsa da yapılan çalışmalar dünyadaki tarım arazilerinin yaklaşık %40’nın ciddi şekilde bozulduğunu ortaya koymaktadır. Tahribattan en fazla etkilenen bölgeler, tarım arazilerinin %75’inin verimsiz hale geldiği Orta Amerika; toplam arazinin %20’sinin bozulduğu Afrika ve toprağın %11’nin tarım için kullanılamaz durumda olduğu Asya’dır. Dünya Bankası tarafından yapılan küresel ölçekteki arazi tahribatı incelemesinin bulguları, 2°C bir ısınmanın geniş çaplı gıda kıtlığına, benzeri görülmemiş sıcak hava dalgalarına ve daha yoğun siklonlara neden olacağını tahminini ortaya koymaktadır (Sassen, 2014). Özetle, mevcut küresel gıda sistemi ekosistemlerin işleyişini, üretkenlikte ve tarımsal verimlilikte keskin bir düşüşe neden olabilecek kadar tehdit etmekte ve ekolojik bir krizin kapısını aralamaktadır (Lobell ve diğ, 2011; Alder ve diğ, 2012).

Küresel gıda sistemi ormansızlaşma ve azalan biyoçeşitliliğin⁴⁶ baş müsebbibi olmakla birlikte aynı zamanda su kaynaklarının önemli bir kullanıcısıdır ve artık bu sistemin çevresel sınırlarına yaklaştığı düşünülmektedir (WWF, 2016; Berkum ve diğ., 2018). Diğer yandan tarım gıda sisteminin neden olduğu sera gazı emisyonlarının %23-42⁴⁷ arasında değiştiği tahmin edilmektedir (Gilbert, 2012; Crippa ve diğ., 2021; Schiavon, 2023). Üretilen sera gazı emisyonlarının %80-86'sı tarımsal üretim kökenli iken, kalan kısmı işleme ve nakliye gibi gıda sistemi içerisindeki diğer faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, atmosferdeki sera gazı emisyonlarının artışı ile bitkilerin yaprakları kalınlaşmakta ve bu kalın yapraklar karbondioksiti daha az emer hale gelmektedir (Kovenock ve Swann, 2018). Bu da yüzyıl sonunda atmosferde her yıl 6,39 milyar ton daha fazla karbondioksit olacağı tahminlerini ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan artan emisyonlar⁴⁸ sonucu değişen iklim koşulları tahıl ürünlerinde mantar ve benzeri hastalıkları artırırken aynı zamanda daha fazla oranda böceklerle mücadele ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır (Choudhury ve Saha, 2020). Diğer yandan iklim değişikliği ile ortaya çıkan kuraklıklar tarıma elverişli arazileri hızla çölleştirmektedir. 2050 yılına değin dünya genelindeki 1,2°C ile 1,9°C arasında meydana gelebilecek ısınmanın yetersiz beslenmeyi % 25-90 arasında artırması beklenmektedir (Wallace-Wells, 2019; Mirzabaev ve diğ., 2023). Diğer taraftan, 2050 yılı itibarıyla dünya nüfusunun 10 milyara ulaşacağı tahmin edilmekte, bu da bugüne kıyasla %50 daha fazla gıda üretimi ihtiyacı anlamına gelmektedir (Mosby, Rotz, ve Fraser, 2020).

Küresel ısınmanın 2°C'ı⁴⁹ geçmesi halinde Akdeniz ve Hindistan'ın büyük bölümünün etkilenmesi ve küresel gıda arzının tehlikeye girmesi beklenmektedir. 2,5°C artışta ise

⁴⁶ Doğadaki pek çok tür milyonlarca yıl öncesinde azotça yoksul koşullarda ortaya çıkmış ve evrilmiştir. Az sayıdaki tür azot bakımından daha zengin koşullara uyum sağlayabilmektedir. Günümüz endüstriyel tarım pratikleri neticesinde azot içeren gübrelerin kullanımı bu türlerin sayısının azalmasına neden olmaya devam etmektedir. Halihazırda azot yoğunluğunun en yüksek olduğu yer alan Kuzey Avrupa, biyoçeşitliliğin en kötü durumda olduğu coğrafyalardan birisidir. Azot yoğun tarımsal pratiklerinin devam etmesi halinde biyoçeşitlilik kaybının devam etmesi beklenmektedir (Hengeveld, 2017).

⁴⁷ 2015 yılı verilerine göre gıda sisteminin neden olduğu karbon emisyonları 18 Gt CO₂ eşdeğerine ulaşmış ve toplam emisyonların %34'ne karşılık gelmektedir. Bu emisyonların %71'i tarımsal arazi kullanımından kaynaklanırken, % 29'u ise tedarik, tüketim, atık yönetimi, işleme, ambalajlama gibi gıda sistemi içerisindeki diğer faaliyetlerden kaynaklanmaktadır (Crippa ve diğ., 2021).

⁴⁸ Karbondioksit, metan, nitroz oksit ve partikül maddeler atmosferdeki iklim değişikliğinin temel nedenleridir (Ballantyne ve diğ., 2012). İnsan faaliyetleri sonucu 1959'dan bu yana 350 milyar ton karbon üretildiği tahmin edilmektedir. Bunun %55'i okyanuslar ve karalar tarafından tutulurken, %45'i atmosfere bırakılmıştır. 2009 yılında küresel karbon emisyonu 30 milyar tona ulaşırken, 2011 yılına gelindiğinde ise emisyon miktarı %5,3 artarak 31,6 milyar tona çıkmıştır (Sassen, 2014).

⁴⁹ Halihazırdaki ulusal katkı beyanları doğrultusunda gezegenin 2100 yılında 2,7 derece ısınacağı tahmin edilmektedir (IPCC, 6. değerlendirme raporu).

kuraklık nedeniyle küresel bir gıda kıtlığı ihtimali söz konusudur. 5°C ısınma halinde ise dünya, Lynas'ın ifade ettiği haliyle “yerkürenin etrafını saran iki tane daimî kuraklık kuşağı”nın içine hapsolacaktır (Lynas, 2008). Bu yüzyılda küresel ısınma ile hem görülmemiş kuraklıklara hem de görülmemiş sellere neden olacak yağmurlara tanıklık edilmesi beklenmektedir. Sera gazı emisyonlarının aynı seyrinde devam etmesi halinde 2080 yılına gelindiğinde dünya üzerindeki pek çok bölge, Amerika'daki Dust Bowl'dan⁵⁰ çok daha şiddetli bir aşırı kuraklık etkisi altına girecek (Cook ve diğ., 2014) ve bu durum küresel gıda arzını tehlikeye atacaktır. Küresel ısınma ile ortaya çıkan bir başka endişe verici durum ise Kutup'lardaki donmuş toprak tabakasının çözülmesidir. Donmuş topraklar çözülürken metan⁵¹ ve karbondioksit salımı ortaya çıkarmakta ve bu gazlar iklim değişikliğini hızlandıran bir etki yaratmaktadır. Donmuş toprakların çözülmesi ile 2040 yılına değin 30 milyar ila 63 milyar ton, 2100 yılına değin ise 232 milyar ila 380 milyar ton karbon salımı olacağı tahmin edilmektedir (Kinnard ve diğ, 2011; Schuur ve Abbott, 2011). Bilim insanları, donmuş topraklarda hapsolmuş karbon miktarının halihazırda atmosferde bulunan karbon miktarına eşit olduğunu tahmin etmektedir (NSIDC, 2016).

Öte yandan gıda sistemi doğurduğu çevresel sonuçlar kadar, çevre koşullarından da etkilenmektedir. Küresel ısınma ile yükselen deniz seviyeleri tarımsal üretim açısından riskler barındırmaktadır. Örneğin, Vietnam'daki Mekong Deltası, ülkenin toplam tarımsal üretiminin %50'sini sağlamaktadır. 2040'ta gerçekleşmesi muhtemel olarak görülen 30 cm'lik bir yükselme⁵² tarımsal üretimde yaklaşık %12'lik bir kayba neden olacaktır (Sassen, 2014). Çalışmalar, iklim değişikliğinin ve iklim değişikliği kaynaklı aşırı hava olaylarının üretim, gıda fiyatları ve çiftçi gelirleri üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Vermeulen ve diğ., 2012; OECD, 2015; Berkum ve diğ, 2018; Willenbockel, 2012; Hasegawa ve diğ, 2021). Pek çok araştırmanın (Nastis ve

⁵⁰ Dust Bowl ya da “Kirli Otuzlar (Dirty Thirties)” olarak da anılan bu dönem, 1930-1936 yılları arasında yaşanan, Amerika ve Kanada'nın “great plains” adı verilen ovalık orta kesimlerinde meydana gelen şiddetli toz fırtınaları sonucu oluşan ekolojik ve tarımsal zararın olduğu dönemdir.

⁵¹ Karbondioksit ile metan gazının küresel ısınmaya olan katkısı kıyaslanırken belirli bir süre zarfındaki katkısına bakılmaktadır. Böyle bir kıyaslamada metanın neden olduğu sera etkisi karbondioksitinkinin 20 yılda 72 katı, 100 yılda 25 katı, 500 yılda 8 katı kadardır (Sinn, 2016).

⁵² Buzulların erimesi ile her yıl okyanuslara 443 milyar ila 629 milyar ton arasında su eklenmektedir. Bu da deniz seviyesini yılda yaklaşık 1,5 milimetre yükselmesine neden olmaktadır (Wassink, 2018). 2013-2021 yılları arasında deniz seviyesi yüksekliği ortalama 4,5 milimetre artarak rekor kırmıştır (WMO, 2021). Ek olarak Okyanus sularındaki asit seviyesi de sanayileşme öncesi döneme göre artmış ve karbon emisyonları ile artmaya devam etmektedir (Sassen, 2014).

diğ, 2012; Bocchiola ve diğ, 2019; Lobell ve diğ, 2011) ortaya koyduğu üzere iklim değişikliği tarımsal verimliliği düşürmektedir.⁵³ 1981'den 2002'ye kadar olan sürede yaklaşık %3'lük azalma tespit edilmiştir (Lobell ve diğ, 2011). Gelecek yüzyılda atmosferdeki sera gazı emisyonlarına bağlı olarak tarımsal verimliliğin %5 ile %50 oranı arasında düşmesi beklenmektedir. IPCC (2019) raporuna göre 2050 yılına gelindiğinde iklim değişikliğinin etkileri ile küresel gıda fiyatları %84 oranında artış gösterecektir (IPCC, 2019). Bu noktada sadece iklim değil, kapitalist tarım da bir değişim noktasında durmaktadır. Patel ve Moore'a (2018) göre iklim değişikliği kapitalist gıda düzenini ölümcül şekilde sarsmaktadır. İklim değişikliğinde sınır tasavvurunun yapılamıyor oluşu ve müşterek atmosfer tabakasının emisyonlar tarafından kuşatılıyor olması küresel ölçekte bir alarm anlamına gelmektedir. Şahin'in (2022) ifade ettiği şekliyle "iklim krizi siz neredeyse oradadır". Zira binlerce kilometre ötedeki değişimler hızla dünyanın dört bir yanında etkisini gösterebilme gücüne sahiptir. Örneğin, Kutup'lardaki deniz buzullarının erimesi ile açığa çıkan enerji ve buharlaşma, jet akımlarının⁵⁴ şeklini bozarak soğuk hava dalgasının kapağı açık bir buzdolabına benzer şekilde kutuplardan hayli uzak enlemlere inmesine neden olmakta ve aşırı hava olayları meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla bu kriz "her şeyin her şeyle, her yerin her yerle ilişkili olduğu" bir gerçekliktir (Şahin, 2022). Patel ve Moore'a (2018) göre değişen iklim ile gıda düzeni de değişecektir.

İklim krizinin çözümünde yaygın söylem fosil yakıt tüketiminin azaltımına işaret etmektedir. Fakat oyunun kurallarının değişmediği, şirketlerin egemenliğinin kırılmadığı, demokratik katılıma dayalı bir sistem oluşturulmadığı takdirde kriz çözülemeyecektir. Bu noktada üretim, tüketim, atık döngüsünün yanı sıra politik bir değişim de gereklidir (Şahin, 2022). Kovel'e (2017) göre ekolojik açıdan rasyonel bir dünya mücadelesi devlete yönelik bir mücadeleyi de içermelidir. Zira devlet demokrasiyle ilgili birçok umudun toplandığı bir haznedir ve dolayısıyla bu aynı zamanda bir devleti demokratikleştirme mücadelesidir. Fraser'e (2022) göre ise bu

⁵³ Bugün 800 milyon yetersiz beslenen kişiye ek olarak, 100 milyon kişinin de iklim şokları nedeniyle açlıkla mücadele ettiği bilinmektedir (Masson-Delmotte ve diğ, 2019).

⁵⁴ Jet akımları, görece ince ve hızlı, batıdan doğuya doğru hareket eden şiddetli hava akımlarıdır.

çoklu kriz, bir çağ krizidir.^{55 56} Söz konusu genel kriz, ekoloji krizi olmakla birlikte aynı zamanda ekonomi, toplum, siyaset ve kamu sağlığı krizidir.^{57 58} Fakat pratikte iklim krizi gerçeği ve beklentisi, endüstriyel tarımı yine piyasa mantığı içerisinde,⁵⁹ tarımsal teknolojiler yoluyla bir çözüm arayışına itmektedir. Abergel'e (2011) göre bu konuda yapılan biyoteknoloji çalışmaları, iklim krizinin neden olduğu çevresel baskıyı teknolojik olanaklar ve biyolojik özelliklerin yalıtılması şeklinde dar bir kapsamda tanımlamakta ve bu sebeple de konvansiyonel tarım-gıda paradigmasına bağımlılığı radikal bir şekilde değiştirmeyi başaramamaktadır. O'Connor'a (1995) göre ise bu tür çözüm arayışları sermaye için yeni metalaştırma alanlarıdır.⁶⁰ Çevresel tahribatın ortadan kaldırılması / azaltılması iddiasıyla yeni metalaştırma süreçleri için meşrulaştırma alanları icat edilmektedir. Çevre sorunlarına piyasa mekanizması içerisinde çözüm arayışı "liberal çevrecilik" (Bernstein, 2001), "yeşil neoliberalizm" (Goldman, 2005) veya "piyasa çevreciliği" (Bakker, 2005) gibi terimlerle ifade edilmektedir. Adı her ne olursa olsun bu yaklaşım temelde ekonomik büyüme, verimlilik ve çevrenin korunması hedeflerinin birbirini destekler şekilde bir arada olması umudunu içermektedir. Bu yaklaşımın destekçileri, çevresel dışsallıkların

⁵⁵ Kovel'e (2017) göre kapitalist sistem krizleri yaratırken aynı zamanda bu krizlere bağımlıdır. Zira sistem içerisindeki krizler birikim sürecinde kopuşlara neden olmakta, bu da aynı zamanda yeni çevrimlerin harekete geçmesi anlamını taşımaktadır.

⁵⁶ O'Connor bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Kapitalist birikim normalde belli tipte ekolojik krizlere neden olur; ekonomik kriz, kısmen farklı, kısmen benzer, şiddeti de değişen ekolojik sorunlarla ilişkilidir; sermayenin kaynak, kentsel mekan, sağlıklı ve disiplinli ücretli emek kıtlığı ve diğer üretim koşullarında görülen kıtlık şeklinde kendini gösteren dış sınırları, maliyetleri artırmak ve karları tehdit etmek gibi sonuçlar yaratabilir; son olarak, hayat koşullarını, ormanları, toprak kalitesini, sağlık koşullarını, kentsel mekanı, vb. savunan çevreci hareketler ve diğer toplumsal hareketler de maliyeti yükseltebilir ve sermayenin esnekliğinin azalmasına neden olabilir (Kovel, 2017'de atıfta bulunulduğu gibi).

⁵⁷ Öte yandan sermayenin geçmişte çevre üzerinde yarattığı tahribat ve izler kümülatif şekilde bugüne taşınmaktadır, dolayısıyla krizin kökeni de salt bugün ve yakın geçmişten ibaret değildir (Harvey, 2020)

⁵⁸ Fraser'a (2022) göre iklim krizine yönelik oluşturulacak karşı hareket bunu salt çevresel bir krizden öte diğer hayati kaygılarla ilişkilendirerek ele almalıdır. Zira geçim güvencesine sahip olamamak, çalışma haklarından mahrumiyet, bakım hizmetlerinin değersizleştirilmesi, etnik baskılar, toplumsal cinsiyet üzerindeki tahakküm, göçmenlerin dışlanması gibi sorunlar iklim krizi ile iç içedir ve iklim krizi bu sorunların daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Bu noktada iklim krizi ile ilişkili diğer toplumsal dinamiklerin izini sürmek önemlidir, zira mücadele ancak krizin çevresel ve çevresel olmayan bütün taraflarını ele alarak çözülebilecektir.

⁵⁹ Ana akım çevreciler (liberal çevreciler), çevresel problemleri üç mekanik strateji ile çözme çabası içerisinde: (i) teknolojik yöntemler, (ii) piyasayı doğanın tüm biçimlerine uyarlama, (iii) korunmalı adacıklar olarak tabir edilen yerler yaratmaktır (Foster, 2012).

⁶⁰ Örneğin, Kovel'e (2017) göre emisyon kredilerinin alınıp satılması kapitalist bir dolandırıcılık yöntemidir. Zira bu tür metalaştırma daha fazla değer birikimine neden olmaktadır.

fiyatlararak içselleştirilmesi yoluyla çevreyi bir iktisadi mal olarak ele almanın hem çevresel tahribatı hem de kaynakların verimsiz kullanımını engelleyeceğini iddia etmektedirler. Diğer yandan McAfee (2003), McCarthy (2004), McCarthy ve Prudham (2004), Prudham (2004) gibi araştırmacılar ise bu durumu eleştirmekte ve bunu “doğanın neoliberalleştirilmesi” olarak ifade etmektedirler. Castree (2009) tarafından doğanın neoliberalleştirilmesi ile kastedilen neoliberal politika araçları yoluyla (özelleştirme, ticarileştirme, keyfi yönetim, denetimsizleştirme gibi) doğanın sermaye birikim sürecine dahil edilerek dönüştürülmesi ve sermayeleştirilmesidir (Ençandırlı, 2021’de atıfta bulunduğu gibi). Sermaye her zaman doğayı özelleştirme, metalaştırma, parasallaştırma ve ticareleştirme eğilimi içerisindedir. Doğaya ilişkin her unsuru bir sermaye formu yani bir birikim stratejisi haline getirmektedir. Doğanın tahakküm altına alınması ve sömürülmesi ile genişleyen sermaye, doğaya ilişkin tüm kaynakları, bilgileri ve süreçleri (canlı türleri, genetik materyaller, biyolojik süreçler, doğaya ilişkin bilgi ve zekâ⁶¹) ticarileştirmektedir. Böylelikle doğanın her alanına nüfuz eden sermaye, giderek daha fazla oranda sınırsız ve çılgınca büyümesine devam etmektedir (Harvey, 2020).

İklim krizine piyasa mantığı içerisinde çözüm üretme arayışını Moore (2015) stratejik bir kriz hafifletme süreci olarak adlandırmakta ve “doğanın teknolojikleştirilmesi” kavramını kullanmaktadır. Moore’a (2015) göre kapitalizmin iklim krizine anlamlı şekilde bir çözüm sunması mümkün değildir^{62 63} zira burada çözüm üretim yöntemi üzerinden aranmaktadır. Kovel’e (2017) göre ise teknoloji, kapitalist sistemde büyümenin vazgeçilmez bir unsurudur. Bu noktada kapitalist büyüme ekolojik krizin ana nedeni ise, krizlere getirilen teknolojik çözümler de şüpheli bir pozisyona

⁶¹ İnsan zekâsı ya da yapay zekâ farketmeksizin.

⁶² Moore’a (2015) göre kapitalizm bir ekonomik veya toplumsal bir sistem değildir, kapitalizm doğayı düzenlemenin yoludur. Kapitalizm doğayı ona istediğini yapabileceği, onu dışsal ve kodlanabilir, ölçülebilir, ekonomik büyüme ve toplumsal gelişmeye hizmet edebilir veya daha üstün bir başka malın hizmetine sokulabilir olarak görmektedir. Kapitalizmin tarihini doğayı değiştirmenin tarihi olarak ifade etmektedir.

⁶³ Fraser da (2022) kapitalist sistemin doğayı hem bir kaynak olarak görüp girdi olarak kullandığı hem de atıklarını yığabileceği bir havuz olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu ikili yapı aynı zamanda bir bağımlılık ilişkisine işaret etmektedir. Bu noktada ekonomi değer üreten insan eylemlerinin alanı olarak görülürken, doğa ise değerden yoksun ve kendini sınırsız şekilde yenileyebilen bir kaynak olarak görülmektedir. Dolayısıyla Fraser’a (2022) göre sermaye salt emek ile ilişkili değil, aynı zamanda doğanın sömürüsü ile de ilişkilidir. Doğa ile kurulan ilişki biyofiziksel zenginliği tüketmekte ve ekolojik dışsallıkları ise inkâr etmektedir. Fraser’a (2022) göre kapitalizmin görünürde ekolojinin dışında kalan toplumsal adaletsizlik biçimlerinde de payı vardır. Bu sebeple ekolojizme odaklanan tek bir bakışın yerine, eko-krizin ve eko-mücadelenin iç içe olduğu bir bakışın geliştirilmesi önemlidir.

düşmektedir. Krizler bu bağlamda “teknolojik birikim rejimi” yoluyla hafifletilmek istenmektedir. Bu da en nihayetinde mülkiyet hakları ve patentlerini gündeme getirmektedir (McMichael, 2013). Wallerstein’a (2021) göre kapitalizm teknolojik ilerleme ve birikimi kendini meşrulaştırmak üzere kullanmaktadır.⁶⁴ Bu noktada benimsenen Newtoncu, determinist bilim anlayışı ise insanların doğaya tahakküm edebilecekleri ve bilimsel ilerleme sayesinde doğa üzerindeki bütün olumsuzlukların giderilebileceğini kabul etmektedir. Kapitalizmin çevresel krizler karşısındaki çözüm arayışı, mevcut toplumsal ilişkiler sistemine dokunmaksızın, Marx’ın ifadesiyle üretici güçleri devrimcileştirilen şekilde yani teknolojik değişime dayalıdır. Fakat bugün artık birçok çevreci, teknolojik devrimin bu krizleri çözmede tek başına yeterli olmadığına ve mevcut üretim tarzını dönüştüren uzun vadeli bir toplumsal devrimin gerekliliğine dikkat çekmektedirler (Foster, 2012). Fraser’a (2022) göre doğayla olan ilişkimizin değişimi, doğayı tekelinde bulunduran sınıfın elinden alınmasına ve bu ilişkinin en temelden yeniden inşasına bağlıdır. Öte yandan, Kovel’e (2017) göre ekolojik açıdan faydalı teknolojilerin etkilerinin görülebilmesi ancak üretim ve kullanım örüntülerinde temel değişiklikler yapıldığı takdirde mümkündür. Bu da ihtiyaç örüntüleri ile bütün yaşam biçimlerinde temel bir değişiklik anlamına gelmektedir. Bu ise toplumun tümüyle farklı bir temel üzerinde inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, Patel’e (2007) göre de piyasalaştırma ya da teknolojik çözümlerin ötesinde daha devrimci bir dönüşüme ihtiyaç vardır. Bu noktada Patel’in (2007) kastettiği sanayi öncesi üretim yöntemlerine dönmek değil, temel bir dönüşümden geçerek kapitalist üretim biçimlerinden uzaklaşmaktır. Bu noktada sermayenin çevresel krizleri yönetememesinin nedeni doğadaki engeller değil, kendi ekonomik, politik, kurumsal ve ideolojik başarısızlıklarından kaynaklıdır (Harvey, 2020).⁶⁵ Örneğin, iklim değişikliği konusunda sorun ne yapılması gerektiğinin bilinmemesi değil, sermayenin kendi karını, rekabet konumunu ve ekonomik gücünü tehdit eden önlemleri reddetme, kesintiye uğratma ve engelleme gücüne sahip olması ve nihayetinde sermayenin

⁶⁴Wallerstein’e (1999) göre günümüz çevre problemleri ve açmazları doğrudan kapitalist dünya ekonomisinin sonuçlarıdır. Çevre krizine makul bir çözüm bulunmadığı sürece kapitalizm de krizedir.

⁶⁵ Harvey’e (2020) göre insanlık, çevre felaketlerinin tamamıyla olmasa dahi pek çoğu ile baş edebilecek durumdadır. Bu bakımdan “doğal” diye nitelendirilen doğal felaketler hiçbir yönüyle doğal değildir. Sorunlarla nasıl baş edilebileceği bilinmekle birlikte sermayenin hem kendi içerisindeki grupların birbiriyle mücadelesi hem de bu krizlerden etkilenen gruplarla mücadele etme zorunluluğu ortaya çıkmadan bu adımlar atılmayacaktır. Zira söz konusu kriz ve problemler, doğal engellerden ziyade politik, kurumsal ve ideolojik karakterdedir.

çıkarlarını korumasıdır. Özetle, Patel'e göre gıda sisteminin geleceğini yeni teknolojiler değil, gıda siyaseti belirleyecektir (Mosby, Rotz, ve Fraser, 2020'de atıfta bulunulduğu gibi). Marx'a göre küresel çevre sorunlarına geliştirilebilecek tek sürdürülebilir çözüm, "kör bir gücün emrindeymişçesine üretimi sürdürmektense, üreticilerin, insan metabolizması ve doğa ilişkisini rasyonel bir biçimde, iş birliğiyle, insan doğasına en uyumlu ve en az enerji harcayan yöntemlerle yönetmeleridir." (Marx, s. 959).

Fraser (2022) ise krizler karşısına hâkim bir örgütleyici tema olarak antikapitalizmi⁶⁶ koymaktadır. Anti-kapitalizm, adaletsizliğin ve irrasyonelliğin farklı alanlardaki bağlarını ortaya çıkaran karşı bir hareket olarak, eko-toplumsal dönüşüm projesinin kilit ögesidir. Fraser'a (2022) göre çevre hareketleri, çevre ötesi (transenvironmental) bir karakter kazanarak antikapitalizm etrafında birleşen bir karşı hareket bloğunun katılımcıları olarak konumlanmalıdır. Harvey'e (2020) göre ise çevreci hareketler bir araya gelerek ve ittifak yaparak sermaye için tehdit oluşturma kapasitesine sahip olmakla birlikte şimdiye değin bu ittifak çeşitli nedenlerle gerçekleşmemiştir. Çevre hareketleri bu noktada çoğunlukla ana sorunu ve kökenini görmekten uzak şekilde mücadelesini sürdürmektedir. Harvey'e (2020) göre bir yerdeki çöp sorunu ile mücadele etmek ya da tükenme tehdidi altındaki türleri kurtarmak gibi tekil sorunlara yönelik eylemler sermayenin yeniden üretiminde köklü değişiklikler ortaya çıkarmayacaktır (Harvey, 2020). Bu noktada kapitalizmin ekolojik çelişkisi sistem içerisindeki diğer irrasyonelliklerden ve adaletsizliklerden ayrı tutulmamalıdır (Fraser, 2022). Dolayısıyla ekolojiye indirgenmiş bir bakış kapitalizmin neden olduğu diğer krizlerin gözden kaçırılmasına neden olacaktır. Kapitalizmin doğadaki krizi çevresel olmayan başka krizlerle iç içe geçmiştir, bu noktada bu krizlerin birbirinden bağımsız olarak çözümlenmesi mümkün değildir. Bunun için kurulacak siyasetin antikapitalist ve çevre ötesi nitelik taşıması gerekmektedir (Fraser, 2022).

Bazı araştırmalar ise devletin çevresel tahribatı kontrol altına alabileceğini ve yerel toplulukların kaynaklarının sömürülme / ele geçirme süreçlerini etkili bir şekilde düzenleyebileceğini ileri sürmektedir (Scott, 1998). Ayrıca, devletin özelleştirmeler

⁶⁶ Bu durum ekolojik krizlerin yalnızca kapitalist toplumlarda ortaya çıktığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Antik dönemdeki orman tahribatı, aşırı tarımsal üretim sonucu topraktaki verim kaybı bunun örneklerindendir. Bu durum, eylemlerin sonuçlarını öngörememek gibi bilgi eksiklikleri nedeniyle ortaya çıkmıştır.

üzerindeki yeniden düzenleme rolü sayesinde olumlu çevresel gelişmelerin sağlanabileceği ifade edilmektedir (Angel, 2000; Bakker, 2005). Harvey'e (2021) göre ise politikacıların çevreyle ilişki kaygı ve kararlılıkları menfaatlerinden bağımsız değildir. Zira kömür madenlerinin kapatılması ve sendikaların ortadan kalkması çevre politikası zemininde meşrulaştırılabilir bir durumdur. Öte yandan çevreye ilişkin neoliberal devlet politikaları ne coğrafi açıdan ne de zamansal olarak istikrarlı değildir. Bu, devleti kimin yönettiğine bağlı olarak değişebilmektedir (Harvey, 2021).

Çevre tarihinden edinilen en önemli derslerden biri de çevre sorunlarına geliştirilen çözümlerin her seferinde daha büyük ve karmaşık çevre problemleri ortaya çıkarıyor oluşudur.⁶⁷ Tarım ve gıdada, topraktaki verim düşüşünü çözmesi beklenen kimyasal girdilerin yarattığı ekosistem tahribatı bunun örneklerinden birisidir. Bu noktada çevre siyaseti kendi eylemlerinin sonuçlarını da göz önünde bulundurmamak durumundadır (Radkau, 2008). Diğer yandan çevre sorunlarının bizahiti kendisi de sermaye tarafından bir iş koluna dönüştürülmüştür. Çevre sorunlarına yönelik olarak geliştirilen her yeni teknoloji beraberinde başka teknolojileri gerekli kılan yeni çevre sorunları getirmektedir. Öte yandan sermayenin çevreyle olan ilişkisi de öze ilişkin değildir, sembolik bir ilişkilendirilmedir. Yeşil aklama (green washing) olarak ifade edilen bu durum kar odaklı projelerin insan refahı ve çevre güvenliğini artırmayı amaçlayan bir proje olarak görünmesine imkân tanımakta ve diğer amaçların maskelenmesini sağlamaktadır (Harvey, 2020).

Wallerstein (2021) çevrenin korunmasında üç alternatif yola işaret etmektedir. Birincisi hükümetler, şirketler üzerinde baskı ve denetim kurarak bu maliyetlerin içselleştirilmesini sağlayabilirler. Fakat bu durum girişimler açısından kâr sıkışmasıyla sonuçlanacaktır. İkinci olarak çevrenin korunmasına yönelik tüm önlemler (temizleme ve restorasyon) hükümetler tarafından karşılanabilir. Bu durumda ise artan vergiler yoluyla girişimler üzerinde kâr sıkışmasına, toplum tarafında ise başkaldırıya neden olacaktır. Üçüncü seçenek ise hiçbir şey yapmamaktır. Şimdiye değin bu üç seçenektan üçüncüsü ağırlıklı olarak benimsenmiştir. Çevresel maliyetlere ilişkin bir diğer tartışmalı konu ise çevreye biçilen değerin yani diğer bir ifadeyle doğanın

⁶⁷Örneğin enerji üretim tesislerinden havaya salınan kükürt dioksit gibi hava kirletici maddeler asit yağmurlarına sebebiyet vermektedir. Kükürt dioksit atmosfere salındığında havadaki su buharı ve diğer kimyasallarla reaksiyona girerek sülfirik asit gibi asitlerin oluşmasına neden olmaktadır. 1970'lerde ve 1980'lerde İskandinav ülkelerinde, Batı Avrupa'daki kömürle çalışan enerji santrallerinden ve endüstriyel tesislerden kaynaklanan asit yağmurları ciddi bir sorun haline gelmiştir.

sermayeye sunduğu hizmetlere verilen parasal değerin keyfi olduğudur. Bu durum kimi yerlerde kaynakların krize neden olabilecek biçimde sömürülmesine yol açmaktadır. Sermayenin hareket edebilir durumda olması ise bu durumu şiddetlendirmektedir zira bir coğrafi bölgede tükenen kaynaklar sonrası başka bir coğrafya hedefe alınmakta ve sermaye arkasında bıraktığı ekolojik yıkıma bakmaksızın yoluna devam etmektedir. Ekolojik kriz kaynakları sömürülen coğrafyaya ve orada yaşayan insanlara bırakılırken, kazançlar ise başka yere aktarılmaktadır (Harvey, 2020).

Tarımsal üretimin neden olduğu çevresel tahribat ve bunun yarattığı krize yönelik olarak ortaya çıkan bir başka olgu ise “yeşil tüketimcilik” olmuştur. Sertifikalı / yeşil ürünlere “çevresel maliyetler” eklenmektedir fakat burada üzerinde durulması gereken konu bunun üretici tarafında pratikte (yaşamsal) bedelinin ne olduğudur. Burada piyasa, üretim sürecindeki farklı pratiklere dayalı diğer kültürel savları saptırmakta, değersizleştirmekte ve bir tür ontolojik şiddet uygulamaktadır. Sermaye bu noktada doğayı metalaştırmakta, fiyat biçimini / üretimini de biyolojik süreçlerin gerçekliğinden soyutlamakta ve bu süreçleri görünmez kılmaktadır (McMichael, 2013). Bu soyutlamayı Marx şöyle ifade etmektedir; “emek gücünün hayatının ne kadar süreceği sermayenin umurunda değildir. Onu ilgilendiren biricik şey, bir günde harekete geçirilebilecek azami emek gücüdür” (McMichael, 2013’de atıfta bulunulduğu gibi).

Diğer yandan, yoğun endüstriyel üretim ekosistemler üzerinde tahribata neden olurken, artan verimlilik ve üretim kapasitesine rağmen bu üretim gıda fiyatları tarafında olumlu bir etki yaratamamıştır. Dünya Bankası’nın verilerine göre 2016 ve 2017 arası dönemde küresel tarımsal ürün fiyatları %83 artış göstermiştir. Yine 2003-2011 yılları arasında ise toplam artış %109,3 olarak gerçekleşmiştir. (Dinçer, 2019’da atıfta bulunulduğu gibi). Diğer yandan tarım ve gıda sistemindeki artan neoliberalleşme ile küresel az sayıda oyuncunun varlığı, çiftçileri değer zincirinden dışlanma riski ile karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, kent yoksulları ile kır yoksulları arasında oluşan gerilimin sistemin her iki grubunu da tatmin edecek şekilde nasıl organize edileceği önemli bir mesele olarak durmaktadır. Kent yoksulları için uygun fiyatlı gıda hayati öneme sahip iken, çiftçiler için yüksek fiyatlı gıda yoksulluktan kurtulmanın yoludur (Berkum ve Ruben, 2018). Diğer yandan neoliberal politikalar ile piyasa kontrolündeki bu düzende, ülkeler / üreticiler

Üretim yapabilseler dahi açlık ve sefaletin pençesinden kurtulamamaktadır. Örneğin, dünyadaki en yüksek kötü beslenme oranlarından birine sahip olan Guatemala, Şeker, kahve ve muzda en büyük beşinci ihracatçı konumundadır. nemli bir ihracatçı olmasına karşılık ülkenin 14 milyonluk nüfusunun yarısı günde 2 doların altında, aşırı yoksullukla mücadele etmektedir (McMichael, 2013). Benzer Şekilde, düşük gelirli ülkelerde kırsal bölge sakinlerinin %70'i  porsiyon sebze ya da iki porsiyon meyve alacak satın alma gücüne sahip değildir (Miller ve diğ, 2016). Bir başka örnek olarak, 1973 yılında Amerikalı iftiler gıdadan kazanılan her bir doların 37 sentine sahip olurken, 2000'li yıllara gelindiğinde bu kazanç 20 sentin altına dŐmŐtr (McMichael, 2013).

Tarım ve gıda piyasalarının girdiden ürüne kadar tüm süreçte küreselleŐmesi, Türkiye'nin de içerisinde olduğu pek çok ülkeyi bağımlı hale getirmiştir. Bugün peyniri fermente eden mayadan, hayvanları beslemek için kullanılan samana kadar pek çok ürün ve girdi ithaldir. Küreselleşme savunucuları açısından bu durum bağımlılıktan ziyade "karşılıklı birbirine yaslanma" olarak görülmektedir. Bu durum zayıflık olarak nitelendirilirse de nihayetinde bu "herkesin zayıflığı" anlamına gelmektedir. Diğer yandan küreselleşme sayesinde farklı tatlar, kültürler, alışkanlıklar, malzemeler ile tanıŐıklık artmaktadır. Trkkın'ın (2023) ifadesiyle "eskiden yabancı ve bilinmeyen gıda ürünleri artık günümüzde sadece yeni"dir. Türkiye için kivi örneğinde olduğu gibi yabancı (bilinmeyen) olanlar kısa bir süre içerisinde tanıdık ve yerli hale gelmektedir (Trkkın, 2023). Küreselleşmenin azılı savunucularından olan Thomas Friedman'a göre küreselleşme piyasaları, devletleri ve teknolojileri daha önce hiç olmadığı kadar bütünleŐtirmektedir. Söz konusu bütünleŐme hali iletişim devrimi sayesinde mümkün olurken, diğer yandan ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarındaki uçurum ve söz konusu bağımlılık ilişkisinde tarafların aynı oranda kazanmasının söz konusu olmamaması, bir tarafın diğerine kıyasla daha fazla kazandığı bu ilişki biçiminin sorgulanmasına neden olmuştur (Afat, 2010'da atıfta bulunulduğu gibi). Küreselleşme karŐıtlarına göre sistemin bu bağımlı yapısı aynı zamanda kırılğanlık demektir. Bu aşırı bağımlı yapı, sistem içerisindeki büyüklüğü fark etmeksizin her krizin herkesi etkileyeceği anlamına gelmektedir. Diğer yandan bu aşırı bağımlılık ilişkisi toplumların kendini besleme kabiliyetini de ortadan kaldırmıştır (Trkkın, 2023).

Tarım ve gıdadaki küreselleşme ile bir önemli değişim de beslenme cephesinde olmuş ve bu durum bir halk sağlığı krizine yol açmıştır. Tarım ve gıda alanındaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler genetiği değiştirilmiş gıda ürünlerini ortaya çıkarmış; gıdanın biyolojik yapısını değiştiren bu çalışmalar gıda etiği, gıda güvenliği ve beslenme sağlığı gibi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Endüstriyel olarak üretilen gıdaların besin değerlerine ilişkin endişeler ve günden güne yükselen gıda kaynaklı hastalıklar bu üretim biçiminin insan sağlığı üzerindeki etkilerine ilişkin konuları gündeme getirmiştir. UNEP'in (2016) verilerine göre dünya üzerinde 2 milyar insan mikro besin eksikliği çekmektedir,⁶⁸ bu eksiklik özellikle çocuklarda önemli gelişim sorunlarına sebebiyet vermekte ve dünya çapında 5 yaşından küçük toplam 159 milyon çocukta büyüme geriliğine, 50 milyon çocukta ise zayıflığa neden olmaktadır. Sağlıksız beslenmenin diğer bir sonucu ise aşırı kilo ve obezitedir, bugün, 41 milyonu 5 yaşından küçük çocuk olmak üzere, 2 milyardan fazla insan aşırı kilolu veya obezdir. Bu sayının 2030 yılı itibarıyla 3,3 milyara ulaşması beklenmektedir. Günümüzde insanlar artan şekilde daha şekerli, daha tuzlu ve daha yağlı yemeye başlamışlardır. Diyabet ve obezite gibi beslenmeye bağlı hastalıklar özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde gittikçe daha fazla yaygınlaşmaktadır. Nour (2010) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre gelişmekte olan ülkeler arasında görülen obezitenin büyük çoğunluğu kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'sı 5 bin doların altında olan ülkelerde görülmektedir. Bu ülkelerde beslenme biçimleri geleneksel gıdalardan; işlenmiş gıdalar, şeker ve yüksek oranda doymuş yağları içeren Batı diyetine kaymıştır. Ek olarak, yetersiz beslenme HIV, AIDS, sıtma ve kızamık gibi hastalıkların sağlık üzerindeki etkilerini şiddetlendirmektedir (França ve diğ, 2009; Rytter ve diğ, 2014). Endüstriyel üretim pratikleri salt tarım gıda ürünleri yoluyla insan sağlığını tehdit etmemekte, üretim süreci de benzer riskleri beraberinde getirmektedir.⁶⁹ Örneğin, Yeşil Devrim'in getirdiği yüksek kimyasal girdili üretim pratikleri sonucu başta Hindistan'ın Pencap eyaletinde olmak üzere zirai ilaç kullanımı 17 kat artmış ve yoğun

⁶⁸Demir, iyot, A vitamini ve çinko eksiklikleri gelişmekte olan ülkelerdeki yetersiz beslenmenin başlıca belirtileridir. Bu topluluklarda, yetersiz beslenme ve bulaşıcı hastalıkların yüksek yaygınlığı, düzenli olarak bir kısır döngü halinde devam etmektedir (Müller ve Krawinkel, 2005).

⁶⁹ Boedeker ve diğerlerinin (2020) yaptığı çalışmaya göre 30 yıllık süreçte pestisit ve herbisit kullanımının dünya genelinde %81 artması nedeniyle 1990'da yıllık 25 milyon kişi olan pestisit zehirlenmesi sayısı, 2020 yılı itibarıyla 385 milyona yükselmiştir. Aynı araştırmanın bulgularına göre dünyadaki 860 milyon çiftçi ve tarım işçisinin %44'ü her yıl zehirlenmektedir. 141 ülkeye ait verilere göre pestisit kaynaklı zehirlenmelerin yol açtığı ölüm sayısı ise yıllık olarak yaklaşık 11 bin'dir (Pişkin, 2022'de atıfta bulunulduğu gibi).

kimyasal girdilerin kullanıldığı bölgeler “kanserden mustarip köy”⁷⁰ ilan edilmiştir (Patel ve Moore, 2018).

Endüstriyel tarım ve gıda sisteminin hakimiyeti ile bitki temelli beslenme düzeninden hayvansal protein, katı ve sıvı yağlar, işlenmiş şeker ve karbonhidratlara doğru yaşanan dönüşüm zenginliğin artışıyla ilişkilendirilse de üretim verimliliğindeki artış yalnızca gıda miktarını artırmış, gıda kalitesini ise düşürmüştür. Yeşil Devrim’in üretim pratikleri ve endüstrileşen süreçler gıdalardaki besin değerlerini düşürmüştür (Robinson, 2013). Endüstriyel olarak üretilen mısır, buğday ve soya çeşitleri geleneksel üretime göre protein ve yağ açısından daha düşüktür. Benzer şekilde endüstriyel üretim ile elde edilen domatesler C vitamini, likopen ve beta-karoten açısından daha fakirdir (Albritton, 2009). Patel ve Moore’a (2018) göre besin değerleri; tarım ve gıdada standartlaşmanın, tektipleşmenin, verimliliği ve raf ömrünü artırma hırsının kurbanı olmuşlardır. Ürünlerdeki besin değeri düşüklüğü hibrit tohumlar, kimyasal girdiler ve yoğun girdili üretim süreçleri nedeniyle organik maddeden mahrum kalan toprağın azalan mikro besin miktarı ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır (McMichael, 2013). 2004 yılında yapılan bir araştırmaya göre, 1950’lerden bu yana yetiştirilen ürünlerdeki protein, kalsiyum, demir ve C vitamini gibi yararlı bileşenler üçte bir oranında azalmıştır (Davis ve diğ, 2004). 2014 yılında Nature dergisinde yayımlanan bir başka çalışmanın bulgularına göre karbon emisyonlarının artışı ile hızla büyüyen bitkilerde besin değeri azalmakta ve daha düşük oranda protein, çinko ve demir içermektedir (Smith ve Myers, 2018).⁷¹ Bazı araştırmacıların tahminlerine göre 2050 yılına gelindiğinde, tarım ürünlerindeki besin değerlerinin düşüklüğü nedeniyle protein alımını tahıllardan sağlayan 150 milyon insan protein eksikliği riski ile karşı karşıya kalacaktır (Medek ve diğ, 2017). Benzer şekilde 138 milyon kişinin sağlıklı hamilelik için hayati önem taşıyan çinko eksikliği (Myers ve diğ, 2015), 1,4 milyar insanın ise demir eksikliği ile karşı karşıya kalması riski söz konusudur. Hayvansal ürünlerde ise yetiştiricilikte kullanılan ilaçlar yoluyla

⁷⁰ 2013 yılında yapılan bir araştırma, Pencap’ta 34 bin 340 kanser ölümünün rapor edildiğini ve bunların %46’sını Malwa bölgesindeki vakaların oluşturduğunu ortaya koymuştur. Malwa bölgesine yaygın kanser vakaları nedeniyle “Hindistan’ın kanser başkenti” denilmektedir. Özellikle Pencap’ın güneybatısındaki pamuk yetiştirilen bölgelerdeki yüksek kanser vakaları pamuk çiftçilerinin pestisit kullanımıyla ilişkilendirilmektedir (Kumar ve Kumar, 2016).

⁷¹ 2018 yılında 18 pirinç cinsi üzerinden yapılan benzer bir araştırmanın bulguları, artan karbondioksit ile pirinçlerdeki protein değerlerinde azalma olduğunu; demir, çinko, B1, B2, B4 ve B6 içeriğinde de gerilemeler olduğunu ortaya koymuştur (Zhu ve diğ, 2018).

sağlık riskleri ortaya çıkmakta ve hayvanların kesime değin hayatta kalmalarını sağlamak üzere kullanılan antibiyotikler,⁷² bu hayvanların et, süt ve yumurta gibi ürünlerinde kalıntı bırakmakta ve bu besinleri tüketenler için ciddi sağlık riskleri barındırmaktadır.

Sağlıklı beslenme ve besleyici gıdalar ile ilgili dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise şudur; varlıklı tüketiciler sağlıklı / organik gıdalara daha kolay şekilde erişim sağlarken, yoksullar yüksek oranda işlenmiş, yüksek kalorili gıdalar ile karşı karşıya kalmaktadır. Sağlıksız beslenme çeşitli sağlık problemleri ortaya çıkarırken, diğer yandan yetersiz beslenme oranları da yüksek şekilde devam etmektedir (McMichael, 2013).⁷³ Bu konuya ilişkin Kimura (2013) tarafından dikkat çekilen şey ise beslenme yetersizliğinin bireysel bir tüketim sorunu olarak ele alan bakıştır. Kimura'ya (2013) göre beslenme yetersizliği bireysel bir tüketim sorununun ötesinde, insanların ve ekosistemlerin fakirleştirilmesi ile doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan sosyo-ekolojik bir durumdur. Sermaye ise gıdalardaki besleyicilik problemine “biyolojik güçlendirme (biofortification)” yoluyla çözüm sunmaktadır. Şirketleşmiş piyasa mantığının ürünü olan bu çaba, beslenme yetersizliğini teknik bir soruna dönüştürmekte, açlığı /yetersiz beslenmeyi depolitize etmekte ve Kimura'nın dikkat çektiği sosyo-ekolojik problemi görmezden gelmektedir (McMichael, 2013). Endüstriyel üretim ile gıda ürünlerindeki besleyicilikle birlikte değişen bir başka şey ise beslenme pratiklerinin değişimidir. Tony Weis beslenme pratikleri ve et tüketiminin değişimine dikkat çekmektedir:

1961'de, 3 milyardan fazla insan, yılda ortalama 23 kilogram et ve 5 kilogram yumurta tüketti. 2011'de gelindiğinde, 7 milyar insan yılda 43 kilogram et ve 10 kilogram yumurta tüketti. 1961'den 2010'a, yalnızca yarım yüzyılda, 8 milyardan 64 milyara fırlayan kesilen hayvanların nüfusu, şayet bugünkü artış oranları sürerse 2050'de yine ikiye katlanarak 120 milyara çıkacak. (Patel ve Moore, 2018'de atıfta bulunulduğu gibi, s.154):

Hayvansal ürünlerin tüketimindeki artış, karbon emisyonlarının yükselmesinde önemli bir etkiye sahiptir. İnsan kaynaklı tüm karbon emisyonlarının %14,5'i çiftlik

⁷² Dünyada üretilen antibiyotiklerin yarısından fazlası hayvan yetiştiriciliğinde kullanılmaktadır. Bu antibiyotikler hem hayvanların kesime kadar olan süreçte hayatta kalmalarına olanak verirken, hem de daha az yem ile daha fazla kilo almalarını sağlamaktadır. Yetiştirmede kullanılan bu antibiyotikler et, süt, yumurta gibi hayvansal ürünler yoluyla insanlara geçebilmektedir (Şık, 2018).

⁷³ 2022 yılı verilerine göre dünya genelinde yetersiz beslenme oranı %9,2'dir. Yetersiz beslenen insanların en fazla olduğu bölge ise %22,5 ile Sahraaltı Afrika'dır (Statista, 2023).

hayvanları üretiminden kaynaklanmaktadır. Greenpeace'e göre, iklim değişikliğinin etkilerinden kaçınmak için dünyadaki et ve süt ürünleri tüketiminin⁷⁴ 2050 yılına kadar yarı yarıya azaltılması gerekmektedir (Greenpeace, 2018).⁷⁵ Yaklaşık 500 gram sığır eti için 6810 litre su ve 3 kilogram yem gereklidir (Olson-Sawyer, 2022) ve gelecek 30 yılda küresel gıda sisteminin su talebinin %50 artacağı beklentisi söz konusudur (World Bank, 2023). Dünya Bankası'nın araştırması "High and Dry" iklim değişikliğinin etkilerinin öncelikle su döngüleri aracılığıyla oluşacağını ortaya koymaktadır.⁷⁶ Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre 2050 yılında su kıtlığı⁷⁷ ile karşı karşıya kalacak kentsel nüfus 1,7-2,4 milyar kişiye çıkacaktır. Bu küresel kentsel nüfusun üçte biri ila neredeyse yarısı anlamına gelmektedir. Bu noktada mevcut beslenme pratikleri kaynak kullanımı açısından oldukça karamsar bir tablo çizmektedir. Bitki temelli bir beslenme biçimine geçişin salt çevresel açıdan değil, aynı zamanda halk sağlığı açısından da olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir. Daha az et içeren bir beslenme tarzı ile kalp hastalıklarının, obezitenin ve bazı kanser türlerinin neden olduğu ölümlerin %20'ye kadar azaltılabileceği ve bu sayede 2050'ye gelindiğinde dünya genelinde sağlık harcamalarında 1 trilyon dolarlık bir tasarruf sağlanabileceğine işaret edilmektedir (Springmann ve diğ, 2016).

Tarım ve gıda sisteminin neden olduğu iklim değişikliği, ekosistem tahribatı, sınırlı doğal kaynaklar, biyoyakıtlar, halk sağlığı problemleri gibi dışsallıklar ve bu konulara artan farkındalık ile tarım ve gıdanın krizi daha belirgin hale gelmiştir. Artık günümüz tarım ve gıda üretiminde Marx'ın deyişiyle Metabolik Yarıлма'dan (Metabolic Rift) söz edilmektedir. Metabolik yarıлма kavramı ile Marx, doğa-insan ilişkilerini açıklamaktadır. Marx'a göre insanlar doğa ile metabolik bir ilişki içerisindedir ve

⁷⁴ Kırmızı et üretimi en fazla oranda metan salımına neden olan hayvansal üründür. Yaklaşık 100 gram kırmızı et üretimi için 50 kilogramdan fazla sera gazı ortaya çıkmaktadır. Bunu 19,95 kilogram sera gazı ile kuzu ve koyun eti takip etmektedir. Sonrasında ise 18,19 kilogram ile karides gelmektedir. Dördüncü sırada ise 16,87 kilogram sera gazı üretimi ile süt ineklerinden elde edilen kırmızı et gelmektedir (M. Yıldırım, 2022).

⁷⁵ Önümüzdeki 15 yılda başta gelişmiş ülkeler olmak üzere kırmızı et tüketimi kademeli biçimde azaltıldığı ve kırmızı et yerine tavuk tüketildiği takdirde 2030 yılında endüstriyel hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonlarının sabitleme şansı vardır (M. Yıldırım, 2022).

⁷⁶ Geride bıraktığımız 100 yıl içinde dünyanın en büyük gölleri olan Aral, Mead, Poopo, Urumiye, Çad gölleri kurumaya başlamıştır. Su kıtlığı önemli küresel problemlerden birisidir.

⁷⁷ 2030 yılı itibariyle içme su talebinin %50 artacağı tahmin edilmekte ve suyun "yeni petrol" olacağı öngörülmektedir. Dünya Gıda Programı ve UNICEF'in verileri 780 milyon insanın güvenli içme suyuna erişimi olmadığını tahmin etmektedir (Sassen, 2014).

doğadan temin ettikleri kaynaklarla üretim yaparken, aynı zamanda doğaya atıklar bırakmakta ve bir tür döngü yaratmaktadır. Marx’a göre bu döngü, kapitalist üretim tarzı ile ortaya çıkan doğal kaynakların vahşi kullanımı ve atıkların kontrolsüz şekilde bırakılması ile bozulmaktadır. Kapitalist üretim biçimi insanın doğanın ile ilişkisini bozmakta ve sürdürülebilir olmayan bir metabolik yarılmaya yol açmaktadır. Metabolik yarıлма, kapitalizmin hem maddi hem de epistemik ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Metabolik yarıлма ile tarım doğal temellerinden koparken aynı zamanda üretim biçimlerine ilişkin bilgilerimiz azalmaktadır (McMichael, 2009). Moore (2000), gıdanın metalaştığı ve tarımın ekonomik sektör olarak uzmanlaştığı bu süreçte kentin kırdan kopuşunu da metabolik yarıлmanın ürünü olarak görmektedir. Metabolik yarıлма; çevresel tahribat, çevre kirliliği, biyoçeşitlilik kaybı, iklim değişikliği gibi çevresel problemlerin temelini oluşturan kavramdır. Özetle, metabolik yarıлма ile kastedilen tarımsal üretimin sermayeye tabi kılınmasıdır. Tarımsal girdilerin (organik kaynakların inorganik kaynaklara dönüşümü) kademeli dönüşümü, endüstriyel olarak üretilen kimyasallar, biyomühendislik ile yaratılan tohumlar ve endüstriyel olarak üretilmiş girdilere bağlı yeni tarımsal yöntemler yoluyla geleneksel üretim biçimleri kapitalist üretim biçimlerine boyun eğmiş ve metabolik yarıлма derinleşmiştir. Bu süreçte besinlerin toprak ve sudaki doğal döngüleri kısalmakta, ekolojik bilgi yok edilmekte, polikültür üretim monokültür üretim ile yer değiştirmekte ve kimyasal gübre ve hibrit tohumlar kullanılmaktadır (Foster, 2000; McMichael, 2009; 2013). Moore’a (2000) göre metabolik yarıлма, fosil yakıt bağımlılığı ile gelecekte endüstriyel tarımın devamlılığı konusunda kısıtlamalar yaratacaktır. Campbell (2009) ise gıda sistemlerinin neden olduğu çevresel tahribata dikkat çekmek üzere “uzak ekolojiler” ve “ekolojik geri bildirimler” kavramlarını geliştirmiştir. Campbell (2009), sürdürülebilir bir gıda sisteminin kurulmasında, gıda üretiminin yerel ekosistemlerin içine gömülmesini ve endüstriyel tarım ile ortaya çıkan “uzaklık ve dayanıklılık” düzeninin ortadan kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Campbell’a (2009) göre gıda sistemindeki meşruiyet ve istikrara dayalı düzen, Marx’ın işaret ettiği metabolik yarıлmayı gizleme kapasitesine sahiptir (McMichael, 2013’te atıfta bulunulduğu gibi).

Duncan’ın (1996) ifadesiyle endüstriyel tarım ve biyoteknolojinin gelişimiyle tarımın “başlangıcı ve sonu olan girdi çıktı süreci” olarak giderek artan şekilde soyutlanması, tarımın dünya üzerinde herhangi bir yerde yerel / biyolojik döngülerden oluşan gömülü

ve kompleks süreçlerden bağımsız olarak taşınabileceği anlamına gelmektedir (McMichael, 2009 atıfta bulunulduğu gibi). Walker'ın (2004) "petro-farming" olarak nitelendirdiği bu tarımsal üretim biçimi inorganik gübre, pestisit ve herbisitlerin yanı sıra mekanizasyon ile karbon yayan fosil yakıtların kullanımı metabolik yarılmayı derinleştirmektedir (Borras, 2009'da atıfta bulunulduğu gibi).

Özetle, şirket gıda rejimi ile ortaya çıkan üretim ve tüketim pratikleri çevresel tahribat, halk sağlığı sorunları, çiftçilerin kırdan tasfiyesi, artan finansallaşma ve borç krizi, gıda enflasyonu ve gıda güvencesizliği (açlık ve yetersiz beslenme) gıda sisteminin çok boyutlu bir kriz içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Artık modern (endüstriyel) tarım gerek ekolojik gerekse toplumsal açısından sürdürülemez bir noktaya gelmiştir. Mevcut gıda sisteminin temel problemlerine bakıldığında, 2016 yılı itibariyle dünyada hala 795 milyon insan açlık, 2 milyar insan mikro besin eksikliği, 1,9 milyar insan obezite ve aşırı kilo ile karşı karşıyadır. Kanser, diyabet, beyin hastalıkları gibi birçok bulaşıcı olmayan hastalıklar bugün ölümlerin temel nedenidir. Bu hastalıkların arka planına bakıldığında ise tükettiğimiz gıdanın önemli bir noktada olduğu ortadadır. Hem bitkisel üretimde hem de hayvancılıkta bugün kontrolsüz kullanılan ilaç ve diğer kimyasal girdiler sağlığımız açısından önemli birer tehdit haline gelmişlerdir. Yine endüstriyel tarımın yarattığı çevresel tahribata bakıldığında antropojenik kökenli sera gazı emisyonları %19-29 oranında tarımsal faaliyetlerden kaynaklanmakta, akiferlerden ve göllerden çekilen suyun ise yaklaşık %70'i tarımsal amaçlı kullanılmaktadır. Ve son olarak artan tarımsal üretime rağmen küçük ölçekli çiftçilerin %50'si açlıkla mücadele etmektedir (IPES, 2016; Şık, 2018).

Yukarıda özetlendiği üzere gıda sistemi çok boyutlu bir krizin içerisinde olmakla birlikte bu krizin görünürlüğünü ve sistemin yeniden ele alınması gerektiğini gösteren bir diğer önemli gelişme ise 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisi ile olmuştur.

2.2.2 COVID-19 pandemisi ve tedarik krizi

Küresel tarım gıda sistemi uzun yıllardır çeşitli yönlerden kriz alarmı verirken, 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisi bu krizin yakın zamanda tanık olunan bir başka yansıması olarak ortaya çıkmış ve küresel tarım gıda sistemine ilişkin endişeleri tekrar gündeme getirmiştir. TIME'da, Laura Spinney (2020) tarafından ele alınan makalede, dünyanın karşı karşıya kalabileceği bir sonraki pandeminin önüne geçilmesinde küresel gıda sisteminin yeniden ele alınması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Spinney

(2020), hastalıklara neden olan patojenlerin insanlara bulaşmasının engellenmesinde doğayla olan ilişkimize bakmak gerektiğine dikkat çekmektedir. Problem, Çin'deki gıda pazarlarının çok ötesinde, tüm kıtalardaki üretim ve tüketim biçimleri ile ilişkilidir. Günümüz dünyasında, özellikle endüstriyel hayvancılıktaki üretim biçimleri salgın hastalıkların oluşmasında önemli birer tetikleyici haline gelmiştir. Rob Wallece “Big Farms Make Big Flu” adlı kitabında günümüz tarım uygulamalarının hastalıkları nasıl şekillendirdiğine dikkat çekmektedir. Benzer olarak, Belçika'daki Université Libre de Bruxelles'den epidemiyolog Marius Gilbert ve meslektaşları yoğun kümes hayvanı üretimi ile kuş gribinin ortaya çıkışı arasında bağlantı olduğunu; ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü'nden Martha Nelson ve meslektaşları ise domuz gribinin yayılımı ile domuz ihracatındaki ülkeler arasındaki bağlantıyı ortaya koymuştur (Spinney, 2020). Bu tür hastalıkların ortaya çıkışı ise salt endüstriyel hayvansal üretime bağlı değildir. Kentleşme, endüstriyel tarım uygulamaları, madencilik, ormansızlaşma ve artan nüfus gibi etkenler nedeniyle çevresel tahribat artarken, ekosistem her geçen gün değişmektedir. Bu durum, dünyayı zoonotik hastalıklar (hayvan kökenli hastalıklar) açısından giderek daha riskli hale getirmektedir. Uluslararası Hayvancılık Araştırma Enstitüsü (ILRI) tarafından 2012 yılında yayımlanan rapora göre her yıl 2 milyondan fazla insan zoonotik hastalıklardan hayatını kaybetmektedir. Ek olarak, insanlarda bilinen bulaşıcı hastalıkların %60'ı ve dünyadaki tüm bulaşıcı hastalıkların %75'i zoonotik kökenlidir. COVID-19'a benzer şekilde daha önceki Ebola, SARS, Zika virüsü ve kuş gribi birçok hastalık hayvanlardan insanlara geçmiştir (UNEP ve ILRI, 2020). Zoonotik hastalıkların ortaya çıkmasındaki antropojenik nedenler ise endüstriyel tarım, tarım topraklarının farklı kullanımlar için dönüşümü, hayvansal protein talebi ve iklim değişikliğidir. Sayılan etkenler doğal alanları yok ederken, insanlığı da daha fazla hastalıkla karşı karşıya getirmektedir. COVID-19 pandemisi örneğinde de görüldüğü üzere bu hastalıklar bir kez insana geçtiğinde hızla ve kolaylıkla tüm dünyaya yayılabilmektedir (UNEP ve ILRI, 2020).

Birleşmiş Milletler'in yayımladığı “A UN Framework for the Immediate Socio-Economic Response to COVID-19” başlıklı raporda, pandemi sonrası iyileşme başarısının, riskin bağlamının ve doğasının iyi anlaşılması ile belirleneceğine vurgu yapılmaktadır. COVID-19 bağlamında bu riskler patojen yayılımını arttıran ticaret (üretim ve tüketim biçimleri) olmakla birlikte, riskin ortadan kaldırılması için alınacak önlem ise ekolojik tahribatın engellenmesidir (UN, 2020). Öte yandan, zoonotik

hastalıkların ortaya çıkışında yedi itici ana gücün olduğu düşünülmektedir, bunlar hayvansal proteine artan talep, yoğun tarımsal üretim, yaban hayatına müdahale ve sömürü, arazi kullanımı değişimi ve kentleşme ile hızlanan doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan kullanımı, seyahat ve ulaşım, gıda tedarik zincirindeki değişiklikler ve son olarak iklim değişikliğidir (UNEP ve ILRI, 2020). Yukarıda sayılan yedi itici güç de tarım gıda politikaları ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkilidir.

COVID-19 pandemisi küresel ölçekte gıda sisteminin kırılganlığını ortaya çıkarmış ve karantina nedeniyle yerel, bölgesel, küresel tedarik zincirlerinde aksaklıklar meydana gelmiştir. Birçok yerel pazar ve market COVID-19 pandemisinin gerektirdiği hijyen ve sosyal mesafe tedbirleri gereği kapatılmış ve IPES'in Nisan ayında yayınladığı rapora göre bu durum gıda güvencesizliğini (food insecurity) artırmıştır. Pandeminin gösterdiği üzere gıda tedarik zincirleri olağanüstü durumlarda oluşabilecek lojistik darboğazlara karşı savunmasızdır. Ürün, üretim girdileri ve mevsimlik olarak her yıl sınırları aşan milyonlarca işçi için gelen seyahat kısıtlamaları, mahsülün tarlada kalması ve hasat edilememesi bir anda tüm sistemin durmasına sebebiyet verebilmektedir (IPES, 2020). Son yaşanan pandemi biyolojik çeşitliliği ve yaban hayatı koruyan esnek bir gıda sisteminin gerekliliğini açık şekilde bir kez daha ortaya koymuştur (UNEP ve ILRI, 2020; IPES, 2020).

COVID-19 pandemisi esnek ve dayanıklı gıda sistemlerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili bir bakış geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Pandemi sürecinde Hindistan Kerala'da ücretsiz toplum mutfakları kurulmuş ve kadınlar tarafından işletilmiş; Fransa'da hükümet çiftçi pazarlarını ve Topluluk Destekli Tarım (TDT) uygulamalarını devam ettirebilmek üzere hijyen desteği sağlamış ve yem üretimini yeniden yerelleştirmek üzere çiftçi örgütleri ile bir araya gelmiş; Kanada British Columbia eyaletinde topluluk bahçeleri ve çiftçi pazarları temel hizmet alanları olarak ilan edilmiş; Tayland'ta ise hükümet kendi yerli gıda sistemini desteklemek üzere bir takım önlemler almıştır. Kriz, insanları gıda tedarikinde yeni ve doğrudan bir yol arayışına sevk etmiştir. Fransa, Polonya, Amerika ve Çin gibi ülkelerde Topluluk Destekli Tarım, çiftlik dükkanları ve diğer doğrudan satış kanallarına yönelik talep artmıştır. Yine bu süreçte online siparişler artmış ve bunun alışveriş biçimlerinde kalıcı değişiklikler yaratması beklenmektedir. IPES'e (2020) göre pandemi örgütlü sivil toplumun, özellikle topluluk destekli organizasyonların, çiftçi gruplarının ve kooperatiflerin salgın, iklim krizi gibi zorlayıcı durumlara karşı etkili bir tampon

olduğunu kanıtlamıştır. Bu anlamda demokratik karar alma süreçleri, toprak ve diğer üretim kaynaklarına erişim ile gıda egemenliğinin sağlanması bir kez daha kritik olarak ortaya çıkmıştır.

COVID-19 pandemisi halihazırda direkt olarak gıda arz ve talebindeki dalgalanmalara neden olurken, dolaylı olarak işten çıkarmalar nedeniyle satın alma gücünde azalmaya, sokağa çıkma yasakları ile üretme ve dağıtma kapasitesinde düşüslere neden olmuştur (Ruben, McDermott ve Brouwer, 2020). FAO pandeminin ortaya çıktığı ilk haftalarda (24 Mart 2020) yayınladığı geçici raporda hükümetlere gıda dayanıklılıklarını artırmak üzere yerel gıda üretimini desteklemeleri yönünde tavsiyede bulunmuştur (FAO, 2020).

COVID-19 pandemisi sonrası gerek uluslararası kurumların raporlarında, gerekse akademik çalışmalarda sistemin tüm boyutları ile birlikte yeniden organize edilmesi gerekliliğine ilişkin görüşler tekrar gündeme gelmiştir (Spinney, 2020; Fei ve diğ, 2020; Béné, 2020; Barrett, 2020; Klassen ve Murphy, 2020; Bellamy ve diğ, 2021; Worstell, 2020; Stephens ve diğ, 2020; Vittuari ve diğ, 2021; Cable ve diğ, 2020; Ebata ve diğ, 2021; Bakalis ve diğ, 2020; Swinnen ve McDermott, 2020; Blay-Palmer ve diğ, 2021; Petetin, 2020; IPES, 2020). 2021 yılı, Eylül ayında gerçekleşen BM Gıda Sistemleri Zirvesi de (UN Food Systems Summit) gıda sisteminin daha üretken, dayanıklı, sürdürülebilir ve sağlıklı olacak şekilde yeniden organize edilmesi odağında gerçekleşmiştir. COVID-19 sonrası yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı ve Süveyş Kanalı krizi⁷⁸ de sistemin kırılganlığını kanıtlayan son olaylar olarak tarihe geçmiştir.

Söz konusu krizler, toplumların daha sürdürülebilir ve adil bir gıda sistemi için harekete geçişinde yeni kavramları ve toplumsal hareketleri beraberinde getirmiştir.

2.3 Krizin Getirdikleri: Yeni Kavramlar Ve Toplumsal Hareketler

Gıda rejimleri analizinde belirtildiği üzere gıdanın tarih içerisinde değişen stratejik rolü bir tarafta gıdaya ilişkin yeni kavram ve söylemleri ortaya çıkarırken, diğer yandan sistemin krizi toplumsal hareketleri beraberinde getirmiştir. Bu başlıkta önce değişen kavramlara, sonrasında ise ortaya çıkan toplumsal hareketlere yer verilecektir.

⁷⁸ 24 Mart 2021'de Süveyş Kanalı'nda kıyıya çarparak kaza yapan gemi, kanaldaki geçiş yolunu kapatarak deniz trafiğinin durmasına neden olmuştur. Bu tıkanma, gıdanın da içerisinde olduğu pek çok ürün için küresel akışı durdurarak küresel ölçekte büyük bir tedarik zinciri krizine sebebiyet vermiştir.

Gıdaya ilişkin toplumsal hareketler çevresel adalet, eşitsizlikler, üretici hakları, gıda adaleti, halk sağlığı vb. gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır.

2.3.1 Değişen kavramlar ve talepler

Gıdaya ilişkin kavramlar, tarih boyunca gıda rejimlerinin değişimi ve toplumsal hareketlerin yükselişi gibi çeşitli konuların etkisiyle ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Gıda hakkı 1948'te Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde; gıda güvencesi 1975 Dünya Gıda Zirvesi'nde; gıda adaleti 1980'ler ve 1990'lar itibariyle çevresel adalet tartışmalarının etkisi ile; gıda egemenliği 1996 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Zirvesi'nde; gıda demokrasisi ise 2000'ler başı itibariyle ABD'de başlayan tartışmalarla gündeme gelmiştir. Söz konusu kavramlar toplumun değişen ihtiyaçları, bilinç düzeyi ve kültürel yapı ile ilişkili olarak dönemin dinamikleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu başlıkta kronolojik olarak bu kavramların ortaya çıkışı ve bu kavramlara ilişkin ortaya çıkan talepler özetlenmiştir.

Gıda Hakkı (Right to Food):

Gıda Hakkı, 1948 Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer almakta ve en temel insan haklarından biri olarak uluslararası hukuk belgelerinde tam mutabakatla kabul edilmektedir. Gıda hakkı, 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 25. maddesi ile hukuk sistemine girmiş ve 1966 yılındaki Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin yaşam standardı haklarını düzenleyen 11. maddesi ile 160 ülke tarafından onaylanması ile ilk defa Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ile uluslararası hukuka girmiş ve yasal statü kazanmıştır (United Nations, 2010; Elver, 2021).

Gıda hakkı, 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne girmekle birlikte, 1990'lı yıllara değin gıda güvencesi gibi söylemsel bir güce sahip olamamıştır. Gıda hakkı kavramı; sağlanabilirlik, erişilebilirlik, yararlanabilirlik ve dayanıklılık ilkelerine ek olarak hesap verilebilirliği de içerisine almaktadır. Gıda hakkı, açlığın ve yetersiz beslenmenin salt yetersiz gıda üretiminden değil, aynı zamanda yoksulluk, gelir adaletsizliği, sağlık hizmetlerine erişim problemleri, eğitim ve temiz suya yetersiz erişimin sonucu olduğuna işaret etmektedir.

Her ne kadar uluslararası kuruluşlar ve küresel aktörler gıda meselesinin hak temelli bir yaklaşımla ele alınmasını savunan bir söyleme sahip olsa da bu söylem, yapısı itibariyle sorunlu görülmektedir. Claey's (2015), uluslararası kurumların bu

söylemlerini ve bu kurumlar tarafından hazırlanan eylem planlarını ve stratejileri, “emperyalist bir söylemle öznelere kurbanlaştırma” ve “eşitliği göz ardı eden bir ekonomik özgürlük söylemini ön plana çıkarma” olarak nitelendirmektedir. Bu söylemlerin, mevcut yapının istikrarını tehdit etmeden yapılmak istenen iyileştirmeler olduğuna ve farklı bir sistem ve gelecek tahayyülü kurmadığına dikkat çekilmektedir. Bu noktada, gıda sisteminin toplumsal kontrolü, kaynakların dağılımı, üretim araçlarının mülkiyeti, yoksulluk ve sosyal dışlanmadan en çok etkilenen grupların katılım süreç ve mekanizmalarındaki eksikliğini dert edinen bir hak arayışı ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Kalav-Köken, 2022).

Gıda Güvencesi (Food Security):

FAO, 1975 Dünya Gıda Zirvesi’nde ilk kez gıda güvencesi kavramını “her zaman düzenli gıda tüketimini sürdürmek, üretim ve fiyat dalgalanmalarını dengelemek için temel gıda maddelerinin yeterli kaynaklarının dünyada bulundurulması” olarak tanımlamıştır. 2001 yılında ise bu tanım, “bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri” olarak daha kapsamlı hale getirilmiştir. Gıda güvencesi kavramının halk sağlığı, politika, ekonomik ve ekolojik kriz gibi kamu müdahalesi gerektiren konularla ilişkili yapısından dolayı devletler için tüm vatandaşlar için uygun miktarda kaliteli gıda teminini sağlamak, halk ve çevre sağlığı krizinin insanı ve finansal maliyetlerini azaltmak ve toplumsal huzursuzluğu önlemek açısından önemlidir.

Gıda güvencesine ilişkin tartışmalar tarihsel olarak iki yönde ortaya çıkmaktadır. 1974 yılındaki Dünya Gıda Konferansı’nda konu prodüktivist bir bakış açısıyla kendine yeterlik olarak ele alınmış fakat zaman içerisinde Amartya Sen’in (1981) çalışmalarının sonucu olarak erişime dayalı bir yaklaşıma yerine bırakmıştır. Gıda güvencesizliği konusu artık hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde yeterli gıdanın⁷⁹ sağlanmasına yönelik dar bir bakış açısından koparak nicelik, kalite, yetersiz ve aşırı tüketimi içerisinde alacak şekilde giderek daha fazla “iki yönlü” hale

⁷⁹ Gıda üretimini artırmak küresel gıda güvencesinin şartı değildir. Bilhassa Küresel Güney’de yetersiz beslenmenin ve güvencesizliğin sebebi ekonomik eşitsizlikler ve sömürgecilikle ilişkilidir (Mosby, Rotz, ve Fraser, 2020).

gelmektedir. Gıda güvencesi ile ilişki olarak bu çok yönlü dinamikler yerel, çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamı farklı şekillerde etkilemektedirler. Bu da gıda sistemi içerisinde yerel ölçekte kent yönetimlerinin yenilikçi rolünü açıklar niteliktedir (Sonnino, 2016).

Gıda güvencesi retoriğini dört temel boyut şekillendirmektedir. Gıda güvencesi artık sadece “yetersiz gıda” ya da “eksik tüketim” yani bir nicelik sorunu değil, aynı zamanda aşırı ve yanlış tüketim ya da Lang’ın (2010) ifadesiyle bir “beslenme sorunu”dur. Ve bu beslenme problemi hem Küresel Kuzey’de hem de Küresel Güney’de ortaya çıkarak dünyanın dörtte birinden fazlasını etkileyen açlık ve obezite gibi farklı uçlarda ortaya çıkan bir problemdir (Sonnino 2016). İkinci olarak, gıda güvencesi konusu politik boyutu nedeni ile önemlidir. 2008 gıda krizinde ortaya çıkan gıda isyanları toplumun sağlıklı ve ucuz gıdaya erişiminin sağlanmasının salt ahlaki bir zorunluluktan öte ulusal bir güvenlik meselesi olduğunu göstermiştir (Morgan ve Sonnino, 2010). Gıda enflasyonu ve açlığın toplumsal huzurun ve güvenliğinin sağlanmasındaki önemine ilişkin en bilinen ve en yakın zamanlı kanıtlardan bir diğeri Arap Baharı’dır. Seyyar satıcı Muhammed Buazizi’nin 17 Aralık 2010’da Tunus’ta kendini ateş vermesiyle başlayan ve devam eden olaylarda Tunus hükümeti düşerken, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da pek çok ülkede protestolar meydana gelmiştir. Arap Baharı’nın başlamasında otoriter yapı ve baskıcı rejimler gibi farklı sürükleyiciler de olmakla birlikte bölgedeki yüksek gıda enflasyonu bunların en önemlilerinden biri olarak kabul görmektedir (PBS, 2011). Gıda güvencesine ilişkin üçüncü boyut farklı sosyo-ekonomik gruplar arasındaki değişken yapıdır. FAO’nun (2011b) belirttiği üzere kentlerdeki yoksulluk, dışlanma ve eşitsizliklerle ilgili politikalar ve kaynaklar yetersizdir ve bunun sonucunda toplumun beslenmesi etkilenmekte ve sosyal huzursuzluk ortaya çıkmaktadır. Holt-Gimenez’e (2008) göre kentsel alanlarda gıda isyanlarını ortaya çıkaran şey gıdanın yokluğu değil, mevcut gıdanın yoksullar için çok pahalı olmasıdır (Sonnino, 2016’da atıfta bulunulduğu gibi). Dördüncü boyut ise gıda güvencesinin birbiriyle ilişkili bir dizi ekolojik baskıdan günden güne daha fazla etkileniyor olmasıdır. Bugünün tüketim alışkanlıklarının (et ve süt ürünleri gibi) su

kaynaklarını azalttığı bilinmektedir.⁸⁰ Diğer yandan artan kentleşme gıda üretimine ayrılan arazi miktarını azaltmaktadır (Sonnino, 2016).

Bir toplumun beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıda üretimi yapabilmesi ve bu gıdaların fiziksel ve ekonomik açıdan erişebilirliğine vurgu yapan gıda güvencesi kavramı, gıda sisteminin sosyal kontrolünü tartışmaktan kaçınmaktadır. Patel (2009) bu noktada gıdaya ilişkin sorumların gıda güvencesi etrafında şekillenmesinin, gıda güvencesinin nasıl sağlanması gerektiğine ilişkin kararları karakterize eden güç ilişkilerini görmezden gelinmesi açısından kurnazca olduğunu belirtmektedir. Zira devletler açısından gıda güvencesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir şartnamenin yokluğu diplomatik açıdan faydalıdır. Gıda güvencesinin kim tarafından, nasıl sağlanacağı konusundaki esnek yaklaşım bunun kamusal bir yaklaşım ile ele alınabileceği gibi, birçok ülkede örneği görülen özel sektör aracılığıyla, şirketlerin önünü açan ve kamunun tasfiye edildiği yolları da mümkün hale getirmektedir (Şık, 2018; Patel, 2009). Öte yandan yapısal düzenlemeler, diğer politikalar ve verimlilik artışı ile gıda güvencesinin artırılması ve artan gıda güvencesi bayrağı altında kırsal bölgelerin “köylülükten arındırılması (depeasantising)” söz konusudur (Patel, 2009). Nitekim buradan hareketle La Via Campesina tarafından gıda egemenliği, gıda güvencesinin varlığı için bir ön koşul olarak ilan edilmiştir. La Via Campesina, küresel şirketlerin kontrolündeki gıda sistemine karşı, üreticilerin ve tüketicilerin söz sahibi olduğu özgür bir modeli savunmaktadır.

Kentleşme, finansal krizler, çevresel sorunlar ve ortaya çıkan sosyoekonomik eşitsizlikler gıda güvencesini yeni bir bağlama sokarken artık karar alma süreçleri daha fazla sektörler arası yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bu noktada ekonomik, sosyal ve çevresel sistemlerin birbirine derinden bağlı doğasını açıklayan yeni bir teorik ve politika gündemine ihtiyaç vardır (Misselhorn et al. 2012,). Sonnino’ya (2016) göre prodüktivist yaklaşım yerine yeni gıda güvencesi yaklaşımı çevre, sosyal adalet ve sağlık arasındaki bağlantıları göz önünde bulundurmalıdır.

⁸⁰ Et, süt ürünleri ve yumurta gibi hayvansal ürünler tüm gıdalar arasında en yüksek su ayak izine sahiptir. Etin su ayak izinin büyük kısmı hayvanların yediği mahsullerin yetiştirilmesinde kullanılan sudan gelmektedir (Sion, 2023).

Gıda güvenliği (Food Safety):

Gıda güvencesi (food security) gıdanın niceliğine ilişkin endişeleri gidermeye yönelik bir kavram iken, tüketilen gıdanın niteliğine ilişkin olarak gıda güvenliği (food safety) kavramı ortaya çıkmıştır. Metabolik yarılmanın sonucu olarak artık tüketilen gıdanın birçok kimyasal girdi içermesi, genetiği değiştirilmiş tohumlar⁸¹ ve endüstriyel hayvancılık sağlıkla ilişkili endişeleri günden güne arttırarak güvenlik problemini gündeme getirmiştir.

FAO raporunda gıda güvenliği “akut veya kronik olarak tüketici sağlığına zarar verebilecek tehlikeler bütünü” olarak ifade edilmektedir (FAO, 2003). Gıda güvenliğine ilişkin uluslararası düzenlemeler ve standartlar 1960’lı yıllar itibariyle oluşturulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Kodeks Alimentarius Komisyonu (KAK) gibi uluslararası kuruluşlar, gıda güvenliği ile ilgili uluslararası standartları ve yönergeleri geliştirmiştir. KAK, 1960’lı yıllarda FAO ve DSÖ tarafından ortaklaşa olarak Birleşmiş Miletler’e bağlı olarak kurulmuştur. Kuruluşun görevi gıda güvenliğine ilişkin uygulamaların sağlık ve teknoloji açısından standartlaştırılmasını sağlamaktır. KAK Standartları tüm ülkeler için gıda güvenliği referans dokümanıdır. Bu dokümanda belirtilen standartlar gıda ticareti açısından da önem arz etmekte ve DTÖ gıda ticaretine ilişkin düzenlemeleri KAK standartlarını referans alarak uygulamaktadır.

Gıda güvenliği konusu gıda ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve dağıtımı sırasındaki risklerin ortadan kaldırılması, gıda kaynaklı hastalıkların önlenmesi ve tüketici sağlığının korunması açısından önemli bir kavramdır.

Gıda adaleti (Food Justice):

Gıda adaleti; arazi mülkiyeti, tarımsal pratikler, teknoloji ve kaynakların dağılımı, işçi hakları, ırk ve renk kökenli tarihsel adaletsizliklerle ilgili sorunları ele almaktadır. Gıda adaleti hareketi sosyal, ekonomik, ekolojik ve politik eşitsizliklere, gıda sistemindeki adaletsizliklere ve çeşitli toplulukların gıda ile ilişkili sorunlarına odaklanan çeşitli hareketlerle birlikte şekillenmiştir. Bu noktada gıda adaleti, çevre adaleti ve sürdürülebilirlik hareketleri ile iç içedir. 1980’lerdeki çevre hareketlerinin

⁸¹ GDO’lu tohumlar aynı zamanda tarımda kullanılan pestisit miktarını artırmaktadır. Örneğin yabancı ot öldürücüsü olan glifosat kullanımı GDO tarımı yapılan alanlarda daha yüksektir (Şık, 2018).

elit ve beyaz gruplar öncülüğünde gelişmiş olması ve savunmasız toplulukların göz ardı edilmesine yönelik ortaya çıkan çevresel adalet kavramı bu noktada gıda adaletinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Gıda adaleti yalnızca sağlıklı gıdaya erişim için değil, aynı zamanda eşitsiz sağlık sonuçlarına yol açan yapısal eşitsizlikler için de mücadele etmektedir. Gıda adaleti sağlıklı, besleyici, kültürel olarak uygun gıdaya erişim sorununa ek olarak, aynı zamanda toprak, kredi, bilgi, teknoloji ve diğer kaynakların sahipliği ve kontrolü ve sömürgeciliğin gıda sisteminin gelişimini nasıl etkilediği ve daha fazlasını sorunsallaştırmaktadır (FoodPrint, 2021).

Gıda Egemenliği (Food Sovereignty):

Gıda egemenliği kavramının kökenlerinde piyasa temelli gıda güvencesi iddiası vardır. Küresel şirketler tarafından ortaya atılan “herkesi doyurma” hedefli bu iddia başarısız olmuş, herkes için gıda güvencesi sağlanamadığı gibi aynı zamanda küçük üreticilerin üretimden tasfiye edildiği ve çeşitli toplumsal, ekonomik ve çevresel problemlerin ortaya çıktığı bir süreç başlamıştır. McMichael (2013) piyasanın derdinin insanların beslenmesi olmadığını, küresel şirketlerin gücünün artırıldığı “çiftçisiz bir tarım” tesis etmek olduğunu söylemektedir. Gıdanın politik yapısından arındırılarak teknik bir mesele olarak ele alınması aynı zamanda gıdanın kültürel boyutunu göz ardı etmekte ve insan ilişkilerini ekonomik bir değere indirgemektedir. Gıda egemenliği ise bu noktada daha kapsayıcı bir bakış sunmaktadır; gıdanın besleyici değeri, tadı ve gelenekselliği kültürel bir değer olarak kabul etmektedir. Gıda egemenliği, gıda ile ilgili sorunların nasıl çözüleceğini tartışırken, bu sorunların ortaya çıktığı bağlamın sorgulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. McMichael’a (2013) göre gıda egemenliği, “gıda güvencesi” kavramının konjunktürel bir eleştirisi ve yurttaşların kendi kaderlerini tayin etme hakkıdır. Sermayenin meta olarak gördüğü gıdayı hak temelli bir yaklaşımla ele alan kavram, sermayenin gıda rejimini reddetmektedir. Zira sermayenin rejimi, çeşitli kullanım değerlerini değişim değeri güdümünde bir düzene tabi kılmakta ve bu süreçte bir “açlık rejimi”⁸² yaratmaktadır.

Gıda egemenliği hareketi endüstriyel sistem içerisindeki sadece üretim ilişkilerini değil, aynı zamanda küçük çiftçileri kuşatan ve yerinden eden dolaşım ilişkilerini de

⁸² Bu ifade Farshad Araghi tarafından geliştirilmiştir.

sorunsallaştırmaktadır. Zira endüstriyel tarım yapılandırılış biçimi açısından sınırlı sayıda aktörün ekonomik ve politik güçleri etrafında şekillenmekte ve uluslararası kurum ve kuruluşlar kontrolünde bu yönde bir destek görmekte, tarım şirketleştirilerek çiftçi ve köylüler tasfiye edilmektedir (IPES, 2016; Aysu, 2008). Bu noktada gıda egemenliği alternatif bir ontoloji önermekte ve piyasa hakları ve fiyatın belirleyici olduğu değer sisteminin karşısına sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliği koymaktadır. Burada köylülüğü savunmak, bir “kültür” savunusundan ziyade fiyata indirgenmemiş kültürel pratikleri güçlendirmekle ilişkilidir. Bu bağlamda gıda egemenliği hareketi, gıdayı sermaye birikim aracı olarak nesneleştiren bakışın karşısına kültürel çeşitliliği koymaktadır. Gıda egemenliği hareketi, hem şirket gıda rejimi ile ortaya çıkan bir tepki / karşı hareket hem de bu rejime karşı değerler inşa eden alternatif bir politik ontolojidir (McMichael, 2013). Gıda egemenliği hareketi, şirket gıda rejimi ve onun dayatmalarına karşı alternatif bir anlatı inşa etme çabası içerisinde kendini kurgulamaktadır (McMichael, 2005). Şirket gıda rejiminin soyutlanmış (piyasa) değeri kavramının aksine dayanışma ile hayata geçen özörgütlenme pratiklerine, kır-kent ayrımının ortadan kaldırılmasına ve metabolik yarılmanın onarılmasına değer biçmektedir (McMichael, 2013).

Gıda egemenliği hareketi, tarım ve gıdayı bir uygarlık sorunu olarak tanımlamakta ve üretimin küçük çiftçiler tarafından yapıldığı, ekolojik döngüleri yenileyen bir tarım sistemini savunmaktadır. Bu bağlamda hareket, gıda üretimini endüstriyel bir üretimden ziyade sosyo-ekolojik bir edim olarak yeniden kurgulamaya çalışmaktadır. Özetle, gıda egemenliği salt gıda ile ilgili bir hareket değildir, bu hareket daha kapsamlı bir şekilde gıda rejimlerinin çelişkilerinde kök bulmakta ve uygarlığa ilişkin sosyal ve ekolojik talepler barındırmaktadır. Tarım meselesinde klasik bakış sermayenin yeniden üretimi iken, gıda egemenliği hareketi bunu tarımsal pratiğe gömülü bir toplumsal yeniden üretim sorunu olarak ele almaktadır. Bu yolla toplumsal ve çevresel acil duruma müdahale etmektedir. Gıda egemenliği ile kastedilen salt üretim ve tüketim süreçlerindeki kontrolün sağlanması değil, aynı zamanda doğal kaynaklar, çevre, canlı ve cansız varlıkların korunmasını da içerisine almaktadır. Bu noktada gıda egemenliği kavramı, “mekâna ve çeşitliliğe saygı duyulması, farklılığın kabul edilmesi, üretimde doğanın rolünü ve insanın aktörlüğünün anlaşılması, kaynakların adil dağıtılması, asimetrik güç ilişkilerinin ortadan kaldırılması ve demokratik katılımlı kurumların inşa edilmesi” olarak bir dizi temel değerler şeklinde

tanımlanmaktadır. Gıda egemenliği kavramı aynı zamanda evrensel bir hareket olarak ortaya çıkmakta ve ortak evrensel değerler ve kurallara işaret etmektedir (McMichael, 2013).

Gıda egemenliğine ilişkin farklı tanımlamalar mevcuttur. McMichael (2013), bu kavramı büyük firmalar ve uluslararası organizasyonlar tarafından yönetilen tarım ve tarım ticaretine kritik bir alternatif ve bir anti-tez olarak görmektedir. Patel (2007) ise gıda egemenliğini toplumsal ilişkileri seferber etmenin bir aracı olarak görmekte ve bu kavramı “insanların içinde yaşadıkları toplulukların özgül ihtiyaçları, iklimi, coğrafyası, gıda tercihleri, sosyal yapısı ve tarihini dikkate alarak, kendi toplulukları bağlamında gıda hakkının ne anlama geldiğini bizzat tayin etmeleri talebi üzerinden, gıda siyasetinin kitlesel ölçekte yeniden siyasallaştırma çağrısı” olarak tanımlamaktadır. Gıdanın siyasallaştırılması konusu dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan alternatif gıda sistemi kurmaya çalışan çiftçiler ve yurttaşların çabaları ile somutlaşmaktadır (Wittman, Desmarais ve Wiebe, 2011; Fairbairn, 2012; Rose, 2013). Gıda egemenliğine ilişkin tanımlamaların ortaklaştığı konu çiftçilerin tohuma ve gıdaya erişim hakkı, kendi toprağında istediğini üretme hakkıdır. Bu kavramın savunucuları, endüstriyel tarım rejimine karşı çıkmakta ve mevcut krizleri bu gıda rejiminin sonuçları olarak görmektedirler.

Nyeleni Deklarasyonu⁸³ gıda egemenliği hareketinin başlangıç noktası olmuştur. Nyeleni Deklarasyonu, gıda egemenliği hareketinin bir parçası olarak dünya çapında gıda sistemi sorunlarına yönelik bir çözüm önerisi olarak hazırlanmıştır. Belge ilk kez 2007 yılında Mali’de gerçekleştirilen ve farklı ülkelerden aktivistlerin, çiftçilerin, beslenme uzmanlarının, çevre savunucularının ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla gerçekleştirilen Nyeleni Forumu’nda kabul edilmiştir. Bu forum, gıda egemenliğine dayalı bir gıda sistemi talep etmek üzere bir araya gelen grupların oluşturduğu bir ağıdır. Nyeleni Deklarasyonu, gıda egemenliği kavramını tanımlamakta ve tüketici hakları, gıda güvenliği, toprak, su, tohum, tarım işçileri, küçük ölçekli üreticiler, yerli halklar, kadınlar ve genel itibarıyla toplum katılımı gibi konulardaki talepleri dile getirmektedir. Belge, sürdürülebilir bir gıda sistemi kurmaya yönelik bir model tariflemektedir. Nyeleni Deklarasyonu’nda (2007) ifade edilen gıda egemenliği tanımı

⁸³ Nyeleni Deklarasyonu, gıda egemenliği hakkındaki 2007 yılında yayınlanan uluslararası manifestodur.

“insanların ekolojik olarak güvenli ve sürdürülebilir yöntemlerle üretilmiş, sağlıklı ve kültürel olarak uygun gıdaya⁸⁴ ulaşım ve kendi gıda ve tarım sistemlerini belirleme hakkıdır”.

La Via Campesina hareketinin yükselişi gıda egemenliği tarihindeki önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Uluslararası çiftçi örgütü olan La Via Campesina, neoliberal gıda politikaları ile dönüşen küresel gıda sisteminin üretim biçimine itiraz etmekte ve başka bir sistemin mümkün olduğunu savunmaktadır. Gıda egemenliği ve agroekolojiyi savunan örgüt, mevcut küresel tarım ve gıda politikalarından en çok etkilenen grubun üreticiler olduğuna ve bu politikaların üreticiler olmaksızın yapıldığına dikkat çekmekte ve sınıf, etnisite, toplumsal cinsiyet, ideolojik olarak heterojen bir yapı olarak Kuzey’de ve Güney’de köylülerin, çiftçilerin ve üreticilerin sesi olmayı amaçlamaktadır (Kalav-Köken, 2022).

Gıda demokrasisi (food democracy):

Gıda demokrasisi kavramı, tarım gıda sisteminin tasarlanması, işletilmesi ve yönetiminde herkesin eşit fırsatlara sahip olması ve demokratik katılımı vurgulayan bir kavramdır. Bu kavram, 1990’lı yıllarda Tim Lang tarafından, gıda sistemi üzerinde artan kurumsal kontrole ve tüketici katılımının eksikliğine yanıt olarak ortaya atılmıştır. Lang, gıda sistemini demokratikleştirme ve gıdaya demokratik sürecin odağı olarak bakma ihtiyacını savunmaktadır. Bu, özetle vatandaşların gıda sistemini yönetme ve kontrolünü artırmaya yönelik bir çağrıdır (Renting ve diğ, 2012). Hassanein’e (2008) göre gıda demokrasisinin temel ilkeleri şunlardır:

- Kolektif eylem ve katılım yoluyla gıda sisteminin sürdürülebilirliğine yönelik iş birliği yapmak,
- Gıda ve gıda sistemi hakkında bilgi sahibi olmak,
- Gıda sistemi hakkında başkalarıyla fikir alışverişinde bulunmak,
- Gıda ve gıda sistemi ile ilişkili etkinlik geliştirmek,
- Toplum yararına yönelik çalışmak.

⁸⁴ Gıda, salt bir fizyolojik gereksinim değil, aynı zamanda kültürel tarihlerin ve eğilimlerin tezahürleri ve sembolleridir. Bireylerin kültürel olarak uygun gıdaya erişimi arttıkça kendi kimliklerini ve belirli gruplardaki üyeliklerini gerçekleştirmektedirler (Alkon ve Agyeman, 2011).

Gıda egemenliğine benzer şekilde gıda sistemi üzerindeki artan kurumsal kontrole yanıt olarak ortaya çıkan bu kavram, gıda egemenliğinden temelde farklıdır. Gıda egemenliği, sürdürülebilir üretim yöntemlerini ve çiftçilerin kendi üretimlerini kontrol etme haklarını savunarak üreticilere odaklanırken, gıda demokrasisi kavramı ise vatandaşların gıda sistemi içerisinde demokratik katılımının güçlendirilmesine odaklanmaktadır (Anderson, 2023'te atıfta bulunulduğu gibi).

Gıda vatandaşlığı (food citizenship):

Gıda vatandaşlığı kavramının ortaya çıkışı genel itibariyle vatandaşlık kavramının gözden geçirilmesi ile ilişkilidir. Liberal demokrasi, küreselleşme, ulus devletlerin egemenliğinin kaybı ve ekolojik kriz, vatandaşlığı çok boyutlu ve dinamik bir perspektiften düşünmeyi gerektirmiştir. Bu durum vatandaşlığın yeni boyutlarına ilişkin düşünme pratiği ortaya çıkarmıştır (Lozano-Cabedo ve Gómez-Benito, 2017). Gıda vatandaşlığı, bireyi yalnızca gıda zincirinin sonundaki tüketiciler olarak değil, aynı zamanda gıda sisteminin katılımcısı olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu kavram Toronto Gıda Politikası Konseyi'nin oluşturulma sürecinde 1998 yılında Kanada'da ortaya çıkmış ve Lang'ın gıda demokrasisi fikirlerinden ilham almıştır. Welsh ve Macrae (1998), gıda vatandaşlığı kavramını “gıdayı bir meta ve bireyleri tüketiciler olarak görmeyi aşma çabası” olarak açıklamaktadırlar (Renting ve diğ., 2012'de atıfta bulunulduğu gibi). Gıda vatandaşlığı kavramı, pasif tüketicileri aktif gıda vatandaşlarına dönüştürme potansiyeline sahiptir (Lyson, 2000).

2.3.2 Toplumsal hareketler ve sürdürülebilirlik tartışmaları

Gıda sisteminin içerisine girdiği kriz, çeşitli kavram ve taleplerin yanı sıra sürdürülebilirlik tartışmalarını ve toplumsal hareketleri de beraberinde getirmiştir. Dünya, bugün acil şekilde çözülmeyi bekleyen güvencesizlik (precarity), çevresel tahribat, iklim değişikliği, toplumsal adalet gibi tekrarlanan krizler ile karşı karşıyadır. Angelis'e göre bu krizler toplumsal ilişkilerde köklü bir yeniden yapılanmayı, yeni bir dünyayı, yeni bir toplumsal sistemi gerektirmekle birlikte bu krizlerin ortaya koyacağı dönüşümün nasıl olacağına ilişkin net bir cevap yoktur (Adaman ve diğ., 2017'de atıfta bulunulduğu gibi). Gramsci (1971), krizlerin sadece yıkıcı olmadığını ve bu krizlerin sosyo-ekonomik ilişkileri ve kültürel anlatıları destabilize ederek yeni sembolik ve sosyal olasılıkların ortaya çıkmasına neden olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla da bugünkü krizler alışagelmış “çözümlerin” ötesine geçme fırsatı sunmakta ve sosyal

ve ekonomik deneyler, yeni siyasi ittifaklar, yeni kültürel anlatılar, alternatif sosyal ve sosyo-ekolojik ilişkiler için alanlar yaratmaktadırlar. Kısaca bu krizler daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir geleceğe doğru hareket eden yeni dünya düzeninin ortaya çıkmasında fırsatlar yaratabilmektedir (Burke ve Shear, 2014).

Şirketleşmiş gıda rejimi ile uzmanlaşma ve tarım-gıda şirketlerinde merkezileşme artarken, ucuz gıdanın küresel olarak yayılımı sistematik biçimde küçük çiftçiliğin altını oymuş ve nihayetinde karşı köylü hareketinin zeminini hazırlamıştır. Gıda sistemindeki endüstriyelleşme ve şirketleşme üretici tarafında köylü hareketlerini filizlendirirken, aynı zamanda sistemin çevresel etkileri ve halk sağlığına olan tehdidi ise diğer ilişkili toplumsal hareketleri⁸⁵ ortaya çıkarmıştır. Bugün kırsal alanlarda istikrarı sağlamak, gezegeni korumak ve gıda egemenliğini büyütmek üzere verilen mücadele, sermayenin neden olduğu krizden temel almakta ve buna karşılık oluşmaktadır (McMichael, 2013). Friedmann (2005), tarım ve gıda sistemindeki toplumsal hareketleri “rejim krizinin ve (yeni) rejim oluşumunun motoru” olarak görmekte ve gıda rejimlerini şekillendirmede işçilerin ve çiftçilerin oynadığı kilit role dikkat çekmektedir.

Friedmann’ın (2005) toplumsal hareketlerin gıda rejimlerini meşrulaştırdığını ya da onlara karşı çıktığı savından hareketle Campbell (2009), ucuz gıdanın kültürel meşruiyetine kurulu gıda düzeninde “akut bir kültürel meşruiyet sorunu” olduğunu ve bunun karşı hareketleri ortaya çıkardığını söylemektedir. Campbell (2009), Slow Food hareketini bu meşruiyet sorununun karşısında ortaya çıkan bir hareket olarak örneklemekte ve endüstriyel rejimin gıdalarının karşısında bir mantığı temsil ettiğini belirtmektedir. Campbell’a (2009) göre bu karşı mantık metabolik yarılmayı kapatmaya çalışmaktadır. Şirket gıda rejimi ile büyüyen süpermarketlere ürün sağlamak üzere küresel ölçekte üretim standardizasyonu sağlanırken, McMichael’ın

⁸⁵ Harvey’e göre kapitalizme karşı mücadele salt emek süreçlerinin örgütlenmesinden ibaret olmamalıdır. Bu, aynı zamanda kapitalist değer yasasının küresel piyasalarda işleyişine siyasi ve iktisadi bir alternatif bulmayı da içermelidir. Zira, kapitalist değer yasasının dünya çapındaki işleyişine karşı çıkmak, makro-iktisadi ilişkiler hakkında teorik bir kavrayış gerektirmekle birlikte aynı zamanda farklı türden bir teknik ve örgütsel gelişkinlik de gerektirmektedir. Hakim anlayışın sorunlu yapısına işaret eden Harvey, mücadelelerin odak noktalarının fabrikalar ve işçi sınıfı olarak görülmesinin, Paris Komünü örneğinden hareketle doğru bir varsayım olmadığını söylemektedir. Paris Komünü, sınıf temelli bir hareket değil, hemşerilik hakları üzerinde temellenen bir toplumsal harekettir. Harvey’e göre bu hem bir sınıf mücadelesi, aynı zamanda hem de yaşanılan yere dair geliştirilen bir hemşerilik / yurttaşlık hakları mücadelesidir. Zira sömürü salt işyerleri, fabrikalar ile sınırlı değildir (Harvey, 2019).

(2013) ifadesiyle “dünya tek bir çiftliğe” dönmüştür. Bu dönemde piyasa koşullarına adapte olamayan üreticiler ise yerlerinden edilme ve mülksüzleşme ile karşı karşıya kalmış ve bu krizin ilk kurbanları olmuşlardır (McMichael, 2013). Nihayetinde bu çok katmanlı kriz çeşitli çiftçi, çevre ve diğer toplumsal hareketleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin, İtalya’da McDonalds vb. gibi fast food tüketimine karşı olarak ortaya çıkan Slow Food hareketi yeni bir üretim ve tüketim biçimi tariflemektedir. Benzer şekilde İngiltere’deki McSpotlight hareketi McDonalds beslenme kültürüne ilişkin gerçekleri “McFact” adını verdikleri bildirileri ile ortaya koymaktadır. Brezilya’daki Topraksızlar hareketi, Fransa’daki mülksüzleşme karşıısındaki köylü hareketi, Meksida’daki köylü topraklarını korumak üzere başlayan Zapatista hareketi,⁸⁶ Latin Amerika’daki Campasino a Campasino hareketi, Afrika’da çiftçileri toprak kullanımı ve üretim süreçleri ile ilgili bilgilendirmeye çalışan PELLUM hareketi, çeşitli sendikal hareketler bunlardan bazılarıdır (Çelik ve Kutlu, 2018).

Söz konusu hareketlerin tarım ve gıdadaki endüstriyelleşme ve neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkması ve toplumsal adalet ve eşitlik, çevresel sürdürülebilirlik ve adalet, üretici hakları, gıda güvenliği ve halk sağlığı gibi konularda mücadele etmesi nedeniyle daha üst bir başlık olarak karşı / alternatif küreselleşme başlığı altında irdelenmiştir. Zira karşı küreselleşme hareketlerinde amaç DTÖ’nün kurulmasıyla birlikte ivme kazanan neoliberal politikalara karşı bir duruş ve neoliberalizmin kurumsal iktidarına karşı oluşturulabilecek bir alternatif gelecek tahayyülüdür.

2.3.2.1 Karşı (alternatif) küreselleşme hareketleri

Tarım gıda sisteminin içerisine girdiği çok boyutlu krizin getirdiği toplumsal hareketlerin izleri karşı (alternatif) küreselleşme hareketleri ile ortaya çıkmaktadır. 30 Kasım 1999’da Seattle, Washington’da DTÖ’nün 3. Bakanlar Konferansı sırasında binlerce küreselleşme karşıtı, çevreci ve sosyal adalet aktivistinin bir araya gelerek küreselleşmeye ve serbest ticarete karşı başlattıkları protestolar ile başlayan Seattle Gösterisi, küreselleşme karşıtı hareketlerin dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Seattle’daki olaylar, sonrasında ortaya çıkan benzer protestolara ilham vermiştir.

⁸⁶ Wallerstein’a göre ise Zapatista isyanı dünyadaki en önemli toplumsal hareketlerden birisidir ve bu hareket aynı zamanda dünya çapında sistem karşıtı hareketlerin ateşleyicisi olmuştur (Afat, 2010’da atıfta bulunduğu gibi).

Seattle'daki küreselleşme karşıtı eylemler literatüre Seattle Muharebesi (Battle of Seattle) adıyla geçmiş ve karşı küreselleşme hareketlerinin ilk tohumlarını atmıştır. Seattle'da bir araya gelen farklı örgüt ve grupların ortaklaştığı konu toplumsal, ekonomik ve çevresel adaletsizliklere karşı duyulan rahatsızlıktır. Seattle'da başlayan bu eylemlerle⁸⁷ birlikte Prag, Montreal, Nice ve Göteborg gibi pek çok kentte Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü,⁸⁸ Uluslararası Para Fonu, Avrupa Birliği, G7, G8, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması, Kuzeybatı Ticaret Bloku ve Dünya Ekonomik Forum'u gibi çeşitli küresel aktörler tarafından düzenlenen çeşitli zirve ve toplantılarda da protestolar devam etmiştir (Maguire ve Goodman, 2001; Kalav-Köken, 2022; Afat, 2010).

Seattle olayları dünyayı her yönden kuşatan, yapısal ve zihinsel olarak dönüştüren kontrolsüz küreselleşmenin tarım, çevre, sanayi ve ticaretteki etkilerine karşı hissedilen tepkinin dışı vurumudur. Bu hareketlerdeki tepkinin merkezinde ise küreselleşmenin neden olduğu problemlerden sorumlu uluslararası şirketlerin patronları, küresel finansal kurumların bürokratları ve politikacılar yer almaktadır (Afat, 2010). Bu protestolar içerisinde yer alan gruplar / örgütler Üçüncü Dünya'nın sorunları, Küresel Kuzey ve Güney arasındaki gelişmişlik farkları, küreselleşmenin ekonomik ve çevresel etkileri gibi farklı konular üzerinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Örneğin, Institute for Agriculture and Trade Policy (IATP)⁸⁹ tarım ve gıda alanındaki faaliyetleri ile; Earth First! çevre konusundaki faaliyetleri ile;

⁸⁷ Seattle olayları her ne kadar karşı küreselleşme hareketlerinin dönüm noktalarından biri olarak görülsün de Kalav-Köken (2022), Sustam'ın kronolojisinden yola çıkarak diğer bazı hareketleri şöyle sıralamaktadır: 1982'de Meksika'nın içine girdiği borç kriziyle başlayan ve sonrasında 1983'te Zapatista Ulusal Özgürlük Ordusunun (EZLN) Meksika Kentsel Halk Hareketi'ni kurması; 1985'de Hindistan'da-Narada'da BM'nin baraj projelerine karşı isyanlar; 1988'de Doğu Berlin'de BM'ye ve IMF'ye karşı eylemler; 1989'da Paris'te G-7'ye karşı alternatif ekonomik toplantılar; 1990'larda Küresel Halk Eylemi (Action Mondiale des Peuples), ATTAC (Association for the Taxation of financial Transactions and Citizen's Action); 1992'de Brezilya Dünya Forumu; 1993'te Hindistan'da DTÖ karşıtı eylemler; 1994'te Meksika Chipas'ta NAFTA'ya karşı ayaklanma; 1997'de Lyon'da G-7'ye karşı Dünyanın Diğer Sesleri organizasyonu; 1998'de Peoples' Global Action (GPA).

⁸⁸ Uzun yıllar süresince uluslararası ticaretin kuralları 1947 yılında 23 ülke tarafından imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) tarafından belirlenmiştir. 1980 sonrası dönemdeki neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle sistemin değiştirilmesi tartışılmaya başlanmış ve 1 Ocak 1995'te Nihai Sözleşme'nin (Final Act) kabul edilmesiyle birlikte Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. DTÖ, GATT'ın yerini almış olmakla birlikte aralarındaki temel fark önemlidir. Ziegler'e (2004) göre GATT gümrük düzenlenmesinden ibaret iken, DTÖ ise yaygın bir cezalandırma ve yaptırım gücü olan devletler arası bir örgüttür (Afat, 2010'da atıfta bulunulduğu gibi).

⁸⁹ Küresel ticaret anlaşmalarının tarım ve gıda politikaları üzerindeki etkisini inceleyen Minneapolis merkezli bir enstitü olan Tarım ve Ticaret Politikası Enstitüsü (IATP-Institute for Agriculture and Trade Policy) Seattle olaylarının önemli aktörlerinden birisi olmuştur.

Ruckus Society yine küreselleşmenin çevresel etkilerine ve sosyal adaletsizliğe yönelik faaliyetleri ile protestolarda yer alan bazı örgütlerdir. Bu hareketler her ne kadar ortak özelliklere sahip olsalar da öncelikler farklılık gösterebilmektedir. Kalav-Köken'in (2022) aktardığı üzere İrlanda'daki Geçiş Hareketi (Transition Movement) enerji üretimi ve tüketimine vurgu yaparken; Fransa Aubagne'deki AMAP (Köylü Tarımının Korunması Birliği) yerel ürünlerin üretiminin planlamasını ve finansal açıdan desteklenmesini teşvik etmekte; ABD'deki topluluk destekli tarım örgütleri tarımda üretici-tüketici ilişkisinin artırılmasına yönelik ağların oluşturulmasını önceliklendirmektedir (Grasseni, 2014). Öte yandan, bu karşı hareketler alternatifleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, "Fifty Years Is Enough" hareketi IMF, DTÖ ve Dünya Bankası gibi kurumların dağıtılması ya da reformlar yapması yoluyla toplumsal ve çevresel adalet aramaktadır. Greenpeace gibi çevreci hareketler ise müşterekleri geri alma konusunda mücadele vermektedir (Harvey, 2021).

Danaher ve Burbach'a (2004) göre Seattle gösterileri ile başlayan bu hareketler uluslararası bir gıda hareketinin yükselmesine katkı sağlamış ve gıda rejimlerinin örtük kurallarını açığa çıkararak küresel gıda sistemine karşı geliştirilecek stratejilerin politik hattını belirlemişlerdir. Bu hareketler mevcut rejimlerin krizlerine işaret etmekte ve alternatif rejimlerin imkanını tartışmaktadırlar. McMichael (2009), La Via Campesina⁹⁰ ve Slow Food gibi hareketleri, gıda rejiminin çatlaklarından sızan hareketler olarak görmektedir. Burada düşünülmesi gereken bir diğer not ise Kalav-Köken'in (2022) işaret ettiği üzere toplumsal risklerin dağılımının da bu hareketlerin ortaya çıkmasındaki önemli payıdır. Risklerin sadece kaynağındaki bölge veya toplumla sınırlı olmaması ve tüm dünyayı etkisi altına alabilmesi konuyu gıda sisteminin neden olduğu toplumsal riskler bağlamında da kritik hale getirmektedir. Bugün artık endüstriyel tarım ile ortaya çıkan riskler yalnızca meydana geldikleri alanları tehdit etmemekte ve gezegendeki her türlü yaşamı tehlikeye sokmaktadır. Risklere yönelik olarak bir sınır tasavvurunun yapılamıyor olması, bu risklerin tüm dünyanın karşı karşıya olduğu riskler olduğu anlamına gelmektedir (Beck, 2011).

⁹⁰ Meksika'daki NAFTA anlaşmasının uygulanmasına yönelik tepki olarak ortaya çıkan Zapatista Ayaklanması, Brezilya'daki Topraksızlar Hareketi ve Bangolare'deki karşı küreselleşme hareketleri de La Via Campesina'nın kuruluşu ivme kazandırmıştır (McKeon, 2013).

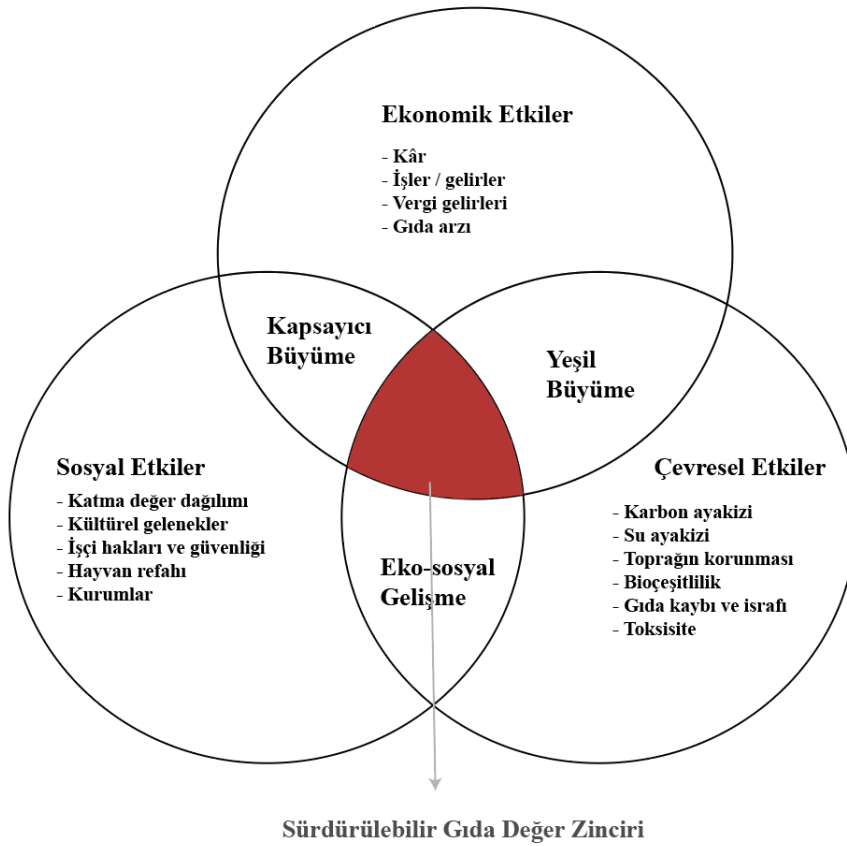
Küreselleşme karşıtı hareketlerden kök alan günümüz gıda hareketleri, şirketleşmiş gıda rejiminin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik ve çevresel krizlere karşı bir tepki ve toplumsal değişim için önemli güçlerdir (Gimenez ve Shattuck, 2011). Zaman içerisinde şirketleşmiş gıda rejiminde görülen sosyal ve çevresel başarısızlıklar, gıda ve tarımla ilgili on binlerce yerel, ulusal ve uluslararası toplumsal hareketin fitilini ateşlemiştir (Hawken, 2007). Bu gıda hareketleri toprak reformu, gıda egemenliği, sürdürülebilir ve agroekolojik tarım, “temiz, adil ve sağlıklı gıda”, adil ticaret, yerel gıda ve gıda güvenliği gibi talepleri gündeme getirmiştir (Gimenez ve Shattuck, 2011). Bütün bunlar birlikte alındığında, sözü edilen yeni kavram ve taleplerin Yeni Toplumsal Hareketler’in tarım gıda kanadı olarak tezahür ettiği söylenebilmektedir (Gimenez ve Shattuck, 2011). Holt-Gimenez’e (2020) göre üretim ve tüketimin örgütleniş biçimi ile toplumun sosyal ve politik açıdan örgütlenişi arasında bir etkileşim vardır ve bu bağlamda da gıda, mevcut düzen içerisindeki iktidar ilişkilerine dokunmak ve alternatif bir sistem oluşturma yolunda sosyal, ekonomik bir güç kaynağı ve kilit noktasıdır.

Holt-Gimenez ve Shattuck’a (2011) göre günümüzde geleneksel (endüstriyel) gıda sistemine karşı en büyük muhalefet hareket özellikle Küresel Kuzey kentlerinde ortaya çıkmaktadır. Buradaki gıda aktivistleri yerel, adil ve sürdürülebilir gıdayı önceliklendirmekte, gıda sisteminin kentte yerelleştirilmesi ve kırsal-kent bağlantılarının geliştirilmesi yönünde mücadele vermektedirler. Slow Food hareketi bu hareketlerin bir örneğini temsil etmektedir. Bu hareket, tüketicileri bilinçli gıda seçimleri yapmaya teşvik etmekte, yerel üreticileri desteklemeyi ve sürdürülebilir tarım pratiklerinin oluşumunu amaçlamaktadır.

Söz konusu hareketlerin hepsi olmasa da pek çoğu, 1980 dönemi öncesinde ortaya çıkan işçi taban hareketlerinden radikal biçimde farklıdır. Bir tarafta ana mesele ücretli emek sömürüsü üzerinden şekillenirken, diğer tarafta ise mülksüzleştirme yoluyla birikime karşı hareketler vardır. Söz konusu hareketler klasik ilkel birikim biçimlerine, devletin sosyal yükümlülüklerinden çekilmesine, kültürleri, tarihleri ve çevreleri yok eden pratiklere karşılık olarak ortaya çıkmaktadır (Harvey, 2021). En nihayetinde tarım gıda sistemine ilişkin ortaya çıkan çeşitli toplumsal hareketler, sürdürülebilir gıda sistemi arayışlarını da önemli ölçüde şekillendirmiştir.

2.3.2.2 Sürdürülebilir gıda sistemi arayışları

Gıda sisteminin sürdürülebilirliğine ilişkin tartışmalar uzun yıllardır devam ederken diğer yandan gıda sistemi bileşenlerinin karşılıklı etkileşimi nedeniyle sürdürülebilir bir sistemin nasıl kurgulanması gerektiği de bir soru işareti olarak durmaktadır. FAO'nun (2014b) tanımına göre sürdürülebilir bir gıda değer zinciri; çevresel, ekonomik ve sosyal bileşenleri bir arada sağlamalıdır. Şekil 2.2.'de sürdürülebilir bir gıda sisteminin bileşenleri verilmektedir. Ekonomik sürdürülebilirlik (rekabet, ticari uygulanabilirlik, büyüme) açısından sistem tüm paydaşlara fayda sağlamalıdır. Sosyal sürdürülebilirlik (kapsayıcılık, eşitlik, sosyal normlar, sosyal kurum ve kuruluşlar) açısından ise çok sayıda haneye fayda sağlamalı, her paydaş adil pay almalı ve sağlıklı çalışma koşulları, çocuk işçiliği, hayvan refahını tehdit eden uygulamalar olmamalıdır. Çevresel sürdürülebilirlik açısından ise su, toprak, hava, flora ve fauna gibi doğal kaynaklar akılcı şekilde kullanılmalıdır (FAO, 2014b).

Şekil 2.2 : Sürdürülebilir gıda zinciri.

Diğer yandan sürdürülebilir gıda sistemleri ile ilgili literatüre bakıldığında kısa gıda tedarik zincirleri ve yerelleşme⁹¹ vurgusu dikkat çekmekte ve gıda sisteminin sürdürülebilir hala getirilmesinde gıdanın kat ettiği mesafenin azaltılması gerekliliğine değinilmektedir (Feensta, 1997; Kneen, 1993; Forster ve diğ, 2015). Kneen'e (1993) göre gıda sisteminde yakınlık ilkesi; maksimum beslenme kalitesi, maksimum gıda güvenliği, maksimum enerji verimliliği ve üreticiler için maksimum getiri ile sonuçlanacaktır. Feenstra (1997) ise yerel gıda sisteminin üreticiyi ve tüketiciyi ekonomik olarak koruduğunu, ekolojik üretim ve dağıtım pratiklerine sahip olduğunu ve toplum için sosyal eşitlik ve demokrasiyi sağladığını ifade etmektedir. Yerelleşmiş bir gıda sistemi; kısa gıda tedarik zincirleri, belirli bir bölge/alan içerisinde malzeme ve enerji akışları ve kaynakların yerel aktörler tarafından sağlanması ile tanımlanmaktadır (Forster ve diğ, 2015).

Bricas ve diğ (2019); FAO, Bioversity International ve IPES Food'un (2015) sürdürülebilirlik tanımlarına dayanarak sürdürülebilir gıda sistemlerine ilişkin şu gereklilikleri ortaya koymaktadır:

- Kaynakları ve biyoçeşitliliği tüketmeden çevreyi koruyan,
- Yeterli, sağlıklı, besleyici ve kültürel olarak uygun gıdaya evrensel erişim sağlayan,
- Karma değerler daha adil şekilde dağıtılmasını sağlamak üzere işletmeler ve değer zincirleri arasındaki güç eşitsizliklerini azaltan ve herkes için iş yaratan kapsayıcı bir ekonomik sistem sunan,
- Sosyal uyumu teşvik eden, kültürel çeşitliliğe ve diğer dinamiklere saygı gösteren,
- Güvenin tesis edildiği ve vatandaşların sistemin geliştirilmesine katılımının sağlandığı bir gıda sistemi sürdürülebilirdir.

Sürdürülebilir ve esnek bir gıda sistemi ihtiyacına Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda da birçok başlıkta yer verilmektedir. Bunlar; SKA2: Açlığa Son, SKA3: Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam, SKA11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar ve SKA12: Sorumlu Üretim ve Tüketim ve SKA13: İklim Eylemi'dir.

⁹¹ Bu konuya 3. bölümde başlık 3.1.2'de Alternatif Gıda Ağları altında yer verilmiştir.

Gıda arzının, çevresel tahribatı düşük biçimde ve en az atıkla sürdürülebilir şekilde sağlanmasının yanı sıra bu üretimin kimler tarafından nasıl ve ne şekilde hayata geçirileceği konusu önemlidir. Tarım ve gıda sektörü dünyanın en büyük ekonomik sektörüdür ve bugün dünya üzerinde 2 milyardan fazla insan gıda sektöründe çalışmakta ve çalışan nüfusun yarısı tarımda aktif olarak yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım önemli bir geçim kaynağı olmaya devam etmektedir. Fakat diğer yandan çiftçilerin dörtte üçü yoksulluk içinde yaşamakta (New Foresight, 2017), bu da sistemin çalışanların çoğuna yeterli geliri sağlamakta başarısız olduğu anlamına gelmektedir. WWF'ye (2016) göre yoksulluk gıda güvencesizliğinin en büyük tehdidi ve en önemli nedenidir. SKA1 (yoksulluğa son) 2030 yılına kadar aşırı yoksulluğu (günde 1,25 doların altı) sona erdirmeye ve yoksulluk içinde yaşayan insan sayısını yarı yarıya azalma hedefi içerisindedir. FAO'ya (2017b) göre tarımsal ve kırsal kalkınmaya yatırım yapmak açlığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmanın anahtarı olmakla birlikte, bu ancak en yoksulların da yararlanabileceği bir ekonomik büyüme ile mümkündür. Bu da en yoksul grupları hedefleyen ekonomik ve sosyal politika ve programların geliştirilmesi ve kapsayıcı büyüme ile olacaktır (Berkum ve Ruben, 2018). Çiftçilerin ve diğer tarım işçilerinin yaşam koşulları ile gıda sisteminin nasıl işlediği arasında doğrudan bir ilişki vardır. WWF'ye (2016) göre çiftçilerin yaşam koşulları iyileştikçe ve beslenme, eğitim ve temel sağlık hizmetlerine erişimleri mümkün hale geldikçe bu durum daha yüksek bir işgücü verimliliği ile sonuçlanacaktır. Ekonomik olarak daha güçlü hale gelen çiftçinin daha sürdürülebilir üretim yöntemlerine geçişi de daha kolay olacaktır (Berkum ve Ruben, 2018'de atıfta bulunulduğu gibi).

2.4 Bölüm Değerlendirmesi

Bu çalışmanın problem olarak belirlediği konunun gıda sisteminin çok boyutlu krizindeki alternatif çözüm arayışları olması, krizin kökenlerini anlama gerekliliği ortaya çıkarmış ve bu noktada McMichael ve Friedmann'ın *gıda rejimi analizi* yoluyla geçmişten günümüze gıdanın değişen stratejik rolü değerlendirilmiş ve bugünün krizi bu üç rejimin ortaya çıkardıkları doğrultusunda irdelenmiştir. Kapitalizmin tarihini analiz etmede tarım ve gıdanın rolüne ilişkin sistematik bir bakış sunan gıda rejimleri analizinin ortaya koyduğu üzere küresel güç ilişkilerinin değişimi farklı dönemlerde farklı rejimler ortaya çıkarmış ve bu rejimler gıda temelinde oluşan kuralları,

sermayenin yapısını, devlet sistemlerini, toplumsal dönüşümün aktörlerini, gerilimlerini ve çelişkilerini gözler önüne sermiştir. Bu üç gıda rejimi sırasıyla sömürgecilik (İngiltere), kalkınmacılık (ABD) ve neoliberalizm (şirketler / finans kuruluşları) ideolojilerinin ve aktörlerinin belirleyiciliğinde değişen gıda ilişkilerinin tarihsel bağlamını ortaya koymaktadır.

Birinci Gıda Rejimi, sömürgeci devletlerin kolonilerde temel gıdanın kitlesel üretimi yoluyla emek maliyetini düşürdüğü emperyalizm güdümlü bir süreci temsil etmektedir. İkinci gıda rejimi ise ABD'nin gıda fazlasının komünizm tehdidini savuşturmak maksatlı, yardımlar aracılığıyla çeşitli ülkelere dağıtıldığı dönemdir. Üçüncü gıda rejimi ise değişen küresel ticaret kuralları ile şirketleşme ve finansallaşmanın arttığı, gıdanın mekansızlaştığı bir rejimi ifade etmektedir. Bu bölümde ana hatları ile özetlenen ve tarihte üç bölümlenmeye işaret eden gıda rejimleri birbirinden çok keskin biçimde ayrılmazken, her rejim bir önceki rejimin üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinden izler taşımakta ve her yeni rejim bu izlerin, krizlerin, gelişmelerin ışığında dönüşerek yeni bir form kazanmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz şirket gıda rejimi de kendinden önceki rejimlerin üzerinde kendi üretim, tüketim ve dağıtım pratikleri ile dönüşerek tarihteki yerini almıştır.

Gıdanın metalaşması ve üçüncü gıda rejimi ile üretim sürecinin finansallaşması süreci tüm üretim ve tüketim pratiklerini değiştirip, dönüştürmüştür. Bu rejimin getirdiği yeni ticaret kuralları küçük çiftçileri üretimden tasfiye edip, fakirleştirip ve / veya kendi toprağında ücretli işçiye dönüştürürken, adından da anlaşılacağı üzere az sayıdaki aktörün ve şirketlerin kontrolündeki bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Şirket gıda rejimi ile gelişen kapitalist tarım pratikleri genel itibarıyla gıda üretimi ve verimliliğini artırsa da birden fazla cephede olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Bozulan ekosistemler, yüksek kimyasal girdili üretim pratiklerinin sebep olduğu çevresel tahribat, biyoçeşitlilik kayıpları, obezite ve beslenme kaynaklı hastalıkların yükselişi, mikrobeyin eksiklikleri bunlardan bazılarıdır. Diğer yandan endüstriyel tarım ve Yeşil Devrim'in bitirmeyi vadettiği açlık ve yetersiz beslenme de sona ermemiştir. Bu rejimin getirdiği finansallaşma ve uluslararası politikalar ise milyonlarca çiftçiyi düşük ücretlerle hayatını idame ettirmeye çalıştığı kentsel alanlara iterek gıda krizinin ilk kurbanları haline getirmiştir. Son birkaç yıldır tanıklık ettiğimiz COVID-19 pandemisi ise gıda sisteminin kırılgan yapısını bir kez daha ortaya çıkarmış ve mevcut üretim ve tüketim

pratiklerinin hayvansal kökenli hastalıkların yayılımı için uygun ortam ve fırsatları sunduğunu kanıtlamıştır.

Özetle, tarım gıda sistemindeki temel odak kâr maksimizasyonu, iş gücü ve toprak verimliliğinin artırılması yönünde olmuş ve diğer kaynak kullanımları ve çevresel etkiler ise dışşallık olarak değerlendirilmiştir. Bu durum gıda sisteminin içerisinde olduğu çeşitli krizleri ve toplumsal hareketleri (köylü hareketleri, çevre hareketleri, halk sağlığı vb.) ve gıda hakkı, gıda güvencesi ve gıda egemenliği gibi söylemleri ortaya çıkarmıştır. Gıda güvencesi ve gıda hakkına ilişkin söylemlerin sorunlu ve politik yapısı, gıda sistemi içerisindeki karşı hareketlerin ortaya çıkardığı yeni bir kavram olan gıda egemenliğini gündeme getirmiştir. Bu kavram, tarım ve gıda sisteminde üretimden tüketime tüm süreçlerde toplumun egemenliğini ön plana çıkarmakta ve bunu mevcut küresel ekonomik politiği reddederek yapmaktadır. Tüm bu krizler ve söylemler itibariyle tüm boyutları ile sürdürülebilir bir gıda sisteminin inşası gündeme gelmiştir. Sürdürülebilir bir gıda sistemi ise çevre, toplumsal adalet, ekonomi, halk sağlığı gibi çeşitli konuları içerisine alan bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.

Gıda sisteminin içerisinde olduğu çok boyutlu kriz, sürdürülebilir gıda sistemi arayışlarını tetiklemiş ve kentlerde kentsel gıda politikaları ve Alternatif Gıda Ağları gibi örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilir, adil ve sağlıklı bir gıda sistemine doğru dönüşümü hedefleyen bu yapı ve politikalar 3. bölümde açıklanmıştır.

3. SİSTEMİN KRİZİNDE ALTERNATİF YAPILAR VE AKTÖRLER: KENTLERDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

İkinci bölümde gıda sistemlerinin içerisinde bulunduğu çok boyutlu kriz açıklanmış ve bu krizin ortaya çıkardığı yeni talepler / kavramlar ve sürdürülebilir sistem arayışları ortaya konmuştur. Bu bölümde ise alternatif sistem inşasındaki yapılar / aktörler olarak konumlandırılan alternatif gıda inisiyatifleri ve kent politikaları tartışılmaktadır. Bu iki yapının faaliyetleri itibarıyla gıda sistemi içerisindeki operasyonları ve müdahale biçimleri açıklanmaktadır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere bu çalışma *alternatifliği* endüstriyel sistem karşıtlığından öte ölçeksel bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu ayrımın altını çizmek, *alternatif gıda* literatürü ile olası karışıklığın önüne geçilmesi açısından kritiktir. Zira kentsel gıda politikalarının endüstriyel sistem karşıtlığı gibi bir iddiası bulunmamaktadır.

3.1 Gıda Sisteminde Karşı Hareket: Alternatif Gıda Ağları

Mevcut endüstriyel pratikleri reddeden bir hareket olarak Alternatif Gıda Ağları gıda sisteminin kontrolünü talep eden gıda egemenliği hareketinin bir parçası olarak alternatif bir sistem önermektedir. Alternatif Gıda Ağları, endüstriyel tarımsal üretimi reddeden politika ve uygulamaları temsil etmekte ve mevcut düzene alternatifler sunmaktadır. Sırasıyla Alternatif Gıda Ağları'nın mevcut endüstriyel sistem karşısındaki itirazları, karşı inşa pratikleri ve bu örgütlenmelere ilişkin eleştirilere yer verilmiştir.

3.1.1 Gıda sistemine itiraz ve karşı inşa

Küresel ölçekte endüstriyel tarım ile artan çevresel tahribat sonucu bozulan ekosistemler, sosyo ekonomik ve çevresel eşitsizlikler⁹² ve artan toprak gaspları⁹³ gıda

⁹² Sermayenin mal ve hammadde akışları çevresel tahribatın eşitsiz şekilde yayılımına yol açan bir başka nedendir. Dünyanın bir bölümünde başka bir bölümün zararına faydalar üretilirken, diğer bölüm bunun yükünü çekmektedir.

⁹³ Toprak gaspları, tarımsal toprakların, bu topraklarda yaşayan, işleyen ve geçimini bu topraklardan sağlayan topluluklara danışılmadan devlet veya şirketler tarafından satın alınması veya uzun vadeli kiralama yoluyla ele geçirilmesidir.

sistemi içerisinde alternatif sistem arayışlarını ortaya çıkarmıştır (McMichael, 2013). Alternatif gıda ağları en basit tarifi ile temelde çevre, sağlık, adalet ve etik kaygılara yanıt olarak ortaya çıkan, konvansiyonel (endüstriyel) gıda sistemine alternatifler olarak ifade edilmekte (Rosol, 2019) ve yoğun girdili ve monokültür endüstriyel üretim modelinin karşısında duran ve bu hegemonik üretim biçimine alternatif olan tüm gıda tedarik pratiklerini kapsamakta ve mevcut tarım-gıda sistemi ve tedarik zincirlerine mekansal, ekonomik, çevresel ve toplumsal bağlamda alternatifler sunarak üretici ve tüketici arasındaki ilişkiyi dönüştürmeyi amaçlamaktadır (Renting ve diğ., 2003). Konvansiyonel biçimde üretilen gıdalara ilişkin kaygılar Alternatif Gıda Ağları'nın büyümesinde önemli bir ivme sağlamış ve gıda kalitesi konusunu gündeme getirmiştir. İlişkili olarak, endüstriyel gıdalara ilişkin ortaya çıkan endişelere karşılık olarak etik tüketim ve bağlantılı olarak da hayvan refahı, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlik konularına vurgu artmıştır (Maye ve Kirwan, 2010). İklim krizine, toplumsal krizlere ve belirsizliklere karşı yeni yöntemler ve yaklaşımlar öneren alternatif gıda ağları; gıda adaleti, gıda demokrasisi ve gıda yurttaşlığı kavramları bağlamında temellenmektedir (Kalav-Köken, 2022). Alternatif Gıda Ağları kavramı ilk kez Whatmore ve Thorne (1997) tarafından “gıdanın alternatif coğrafyaları” (alternative geographies of food) kavramı ile ortaya atılmıştır. Bu kavram, Bruno Latour'un aktör-ağ teorisinin⁹⁴ coğrafya üzerindeki etkilerinden ve John Law'un (1986, 1991, 1994) çalışmalarından ilham alarak geliştirilmiştir. Whatmore ve Thorne'nin (1997) adil ticaret ile kahve ağları üzerinden gerçekleştirdiği vaka çalışması, endüstriyel gıda sistemi içerisinde var olan ancak onların kurumsal değerlerine ve uygulamalarına karşı çıkan veya direnen gıda üretim ve tüketiminin sosyal ve çevresel yapılandırmasını ortaya koymaktadır.

Alternatif Gıda Ağları 1990'ların sonlarından itibaren coğrafya araştırmalarının konusu olmuştur fakat bu ağların kökenleri 1970'lerdeki çevre hareketlerine, 19.yy'daki tüketici ve işçi kooperatiflerine değin uzanmaktadır (Rosol, 2019).⁹⁵ “Alternatif gıda sistemi” kavramı, bu gıda hareketlerinden türetilen uygulamaların

⁹⁴ Aktör-ağ teorisi, sosyal dünyanın oluşumunu aktörler ve ağlar arasındaki etkileşimler yoluyla açıklamaya çalışan teoridir. Bu teori, sosyal dünyanın birçok etmenin etkileşimi sonucu oluştuğunu ve aktörlerin ve ağların birbirleriyle etkileşimleri yoluyla sürekli olarak yeniden şekillendiğini öne sürmektedir. Bu teoriye göre aktörler; insanlar, nesneler, kurumlar ve fikirler gibi birçok şey olabilir ve bu aktörler, farklı ilişkiler ve ağlar aracılığıyla birbirleriyle etkileşime girerler.

⁹⁵ Watts'ın (2017) “Building an alternative economic network? Consumer cooperation in Scotland from the 1870s to the 1960s” adlı çalışması buna örnek teşkil etmektedir.

genel hatlarını çizmektedir (Cretella, 2019). Winter (2003), Alternatif Gıda Ağları'na artan ilgiyi Küresel Kuzey'de yaşanan "gıdanın yeniden siyasallaşması"⁹⁶ ile ilişkilendirmektedir. Zira alternatif gıda ağı literatürü şirket güdümlü tüketici yurttaşlığının dar sınırlarının ötesine geçen uygulamaları ifade etmektedir (Brunori ve diğ., 2011). Zira Pollan'ın (2007) ifadesiyle "yemek yemek politik bir eylemdir". Alternatif Gıda Ağları, özellikle Avrupa'da, 2000'li yıllar başından itibaren tabaklarımıza hangi gıdaları koyacağımızı seçmenin, bilinçsiz bir günlük alışkanlıktan ziyade daha radikal bir siyasi eylem olması gerektiği farkındalığını artırmıştır.

Alternatif Gıda Ağları, "alternatif ekonomik ağlar" olarak tanımlanmakta ve ekonomik coğrafyacılar tarafından "çeşitli ekonomiler (diverse economies)"⁹⁷ çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu noktada Alternatif Gıda Ağları neoliberal küreselleşmenin yarattığı yıkımların karşısında çözümler üreten bir laboratuvar^{98 99} olarak kabul edilmekte ve çeşitli ekonomiler kavramı altında incelenmeye değer görülmektedir (Rosol, 2019). Psarikidou'ya (2015) göre burada sözü edilen alternatif ekonomiler kavramı, hem gıda üretim, dağıtım ve tüketiminin farklı şekilde gerçekleştirilmesine işaret etmekte hem de ekonomik ilişkilerin ana akım yaklaşımlardan ayrıştığını belirtmektedir (Kalav-Köken, 2022'de atıfta bulunulduğu gibi).

Watts ve diğ. (2005), ekonomik coğrafyadaki tartışmalara dayanarak, alternatif gıda ile alternatif ağlar arasında bir ayrım getirmektedir. Burada alternatif gıda olarak ifade edilen şey düşük kaliteli, besleyiciliği düşük, yüksek oranda işlenmiş düşük kaliteli¹⁰⁰

⁹⁶ Brunori ve diğerlerine (2011) göre Nestle boykotu, GDO hareketleri, McDonalds karşıtlığı gibi anti hareketler gıda konusundaki kamusal söylemi değiştirmiş ve tüketimi siyasallaştırmıştır.

⁹⁷ GritzasveKavoulakos (2016), Chatterton ve Pusey (2019), Chiffolleau ve diğ. (2019) AGA'lardaki alternatif ekonomileri inceleyen bazı çalışmalardır (Rosol, 2019'da atıfta bulunulduğu gibi).

⁹⁸ Tarım gıda sektörü farklı türden bir ekonomik işleyişi test etmeye açık gözükmesi açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu bakımdan Rosol (2019), tarım gıda sistemini mevcut kapitalist sistemin neden olduğu sarsıntıların deneyimlendiği bir yer ve aynı zamanda çözümler için bir laboratuvar olarak ifade etmektedir (Rosol, 2019).

⁹⁹ Alkon ve Guthman'a (2017) göre neoliberalizm salt politika olarak değil aynı zamanda bir öznelilikler kümesi olarak da hayata geçmekte ve neyin mümkün olduğuna ilişkin tahayyüllerimizi etkilemektedir. Margaret Thatcher'ın kapitalizm ve neoliberal politikaların karşısında alternatif bir politika üretilmeyecek kadar baskın ve güçlü olduğunu belirtmek üzere kullandığı TINA (There Is No Alternative) sloganı bu fikri desteklese de alternatif inşa arayışları /pratikleri ve muhalefetleri, tıpkı Alternatif Gıda Ağları'nda olduğu gibi, alternatif sistemlerin varlığını kanıtlamaktadır. Küreselleşme karşıtı Susan George ise Thatcher'in sloganının karşısına TATA'yı (There Are Thousands of Alternatives) koymaktadır.

¹⁰⁰ Endüstriyel gıda sistemi Michael Pollan'ın (2008) ifadesiyle "yenilebilir gıda benzeri maddeler" üretmektedir (Alkon ve Agyeman, 2011'de atıfta bulunulduğu gibi)

gıdalara alternatif olarak organik ve/veya yüksek kaliteli¹⁰¹ gıdalardır. Burada ifade etmek istenen şey nitelikli gıdadır. İkinci olarak *alternatif ağlar* olarak ifade edilen konu ise alternatif dağıtım kanallarına ve üretim-tüketim pratiklerine atıfta bulunmaktadır. Burada geleneksel gıda tedarik zincirlerinin (son derece karmaşık ve çoğunlukla küresel) aksine alternatif bir değer ve tedarik zincirinin (kısa gıda tedarik zincirleri) inşası söz konusudur. Alternatif tedarik zincirleri daha az aktörün müdahil olduğu, üreticiler ve tüketiciler arasında daha kısa ve doğrudan bağlantıların olduğu (hem fiziksel mesafe hem de ilişkisel olarak) bir yapıyı ifade etmektedir. Böylelikle üretici ile tüketiciler arasındaki ilişkiler yeniden mekansallaştırılmakta (respatialise) ve (resocialise) sosyalleştirilmektedir (Rosol, 2019; Renting ve diğ, 2003).

Morgan ve diğ'ne (2006) göre Alternatif Gıda Ağları, endüstriyel tarım ve gıda üretimi ile kabul gören standardizasyon ve verimlilik kavramlarına karşı, yerel bağlılıkları, kültürel özgünlükleri ve ekolojik çeşitliliği öne çıkarmaktadır (Kalav-Köken, 2022'de atıfta bulunulduğu gibi). Endüstriyel tarım gıda sistemi üretim ve tüketim pratiklerini keskin sınırlarla ayırtırmakta, üretici ile tüketiciyi salt fiyat etrafında bir araya getirmekte ve bu sistemin neden olduğu ekolojik, toplumsal ve politik sonuçları bulanıklaştırmaktadır. Zira kapitalist sistemde toplumsal ilişkiler maskelenme eğilimindedir. Bu da tüketiciler açısından ürünün değerindeki emeğin göz ardı edilmesi anlamını taşımaktadır (Oba ve Özsoy, 2020).

Campbell'a (2009) göre küresel şirketler gıda rejiminin neden olduğu olumsuzluklardan uzak şekilde konumlanmışlardır. Meta fetişizmi ve metabolik yarık, meta üretimindeki şiddetli toplumsal koşulları gizlediği gibi ekolojik tahribatı ortaya çıkaran koşulları da öyle gizlemiştir. Bu da nihayetinde tüketici ile fiyat üzerinden şekillenen bir ilişkilenemeyi ortaya çıkarmıştır. Bunun karşısında konumlanan Alternatif Gıda Ağları ise üretim sürecindeki sorun alanları ile tüketici arasındaki “konforlu alanları” sorunsallaştırmakta ve görünür hale getirmektedir (Campbell, 2009; Kalav-Köken, 2022). Endüstriyel tarım ekolojik ve toplumsal maliyetleri dışsallaştırmakta iken, Alternatif Gıda Ağları bu noktada “epistemik bir müdahale” imkânı sunmakta ve ekolojik döngüleri, toplumsal ilişkileri ve dayanışmayı öne

¹⁰¹ Morgan ve diğerlerine (2006) göre, tüketicilerin alternatif gıda ağlarına artan ilgilerinin sebebi tükettikleri gıdanın nereden geldiğini ve nasıl üretildiğini bilmek istemeleridir. Bunun sebebi ise deli dana, koli basili, kuş gripi gibi hastalıklar nedeniyle günden güne gıdaya ilişkin endişelerin artması ve endüstriyel gıda üretim biçimlerine ilişkin güvenin azalmasıdır.

çıkarmaktadır (McMichael, 2013). Clausen ve diğerlerine (2015) göre kapitalist sermaye birikimi nedeniyle ekolojik ve sosyal sistemlerdeki metabolik yarık derinleşmekte ve kapitalizm topluma sürdürülebilir olmayan bir üretim biçimini dayatmakta, ekosistemlerin işleyişini baltalayan ekolojik çelişkiler üretmekte ve ekolojik sistem sınırlarını gittikçe daha fazla oranda zorlamaktadır. Bu noktada kapitalist üretim biçimlerinin karşısında kurulan pratikler, metabolik restorasyon potansiyeli açısından önemli görülmektedir.

Alternatif Gıda Ağları; yerellik, kültürel farklılık, ekolojik çeşitlilik, güven ve dayanışma ilişkilerini yeniden üretmekte ve dolayısıyla “sadece gıdadan ibaret olmayan birliktelikler” (Shome, 2014) haline dönüşmektedir. Shome (2014) alternatif gıda hareketlerinin daha sürdürülebilir, çevre dostu ve adil bir sosyo-ekonomik düzeni savunduğunu söylemekte ve bunu belirli bir sosyal vizyon ve ideoloji tarafından şekillendirilen politik bir eylem olarak tanımlamaktadır. Alternatif Gıda Ağları ile ortaya çıkan tüketim pratiği politik tüketim, yeşil tüketim, etik tüketim gibi alanlarda tartışılmaktadır. Graziano ve Forno’ya (2012) göre bu aynı zamanda yeni bir siyasi katılım biçimidir. Zira bu tür pratikler aracılığıyla insanlar salt tüketime ilişkin bir dizi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda çevresel ve sosyal adalet konularında seslerini duyurmak üzere bir araya gelme imkânı da yaratmaktadır. Bu noktada bu pratikler toplumda iş birliği kültürünün yaygınlaşmasını ve yeni sosyal bağların oluşmasını teşvik etmektedir.¹⁰²

Endüstriyel gıda sistemi bireyi tüketim rolüne sıkıştırmakta ve bununla sınırlandırmakta iken, Alternatif Gıda Ağları bireyleri tüketiciliğin ötesine taşımakta ve üreticilik¹⁰³ kavramını savunmaktadır. Neoliberalleşme ile toplumsallık parçalanırken, bireysellik artmıştır. Bu da nihayetinde yurttaşlığın yok olduğu, devletin şirketleştiği, yurttaşın müşterileştiği bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte bireylerin kendi sorunlarını kolektifleştirerek toplumsal çözümler arayışına girmesi

¹⁰² Morrison’a göre toplumsal iş birliği kapitalist toplumsal ilişkileri temelden sarsmakta ve hiyerarşik bir yukarıdan yönetimin yerine özgürce bir araya getirilmiş emeği koymaktadır:

İşbirliği...hem toplumsal yaratıcılıktır (yeni yaşam yollarının, mahallelerin ve toplulukların artması) hem de iktisadi yaratıcılık (topluluk temelli iş girişimlerinin büyümesi sayesinde geçimini sağlamak... Böyle bir işbirliği zorunludur. Modernliğin krizlerine karşı kilit bir cevaptır. Bu anlamda, sanayi devleti, karışının yani işbirliği içinde bulunan dinamik bir ortaklığın ortaya çıkmasını hızlandıran bir katalizör haline gelir (Kovel, 2017’de atıfta bulunulduğu gibi, s.212).

¹⁰³ “Co-producer, prosumer, consum’actor” olarak ifade edilmektedir.

yeni bir yurttaşlık anlayışı ortaya çıkarmıştır. Yurttaş temelli gıda inisiyatifleri bu noktada neoliberal düzenin yurttaşlığı imkânsız hale getiren koşullarında yurttaşlığı yeniden inşa etmektedirler (Kocagöz, 2020a). Kalav-Köken'in (2022) ifadesiyle Alternatif Gıda Ağları tarım ve gıdayı toplumsal, çevresel ve kültürel bir bağlama yerleştirerek piyasa ekonomisine gömülü bir toplumsallıktan, toplumsala gömülü bir ekonomiye geçişi öngörmekte ve pratik ettiği değerler, kavramlar ve ilkelerin yayılmasıyla katılımcı ve demokratik bir gıda yönetimi anlayışı geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Kocagöz'e göre (2020a) gıda inisiyatifleri küresel ölçekteki gıda sisteminin çok boyutlu krizinin neden olduğu tahribat ve otoriterleşme karşısında demokratik yurttaşlığı savunmak üzere imkan yaratmaktadır. Gıda inisiyatifleri değişim ihtiyacıyla dönüşüme araç olma, bilgi üretimi, örgütlenme ile yeni bir toplumsallık inşa etmektedir. Buradaki örgütlenme pratiği şirket gıda rejiminin merkezi örgütlenme biçimlerinin kâr odaklı yaklaşımlarının karşısında, yeni tipte, dayanışma ve demokrasi temelli, hiyerarşik olmayan yatay bir ilişkidir.

Alternatif gıda sistemi kendi içinde çok sayıda parçalı ve farklı pratikleri barındıran bir yapıdır. Alternatif gıda sistemi kavramı dünya yazınında dört alt kavram ile ilişkili olarak incelenmektedir, Karakaya (2018) bunları şöyle özetlemektedir:

1. Yerelleşen / Yeniden Yerelleşen Gıda Sistemi: Küçük ve orta büyüklükteki sanayi bölgelerine yönelik geliştirilmiş olan kalkınma stratejilerinin kırsal alana devşirildiği bir sistem tariflenmektedir. Ekolojik üretim biçimlerinden ziyade yerel kırsal kalkınma üzerine temellenmektedir. Genel olarak bir “yerellik”, “yerelcil”, “yerel gıda kampanyaları” vurgusu ve yerellik güzellemesi söz konusudur. Bu noktada da ekolojik üretim ve gıda adaletini göz önünde bulundurmayan, salt yerelliğe adanmış bir pazarlama tuzağı olarak kalmaktadır.

2. Kısa Gıda Tedarik Zinciri ve Yeni İç İç (Yuvalanan) Piyasalar: Kısa tedarik zincirleri hem coğrafi olarak ürünlerin dağıtımındaki mesafeyi azaltmayı ve hem de üretici ve tüketiciler arasındaki aracıları ortadan kaldırmayı ifade etmektedir. Yeni iç içe piyasalar kavramı ise belirli bir alanda belirli üreticilerin belirli tüketiciler için üretim yaptığı sistemi tariflemektedir. Bu sistem üreticiler ile tüketicileri birbirine bağlayarak tüketicinin ödediği rakamla üreticinin elde ettiği rakam arasındaki farkın azaltılmasını hedeflemektedir.

3. Yurttaş Temelli Gıda Ağları: Üretici ile tüketici arasında yeni bir ilişkilendirme ve özgün bir üretim/ tüketim pratiğidir. Bu pratikler gıda toplulukları, Topluluk Destekli Tarım (TDT) grupları, tüketim kooperatifleri, satın alma grupları, kolektif kent bahçeleri, kendin yetiştir grupları vb. olarak ortaya çıkmaktadır.

4. Yeni Köylülük: Köylülüğün merkezde olduğu, özgün ve tabandan gelen köylü örgütlenmelerinin oluşturduğu eşgüdümlü, çok işlevli, iş birliği ve dayanışmaya dayalı, endüstriyel olmayan, ekolojik pratiklerdir. Endüstriyel sistemin dışında kurulan dayanışmacı ve yaratıcı mücadele biçimlerini devam ettiren, yerel kaynakların kullanıldığı, küçük ölçekli, ekolojik ve bilge köylü pratiklerine dayalı modeldir.

Bu kavramların uzlaştığı üç temel mesele ise şöyledir;

- Piyasa aktörlerine alternatif olarak ortaya çıkan yeni aktörler: Sivil toplumun Alternatif Gıda Sistemi içerisinde yer bulması.
- Piyasa değer sistemine karşı yeni bir değer sistemi: Çevre, sürdürülebilirlik, nitelik ve kolektivizm gibi yeni değer kavramları.
- Yeni ifade biçimleri: Gıda vatandaşlığı, gıda demokrasisi, gıda egemenliği, tohum egemenliği gibi yeni ifade biçimleri (Karakaya, 2018).

Bu kavram ve ifade biçimleri hâkim gıda sisteminin getirdiği ekosistem tahribatı, gıdanın metalaşması, hayvan refahının ihlali gibi pratikler karşısında bir karşı duruşu ve tabandan gelen bir direnci ortaya koymaktadır. Maye ve Kirwan (2010) Alternatif Gıda Ağları'nı "kalite", "gömülülük", "sürdürülebilir" ve "geleneksel" kavramları ile karakterize etmektedirler. Çizelge 3.1'de geleneksel ve alternatif gıda ağlarının karşılaştırmalı özeti verilmektedir.

Çizelge 3.1 : Endüstriyel ve alternatif gıda ağları
(Maye ve Kirwan, 2010).

Konvansiyonel (Endüstriyel)	Alternatif
Modern	Postmodern
İşlenmiş	Doğal / taze
Büyük ölçekli üretim	Küçük ölçekli (artisanal) üretim
Uzun tedarik zincirleri	Kısa tedarik zincirleri
Dışsallaştırılmış maliyetler	İçselleştirilmiş maliyetler
Rasyonalize	Geleneksel
Standardize	Değişken / çeşitli
Yoğunlaştırma	Yaygınlaştırma
Monokültür	Biyoçeşitlilik
Gıdaların homojenizasyonu	Bölgesel çeşitler / tatlar
Tarımsal kimyasallar	Organik/sürdürülebilir tarım
Fosil yakıtlar	Yenilenebilir enerji
Fast food	Yavaş yemek
Nicelik	Nitelik
Hipermarketler	Yerel marketler / pazarlar
Gömülü olmayan (Disembedded)	Gömülü (embedded)

Endüstriyel gıda, diğer bir deyişle “yersiz-yurtsuz gıda” (food from nowhere), dayanıklı olması ve uzak mesafededen tedarik edilmesi ile öne çıkarken, alternatif gıdalar ise yerel ve mevsimsel olma özelliği taşımaktadır (Campbell, 2009). Kalav-Köken’e (2022) göre Alternatif Gıda Ağları’ndaki yerellik arayışı, metabolik ve epistemik yarılmanın gıda ve gıda üretim süreçlerine yabancılaşmanın rahatsız edici derecede görünür olması ve bunun sürdürülebilirliğinin sorgulanmaya başlaması ile ilişkilidir. Alternatif Gıda Ağları’nda endüstriyel pratiklerin aksine, yerel pratikler, yerel ekosistemlere ve emek ağlarına değer verilmekte ve bu değerler üzerinden temellenmektedir. Modernite ise köylü emeğini ve bilgisini hor görmekte¹⁰⁴ ve köylülerin kentsel alanlarda ve / veya ücretli işlere yönelmesine neden olmaktadır. Köylü tarımının vadesinin dolduğu konusundaki kanı¹⁰⁵ ise çiftçilerin elde ettiği gelirin çok düşük olması ve bunun yoksullukla ilişkilendirilmesi nedeni ile ortaya atılmaktadır (McMichael, 2013).

Alternatif Gıda Ağları’nda gıda üretimi ve dağıtımında kullanılan bir tür güvence ve sertifikasyon yaklaşımı olan “katılımcı onay (katılımcı sertifikasyon) sistemleri” kullanılmaktadır. Katılımcı onay sertifikasyon sistemleri, üçüncü taraf sertifikasyonu

¹⁰⁴ Öztürk ve Kentel’in (2018) ifadesiyle “hepsi aynı boyda olan gürbüz domatesler karşısında köylü üretimi eciş bücüş domatesler hızla değer kaybetmiştir”. Benzer şekilde kırsalda, kasabadan tedarik edilen beyaz ekmeğe olan ilgi bunun başka bir tezahürüdür.

¹⁰⁵ McMichael (2013) bu varsayımın Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Raporu’nun (2008) ilk sayfasında yer aldığına dikkat çekmektedir.

olan organik tarım sertifikasyon sistemlerinden farklı şekilde uygulanmaktadır. Üçüncü taraf sertifikasyon sistemlerinde teknik, bürokratik ve maliyetli uygulamalar nedeniyle küçük üreticiler piyasanın dışında kalırken, Katılımcı onay sisteminde çiftçiler ve tüketiciler “güven, yatay örgütlenme, şeffaflık, yerellik, dürüstlük ve sürekli öğrenme” ilkeleri etrafında bir sistem inşa etmektedirler. Alternatif Gıda Ağları’nda satılan ürünlerin güvenilirliğini sağlamada üretici ve tüketiciler birlikte sorumluluk almakta ve Alberio ve Moralli (2021) bunu “duyusal bir kontrol yöntemi” olarak tanımlamaktadırlar. Piyasa tarafından denetlenen üçüncü taraf organik sertifikasyon sisteminin aksine toplumsal bir değer olan güven ilişkileri bir norma dönüşmüştür (Kalav-Köken, 2022). Brunori ve diğerlerine (2011) göre Alternatif Gıda Ağları, gıda sistemi inovasyonu için itici güçtür. Bu nedenle de kahraman azınlıklar olmaktan öte, toplumda ortaya çıkan sorunlara yeni çözümlerin denendiği laboratuvarlar olarak değerlendirmektedirler.

Alternatif gıda ağlarının yerel toplulukları ve küçük üreticileri destekleme potansiyelleri ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına verdiği destekler ile konvansiyonel (endüstriyel) sistemine alternatif sunmaktadırlar. Öte yandan, bu alternatif sisteme ilişkin eleştiriler de söz konusudur. Alternatif gıda hareketlerinin belirli sosyo-ekonomik gruplara hitap ettiği iddiası ve daha geniş toplum kesimlerine ulaşamaması gibi nedenlerle sosyal adalet açısından eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirilerin yol açtığı tartışmalara bir sonraki başlıkta yer verilmiştir.

3.1.2 Alternatif gıda ağları eleştirileri ve yeşil elitizm tartışmaları

Alternatif Gıda Ağları, kimileri tarafından mevcut endüstriyel sistemi karşısına alan alternatif bir yaklaşım olarak görülürken, kimileri tarafından ise mevcut sistemin içerisinde kendi üretim ve tüketim pratiklerini hayata geçirebilen ve ana akım sistem içerisinde kendine yer bulabilen otonom bir sistem olarak görülmektedir (Wilson, 2012; Karakaya-Ayalp, 2020). Deschutter’e (2017) göre bu tür sistemlerin varlığı ana akım rejimde bir tür “sosyo çeşitliliğe” yol açmaktadır ve hükümetlere gıda sistemlerinin sürdürülebilirliklerini iyileştirmeye yönelik atacakları adımları geciktirmesi bakımından uygun bir bahane oluşturma riski yaratabilmektedir. Zira mevcut sistemin meydana getirdiği hoşnutsuzlukların giderilmesinde bireyler kendi çözümlerini çeşitli örgütlenmeler ve pratikler vasıtası ile çözebiliyorsa hükümetler için de sisteme müdahalede bulunma gereği ortadan kalkmaktadır. Diğer yandan neoliberal

sistemde her birey kendi eylem ve refahından sorumludur (Harvey, 2015). Bu prensip refah, eğitim, sağlık, emekliliğe kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bu da devletin sorumluluklarından feragat etmesini meşru hale getirme riski taşımaktadır (Kalav-Köken, 2022).

Diğer yandan Alternatif Gıda Ağları sağlıklı, adil ve sürdürülebilir gıda için yerelleşme çağrısında bulunmaktadırlar. Kimileri bu çağrıyı tedarik zincirlerini kısaltan, üreticiler ve tüketiciler arasında doğrudan ilişkiler kurmak isteyen, kapitalist sistem ve süpermarketler liderliğindeki sisteme karşı bir direniş olarak görürken (Maye ve Kirwan, 2010; Kloppenburg ve diğ, 2000; Norberg-Hodge ve diğ, 2002; Hendrickson ve Heffernan, 2002; Heynen, 2009); kimileri ise bunu “green elitler”¹⁰⁶ olarak da adlandırılan bir grup kentli, varlıklı küçük zümre etrafında şekillenen bir tüketim biçimi olduğunu iddia etmektedir (Slocum, 2007; Guthman, 2008; Matecana, 2016; Joaassart-Marcelli ve Bosco, 2014). Bu eleştiri sistemin çoğunlukla beyazların örgütlendiği alanlar olduğunu söyleyen eleştirel ırk kuramından gelmektedir. Bu noktada alternatif gıda ırk, renk gibi kodlarla gündeme gelmektedir (Ayalp, 2018). Slocum (2007), Alternatif Gıda Ağları ile ırksal kimlikler arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Slocum’un (2007) dikkat çektiği bir başka husus ise beyaz, orta sınıf toplulukların tüketim tercihlerinin çiftçileri ne yetiştirecekleri konusunda yönlendirmesidir. Bu durum azınlık grupları için alternatif gıdaların bulunabilirliğini kısıtlarken, gıda arzını da yeniden şekillendirmektedir. Bu yapıların beyaz ve orta sınıf ile karakterize ediliyor olması monokültürel bir yapıya işaret etmektedir. Alkon ve Agyeman’ın (2011) ifadesiyle bu tür hareketler içerisinde yer alan kişiler benzer geçmişlere, değerlere ve eğilimlere sahip bir grup “benzer düşünen” insanlardan oluşmaktadır.

Alternatif Gıda Ağları, endüstriyel sistem karşısında duran politik tüketimcilik çerçevesinde ele alınmaktadır. Politik tüketim yoluyla hayata geçirilen bireyselleştirilmiş kolektif eylem aynı anda hem bireysel hem de kolektif olarak gerçekleşebilmektedir. Zira “iyi yaşam” için aktif sorumluluk üstlenen vatandaşlar hem kendileri için hem de daha geniş bir toplumsal faydada bulunabilmektedir

¹⁰⁶ Ek olarak alternatif gıda “yuppie chow” ismini almıştır (Guthman, 2008). “Yuppie Chow” terimi, kentlilerin tercih ettiği veya tüketim alışkanlıklarına uygun olan gıdaları ifade etmektedir. Bu terim genellikle lüks organik gıda marketlerinden veya çiftçi pazarlarından alınan pahalı ürünleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

(Halkier ve Holm, 2008). Burada sözü edilen politik tüketim, “bireysel tüketici veya hanehalkının anlık çıkarlarının ötesine geçen sosyal, kültürel ve hayvanlara ilişkin kaygıları içeren tüketim” olarak tanımlanmaktadır (Niva ve Jallinoja, 2018). Alternatif Gıda Ağları yoluyla gıda hareketleri içerisinde yer almak ve bu ağlar aracılığıyla tüketim tercihlerini şekillendirmek “çatal ile oy vermek”¹⁰⁷ anlamını taşımaktadır. Politik tüketime ilişkin eleştiri ise eğitim, gelir seviyesi, yaşanılan yer, çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik bölünmelerin insanların piyasada etik seçimler yapmalarına yönelik eşit fırsatlar sunmaması nedeniyle gerçekleşmektedir (Niva ve Jallinoja, 2018). Örneğin, Ferrer-Fons ve Fraile’nin (2013) Avrupa Sosyal Araştırması (European Social Survey) verileri ile yaptığı analizin bulguları sosyal sınıfın kişinin politik tüketici olma olasılığını güçlü bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Feminist sosyal bilimciler bireyin çeşitli sosyal kimlikleri (cinsiyet, ırk, sınıf, etnik köken, yetenek, coğrafi konum vb) ilişkili olarak nerede bulunduğunu ifade eden “konumsallık (positionality)” kavramını kullanmaktadırlar. Gıda hareketi anlatısının da büyük ölçüde beyaz ve orta sınıfta yankı bulması bireyin konumsallığı ile ilişkilidir (Alkon ve Agyeman, 2011). Alkon ve Agyeman (2011) bu noktada Pollan’ın (2009) kitabında¹⁰⁸ yer alan gıda kuralları listesindeki “büyük büyükannenizin yiyecek olarak tanımayacağı hiçbir şeyi yemeyin” ifadesine bireylerin konumsallığını göz ardı etmesi nedeniyle itiraz etmektedirler. Zira herkesin büyük büyükannesi yiyecek algılarını farklı şekillendirmiş olabilecek çeşitli sosyal ve ekonomik çevrelerden gelmektedir. Dolayısıyla gıda yalnızca ekolojik sürdürülebilirlik, toplum ve sağlıkla değil, aynı zamanda ırksal, ekonomik ve çevresel adaletle de ilişkilidir. Bu noktada Pollan’ın (2009) analizi tüketim tercihlerinin sosyal ve ekonomik eşitsizliklerden arındırılmış bireysel seçimler olduğunu varsayması nedeniyle eleştirilmektedir.

Alkon ve Guthman’a (2019) göre Alternatif Gıda Ağları’nın güvenli ve sağlıklı gıda, biyoçeşitliliği yüksek ve çevresel açıdan doğa dostu pratikler, küçük çiftçilerin desteklendiği dayanışma ağları ile sahip olduğu sosyal değişim vizyonu sınırlıdır. Zira bu vizyon, endüstriyel tarım gıda sisteminden en fazla yara alan tarım ve gıda işçileri

¹⁰⁷ “Vote with your fork” sloganı kullanılmaktadır. Gıda hareketi içerisindeki bu slogan, gıda tercih ve tüketim pratikleri yoluyla sosyal ve çevresel değişimi destekleme imkanına işaret etmektedir (Alkon ve Agyeman, 2011).

¹⁰⁸ Michael Pollan, "Food Rules: An Eater's Manual" adlı kitabında sağlıklı ve sürdürülebilir beslenme için bir dizi basit kural önermektedir.

de dahil olmak üzere düşük gelirli ve beyaz olmayan toplulukların ihtiyaç ve mücadelelerinden yoksundur.

Bir diğer eleştiri ve fikir ayrılığı ise “yerel” ve “yerelleşme” üzerinden ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁹ Tregar’a (2011) göre yerel gıda sistemi ekolojik açıdan sürdürülebilir (azalan tedarik mesafesi, sürdürülebilir tarım) olmanın yanı sıra, üreticiler ile tüketiciler arasındaki ilişkileri yeniden yapılandırması nedeniyle sosyal sürdürülebilirlik vizyonuna da katkıda bulunmaktadır. Anderson’a (2015) göre ise yerel olmanın sürdürülebilir olmakla kesin bir ilişkisi yoktur ve bunlar farklı niteliklerdir. Morgan ve Sonnino (2010) ise yerelleşmeyi sürdürülebilir gıda sisteminin gerekli bir parçası olarak görürken, eş anlamlı görmemektedir ve otarşı sınırlarına dikkat çekmektedirler. Yerel olana ilişkin normatif bir tanımlama, yereli sadece mekansal bir probleme indirgeyerek gıda adaletini göz ardı etmesi nedeniyle sorunlu görülmektedir. Herhangi bir gıda sisteminin yerel olduğu için daha adil olduğunu söylemek doğru değildir, yerellik söylemi bu noktada bir tuzak olarak durmaktadır. Carolan’a (2012) göre ise yerel gıdayı özünde daha iyi ya da kötü yapan bir kanıt yoktur. Zira sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve benzeri konular sistemin yerel olup olmamasından fazlasına bağlıdır. Diğer yandan yerel gıdanın ve yerelleşmiş gıda sisteminin ne olduğuna ve neyi kastettiğine ilişkin kesin, açık ve tutarlı bir tanımlama yoktur ve literatürde farklı şekilde yorumlamalar mevcuttur. Dünya üzerinde de “yerel”e ilişkin farklı tanımlar mevcuttur. Örneğin, 2008 ABD Gıda, Koruma ve Enerji Yasası’na (Food, Conservation, and Energy Act of 2008) göre gıdanın üretildiği yerden itibaren 400 millik bir mesafede (yaklaşık 644 km) satılması yerel olarak tanımlanmaktadır. Kanada’da ise üretildiği yerden maksimum 50 km içinde satılan gıda yereldir. Avrupa’da ise ülkeler içerisinde farklı tanımlamalar olmakla birlikte Avrupa Ortak Araştırma Merkezi’ne (EU Joint Research Centre) göre yaklaşık 20-100 km arasındaki bir yarıçap içerisindeki gıda yerel olarak tanımlanmaktadır (Ericksen, 2013; Enthoven ve Broeck, 2021). Institute of Grocery Distribution’ın (2006) tüketici araştırma bulgularına göre, büyük çoğunluk gıdanın tüketildiği ilçede üretilmiş olmasını “yerel” olarak tanımlarken, %22’lik bir kesim için gıdaların yaşadıkları yerin 30 mil yakınında üretilmiş olması yerellik tanımlamasına uymaktadır. Bunların yanı

¹⁰⁹ Hassanein (1999), Hendrickson ve Heffernan (2002), Hinrichs (2003), Winter (2003), Murdoch ve diğ. (2000), Norberg-Hodge ve diğ. (2002) gibi çalışmalar yerellik savunusuna örnek teşkil etmektedir.

sıra “yerel gıda” için sınırları ülke sınırları olarak ifade edenler de vardır (Edward-Jones ve diğ, 2008). Yerellik tanımı gıda perakendecilerine göre de farklılık göstermektedir. Örneğin, Walmart’ın yerel tanımı aynı eyalette üretilen gıda anlamına gelmektedir. Eyalet sınırlarına yakın yerde yetiştirilen ürünler yerel olmazken, eyalet içinde yüzlerce mil uzakta üretilen yiyecekler yerel olarak tanımlanabilmektedir.¹¹⁰

Genel itibatiyle literatürde yerelleşmiş bir gıda sistemi, (Desmarais and Wittman, 2014; Dowding-Smith, E., 2013; Dubbeling ve diğ, 2016; Forster ve diğ, 2015; Jones, 2010; Larsen ve diğ, 2008) gibi çalışmalarda kısa gıda tedarik zincirleri, belirli bir bölge/alan içerisinde malzeme ve enerji akışları ve kaynakların yerel aktörler tarafından sağlanması ile tanımlanmaktadır (Viera ve diğ, 2018’de atıfta bulunulduğu gibi). Yerel gıda tedarik zincirlerinin kurulması besleyici ve sağlıklı gıdalara erişimi kolaylaştırmanın yolu olarak görülürken, aynı zamanda gıdanın kat ettiği mesafe olan “gıda mili”ni düşürmek amacıyla teşvik edilmektedir (Lang, 2006). Öte yandan “yerel”e ilişkin tanımlama çalışmanın bağlamına göre değişebilmektedir. Ericksen (2013) yerel gıdaya ilişkin üç tür yakınlık tanımlamaktadır, bunlar; coğrafi yakınlık, ilişkisel yakınlık ve değerlerdeki yakınlıktır. Coğrafi yakınlıktan kastedilen gıdanın üretildiği, satıldığı, tüketildiği ve /veya dağıtıldığı, mesafe ve/veya yarıçap ya da gıda mili ile ifade edilen coğrafi sınırdır. İlişkisel yakınlık ise; üreticiler, dağıtıcılar, perakendeciler ve tüketiciler gibi yerel aktörler arasındaki doğrudan ilişkilerdir. Değerlerdeki yakınlık ilkesi ise farklı aktörlerin yerel gıdaya atfettiği menşei yeri, izlenebilirlik, otantiklik, tazelik, kalite gibi değerlerdir (Ericksen, 2013).

Gıda araştırmacıları çoğunlukla “yerel”i güçlenmenin yeri olarak görürken, “küresel”i ise neoliberal faaliyetlerin tasarlandığı ve dayatıldığı yer olarak görmektedir (DuPuis ve Goodman, 2005). Yerelin daima “iyi” olduğu ve olumlu sonuçlar doğurduğu varsayımına ilişkin olarak Born ve Purcell (2006) “yerel tuzak” a dikkat çekmektedirler. Yerel tuzak ile ifade edilmek istenen konu yerelin her zaman arzu edilen bir ölçek olduğu varsayımdır. Born ve Purcell (2006) bu varsayımın her zaman doğru olmayabileceğini söylemektedirler. Genellikle yerel gıda üretimi ile ilgili anlatılarda, yerel olarak üretilen gıdanın daha düşük taşıma kilometresine ve dolayısıyla daha düşük karbon ayak izine sahip olacağına yönelik bir kabul vardır.

¹¹⁰ Carolan (2012), Kaliforniya’nın kuzeyden güneye 1239 km boyunca uzandığına ve bu tanımlamanın getirdiği absürt duruma dikkat çekmektedir.

Ancak gıdanın taşınması sırasında üretilen karbon, tüm üretim sürecindeki bileşenlerden yalnızca birisidir dolayısıyla bu mantık derinden kusurludur. Üretimden tüketime birden fazla faaliyetin şekillendirdiği bir ürünün karbon ayak izinin, bu süreçteki faaliyetlerden sadece bir tanesi (taşıma) üzerinden değerlendirmek eksik ve hatalıdır. Karbon ayak izi analizindeki kilit konu sadece gıdanın kat ettiği mesafe değil, süreçteki her faaliyeti (üretim, işleme, dağıtım, satış) hesaba katan bir döngünün değerlendirilmesidir (Born ve Purcell, 2006; Edwards-Jones ve diğ, 2008). Öte yandan sürdürülebilirliğin salt üretilen karbon üzerinden ölçülmesi ise kimi zaman daha uzak mesafeden taşınan gıdanın daha sürdürülebilir olduğu durumları da ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin, Saunders ve diğerleri (2006) yaptıkları çalışmada Yeni Zelanda'daki kuzu eti üretimi ile Birleşik Krallık'taki üretimi enerji kullanımı ve karbon emisyonları açısından karşılaştırmışlardır. Bulgulara göre, Yeni Zelanda'da üretilen kuzu, nakliye maliyeti de dahil olmak üzere, Birleşik Krallık'taki tüketiciler için daha enerji verimli ve düşük emisyonlu bir üretime sahiptir. Farklı ürün çeşitleri üzerinden yapılan analizde farklı verimlilik sonuçları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yerel gıda üretiminin genel çevresel avantajları olabilmekle birlikte, bu durum üretilen gıdanın türüne, nasıl üretildiğine, işlendiğine, paketlenmesine ve saklandığına bağlı olarak değişmektedir (Saunders ve diğ, 2006). Bütün bunların da ötesinde sürdürülebilirliğin yalnızca çevresel olarak ele alınması dar bir bakışa neden olmakta, sürdürülebilirliğin sosyal ve ekonomik boyutlarının dışlanarak yalnızca karbon metriğine indirgenmesi ile sonuçlanmaktadır.

Born ve Purcell'e (2006) göre ölçeği ne olursa olun gıda sistemi çıktıları bağlamsaldır ve belirli sosyal ilişkiler tarafından güçlendirilen aktörlere ve gündemlere bağlıdır. Kimi durumda yerel gıda sistemleri daha fazla demokrasi üretebilirken, kimi durumlarda ise oligarşi gibi çok farklı sonuçlar üretebilmektedir. İkinci olarak yerel tuzak ile amaçlar ve araçlar birbirine karışmaktadır. Yerel tuzak; yerelleşmeyi adalet, sürdürülebilirlik gibi bir amaca giden bir araç olarak değil, kendi içerisinde bir amaç olarak ele almakta ve gerçek hedefleri takip etmekten uzaklaştırmaktadır. Üçüncü olarak ise istenen sonuca ulaşmada daha etkili olabilecek diğer ölçeksel seçenekleri gizlemektedir (Born ve Purcell, 2006).¹¹¹ Yerelliği daha adil bir gıda sistemi olarak

¹¹¹ Örneğin, yerelleşmenin sürdürülebilir bir sistemi sağlayacağını varsayan planı, üye ülkelerde sürdürülebilir tarım uygulamalarını zorunlu kılan AB çapındaki bir yasa seçeneğini takip etmekte başarısız olacaktır (Born ve Purcell, 2006).

fetişleştiren bir yaklaşımdan kaçınmak ise yerelliğin neden olabileceği tuzaklardan kurtulmak için elzemdir (DuPuis ve Goodman, 2005).

Diğer yandan yerel gıda mesafeden ve diğer ölçülebilir farklardan (mesafe, enerji, besin değeri vb.) bağımsız olarak yer duygusu, güven ve deneyim ile de ilişkilendirilmektedir. Bu noktada doğa bilimcileri ile sosyal bilimcilerin konuya yaklaşımı farklılaşmakta ve biri daha teknik konular (örneğin enerji kullanımı ya da sera gazı üretimi gibi) üzerinde dururken, sosyal bilimciler ise risk algısı, tüketici davranışı, güven ve sosyal tutumlar gibi konulara yönelebilmektedir (Edward-Jones ve diğ., 2008). Zira yerel ve alternatif gıda ile literatürde sıklıkla vurgulanan bileşenlerden bir diğeri de “gömülülük” tür (Goodman, 2003). Carolan’a (2012) göre “yerel” bir kavram olarak yalnızca belirli insanların, yerlerin ve yaşam biçimlerinin dahil olduğu sınırların yaratılmasını gerekli kıldığı için doğası gereği politiktir. Bu sebeple de yerele ilişkin söylemler düşünümsel, eleştirel ve demokratik olmadığında savunmacı bir yerellik (defensive localism) inşası söz konusudur. Savunmacı yerelleşme ise küresele karşı yereli öne çıkarırken dar, elitist ve gerici bir hareket haline gelmektedir (Hinrichs, 2003). Dixon ve diğerlerinin (2007) ortaya koyduğu üzere yerel gıdalar çoğunlukla ekonomik olarak daha iyi durumda olan tüketiciler tarafından satın alınmaktadır. Bu noktada savunmacı yerelliğin önerdiği yerellik, gıda sisteminin karmaşık kültürel, sosyal ve çevresel içeriğini gizleme eğilimindedir (DuPuis ve Goodman, 2005). Öte yandan Hinrichs ve Kremer’in (2002) belirttiği üzere yerel gıda hareketi üyelerinin beyaz ve orta sınıf tüketiciler olma eğiliminde olması bu hareketin sosyal olarak homojen ve dışlayıcı olma tehdidi taşıdığını göstermektedir.

Bununla ilişkili olarak DuPuis ve Goodman (2005) düşünümsel (reflexive) ve düşünümsel olmayan (unreflexive) yerellik ayrımına dikkat çekmektedirler. DuPuis ve Goodman (2005) düşünümsel olmayan yerellik ile radikal yerelciliğin tehlikelerine ve olumsuz sonuçlarına işaret etmektedirler. Düşünümsel olmayan yerellik gerici politikalar ve kurumsal yeşil yıkama¹¹² (green washing) için ideolojik bir araç olarak kullanılması riskiyle karşı karşıyadır (Carolan, 2012). Bu noktada Hinrichs (2000, 2003), Hinrichs ve Kremer (2002), Winter (2003) ve Allen ve diğ. (2003) tarafından getirilen eleştiriler, düşünümsel olmayan yerelliğin potansiyel olarak demokratik

¹¹² Bir yeşil yıkama örneği olarak, dünya çapında şubeleri olan, perakende devlerinden Walmart eyalet sınırları içerisinde yetiştirmiş yerel gıda ürünlerine raflarında yer vermektedir.

olmayan ve savunmacı bir militan tikelciliğe neden olabileceği sorunu gündeme gelmektedir (DuPuis ve Goodman, 2005). Benzer şekilde, Bedore (2010) ise yerellik ile ilgili anlatıları “ölçeksel bir fetişizm” olarak görmektedir. Viera ve diğerlerinin (2018) aktardığı üzere ise (Anderson, 2015; Bedore, 2010; Edwards and Mercer, 2010; Morgan and Sonnino, 2010; RUAF, 2013; Sonnino, 2016; Sonnino and Spayde, 2014) gibi araştırmacılar yerelleşmiş gıda sisteminin sürdürülebilir ve dayanıklı gıda sistemleri oluşturmada bir çözüm olamayacağı konusunda fikir birliği içerisinde. Sonnino (2016) daha yerel bir gıda sisteminin kendi içinde bir amaçtan ziyade bir araç olarak görülmesini savunmaktadır. Morgan ve Sonnino’ya (2010) göre ise yerelleşme, sürdürülebilirliğin gerekli bir parçası olmakla birlikte yerelleşme ve sürdürülebilirlik eş anlamlı olarak düşünülmemelidir. Bu sebeple gıda planlaması, sürdürülebilirliğin tüm boyutları ile ele alınması gereken bir meseledir ve bunun sosyal adaletin olmadığı şekilde ele alınması, bu toplumsal hareketin dar görüşlü bir yeşil yerellik ile sonuçlanması riski taşımaktadır (Morgan, 2010).

Diğer yandan yerelin bizahiti kendisinin metalaşması da söz konusudur. Buller ve Morris’in (2004) dikkat çektiği üzere bu tip durumlarda ürüne değer katan şey “yer/bölge” olabilmektedir. Örneğin, Comte peyniri ya da diğer coğrafi işaretli ürünler. Nihayetinde de “yerellik / bölgesellik” bir kez değer bir bileşeni haline geldiğinde aynı zamanda kendi başına bir meta ve farklı şekillerde metalaşmış ilişkilerin kaynağı haline gelmektedir (Buller ve Morris, 2004). Bu noktada yerel söylemin küreselleşme karşısında olmadığı, bilakis onun ayrılmaz bir parçası olduğu eleştirisi ortaya çıkmaktadır (DuPuis ve Goodman, 2005). DuPuis ve Goodman’ın (2005) belirttiği üzere getirilen eleştiriler ışığında yerellik siyaseti sorunlu ve çelişkili gözükmektedir. Bu noktada getirilen eleştiriler yerelleşmeyi gayrimeşrulaştırmak ya da yerelin karşısında durmak anlamı taşımamakta, yerelliğin karmaşıklığı ve tuzaklarının uzun vadeli olumsuz etkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Öte yandan alternatif gıda sisteminin anaakım rejimin kuralları ile hareket etmesi, bu kurallara tabi olması ve mevcut sistemin araçlarını kullanması itibarıyla sunduğu “alternatif” olma hali tartışmalıdır.¹¹³ Rosol’a (2019) göre alternatif gıda ağlarının

¹¹³ Harvey’e göre kapitalist ilişki ağından ayrılmak pek çok nedenden ötürü imkansızdır: Söz gelimi bir işçi kolektifinin bir mal zinciri içerisinde hammaddeden sonuç ürüne varıncaya kadar olan akışları koordine edebilme yetisi, enerji kaynakları ve teknolojilerine, yani cep telefonu, bilgisayar ve internet gibi kapitalist değer üretimi ve dolaşımı yasalarının geçerli olduğu dünyadan temin edilecek girdilere bağlıdır. (Harvey, 2019, s. 180).

çoğu ekonomik pratikleri açısından alternatif değildir. Çoğu, geleneksel işletmelere benzer şekilde ekonomi odaklı, gıdayı bir meta olarak ele alan ve ücretli emeğe, özel mülkiyete ve klasik finansman modellerine dayanan şirketlerdir. Diğer yandan mevcut sistemin tedarik yöntemlerinin kullanıldığı bir alternatiflik de tartışmalıdır. Ilbery ve diğerlerine göre (2006) üreticilerin hem geleneksel hem de alternatif ağlara katılımı durumunda alternatif gıda ekonomisinin alternatifliği tartışmaya açıktır.

Kimilerine göre yeşil tüketicilik ve genel itibarıyla tüm aktif tüketici vatandaşlık biçimleri sistemin işleyişini değiştirememektedir. Bunu piyasaların ve karar alma mekanizmalarının merkeziyetçiliğine dayanan neoliberal ideolojinin meşrulaştırılmasına açılan bir kapı olarak gören (Brunori et al., 2011) ve neoliberal bir ethosun politik rasyonalitesini teşvik eden (Rose, 1996) uygulamalar olarak yorumlayan temkinli yaklaşımlar söz konusudur (Rosol, 2011’de atıfta bulunduğu gibi). Bu noktada Alternatif Gıda Ağları istemeden de olsa neoliberal süreçlere suç ortaklığı yapmaktadır (Rosol, 2011). Karakaya’ya (2018) göre ise sistem içinde alternatif bir pratik kuran bu ağlar bir süre sonra anaakım sistemle bütünleşmeye mecbur kalma riski taşımakta ve dolayısıyla kısa erimli pratikler olarak ortaya çıkmaktadır. Harvey’in belirttiği üzere kapitalist bir ekonomi içerisinde faaliyet gösteren bütün teşebbüsler kapitalist değer üretiminin temeli olan “rekabetin zorunlu yasaları”na tabidir ve piyasanın bünyesinde var olan kuvvet alanı tarafından kuşatılmış vaziyettedir. Bu noktada küçük ve yerel işletmelerin rekabet yasalarına yakalanmaksızın faaliyetlerini sürdürebilmeleri çoğu durumda imkansızdır. Bu da nihayetinde kapitalist rakiplerin taklit edildiği bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Marx’a göre ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, kapitalist sistemde kooperatifler işçileri kendi kendilerinin kapitalisti olmaya zorlamakta ve hâkim sistemin noksanlarını ister istemez yeniden üretmektedirler. Sermaye atomlaştırma özelliği ve rekabet baskısıyla kooperatifleri kuşatmakta ve onları diğer kapitalist girişimler gibi bir girişim haline getirmeye zorlamaktadır. İşçi denetimindeki girişimler, kooperatifler gibi oluşumlar dahil olmak üzere bu taklit hali arttıkça, bu girişimlerin kendi pratiklerinin farkı da ortadan kalkmaktadır. Öyle ki, Harvey’e göre bir süre sonra bu durum kolektif öz-sömürü haline gelebilmektedir. Özetle, sermayenin ana kurumları piyasanın temel koşullarını belirlediği sürece sürekli olarak üreticileri de emeği de zorlayacaktır (Kovel, 2017; Harvey, 2019).

Öte yandan Alternatif Gıda Ağları'nın gönüllü eylemler sonucu ortaya çıkması bu pratiklerin etkilerini ve sürdürülebilirliğini müphem hale getirmektedir. Kovel'e (2017) göre gönüllü edimler iyi niyetten kaynaklanmakta (örneğin atıkları geridönüştürme) ve ekolojik krizlerle bilinçli şekilde özel bir bağlantı kurmaksızın ortaya çıkmaktadır. Bu da bu gönüllü edimleri krizin bağımsız bir tezahürüne karşı ortaya çıkan, esasen ahlaki veya estetik temelli bir eylem haline getirmektedir. Bu noktada gönüllü eylemler bireyciliğe doğru kayma ve yalıtılma eğilimi gösterebilmektedir. Dolayısıyla Kovel'e göre iyi niyetle yapılan bu eylemler herhangi bir sorun yaratmasa da belli bir yere götüren bir şey de yoktur. Diğer yandan bu tür gönüllü eylemler sermayenin talepleri doğrultusunda biçimlenme riski altındadır. Kovel (2017) özetle gönüllü eylemleri şöyle ifade etmektedir:

Mücadelesiz bir ekopolitikadır gönüllülük, yani insanın içindeki atalet ve korkuya karşı, dışarıdaki kapitalist rasyonalizasyon ile baskının ağırlığına karşı bir mücadelenin verilmediği bir ekopolitikadır. İnsanlardan kendini kurban etmelerinin ve kahramanlık yapmalarının talep edildiği bir zamanda kolay bir yoldur. (Kovel, 2017, s. 203)

Öte yandan Kovel'e (2017) göre kooperatifleşmenin ya da benzeri toplumsal işbirliklerinin krizleri durdurabileceğini varsaymak doğru değildir. Zira sermaye büyümesi garanti altında olduğu sürece her türlü oluşuma ve rasyonelleşmeye izin vermektedir. Bu noktada kimi kooperatifler mütevazı de olsa birikime katkı sundukları ya da en azından birikimin önünde durmadıkları sürece kulübe alınmaktadırlar (Kovel, 2017). Öte yandan gıda sistemi içerisindeki her karşı uygulama / hareket, ilişki ve ağ, piyasa ilişkilerine entegre olmadıkça veya kâr amacını bu ilişkiler içerisine almadıkça genişleyip gelişemeyecektir (Türkkan, 2023). Bu bağlamda da ortaya çıkan alternatif hareketler gıda rejiminin konfor bölgesi içinde etik tüketicilik ve/veya “neoliberal sürdürülebilirlik” tartışmalarıyla sınırlı kalacaktır (Goodman, DuPuis ve Goodman, 2011).

Winson'a (1997) göre Alternatif Gıda Ağları her ne kadar küresel kapitalizmi ve endüstriyel gıda sistemini dönüştürme kapasitesine sahip olmasa da 2000'li yıllarda silinmez izler bırakacaktır (Kalav-Köken, 2022'de atıfta bulunulduğu gibi). Öte yandan Alternatif Gıda Ağları'nın da etkisiyle, bilhassa Küresel Kuzey'de kentliler arasında endüstriyel gıda tedarik zincirlerine artan memnuniyetsizlik yeni bir kalite anlayışı geliştirmiş ve tüketicileri çevresel, kültürel ve sosyal nitelikleri yüksek olduğu

düşünülen alternatiflere yönlendirmiştir. Bu tür hareketler / girişimler bir yandan konvansiyonel tedarik zincirlerine yönelik açık bir muhalefet biçimi oluştururken diğer yandan mevcut tedarik zincirlerinin yeniden düzenlenmesinde etkili olmuşlardır (Murdoch ve Miele, 2004). Bu hareketlerin ortaya çıkardığı bir diğer etki ise yereldeki kurumların artan şekilde gıda meselesini gündemlerine alması ve bu yönde şekillendirmesi olmuştur (Cretalla, 2019). Bununla ilişkili olarak kentlerin ve yerel yönetimlerin artan rolüne bir sonraki başlıkta yer verilmiştir.

3.2 “Yeni Gıda Denklemleri” Ve Krizlerin Çözümünde Kentler

Gıda sistemi içerisindeki alternatif arayışlar / örgütlenmeler kentleri gıda meselesinde artan şekilde daha kritik bir pozisyona getirmiştir. Kentlerin gıda sistemini şekillendirmedeki kritik rolü farklı konu başlıklarında ortaya çıkmakta ve günümüzde bu rol tüm dünya kentlerinde uygulanmakta olan kentsel gıda politikaları ile somutluk kazanmaktadır. Artan kentleşme ile birlikte kentsel gıda politikalarının genel gıda sistemi içerisindeki oynadığı rol, bu sistemlerin dönüşümünü şekillendirmede kritik önemdedir. Coppo ve diğerlerine (2017) göre kentlerdeki gıda politikaları, küresel sistem içerisindeki yapının tersi yönde ve mevcut eğilimlerin dışında, kentsel ölçekte yeni çerçeveler şekillendirmenin bir biçimidir. Bugün dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamakta ve 2050 yılına kadar toplam nüfusun üçte ikisinin kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir bu sebeple de kentte yaşayanların tüketim alışkanlıkları ve bunu nasıl sağladıkları, bu sistemlerin evrimi ve yönetimi açısından önemlidir (Tefft ve diğ., 2020).

3.2.1 “Yeni gıda denklemleri” ve kentler

Geçtiğimiz yüzyılda endüstriyel üretim pratiklerinin devreye girmesi ile tarım ve gıdanın modernizasyonu hız kazanmış ve üretim / üretici yapısı değiştiği gibi kent ve kır yaşamının niteliği de değişmiştir. Tarım ve gıdadaki biyoteknolojik gelişmeler neticesinde ucuz ve bol gıda kentlere ulaşmıştır. Gıdanın doğadan (gübre ve makine kullanımıyla) ve coğrafyadan (fiziksel mesafelerin önemsizleşmesiyle) bağımsız hale getirilmesi ile kentler nüfus açısından büyüebilmişlerdir (Steel, 2008). Günümüzde dünya nüfusunun %50’den fazlası kentsel alanlar yaşarken, bu oranın 2050 yılı itibarıyla %66’ya çıkması beklenmektedir.

Kentleşme ve sürdürülebilirlik konusu, Moragues-Faus ve Morgan’a (2015) göre 21. yüzyılın en çarpıcı anlatılarından birisidir ve bu anlatı iki mesele etrafında şekillenmektedir. Birinci olarak kamu politikasının, dünya nüfusunun çoğunluğunun artık kentsel alanlarda yaşaması nedeniyle daha çok kent odaklı olması gerektiği; ikinci olarak ise ulusal hükümetlerin ideolojik çıkmazda olduğu bir dönemde kent yönetimleri ve belediye başkanlarının “işleri yoluna koyma” konusunda en etkili siyasi aktörler olduğudur. Zira küreselleşme ile kentler yeni bir jeoekonomik rol üstlenmiştir. Bu süreçte ulus devletler sınırlı bir hareket alanına sahip olurken, kentler hem ekonomik hem de kimlik ve vatandaşlık modellerinin inşasında yeni bir merkezîyet kazanmıştır. Bu noktada kentler hem yeni direniş ve muhalefet biçimlerinin filizlendiği doğal bir ortamı temsil ederken hem de neoliberal ideolojilerin nüfuz ettiği ekonomik ve politik faaliyetlerin sahnesi haline gelmiştir (Brenner ve Theodore 2002; Sassen, 2003; Cretella, 2019). Dolayısıyla bu iki karşıtlık hali ana akım (neoliberal) ve alternatif olarak bugünkü kentsel gelişme stratejilerini ortaya çıkarmıştır. Brenner (2002) tarafından “yeni yerellik” olarak adlandırılan bu durumu, Nowak ve Katz (2018) 21. yüzyıl için bir problem çözme felsefesi olarak tanımlamakta ve toplumun karşılaştığı çeşitli sorunları çözmede kentlerin kuracakları ağların önemine dikkat çekmekte ve yeni yerellik bağlamında kentleri, hükümetlerin rollerini ifa eden bir platformdan ziyade tamamlayıcı bir araç olarak görmektedirler.

Artan kentleşme oranları dünyanın sürdürülebilir şekilde nasıl besleneceği konusunu çağın temel gelişme zorluklarından biri haline getirirken (Moragues-Faus ve Morgan, 2015), öte yandan Morgan ve Sonnino’nun (2010) belirttiği üzere kentler gıda ile ilişkili krizlere cevap vermede önemli bir rol oynamaktadır. Kentler, gıda sistemlerinin şekillendirildiği önemli geçiş alanları olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴ Kuzey Amerika’daki gıda politikası konseyleri (food policy councils), Londra’daki gıda kurulları (food boards), Brighton’daki gıda iş birlikleri (food partnerships) gibi ortaya çıkan yapılar yeni “müzakere alanları (spaces of deliberation)” oluşturmakta ve bu

¹¹⁴ Kentsel gıda politikalarının tarihi çok eskiye dayanmakla birlikte, bu politikalar çeşitli dönemlerde farklı amaçlara aracılık etmiştir. Örneğin, Akdeniz antik kentleri kolonilerden gelen vergiler sayesinde kent nüfusunun gıdaya erişimini garanti altına almış; Orta Çağ kentleri özel toplama alanları kurarak ve ticareti finanse ederek gıda ikmalini sağlamış; çağdaş kentler atıkların bertarafı ve hayvancılığa ilişkin yönetmelikler çıkararak hijyen bilinci oluşturmuşlardır. Fakat Orta Çağ’ın sonunda başlayan yavaş bir evrimle birlikte kentler gıda politikaları yürütme yeteneklerini kaybetmişlerdir. 20. yüzyıl başından itibaren, özellikle de Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra devletler gıda kaynakları üzerinde giderek artan şekilde kontrol sahibi olmuşlardır (Daviron ve diğ., 2019).

alanlar sivil toplum, özel sektör ve yerel yönetimleri adil ve sürdürülebilir gıda sistemlerine geçiş yapmak üzere bir araya getirmektedirler (Moragues-Faus ve Morgan, 2015). Bugün yerel yönetimler gıda sisteminin yönetiminde önde gelen aktörler olarak ortaya çıkmakta ve gıda zincirinin farklı aşamaları ve aktörleri arasında yeni bağlantılar ve yeni ilişkiler kurarak küresel ve ulusal politikaların başaramadıklarını başarmaya çalışmaktadırlar (Sonnino, 2009). Artan kentleşme oranları ve sahip oldukları nüfus, ekolojik ve politik nedenler itibariyle kentler artık bu “yeni gıda denklemi”nin temel öznelerinden birisidir. Yeni Gıda Denklemi, gıda konusunda yerel ölçekte çözümler tasarlama ve uygulama çabasını ifade etmektedir. Bu çabanın arka planında yatan gerekçe ise gıda güvencesizliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik problemler ve gıda sisteminin neden olduğu çevresel sorunların en belirgin hale geldiği yerin kentsel ölçek olmasıdır (Morgan ve Sonnino, 2010). Günümüzde gıda meselesine bakışın ve kentlerin artan öneminin altında yatan sebepler ise başta 2008 gıda krizi olmak üzere artan gıda fiyatları ve bunun sonucu olarak yükselen gıda güvencesizliği, ortaya çıkan sosyal hareketler ve gıdanın bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmesi,¹¹⁵ şiddetlenen iklim krizi, ekonomik eşitsizlikler, hızlı kentleşme, gıda güvencesizliği nedeniyle ortaya çıkan yetersiz ve dengesiz beslenme kaynaklı hastalıklar, kentlerin insanların fiziksel hareketliliği açısından yeterli imkanları sağlamıyor oluşu ve kentlerdeki enerji yoğun gıdaların varlığının obezitenin bir ortam yaratması ve son dönemde tanık olduğumuz COVID-19 pandemisinin gösterdiği üzere krizler karşısında sistemin kırılganlığı ve politika geliştirme konusunda kentlerin hükümetlerden daha hızlı şekilde tepki verebilmesi ve yerel koşulları ve sakinlerinin ihtiyaçlarını yansıtan politikaları ve yaklaşımları oluşturmada uygun bir pozisyonda olmalarıdır (Morgan ve Sonnino, 2010; ICLEI, 2021; Cohen, 2021).

Kentlerin gıda sistemini şekillendirmedeki kritik rolüne ilişkin en yaygın argüman dünya üzerindeki kentleşme oranları ve önümüzdeki yıllara ilişkin kentleşme beklentisidir. Kentlerin doğal kaynakların tüketicisi¹¹⁶ olması ve tarımsal gıda

¹¹⁵ 2008 yılındaki gıda krizi örneğinde de görülebileceği üzere Haiti’nin başkenti Port-au-Prince’te, Bangladeş’in başkenti Dakka’da, Mısır, Pakistan, Kamerun, Özbekistan, Tunus gibi pek çok ülkede çıkan gıda isyanları yüzbinlerce insanın sokaklara dökülmesi ve ölümle sonuçlanan kanlı olaylarla ve hükümetlerin devrilmesi ile sonuçlanmıştır.

¹¹⁶ Kentler dünyanın karasal yüzeyinin yalnızca %2’sini kaplarken doğal kaynakların %75’inden fazlasını tüketmektedir (UNEP, t.y.).

sisteminin arazi, su, fosil yakıtların kullanımı üzerindeki etkisi ve bunların çevresel sonuçları ve barındırdıkları nüfus ve bu nüfusun günlük gıda ihtiyacını karşılama zorunluluğu itibariyle kentler gıda meselesinin önemli bir aktörü haline gelmektedirler. Diğer yandan önceki bölümde özetlendiği üzere endüstriyel gıda sistemi iklim değişikliği, çevresel tahribat, ekonomik eşitsizlik gibi sorunlara katkıda bulunmakta ve bu sorunların kentler için çözülmesi gereken problemler haline gelmesi ile kentler gıda meselesinin önemli bir öznesi haline gelmiştir. Uzun yıllar boyunca gıda konusu büyük ölçekli, ulusal ve küresel politikaların şekillendirdiği bir alan olarak görülse de son yıllarda gıdanın kentsel bir mesele haline gelmesinde Dahlberg (1994), Pothukuchi ve Kaufman (1999), Mouget (2000), Rocha (2001), Wekerle (2004), Sonnino (2009), Morgan (2014), Ilieva (2016), Cohen (2021) gibi akademik çalışmalar ve ICLEI Seul Deklarasyonu (2015), Milano Kentsel Gıda Politikası Paketi (2015), Yeni Kentsel Gündem (BM, Quito, 2016), Birleşmiş Milletler Gıda Zirvesi (2022) gibi uluslararası deklarasyonlar ve toplantılar etkili olmuştur. Kentleri gıda meselesinde önemli hale getiren bir başka konu, toplumsal hareketlerin bir araya geldiği ve savunucuların kamusal alanın kontrolü, tüketici temelli aktivizm, katılım için mücadelelerde yer aldığı yerler olmalarıdır (Cohen, 2021). Özetle, tüm bu sayılan gerekçeler neticesinde gıda sistemlerinin şekillenmesinde kentlerin ve yerel yönetimlerin rollerinin ve sorumluluklarının olduğu kabul görmüş ve konu bir kent gündemi meselesi haline gelmiştir.

Son yıllarda kentlerin gıda meselesinde rolü artarken öte yandan uzun yıllar boyunca kentlerde gıdaya ilişkin meseleler ulaşım, barınma, istihdam, çevre gibi diğer başlıklar kadar baskın bir görünürlüğe sahip olamamışlardır. Kentlerde gıda meselesinin göz ardı edilmesinin arkasında çeşitli nedenler yatmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesi kır ve kentin, gıda üreticisi ve gıda tüketicisi olarak keskin sınırlarla ayrılmasına yönelik kavrayıştır. Kentler bu noktada gıdanın tüketildiği alanlar olarak görülmektedir (Dahlberg, 1994) fakat kentlerin barındırdığı faaliyetler itibariyle gıda sistemini şekillendirmedeki rolleri düşünüldüğünde sistemin daha sürdürülebilir hale getirilmesinde önemli potansiyellere sahiptirler. Pothukuchi ve Kaufman'a (1999) göre gıda meselesi; yerel ekonomi, çevre, halk sağlığı ve yaşam kalitesi gibi konularla ilişkili olarak kentsel yaşamın önemli bir parçasıdır ve odaklarına kentsel yaşam kalitesini iyileştirmeyi alan plancılar gıda meselesini gündemlerine almalıdırlar. Gıda, üretimden dağıtıma tüm süreçlerde kentlerde

istihdam ettiği nüfus; restoranlar, süpermarketler, gıda toptancılığı yoluyla kent ekonomisine yaptığı katkı; kentsel yayılmanın önlenmesinde tarım arazilerinin varlığı ve devamlılığının sağlanması; gıda atıklarının toplam atık miktarında önemli bir yer tutması; kentlerdeki çiftliklerde kullanılan kimyasal gübre ve ilaçların şehrin su şebekesine karışma riski ve kirliliğe neden olması; yetersiz ve dengesiz beslenme nedeniyle ortaya çıkan sağlık sorunları; gıda alışverişi amaçlı yapılan seyahatlerin kent içi ulaşım hacmine etkisi; yoksulların düşük araç sahipliği nedeniyle gıdaya erişim amaçlı kullandıkları toplu taşıma sisteminin kalitesi; uygun fiyatlı konut probleminin ve buna bağlı olarak kira temerrüdünün gıda alımında azalmaya ve açlık riskine neden olması ve düşük gelir grubundakilerin gıda bankaları ve aşevlerine bağımlı olması nedeniyle kentsel yaşam için önemli bir konudur (Pothukuchi ve Kaufman, 1999).

Kentlerin gıda sistemlerindeki artan rolü ve gıda meselesinin kent gündemine girişi genellikle sürdürülebilirlik/ yaşam kalitesi ve açlık karşıtı politikalar şeklinde iki veçhede ortaya çıkmış, devam eden yıllarda halk sağlığı, sosyal adalet, ekonomi, kentsel dayanıklılık, çevre yönetimi gibi farklı başlıklara genişlemiştir (Allen, 1999; Mendes, 2007; Power, 1999; Mendes, 2008). Kimi kentler gıda politikalarını belirlerken sürdürülebilirlik merceğini kullanırken, kimileri ise ekonomik kalkınmayı öncelikleyen politikalara odaklanmaktadır (Broad Leib, 2013). Bugün dünyada birçok kentte yerel yönetimler vatandaşlarının sağlıklı ve güvenli gıdaya erişimlerini sağlama hedeflerinin bir parçası olarak kapsamlı iyileştirmeler yapmak üzere gıda stratejileri / planları hazırlamakta ve ayrıca Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına ulaşmak için gıda politikalarını uyumlu hale getirmeye çalışmaktadırlar (Leib, 2013; Ilieva, 2017).

3.2.2 Kentsel gıda planlaması ve stratejileri

Kentlerin gıda sistemine ilişkin sorunları ele almak üzere hareket geçmesi meselesi en eski uygarlıklardan, Sanayi Devrimi'ne kadar şehir devletleri ve hükümetleri için her daim önemli bir mesele olmuştur. Gıda sistemine ilişkin sorunların entegre biçimde ele alınması konusu ise 20.yy sonları itibariyle ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990'lar sonu itibariyle dünya çapında yüzlerce kent, kentsel gıda politikaları geliştirmiş ve gıda sistemi ile ilişkili zorlukları çözmek üzere harekete geçmişlerdir(bkz. Baker ve

de Zeeuw, 2015; Centre for a Livable Future, 2015; Forster ve diğ, 2015; Joyve Carey 2015; Morague-Faus ve diğ, 2013).¹¹⁷

Kentsel ölçekte gıda sistemi müdahaleleri farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir, bunlar; kentsel gıda politikası programları (Hatfield, 2012), kentsel gıda stratejileri (Moragues ve diğ, 2013; Sonnino, 2014), gıda politikası girişimciliği (MacRae ve Donahue, 2013) ve gıda politikası konseyleri (Schiff, 2008; Brouillette, 2012) şeklinde ortaya çıkmaktadır. Plan, strateji, tüzük gibi farklı biçimlerde adlandırılan bu belgeler benzer bir formata sahiptir ve bir vizyon beyanı, bir eylem planı ve bazı durumlarda belirtilen hedeflere yönelik izleme değerlendirme sunmayı amaçlayan bir gösterge kümesi içermektedir (Sonnino, 2016).¹¹⁸

Kentsel Gıda Planlaması:

Gıdaya ilişkin meseleler ulaşım, barınma, istihdam, çevre gibi diğer sistemler kadar baskın bir görünürlüğe sahip olmasa da toplum sağlığı ve refahına önemli katkılarda bulunmaktadır. Konunun bu çok boyutlu yapısı ve kentlerin insanlar ve biyofiziksel süreçler tarafından eşzamanlı olarak yönlendirilen hibrit fenomenler olması ve dolayısıyla şehri oluşturan ve etkileyen bileşenleri ayrı ayrı incelemenin sistemin bütününe anlamak için yeterli olmaması (Alberti, 2008), gıda meselesinin kent planlama pratiğine entegrasyonunda bir yandan gıda profesyonellerini planlama süreçlerini anlama konusunda zorlarken, diğer yandan plancıları da gıda sistemini anlama konusunda zorlamaktadır (Tefft ve diğ, 2020). Gıdanın planlama disiplini içerisindeki ihmalinin sebepleri her ne olursa olsun son yıllarda planlama disiplini içerisinde artan şekilde yer almakta ve tartışılmaktadır. Gıdanın planlama disiplini içerisinde ele alınmamış olması, Amerikan Planlama Birliği'nin ifadesine göre “şaşırtıcı bir ihmal”, Wiskerke ve Viljoen'ye (2012) göre “kentsel konutun karanlık yüzü”, Morgan'a (2015) göre ise “entelektüel bir boşluk”tur (Brand ve diğ, 2019). Pothukuchi ve Kaufman (2000) ise gıdayı “şehir planlamaya yabancı” olarak

¹¹⁷ Hızla büyüyen kentsel nüfus içinde, kentsel tarımın teşvik edilmesi, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da sürdürülebilir, sosyal ve çevresel açıdan adil kentler inşa etmede hayati bir araç haline gelmiştir (Moragues ve diğ, 2013).

¹¹⁸ Kentsel gıda politikaları konusunda karşılaştırmalı çalışmalar bu alanda “stratejik deklarasyonlar” ve “eylem planları” olmak üzere iki ana gruba işaret etmektedir. Stratejik deklarasyonlar, hedeflerin ve stratejik hatların belirlendiği daha iletişimsel bir karaktere sahip iken, eylem planları ise operasyonları ve müdahaleleri tanımlamaktadır. Her ikisinde de politikaların oluşturulma amacı halk sağlığından çevrenin korunmasına, sosyal adaletten ekonomik inovasyona kadar çeşitlenmektedir (Coppo ve diğ, 2017).

tanımlamaktadır. Steel (2008) ise gıda meselesinin kentlerdeki günlük hayat akışındaki kabul edilmiş sıradanlığını ve bunun göz ardı edilen önemini şu sözlerle vurgulamaktadır:

Gıdalar şaşırtıcı bir şekilde tabaklarımıza gelir ve nadiren bunun nasıl olabildiğine dair merak duyarız. Fakat Londra büyüklüğünde bir şehir için her gün otuz milyon öğün yemek için yeterli gıdanın üretilmesi, ithal edilmesi, satılması, pişirilmesi, yenmesi ve yeniden atık haline gelmesi gerektiğini ve bunun dünyadaki her şehir için benzer şekilde her gün gerçekleştirilmesini düşündüğünüzde şehirde yaşayanların yemek yiyebilmeleri olağanüstüdür (Steel, 2008, s. 9).

APA'ya (2007) göre bu ihmalin üç gerekçesi vardır, bunlar; gıda sisteminin planlamanın odağı olan yapıli çevre ile yalnızca dolaylı olarak ilişkili oluşu, gıda sisteminde bir bozukluk olmadığı dolayısıyla “neden planlamak gerektiği” sorusu ve son olarak gıdanın planlamanın sağladığı kamu hizmetlerinden biri olmadığına yönelik algıdır (APA, 2007). Bu ihmal gıdanın kırsal bir mesele olduğu ve dolayısıyla planlama gündeminin dışında olduğu iddia edilerek plancılar tarafından haklı çıkarılabilir fakat Morgan (2009) bunun geçerli ve yeterli bir sebep olamayacağını iki sebeple açıklamaktadır. Morgan'a (2009) göre gıda sisteminin halk sağlığı, sosyal adalet, enerji, su, arazi, ulaşım ve ekonomik gelişme ile ilişkili olarak çok işlevli ve etkili yapısı itibarıyla ele alınması gerektiğidir. İkinci olarak ise gıda üretiminin yalnızca kırsal bir faaliyet olduğu fikri, kentsel tarımın şehirler için önemini göz ardı etmektedir. Kentsel tarım bugün Küresel Güney kentlerinde gıda güvencesinin ve beslenme ihtiyaçlarının sağlanmasına yönelik olarak kaybolmayan şekilde devam ederken, diğer yandan Küresel Kuzey kentleri için daha sürdürülebilir bir yaşam tarzına yönelik bir bileşen ve topluluk içerisinde sosyal bağlar oluşturmak için bir araç olarak görülmektedir (Morgan, 2009; Taguchi ve Santini, 2019).

Pothukuchi ve Kaufman'a (1999) göre ise gıda meselesinin barınma, ulaşım, istihdam, çevre gibi diğer sistemlerin gerisinde kalmasının ve daha az görünür olmasının dört nedeni vardır. Bunlardan ilki kentlilerin gıdaya erişim konusunda genellikle problem yaşamamasıdır; çok az kentli için gıdaya erişim, bulunabilirlik ya da satın alınabilirlik bir sorundur. İkinci olarak, gıda meselesinin kentsel bir sorun olarak tanımlanmaması ve kırsal ile karakterize ediliyor oluşudur. Üçüncü olarak ise sanayileşmiş ülkelerde gıda üretim ve dağıtım sistemlerinin mekanize hale gelmesi kentlerdeki üretim

alanlarının kaybına neden olsa da bu kayıp marketlerde fark edilmemiştir; artık yerel olmasa da gıda her zaman “orada”dır. Dördüncü ve son neden ise gıda ve tarımın genellikle kırsal karakterli bir mesele olarak ele alınması sonucu kentsel ve kırsal politika arasındaki ikili yapıdır. Sonnino (2009)’ya göre bu “ikilik”, kentsel gıda araştırmalarında üç eksiklikle sonuçlanmıştır, bunlar:

- Gıda tedarik zinciri araştırmaları, kırsal ve bölgesel kalkınma çalışmaları ile sınırlı kalmış ve kentin endüstriyel gıdanın dışında alternatif gıda ürünleri için de talebin en fazla olduğu alan olduğunu gözden kaçırmıştır.
- Kentlerde gıda güvencesinin sağlanamamasını dağıtım ve erişim başarısızlığından ziyade bir üretim başarısızlığı olarak bakmaya yönlendirerek politika yapıcılarının ihtiyaç duyulan müdahalelerini kısıtlayan bir bakış açısına neden olmuştur.
- Gıdanın kentsel bir mesele olmadığı görüşünü destekleyerek kentlerin gıda sistemlerindeki yenilikçi rolüne yönelik araştırmaları geciktirmiştir (Sonnino, 2009).

Gıdanın planlama disiplini içerisindeki ihmali uzun yıllar boyunca sürmüş olsa da kentsel politika olarak gıda, parçacıl da olsa, uzun yıllardır kent gündeminde kendine yer bulmaktadır. Kentlerin gıda konusunda oluşturduğu politikalar ve eylemler; okul gıda programları, gıda dağıtım verimliliğini ve gıda güvencesini artırmak için kurulan toptan ve perakende pazarlar, çocuk sağlığını iyileştirmek ve bebek ölümlerini azaltmak üzere dağıtılan pastörize sütler, geçimlik amaçlı çiftçilere sağlanan kentsel tarım arazileri gibi konularda çeşitlenmekte ve yirminci yüzyılın başlarına kadar geriye gitmektedir. Kentlerdeki bu tür çeşitli uygulamalar uzun yıllardır devam ediyor olsa da gıdanın kent gündeminde bütüncül ve sistemli bir şekilde ele alınmaya başlaması görece yenidir ve son birkaç on yıldır vardır (Cohen, 2021). Morgan’a (2009) göre gıdanın yerel planlama politikasına dahil edilmesi, Küresel Kuzey’deki yirmi birinci yüzyılın başlarındaki en önemli toplumsal hareketlerden birisidir.

Gıdanın planlama gündemindeki artan etkisi Kuzey Amerika’daki Gıda Konseyleri’nin kurulması ile olmuştur. Avrupa’da da (Londra, Amsterdam gibi) yine benzer şekilde gıda meselesi görünürlüğünü artırmış; belediyeler aracılığıyla okul ve hastaneler için kaliteli gıda tedarikine yönelik girişimler başlamış, büyükşehirlerde ise halk sağlığı, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik ile ilişkili olarak gıda stratejileri

üretilmeye başlanmıştır (Morgan, 2009). Kentsel gıda stratejilerinin ilk ve en bilinen örnekleri Toronto, Belo Horizonte ve Londra'dır. 2015 yılı itibariyle ise Milano Kentsel Gıda Politikası Paketi'nin hayat geçmesi ile daha fazla oranda kent, gıda stratejisi hazırlamaya başlamıştır. Benzer şekilde Avrupa Birliği'nin "Sustainable Food in Communities" projesi de (2012) kentsel gıda stratejilerinin teşvik edilmesinde aracı olmuştur.

Kentler gıda sistemlerini şekillendirmek üzere farklı araçlara sahiptirler. Genel itibariyle kentsel gıda sistemini şekillendiren araçlar şunlardır:

Belediyenin yasal ve mali araçları: Yasal düzenlemeler (örneğin; New York'ta restoranlarda trans yağların kullanımını önlemeye yönelik olarak içerik kısıtlaması,¹¹⁹ çeşitli etkinlik ve toplu taşıma araçlarında sağlıksız gıda reklamlarının yasaklanması), planlama^{120 121} (örneğin, planlama yoluyla fast-food'a erişimin sınırlandırılması), vergiler (örneğin, sağlıksız yiyeceklere yönelik tüketim vergisi), sübvansiyonlar (örneğin, sağlıklı gıda girişimlerinin desteklenmesi), kamu harcamaları (altyapı desteği), kamu alımları.¹²²

İletişim stratejileri, bilinçlendirme, eğitim ve danışmanlık: Gıda kampanyaları, çalıştaylar, festivaller, ödüller, çiftlik ziyaretleri, alışveriş rehberleri, çevresel konularda eğitim ve bilgilendirme (örneğin, New York'ta tüketicilerin daha bilinçli gıda seçimleri yapması için menü etiketlemesi).

¹¹⁹ Gıda içeriklerine yönelik düzenlemeler genellikle ulusal gıda güvenliği kurumlarının sorumluluğu altındadır fakat kentler kendi yetki alanları dahilinde bu konuda düzenlemeler yapabilmektedir. 2008 yılından itibaren New York'ta trans yağ kullanımı sınırlandırılmıştır.

¹²⁰ Pek çok kentsel gıda stratejisi şehir plancılarını gıda konusunu yalnızca tarım için değil aynı zamanda üretim, depolama ve dağıtımını da içerisine alacak şekilde dikkate almaya zorlamaktadır. Bugün artık New York, Philadelphia, Manchester ve Newquay gibi kentler kentsel ve kırsal alanı birbirine bağlayan daha elverişli bir planlama sistemi tasavvur etmektedirler (Sonnino, 2016).

¹²¹ Kentler kentsel tarım ve bahçecilik için arazi tahsis ederek yerel gıda üretimini destekleyebilirler. Yine mekansal planlama aracılığıyla gıda perakendecileri ve çiftçi pazarları için alanlar planlayarak kısa gıda tedarik zincirlerini ve gıda perakendesinin çeşitliliğini destekleyebilirler.

¹²² Kamu alımları kırsal ve kentsel çevrelerdeki gıda ile ilişkili üretim, işleme ve tedarik sürecinde yer alan kişileri karşılıklı olarak destekleyerek iş birliği oluşturur. Toronto bu kamu alımlarını "kırsal-kentsel bağlantılar için bir araç" olarak tanımlamaktadır (Toronto Public Health Department 2010). Philadelphia'da ise kamu alımları ile özel sektörden kamu sektörüne, yerel gıda savunucularından açlıkla mücadele kuruluşlarına, tarım arazilerini koruma gönüllülerinden ekonomik kalkınma ajanslarına kadar farklı paydaşlar arasında bağlantı sağlanmaktadır (Sonnino, 2016).

Somut eylemler, girişimler ve projeler geliştirmek: Çiftçi pazarları yoluyla kısa gıda tedarik zincirlerini desteklemek,^{123 124} çiftçileri desteklemek, topluluk destekli tarım, kentsel tarım, sürdürülebilir gıda işletmeleri,¹²⁵ kamu kurumlarında sağlıklı gıda servisi. (Moragues ve diğ, 2013; Doernberg ve diğ, 2019; Cohen, 2021).

Son yıllarda kentsel gıda planları ve gıda strateji dökümanları artış göstermekle birlikte hala bu kavramların neyi ifade ettiğine ilişkin net ve tek bir tanım yoktur. Genel itibariyle, kentsel gıda stratejileri tarladan sofraya ve atık yönetimine kadar yerel ölçekte gıda sistemini bütüncül bir şekilde ele almakta ve bu sisteme yönelik kurumları, programları ve eylem planlarını birbirine bağlayan entegre bir politika çerçevesi sağlamayı amaçlamaktadır. Basit bir ifadeyle kentsel gıda sistemi stratejisi, mevcut gıda sisteminin yerel ölçekte nasıl geliştirileceğine, yönetileceğine dair bir yol haritası ve şehrin gıda sistemine ilişkin nasıl bir değişiklik öngördüğünün ve bu değişim için nasıl bir çaba gösterdiğinden oluşan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Moragues ve diğ, 2013; Ilieva, 2017). Bu belgeler; gıda üretimi, gıdanın işlenmesi, gıda dağıtımı, gıda erişimi ve gıda atık yönetimi gibi bir dizi farklı kentsel gıda sistemi sorununu tek bir politika çerçevesi içerisinde entegre etmeye yardımcı olan bir resmi plan veya yol haritası olarak açıklanmakta ve sürdürülebilirliği ve toplum refahını sağlamak üzere gıda kalitesini, erişimini ve dağıtımını iyileştirmeye yönelik yerel yönetimler tarafından hayata geçirilmeye çalışılan çabalar olarak ifade edilmektedir (Cretella, 2019). Gıda stratejileri yalnızca gıdaya ilişkin politikaları koordine etmekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda bu politikaları daha geniş sürdürülebilirlik hedefleriyle birleştirmektedir (Mansfield ve Mendes, 2013).

Kentsel gıda politikaları tek bir sorun odaklı tekil yaklaşımlardan, entegre yaklaşımlara kadar geniş bir spekturumda ortaya çıkmaktadır (Bricas, 2017; Calori and Magarini, 2016). Doğaları gereği farklı özellikler gösteren kentsel gıda politikalarını gruplamak mümkün değildir. Zira bazı kentler bunu “kentsel gıda stratejisi” olarak

¹²³ Yerelleşme ve yerel gıda ekonomik ve çevresel faydaları, kent sakinleri için sağladığı istihdam olanakları, enerji maliyetlerini düşürme potansiyeli nedeniyle desteklense de başta büyükşehirler olmak üzere pek çok kent için yerelleşme nihai hedef değildir. Yerelleşme pek çok kent için sürdürülebilirlik stratejisinin içerisinde yer alan bir araçtır (Sonnino, 2016).

¹²⁴ Kesin hatlarla tanımlanmış bir bölgesel bağlama işaret edilmemektedir. Aksine farklı aktörler, çıkarlar ve politikalar arasında mekansal, ekonomik, çevresel ve sosyal bir süreklilik oluşturmayı amaçlayarak yeni bir yerelliği tarif etmektedirler. Bu noktada kentsel gıda politikası aktörleri ilişkisel bir yerel inşa etmektedirler (Boggs and Rantisi 2003).

¹²⁵ Kısa gıda tedarik zincirlerini destekleyecek ortak altyapının oluşturulması, kesimhaneler, işleme tesisleri, depolama alanları gibi.

adlandırırken, bazıları gıda şemaları (food charts) ya da gıda planı (food plans) olarak tanımlayabilmektedir (Cretella, 2019). Genel itibatiyle kentlerin gıda politikaları oluşturma çabalarının arka planında homojen bir görüntüden ziyade, farklı önceliklerin yer aldığı farklı tür motivasyonlar ortaya çıkmakta ve sağlık, planlama, ekonomi, eğitim gibi bir dizi entegre politikalar aracılığıyla gıda diğer toplumsal politikalara entegre edilmektedir. Bu stratejilerin ortaya çıkış motivasyonu, itici gücü ya da başka bir ifadeyle odak noktası haline getirdiği konu, soruna ve ortama göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu farklar kentten kente farklılaşsa da en belirgin hale geldiği yer gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin karşılaştırılmasında ortaya çıkmaktadır (Halliday, 2019). Örneğin, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da tedarik zincirlerinin kısaltılması, karbon emisyonlarının azaltılması, organik gıda tüketiminin artırılması, halk sağlığı¹²⁶ gibi konular öne çıkmıştır. Akdeniz ülkelerinde kentsel yayılma, yerel gıda ürünlerine olan talep ve tarım alanlarının korunması önceliklidir. Az gelişmiş ve düşük gelirli ülkelerde ise çok uluslu gıda şirketlerinin yatırımları ile geleneksel üretim ve dağıtım sistemlerinin kaybolması sonucu doğan endişelere yönelik politikalar ortaya çıkmıştır (Morgan ve Sonnino, 2010; Ilieva 2017). Örneğin, Toronto’da sağlık odaklı bir gıda sistemi hedefi olmakla birlikte aynı zamanda çevreyi koruyan, iklim krizi ile mücadele eden, sosyal adaleti destekleyen, yerel ekonomik kalkınmayı sağlayan ve topluluk ruhu oluşturan bir kentsel gıda stratejisi söz konusudur. Benzer şekilde Los Angeles, kentsel gıda stratejisinde “iyi gıda” ifadesini kullanmaktadır. “İyi gıda” çerçeve vizyonunun altında sağlığa ve esenliğe öncelik veren, biyolojik çeşitliliği ve doğal kaynakları koruyan, ekonomiyi geliştiren, sağlıklı ve kaliteli gıdayı erişilebilir kılan bir gıda sistemi kurmak amaçlanmaktadır. Bristol gıda stratejisi ise ana hedef olarak sürdürülebilir ve dirençli bir gıda ekonomisini benimsemiş ve çevre ve toplum sağlığına katkı sağlayacak bir strateji ortaya koymuştur (Sonnino, 2016). Son yıllarda ise kentsel gıda politikaları kapsamını genişleterek kıır-kent ilişkileri, gıda güvencesizliği ve yetersiz beslenmenin sosyal belirleyicileri olan gelir eşitsizliği, barınma edenebilirliği, işçi hakları ve çevresel adalet gibi konuları içerisine almıştır (Cohen ve Ilieva, 2021).

¹²⁶Örneğin, New York ve Londra’nın kentsel gıda stratejileri belgeleri başlangıçta halk sağlığı sorunlarını ele almak üzere oluşturulmuş, sonrasında daha bütüncül bir yaklaşım ile ele alınmaya başlanmıştır (Morgan ve Sonnino, 2010).

Kentsel gıda stratejileri, mevcut aktörlerin çabalarından yararlanarak ve farklı paydaş gruplarını bir araya getirerek gıdayı kentsel gündeme yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada kentsel gıda stratejileri, gıda planlamasının bir parçası olarak görülmektedir (Moragues ve diğ., 2013; Cretella, 2015). Kentsel gıda stratejilerinin oluşturulma süreci ise farklılıklar gösterebilmektedir. Kimi örneklerde gıda konseyi tarafından yönlendirilirken, kimilerinde belediye içerisindeki bir ekip tarafından, kimilerinde ise uzmanlar tarafından geliştirilmekte ve yönetilmektedir (Ilieva, 2017).

Kentsel gıda stratejilerinin oluşturulmasında gıda sisteminin yatay ve dikey boyutlarını dikkate alan bütüncül bir yaklaşım esastır. Yatayda; sağlık, refah, çevre, ekonomi, toplumsal kalkınma, sosyal ve kültürel yönler ve eğitimi, dikeyde ise; üretim, işleme, depolama, nakliye, satış, tüketim ve atık konularını içerisine almaktadır. Kentsel gıda stratejilerinin oluşturulmasında yatay ve dikey boyutların birlikte alındığı şekilde strateji geliştirmek zorlu bir iş olmakla birlikte kentler artık daha fazla konuyu içerisine alacak şekilde eylemler geliştirmekte ve faaliyetler yürütmektedir (Moragues ve diğ., 2013).

Gıda sisteminin dikey boyutları (ilgilenilen alanlar ve temalar):

- Gıda üretimi: Hangi gıdaların yerel olarak, kim tarafından ve hangi çalışma koşullarında üretildiği ve hangi üretim tekniklerinin kullanıldığı.
- İşleme: Gıdanın işlenmesinde faaliyet gösteren şirketler, işleme sürecindeki girdi ve çıktıların yerel ekonomi ve topluma katkısı.
- Dağıtım ve depolama: Kentte gıda dağıtımının organize edilme biçimi, insanların gıdalarını nerede ve nasıl elde ettikleri, perakende, eyalet ve sivil gıda dağıtım yapıları, mevcut gıda sistemi içinde kısa gıda tedarik zincirlerinin rolü ve önemi.
- Tüketim: Farklı toplum kesimlerin tükettiği farklı türdeki gıdalar ve miktarı, hangi grupların gıda güvencesizliği riski altında olduğu, gıda tüketim alışkanlıklarının obezite gibi sağlıkla ilişkili konular üzerindeki etkisi.
- Atık: Atık kaynağı ve hacmi, gıda sistemindeki tüm süreçlerdeki gıda atıklarının yaşam döngüsü, atıkların neden olduğu sera gazı emisyonu.

Çizelge 3.2’de gıda sisteminin yatay boyutları ile ilişkili olarak dünyada kent yönetimi ve diğer kamu idareleri tarafından uygulanan bazı somut strateji ve uygulama örnekleri verilmektedir.

Çizelge 3.2 : Gıda sisteminin dikey boyutu ile ilişkili olarak dünyadaki çeşitli stratejiler ve uygulama örnekleri (Moragues-Faus ve diğ, 2013).

Dikey Boyutlar	Dünyadan Uygulamalar / Strateji Örnekleri
Gıda üretimi	- Kent çiftçiliğinin artırılması, kentsel tarımın yeni alanlar dahil olmak üzere desteklenmesi - Kentsel tarım için arazi sağlayan ve mevcut alanları koruyan imar planının oluşturulması - Okullarda gıda yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi
İşleme	- Gıda işleme tesislerinde çalışanların eğitimini desteklemek üzere programlar yürütülmesi - Yerel gıda işletmelerinin atıklarının geri dönüştürülmesine yönelik programlar oluşturulması
Dağıtım ve depolama	- Bölgesel koordinasyonun iyileştirilmesi ve bölgesel gıda toplama merkezlerinin oluşturulmasının teşvik edilmesi - Kentte gıdaların güvenli depolanmasını ve daha verimli dağıtımını sağlayan altyapının desteklenmesi
Tüketim	- Gıda güvencesizliği ve gıda tüketim tercih verileri de dahil olmak üzere gıda sistemi hakkında veri tabanı oluşturulması ve paylaşılması - Okul çevrelerinde paket servis satış noktalarının çoğalmasını önlemek için planlama ve düzenleyici önlemlerin kullanılması -Okullara 400 metre mesafede yemek satan dükkanların Sağlıklı Yemek Taahhüdü’nü yerine getirmelerinin ve uyumlu bir şekilde işletilmesinin sağlanması
Atık	- Yerel işletmelerden ücretsiz su edinme imkanı sunarak kent sakinlerinin şişeleri tekrar kullanmasna olanak tanıyan ve tek kullanımlık plastikleri azaltmaya yönelik programlar için finansman sağlanması - Kompostlaştırma için eğitim, destek ve teşvik sağlayarak kent genelinde büyüyen bir kompost ağının oluşturulması -Fazla gıdaları ihtiyaç sahiplerine dağıtmak üzere gıda endüstrisinin hayır kurumlarıyla bir araya getirilmesi

Gıda sisteminin yatay boyutları (ilgilenilen alanlar ve temalar):

- Gıda güvenliği: Gıda güvenliğini düzenleyen kurumlar ve yasalar, etiketleme uygulamaları, sağlıklı yaşam tarzlarının desteklenmesine yönelik uygulamalar.

- Çevresel hedefler: Gıdanın katettiği mesafe, üretimde ortaya çıkan sera gazı emisyonları, dağıtımın neden olduğu çevresel tahribat, atık yönetimi, su, toprak ve hava kirliliği.

- Ekonomik etkiler: Gıda sisteminin tüm aşamalarının yerel ve bölgesel ekonomik etkisi, yerel gıda ekonomileri alanındaki yeni iş modellerinin çıkışı, gıda sisteminin farklı aşamalarında sağlanan istihdam.

- Sosyal ve kültürel etkiler: Kentte tüketilen gıdaların çeşitliliği, farklı toplumsal grupların / göçmenlerin gıda tercih ve ihtiyaçları.

• Sosyal adalet: Tüm gıda sistemi içerisinde adil ve adaletli uygulamalar / ücretler.

• Gıda güvencesi: Herkes için gıda güvencesinin sağlanması.

• Bilgilendirme, öğrenme ve güçlendirme: Gıda sistemi içerisindeki iyi uygulamalar, gıda öncülerinin ve elçilerinin belirlenmesi, sürdürülebilir ve sağlıklı gıda tüketimini teşvik eden eğitim ve farkındalık faaliyetleri.

Çizelge 3.3'te gıda sisteminin yatay boyutları ile ilişkili olarak dünyada kent yönetimi ve diğer kamu idareleri tarafından uygulanan bazı somut strateji ve uygulama örnekleri verilmektedir.

Çizelge 3.3 : Gıda sisteminin dikey boyutu ile ilişkili olarak dünyadaki çeşitli stratejiler ve uygulama örnekleri (Moragues-Faus ve diğ, 2013).

Yatay Boyutlar	Dünyadan Uygulamalar / Strateji Örnekleri
Gıda güvenliği	- Gıda kaynaklarının kaydedilmesi, işlenmesi ve dağıtımı için sıkı denetim ve izleme sistemlerinin kurulması - Trans yağ kullanımına, hormon ve antibiyotiklerle yetiştirilen çiftlik hayvanlarından elde edilen ürünlere ilişkin belediye yasaklara
Çevresel hedefler	- Gıda sisteminden kaynaklanan kent içi hava kirliliğinin ve sera gazı emisyonlarının azaltılması - Soğuk depolama yöntemlerinin iyileştirilmesi ile çevresel etkilerin azaltılması
Ekonomik etkiler	- Kentin gıda destinasyonu olarak ününün artırılması, gıdanın turizm ekonomisinde önemli bir rol oynamasının sağlanması - Perakende satıcılara zarar veren süpermarketlerin büyümesini önlemek üzere mekansal planlamanın kullanılması - Üniversitelerde mobil çiftlik mağazaları, kentlerde çiftçi pazarları kurulması
Sosyal ve kültürel etkiler	- 24-saatlik kent vizyonunun bir parçası olarak gece çalışanlar için sağlıklı ve uygun fiyatlı gıdaların bulunabilirliğinin artırılması ve iyileştirilmeler yapılması
Sosyal adalet	- Gıda işçilerinin haklarının güçlendirilmesi, ücretleri iyileştirmek için yenilikçi yolların araştırılması - Dezavantajlı topluluklara hizmet sağlayan değer odaklı gıda işletmeleri ve sosyal girişimlerin teşvik edilmesi
Gıda güvencesi	- Gıda yoksulluğunun düşük gelirlerden kaynaklandığını kabul ederek kentteki daha yüksek sayıdaki işverenin geçimi sağlayabilecek ücreti ödemesinin teşvik edilmesi
Bilgilendirme, öğrenme ve güçlendirme	- Gıda politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması için topluluk katılımını ve sektörel arası koordinasyonu güçlendirici çalışmalar yürütülmesi - Yemek festivalleri ve iyi yemek ödüllerinin düzenlenmesi - Sağlıklı, yerel gıdaların nereden satın alınabileceğini gösteren haritalar geliştirilmesi - Kamusal alanlarda ve yerel medyada sağlıklı gıda reklamlarının teşvik edilmesi

Farklı kentlerdeki kentsel gıda stratejileri farklı önceliklere sahip olsa da genellikle benzer temalarla oluşturulmuştur. Bu stratejiler, gıda sisteminin dikey boyutu yani gıda zincirinin farklı aşamaları, yatay boyutta ise gıdanın etki edebileceği farklı tematik alanları içerisine alacak şekilde bütünleştirmektedirler.

Genel itibariyle kentsel gıda stratejilerinin ele aldığı tematik alanlar:

- Sağlık ve esenlik (toplum sağlığını iyileştirmek, refahı artırmak)
- Çevre (gıda sisteminin çevresel etkilerini azaltmak; karbon emisyonlarını azaltmak, sistemi enerji etkin hale getirmek)
- Ekonomi ve toplumsal gelişme (yereldeki üreticileri, satıcıları, pazarları ve istihdamı destekleyerek yerel ekonomiyi canlandırmak)
- Sosyal ve kültürel yönler (yerel yemek kültürünün teşvik edilmesi yoluyla gıda-dostu, birbirine bağlı toplulukları desteklemek)
- Gıda güvencesi / sosyal adalet (gıda yoksulluğu ile mücadele, ekonomik ve kültürel açıdan çeşitli ve sağlıklı gıdaya erişim, adil bir gıda sistemi kurmak)
- Öğrenme, bilgilendirme ve güçlendirme (yaşam boyu öğrenme, yetkin toplum)
- Kır-kent bağlantıları (kırsal ve kenti gıda yoluyla birbirine bağlamak)

İdeal olarak kentsel gıda stratejilerinin geliştirilmesinde, yatay ve dikey boyutların birlikte değerlendirilmesi ve farklı paydaşların katılımının sağlanması ve işbirlikçi bir sürecin oluşturulması esası vardır (Sonnino ve Spayde, 2014). Gıda politikaları söz konusu olduğunda yönetim kapasitesi önemlidir zira sistem yaklaşımı ile bakıldığında gıda, ilişkili olduğu çevre koruma, halk sağlığı, beslenme, yoksullukla mücadele, topluluk kapasitesi geliştirme ve katılımcı karar alma ve ekonomik kalkınma gibi bir dizi sürdürülebilirlik hedefini kapsamaktadır (Mendes, 2008). Bu çok yönlü öncelikler ve hedefler gıda politikası yönetişimini zorlu hale getirmektedir. Kapsamlı bir gıda strateji belgesinin oluşturulmasında yerel yönetim içerisindeki farklı departmanlar ve farklı yönetim kademeleri arasında bağlantılar oluşturmak önemlidir. Tefft ve diğerlerinin (2020) ifade ettiği üzere iyi yönetim, tüm paydaşların ortak bir vizyon ve strateji geliştirmesine fırsat tanımakta ve etkili iletişim, uzlaşma ve iş birliği gerektirmektedir. Etkin bir yönetim mekanizmasının kurulması aynı zamanda farklı paydaşların farklı kaynak ve yetkilere sahip olması nedeniyle de önemlidir. Örneğin, kamu kurumları yasal ve mali araçlar açısından güçlü olabilirken, sivil toplum grupları somut faaliyetlerin geliştirilmesi açısından önemli olabilmektedir (Moragues ve diğ., 2013). Diğer yandan gıda konusunun yapısı gereği bütüncül / entegre bir yönetim yaklaşım gerektiren bir politika alanı olması nedeniyle de önemlidir (Bkz. Lang ve diğ., 2009; MacRae, 2011; Candel, 2016). Birden fazla bileşeni ve çıktısı olan ve

kapsamlı bir bakış açısı gerektiren bu meselenin, dar bir odaktan ziyade geniş ve sistemin tüm bileşenlerini içerisini alacak şekilde ele alınması geliştirilen stratejilerin hayata geçirilebilmesi açısından kritiktir. Avrupa’da 40’tan fazla kentten elde edilen verilerin ortaya koyduğu üzere kentlerin gıda stratejilerini uygulamaya çalışırken karşılaştığı temel zorluklardan birisi farklı departmanlar, farklı hükümet düzeyleri ve farklı aktör türleri (STK’lar, özel sektör, araştırma kuruluşları gibi) arasında çok sektörlü, çok aktörlü ve çok düzeyli katılım mekanizmalarının olmamasıdır (Avrupa Komisyonu, 2017). Bu noktada da gıda sistemindeki karmaşık ve birbiriyle ilişkili sorunları çözmek için geniş ve çeşitli bir paydaş grubunu sürece dahil etmek elzemdir. Bu sebeple de en başarılı kentsel gıda programları; güçlü belediye ve ulusal siyasi destek, geniş katılımlı sivil toplum, özel sektör desteği, güçlü kurumlar, teknik kapasite ve ulusal /yerel finansman ile tarifiilmektedir (Tefft ve diğ, 2020). Bu sebeple bu stratejilerin oluşturulmasında sivil toplum, iş dünyası, politika yapıcılar gibi kamu ve özel sektörden farklı paydaşlar bir araya gelmelidir. Fakat çeşitli örnekler farklı tür süreçlere işaret etmektedir, örneğin; Malmö ve Tukums örneklerinde bu süreç yerel yetkililer kontrolünde yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla yürütülürken, Bristol ve Todmodern örneklerinde ise aşağıdan yukarıya sivil toplum örgütleri liderliğinde geliştirilmiştir (Moragues vd, 2013). New York’ta (Food Forward NYC) doğrudan kent sakinlerinin görüşlerinin alınması sonrasında belge şekillendirilirken; Londra’da ise Londra Gıda Stratejisi, Londra Belediye Başkanı adına, Londra Gıda Kurulu (London Food Board)¹²⁷ ile ortaklaşa olarak Büyük Londra Otoritesi (Greater London Authority) tarafından hazırlanmıştır. Londra örneğinde, kent yönetimlerinin yetki ve sınırları dışında kalan konulara ilişkin ise gıda sistemi içerisinde belirlenen temalar altında “Belediye Başkanı değişikliği sağlamak için ne yapacak” ve “Belediye Başkanı değişimi desteklemek için ne yapacak?” sorularına cevap verilmiş ve dış paydaşlar için de önceliklerin neler olduğuna yer verilmiştir.

Gıda stratejilerinin oluşturulma sürecinde katılım araçlarının sağlanması kadar önemli bir diğer husus ise kentteki diğer politika belgeleri ile uyumlu ve entegre hale getirilmesi ve bu stratejilerin gıdayı yalnızca kendi içerisinde değil, dolaylı olarak bağlı olduğu diğer faaliyetleri ve konuları da (örneğin uygun fiyatlı toplu taşımaya

¹²⁷ Londra Gıda Kurulu; Londra’daki gıdaya ilişkin konularda Londra Belediye Başkanına ve Büyük Londra Otoritesi’ne tavsiyede bulunan 17 kişiden oluşmaktadır. Üyeler, gıda sisteminin genişliğini kapsayan ve Londra’nın çeşitliliğini ve dinamizmini yansıtan sektörlerden liderlerden oluşmaktadır.

erişim, uygun fiyatlı konuta erişim¹²⁸ ve barınma maliyetlerin sağlanabilmesi, sağlık hizmetlerine erişim gibi) kapsayacak şekilde genişletilmesidir (Pothukuchi ve Kaufman, 1999; Cohen ve Ilieva, 2021). Bu da kentsel sistemin diğer boyutlarının da göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. Londra, New York, Los Angeles, Brighton, Hove örnekleri gıda stratejilerinin diğer strateji belgeleri ile entegrasyonunun sağlanması açısından önemlidir. Zira Londra Gıda Strateji Belgesi; Yeni Londra Planı, Londra Sağlık Eşitsizlikleri Stratejisi, Ekonomik Kalkınma Stratejisi, Londra Çevre Stratejisi, Ulaşım Stratejisi, Kültür Stratejisi, Çeşitlilik ve Kapsayıcı Kent Vizyonu, Turizm Vizyonu, 24-Saatlik Şehir Londra Vizyonu gibi belediye stratejilerinin tamamına entegre edilmiştir. Gıda stratejisindeki çeşitli eylemler, diğer strateji belgelerini tamamlayacak şekilde kurgulanmıştır. Benzer şekilde New York Gıda Strateji Belgesi olan Food Forward NYC, New York'un eşitlik, sürdürülebilirlik, dayanıklılık ve büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan stratejik uzun vadeli planı OneNYC'de ifade edilen hedef ve stratejiler üzerine inşa edilmiştir. Los Angeles ise yerel gıda planının iklim eylem planları, bölgesel ulaşım planları ve diğer bölgesel planlara entegre edilmesi konusunu gündemine almıştır. Benzer şekilde Brighton ve Hove'da da gıda politikalarının halk sağlığı, çevresel sürdürülebilirlik, kültür, eğitim, tarım, ekonomik kalkınma, atık yönetimi, kentsel planlama/arazi kullanımı¹²⁹ ve turizm alanlarındaki girişimleri birbirine bağlayan sektörler arası bir yaklaşım ile ele alınmasına vurgu yapılmaktadır.

Kentsel gıda stratejilerinin oluşturulması sürecinde dikkate alınması gereken bir diğer konu ise gıda sistemleri ile ilişkili olarak bazı sonuçların yere özgü olarak ortaya çıkması sebebiyle sistem içerisindeki nedenlerin bir dizi temel nedene kadara izlenebilmesidir. Bu noktada söz konusu bölgede ya da ülkede yoksulluğun, açlığın ve

¹²⁸ Battersby'ın (2011) ifade ettiği üzere göre konuta erişim, gıda güvencesinin önemli bir parçası ve kolaylaştırıcısıdır.

¹²⁹ Kentlerin gıda politikalarına dahil oluşunun başlangıç noktası genellikle arazi kullanım planları ve sektöre özel planlara entegrasyonu ile ortaya çıkmaktadır. Gıdaya ilişkin konuların şehir planlamaya entegrasyonu gıda sistemi hedeflerini daha üst ölçekte kentin hedefleriyle uyumlu hale getirmektedir. Ve yine sektöre özel planlara entegrasyon finansman erişimini kolaylaştırmakta ve kamu, özel ve sivil toplum gibi çeşitli aktörler vasıtasıyla gıda desteğini genişletmektedir. Öte yandan arazi kullanım planlaması; bir gıda pazarının nerede kurulacağını, okulların yakın çevresinde fast food satılıp satılamayacağını ya da kentsel tarımın nerede ve ne şekilde yapılabileceğini belirleyen şehir planlamanın bir alt uygulama aracıdır ve kentsel alanlarda alan kullanımını belirleyen imar düzenlemelerinin geliştirilmesine rehberlik etmektedir (Tefft ve diğ, 2020).

yetersiz beslenmenin kökenlerini düzgün bir şekilde analiz etmek ve sorunlardan gıda sisteminin hangi bölümlerinin sorumlu olduğunu belirlemek önemli hale gelmektedir (Berkum ve Ruben, 2018).

Özetle kentsel gıda stratejileri, piyasanın göz ardı ettiği olumsuz dışsallıkları dengelemeyi amaçlaması ve çeşitli ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunları gündemine alması nedeniyle alternatif bir pozisyon oluşturmaktadır (Cretella, 2019). Bu stratejilerde gıda, “hayatta kalmak için tüketilmesi gereken bir meta veya maddeden daha fazlası” olarak tanımlanmaktadır (Renting ve Wiskerse, 2010). Wiskerse’ye (2009) göre kentsel gıda stratejileri kentlerin “alternatif gıda coğrafyasının” merkezi olduğunu göstermekte ve ortaya çıkan politikalar / stratejiler gıda meselesinde kentleri önemli aktörler haline getirmektedir. Bu politika belgeleri aracılığıyla gıdanın sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları sorunsallaştırılmakta ve kent salt bir müdahale ölçeği olarak değil, aynı zamanda değişim yaratabilecek politik bir birim olarak ortaya çıkmaktadır (Cretella, 2019).

3.2.3 Dünyadan yaklaşımlar ve iyi uygulamalar

Dünyada farklı kentlerde kentsel gıda stratejileri farklı önceliklere sahip olsa da genellikle benzer temalarla oluşturulmuştur. Sonnino’ya (2014) göre ise kentsel gıda stratejileri gıda güvencesine yönelik ortak bir endişeyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün ise kentsel gıda stratejileri, gıda sisteminin dikey boyutu yani gıda zincirinin farklı aşamaları, yatay boyutta ise gıdanın etki edebileceği farklı tematik alanları içerisine alacak şekilde bütünleştirmektedirler.¹³⁰

Kentsel gıda politikaları konusunda Belo Horizonte,¹³¹ Londra, Leeds, Brighton ve Hove gibi kentler öncülük etmektedir. Devam eden yıllarda Manchester, Newquay,

¹³⁰ Kentler gıda ile ilişkili olarak ortaya çıkan spesifik bir problemi ya da krizi çözmek üzere parçalı müdahaleler ve programlar da geliştirebilmektedir. Örneğin, Senegal’in Dakar kentinde yürütülen Mikro Bahçeler Programı (Microgardens programme) yüksek yoksulluk ve gıda güvencesizliği ile karşı karşıya olan kentte gıda erişimini ve ekonomik fırsatları iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Program kapsamında ek olarak atık malzemelerin çevre dostu şekilde kullanımı sağlanmıştır. Program sayesinde 4000 aileye gelir ve sağlıklı gıda sağlanmıştır. Medellin, Kolombiya’da ise “Gıda Güvencesi, Gıda Egemenliği ve Beslenme Kamu Politikası Programı” geliştirilmiştir. Gıda güvencesizliği ile karşı karşıya olan ve yarıdan fazla oranda beslenme kaynaklı hastalıklara sahip nüfusa uygun, dengeli ve sağlıklı bir beslenme sağlamak amaçlanmıştır. Program aynı zamanda sürdürülebilir tarımı, adil ticareti ve cinsiyet eşitliğini desteklemektedir (IPES, 2017).

¹³¹ En başarılı ve öncü örneklerden biri olarak değerlendirilen, Brezilya’nın dördüncü en büyük kenti olan Belo Horizonte, 1993 yılında gıdayı temel bir yurttaşlık hakkı olarak ilan etmiş ve devamında açlığı sonlandırmak üzere çeşitli eylemleri hayata geçirmiştir. Örneğin, kentteki arazilerin bir bölümü yerel

Plymouth ve Bristol gibi kentler hazırladıkları kentsel gıda stratejileri ile bunları takip etmiştir. Kuzey Amerika’da ise durum görece daha yeni olarak ortaya çıkmıştır. Oakland ve San Fransisco’nun (2008) ardından, 2009-2011 yılları arasında Chicago, New York,¹³² Toronto, Philadelphia, Vancouver ve Baltimore kentsel gıda stratejilerini hazırlamışlardır (Sonnino, 2016).

Kentler, gıda stratejilerini farklı biçim ve kapsamlarda ele almaktadır. Örneğin; Londra, New York gibi kentler kapsamlı strateji dokümanları ve uygulama planları hazırlarken, Plymouth ise kısa ve somut eylem planları hazırlamaktadır. İdeal bir yaklaşım, gıda sistemini yatay ve dikey boyutlarıyla bütüncül şekilde ele alan, tüm boyutlarıyla sürdürülebilir bir gıda sisteminin kurulması olmakla birlikte bu ideal durumun nasıl gerçekleştirileceği soru işaretleri içermektedir. Bu da kentleri kimi zaman gıdanın çeşitli boyutlarına ağırlık vermeye itmektedir. Morgan ve Sonnino (2010), New York ve Londra kentsel gıda stratejilerini inceledikleri çalışmalarında, bu kentler için gıdanın üretim ve erişim yönüne ağırlık verildiğini ortaya koymuşlardır. Bu kentlerde sürdürülebilirlik ise daha geri plandadır, zira sürdürülebilir bir gıda sisteminin ne olduğu konusunda fikir birliği yoktur. Thompson ve diğ. (2007) göre sürdürülebilir bir gıda sisteminin sosyal, ekonomik ve ekolojik değerler arasında ödünleşimler gerektiren tartışmalı bir tarafı da vardır (Morgan ve Sonnino, 2010’da atıfta bulunulduğu gibi). Öte yandan kentlerde gıdayla ilişkili stratejilerin hayata geçirilmesi her zaman tek bir politika alanıyla sınırlı değildir. Dahlberg (1992; 1994), MacRae (1999), Nugent (1999), Pothukuchi ve Kaufman (1999; 2000), Mougeot, (2000; 2006), Dubbeling (2001), Rocha (2001), Wekerle (2004) gibi çalışmaların ortaya koyduğu üzere sistem yaklaşımı ile bakıldığında gıda, ilişkili olduğu çevre koruma, halk sağlığı, beslenme, yoksullukla mücadele, topluluk kapasitesi geliştirme ve katılımcı karar alma ve ekonomik kalkınma gibi bir dizi sürdürülebilirlik hedefini kapsamaktadır (Mendes, 2008’de atıfta bulunulduğu gibi). Gıdanın çok katmanlı yapısı düşünüldüğünde bu durum zaman zaman farklı departmanların dahiliyetini gerektirmektedir. Bu çok yönlü öncelikler ve hedefler gıda politikası yönetişimini

çiftçilere ürettikleri ürünleri yoksulların satın alabileceği şekilde ucuz satmaları ile koşulu ile kiraya verilmiştir (Shiva, 2014).

¹³² New York’ta yerel yönetimin gıda politikasındaki rolü 1900’lerin başındaki bebek ölümlerini engellemek üzere pastörize süt dağıtımından başlayarak, Büyük Buhran sırasındaki ilkökul öğle yemeği programlarına, 1960’lardaki gıda pullarına kadar eskiye dayanmaktadır.

zorlu hale getirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ilgili departmanların koordinasyonunun sağlanmasında kararlı bir çaba gösterilmediği takdirde her bir bölümün kendi yetkisindeki sonuçları gözlemleme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağıdır. Öte yandan Mendes'e (2008) göre gıda politikaları genellikle daha üst ölçekli yönetimle ilişkilendirilmiş ve bu da kentsel ölçekte sağlıklı gıda sistemlerini destekleyen etkili yönetim için gereken kurumsal ve yaratıcı temelleri azaltmıştır. Gıdanın, "cross-cutting issue" olarak da ifade edilen ve ilişki düzeyi yalnızca bir sektörle sınırlı olmayan, birden fazla sektörü içerisine alan bir konu olarak görülmesi bu noktada bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır (Mendes, 2008). Gıdanın bu çok katmanlı doğasının anlaşılması ve dikkate alınması konusu iyi uygulama olarak kabul edilmekle birlikte dünyadaki örneklerde henüz çok yaygınlaşabilmiş değildir (Halliday, 2019).¹³³

Gıdanın farklı politika alanları ile ilişkili yapısına yönelik strateji geliştirmek ve bu alanlar arasında sinerji oluşturmak, her alanın veya departmanın kendi prosedürleri ve çalışma yöntemleri olması nedeniyle iş birliğini zorlayıcı hale getirebilmektedir. Söz konusu departmanların gıdanın kendi (temel) işleriyle ilgisinin ve öneminin çoğunlukla farkında olmaması (Wegener ve diğ, 2013) ve katı yönetim yapıları diğer departmanlarla strateji geliştirme potansiyelini sınırlayabilmektedir (Halliday, 2019'da atıfta bulunulduğu gibi). Diğer yandan yerel düzeydeki yetki ve sorumlulukların dağılımı farklı ülkelerde farklılık gösterebilmektedir. 1990'ların başından beri Avrupa Birliği'nin işleyişinde temel bir unsur haline gelen yerindenlik (subsidiarity) ilkesi, politikaların mümkün olan en alt (yerel) düzeyde oluşturulması ve uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Bu durum yerel yönetimlere gıda politikalarını kendi inisiyatifleriyle geliştirme olanağı sağlıyor gibi görünmekle birlikte, ulusal ve alt ulusal düzeyler arasındaki sorumlulukların bölüşümüne ilişkin düzenlemeler her bir devletin kendi sistemini tasarlayabileceği şekildedir (Halliday, 2019).

Bu noktada gıda meselesine yaklaşım üç kategoriye ayrılmaktadır, bunlar; güçlü ulusal politikalar, programlar ve planlar tarafından yönlendirilen *ulusal düzeydeki yaklaşımlar*; somut kentsel sorunlara yanıt olarak bir gündem belirleyen sivil toplum,

¹³³ Perrin ve Soulard (2014) ile Brand (2015), Fransa'da bugüne kadar gıda konularının yerel düzeyde iş birliği gerektiren bütünlük bir eylem gerektirdiği konusunda farkındalık olmadığını bildirmektedir.

dinamik belediye başkanları ve kent konseyleri tarafından yönlendirilen *kent odaklı yaklaşımlar* ve son olarak güçlü belediye yönetimi ve sivil toplum liderliğini ulusal politika ve mali destekle birleştiren, iki yaklaşımın birleşiminden oluşan *hibrit yaklaşımlardır*. Ulusal düzeydeki yaklaşımlarda kent yönetimleri ulusal sektör plan, politika ve stratejileri tarafından yönlendirilmekte ve belediye ölçeğinde mevcut sektörlerin teknik uzmanlık ve kapasitesinden yararlanarak mali kaynaklara erişime sahip olmaktadır. Bu sistemde yerel yönetimler plan ve politikaları yerel bağlama uyarlama konusunda genellikle esnekliğe sahip olsalar da ulusal politikalar genel stratejik yönü belirlemektedir. Kent liderliğindeki yaklaşımlar ise ulusal politika, program, teknik personel ve ulusal bütçelere erişimin olmadığı durumlarda gelişmektedir. Bu kentlerde yerel yönetimler gıda meselelerine mütevazı bir şekilde yatırım yapmaya başlamakta, küçük eylemleri desteklemekte ve hızlı başarılarla dönüştürmektedir. Kent liderliğindeki yaklaşımların avantajı “gıda yanlısı” belediye başkanlarına destek yoluyla gıda savunuculuğu ve sivil toplum üzerine inşa edilmeleridir. Bu yaklaşımlar genellikle yerelde tasarlanmakta ve potansiyel darboğazlar ve fırsatlar hakkında ilk elden bilgiden yararlanmaktadır. Örneğin, Medellin ve Baltimore’daki uygulamalar / programlar, finansman ve insan kaynaklarına erişimi kolaylaştırıcı şekilde belediye yönetiminin çeşitli departmanları arasında geniş çapta bir iş birliği sağlamaktadır. Hibrit yaklaşımlar ise yukarıda sözü edilen iki yaklaşımın birleşimini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, güçlü belediye yönetimi ve sivil toplum liderliğini ulusal politika ve mali destekle birleştirerek entegre programları oluşturarak iki yaklaşımı bir araya getirmektedir. Sözü edilen üç yaklaşım da yerel yönetimlerin; hükümet, özel sektör ve sivil toplumda yer alan ve kendi çıkarları, öncelikleri ve sorunları olan birden fazla aktörle çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu aktörler arasında koalisyonların kurulması ve ittifakların geliştirilmesi, politika diyalogu, ortak planlama ve süreçlerin ve etkilerin izlenmesi ve değerlendirilmesi için kritik önemdedir. İyi yönetim, tüm paydaşların eylem için ortak bir vizyon ve strateji geliştirmesine fırsat tanımakta ve etkili iletişim, uzlaşma ve iş birliği gerektirmektedir (Tefft ve diğ., 2020). Dünyadaki çeşitli kentlerdeki yaklaşımlara ilişkin özet Şekil 3.1’de verilmektedir.

	ROTTERDAM	LJUBLJANA	GOTHENBURG	LİZBON	LONDRA
Bütüncül Yaklaşım	Bütüncül yaklaşım yok. Ekonomi odaklı Gıda Kümelenmesi projesi	Kapsamlı bir gıda stratejisi yok. Kırsal Kalkınma Stratejisi var.	Çevresel kaygıların öncülük ettiği bütüncül yaklaşım var.	Bütüncül yaklaşım yok. Gıda atıkları ile mücadele odaklı bir plan var.	Bütüncül yaklaşım var.
Belgeyi hazırlayan / sorumlu departman	Ekonomik Kalkınma Departmanı	Çevre Koruma Departmanı	Çevre Departmanı	Sağlık ve Sosyal İşler Departmanı, Yeşil Altyapı ve Enerji Dept.	Londra Gıda Kurulu (London Food Board) ve Büyük Londra Otoritesi (Greater London Authority)
Ana odak alanları/ temel ilkeler	İş desteği ve ekonomik kalkınma, araştırma, Rotterdam'ı Avrupa'nın lojistik gıda merkezi haline getirme	Kırsalda yaşayanların haklarını güçlendirilmesi ve kırsal kültürün korunması	İklim değ., kentsel tarım, organik gıda, sürdürülebilir beslenme, sosyal entegrasyon, gıda bağımsızlığı.	Sağlıklı beslenme, Akdeniz beslenmesini teşvik, çocukluk çağı obezitesiyle mücadele, yeşil altyapı.	Sürdürülebilir, sağlıklı, çevre dostu, adil, kapsayıcı, karlı ve kaliteli gıda
Gıda politikaları oluşturulma sürecinde yer alan paydaşlar	Şirketler, KOBİ'ler, araştırmacılar Çiftçiler, tüketiciler ve STK'lar.	Belediyeler, üniversite, KOBİ'ler	Çiftçiler, göçmenler, okullar, STK'lar, araştırmacılar ve üniversiteler.	Okullar, yerel üreticiler, göçmenler, yemek servisi sağlayan özel kuruluşlar.	Londra Gıda Kurulu; 17 kişilik, çeşitli sektörlerden temsilcilerden oluşan üyeler

Şekil 3.3 : Farklı kentlerde gıda stratejileri kapsamı ve oluşturulma süreçleri.

Kentlerin gıda sistemini şekillendirme ve değiştirme potansiyelinin farkına varılması ile kentler arasında iş birliğini ve karşılıklı öğrenmeyi teşvik etmek ve iyi uygulamaları desteklemek amacıyla çeşitli ağlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en bilineni Milano Kentsel Gıda Politikası Pakti'dir. Milano Kentsel Gıda Politikası Pakti, 15 Ekim 2015'te "Gezegeni Beslemek, Yaşam İçin Enerji (Feeding the Planet, Energy for Life)" teması ile başlayan Expo 2015 Milano'da dünyanın dört bir yanından gelen 113 belediye başkanının imzası ile hayata geçmiştir. Bu pakt, sürdürülebilirlik ve sosyal adalet ilkelerine dayanan, kent ölçeğinde gıda sistemlerinin geliştirilmesini ve kapsayıcı, esnek, güvenli, çeşitli, herkes için sağlıklı ve makul fiyatlı gıdalar sunan ve atık miktarını en aza indirerek biyoçeşitliliği koruyan bir kentsel gıda sistemi kurmayı ve imzacı kentler arasında bilgi, tecrübe ve iyi uygulama örneklerinin paylaşılması yoluyla iş birliği sağlamayı amaçlamaktadır. MUFPP kentlerde, özellikle de Küresel Kuzey kentlerinde, gıdanın sosyal ve çevresel yönlerini sorunsallaştırmayı amaçlayan belgelerin tasarlanması ve hayata geçirilmesindeki artan ilginin tezahürüdür (Cretella, 2019). Pakt; yönetim, sürdürülebilir diyetler ve beslenme, sosyal ve ekonomik eşitlik, gıda üretimi, gıda tedariği ve dağıtımı ve gıda atıkları olmak üzere toplam altı kategoride eylem çerçevesi içermektedir. Bugün itibariyle dünya üzerinde 225 kent bu

pakta imzacı olmuştur. Milano Kentsel Gıda Politikası Paketi'ne Türkiye'den Mezitli (Mersin) ve Nilüfer (Bursa) tam üye olmakla birlikte, İstanbul da üyelik için adımları atmış ve üyeliğinin son aşamasındadır.

Kentsel gıda politikaları ve sistemleri ile ilişkili diğer ağlar ise şunlardır:

Kentsel Gıda Politikası ile İlişkili Küresel Ağlar

- Sağlıklı Kentler Ağı: 1978 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından kent ölçeğinde sağlık ve refahı teşvik etmek üzere başlatılan bu ağ gıda çevresi, sağlık eşitsizlikleri ve sağlık etkenleri ile ilişkilidir.
- 100 Resilient Cities: *100 Dayanıklı Şehir* girişimi kentlerin fiziksel, sosyal ve ekonomik krizlere karşı daha dayanıklı hale gelmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Gıda güvencesizliği bunlardan birisidir.
- The 2013 Bonn Declaration of Mayors: 20 kentin belediye başkanı tarafından imzalanan bu bildiri ile kentsel dayanıklılık ve adaptasyona yönelik gelişim planları geliştirme amacı bulunmaktadır. Kent-bölge gıda sistemlerinin geliştirilmesi bildiride yer alan alt başlıklardan birisidir.

Doğrudan Gıda ile İlişkili Ağlar

- CITYFOOD Network: CITYFOOD ağı dayanıklı kent-bölge gıda sistemleri kurmak ve kentsel tarım konusunda bilgi paylaşımı, eğitim, teknik ve politika danışmanlığı sağlamak amacıyla ICLEI ve RUAF vakfı tarafından 2013 yılında başlatılmıştır. Bu ağ, üye kent arasında iletişim sağlamak ve finansal destek bulmalarına yardımcı olmak üzere bir platform olarak faaliyet göstermektedir.
- The City-Region Food Systems (CRFS): Kent-Bölge Gıda Sistemleri Girişimi, kentsel ve kırsal alanlar arasında ekolojik ve sosyo-ekonomik entegrasyonu teşvik etmeye çalışan organizasyonların iş birliğidir. Söz konusu 7 üye organizasyon; FAO, ICLEI, Habitat, Wales Sürdürülebilirlik Departmanı, International Urban Food Network, Ecoagriculture Partners ve RUAF vakfidir.
- The C40 Food Systems Network: C40 Gıda Sistemleri Ağı, C40'ın çalışma grubu olarak faaliyet göstermektedir. EAT İnisiyatifi ile iş birliği içerisinde, 80 kentin gıda sistemlerindeki karbon emisyonlarını azaltma ve bu sistemlerin direncini artırma çabalarını desteklemektedir.

- EUROCITIES' food working group: EUROCITIES'in gıda çalışma grubu olarak 130 Avrupa kenti arasında kentsel gıda konusunda bilgi, fikir ve iyi uygulamaları paylaşmak üzere "creative hub" olarak faaliyet göstermektedir.
- Food Smart Cities For Development: Avrupa Birliği tarafından finanse edilen projede yerel gıda ile ilgili politikaları tasarlama, geliştirme ve uygulamak üzere ortak bir referans çerçevesi oluşturmak amaçlanmaktadır.

Ulusal Kentsel ve Bölgesel Gıda Politikası Ağları

- Birleşik Krallık Sürdürülebilir Gıda Kentleri Ağı (UK Sustainable Food Cities Network): Sağlıklı ve sürdürülebilir gıdayı teşvik etmek amacıyla sektörler arası iş birlikleri geliştiren 48 üye kentten oluşmaktadır.
- Fransa Bölgeler Derneği (Association des Regions de France): Bu ağın üyeleri 2014 yılında Bölgesel Gıda Sistemleri için Rennes Bildirgesi'ni imzalayarak bölgesel gelişim, ekonomik kalkınma ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı için tarım ve gıda politikalarını teşvik etmeyi taahhüt etmiştir.
- CityDeal / Food on the Urban Agenda: 2017 yılında Hollanda'da 12 kent ve üç bakanlık tarafından imzalanan bir taahhüttür. Bu taahhülle ile gıdanın planlara ve stratejilere dahil edilmesi ve tüm ülke için entegre bir gıda strateji oluşturulmasına yönelik iş birliği yapılması hedeflenmektedir.
- US Conference of Mayors' Food Policy Task: 2012 yılında Amerika'da ülke genelinde kentlerde iyi uygulamaları teşvik etmek ve federal tarım politikalarını etkileyecek şekilde lobi yapmak amacıyla kurulmuştur.

3.3 Bölüm Değerlendirmesi

Endüstriyel gıda rejiminin neden olduğu çok boyutlu kriz, kentlerdeki çözüm arayışlarını ortaya çıkarmış ve bu süreç kentsel ölçekteki politika ve pratiklerin önemini gözler önüne sermiştir. Bu noktada mevcut sisteme alternatif olarak ortaya çıkan farklı tedarik kanalları, örgütlenmeler ve politikalar kentlerdeki gıda sistemlerinin dayanıklılığını artıran önemli potansiyeller olarak kabul görmektedir.

Bu çözüm arayışlarından birini oluşturan alternatif gıda ağları endüstriyel gıda üretim ve tüketim modeline karşı çıkmakta, endüstriyel gıda sisteminin neden olduğu epistemik kopuşa ve metabolik yarılmaya karşı olarak kendi gıda sistemi ile

ilişkilenme biçimlerini hayata geçirmektedir. Bu noktada adil, sağlıklı ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir sistemi kurarak kendi karşı inşa pratiklerini kurmaktadırlar. Diğer yandan Alternatif Gıda Ağları'nın çoğunlukla sınırlı bir zümreye hitap ediyor oluşu, bu örgütleri toplumun geniş kesimlerine ulaşmada sınırlamaktadır.

Öte yandan, kentler ve yerel yönetimler gıda sistemi krizine müdahale etmede ve çözümler üretmede önemli bir aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Çeşitli dünya kentleri örneklerinde görüldüğü üzere kentsel gıda politikaları gıda üretiminden tüketimine ve gıda sisteminin çeşitli başlıklarındaki çıktılarına ilişkin süreçleri düzenleyerek sürdürülebilir, adil ve sağlıklı bir gıda sistemini teşvik etmektedir. Bu politikalar sistemin krizine parçacıl ya da bütüncül şekilde kısa ve/veya uzun erimli çözümler sunma potansiyeline sahiptir. Bu politikaların farklı paydaşları ve sektörleri içerisine alacak şekilde, kentteki diğer strateji belgeleri ile uyumlu şekilde tasarlanması ve uygulanması sistemin krizinde önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Özetle, tarım ve gıdada endüstriyelleşme ve neoliberalleşmenin yarattığı kriz, kentlerde alternatif gıda ağlarının ve kentsel gıda politikalarının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu alternatifler, sadece gıda sistemlerinin dayanıklılığını hedeflemekle kalmayıp aynı zamanda adil, sağlıklı ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir geleceğin temellerini atmaktadır.

4. TÜRKİYE’DE SİSTEMİN KRİZİ VE ALTERNATİF YAPILAR

4.1 Türkiye’de Tarım Ve Gıda Politikaları

Bu bölümde Türkiye’de tarım ve gıda politikaları üç alt başlıkta ve iki dönemde incelenmektedir. Buradaki dönemsel ayrımın temel gerekçesi tarım gıda alanındaki temel kırılmanın 1980’li yıllar itibariyle başlayan neoliberal politikalarla olmasıdır. 1980 sonrası uluslararası sermayenin girişi ile hızlı bir büyüme gösteren perakende sektörü ise ayrı bir başlıkta değerlendirmeye uygun görülmüştür. Bu bölümde detaylı bir politika analizinden ziyade Türkiye’de gıda sistemi krizinin temelini oluşturan politikaların nasıl hayata geçtiğine ve temel kırılmalar, değişen / dönüşen kurumsal yapı ve bunun toplumsal, ekonomik, çevresel etkilerine ilişkin genel ve özet bir çerçeve sunulmaktadır.

4.1.1 Cumhuriyet’ten 1980’e tarım gıda politikaları

Türkiye’de tarım sektörü ulusal iktisadi gelişme için her daim önemli bir sektör olmuştur. Genel itibariyle tarım gıda sistemi ile ilişkili kırılma yaratan politikalara bakıldığında Cumhuriyet sonrası dönemdeki en önemli politikalardan biri 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. 1926 yılında ise Medeni Kanun’un kabulü ile çiftçiler toprak mülkiyetine sahip olabilmişlerdir. Medeni Kanun ile miras yoluyla araziler parçalanmış ve küçük parselli bir yapı ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2000). Bu sebeple ülkede genel itibariyle üretimde yapısal olarak küçük ve orta ölçekli üretici hakimiyeti yüksek olagelmıştır. Medeni Kanun’un getirdiği düzenlemelerin yanı sıra, Pamuk (2009) bu durumu Osmanlı döneminden kalma bir devlet anlayışının uzantısı olarak görmektedir. Küçük üreticileri vergilendirmenin görece daha kolay olması ve bu vergilendirmenin daha az problem yaratıyor olması nedeniyle büyük toprak ağaları yerine küçük ve orta ölçekli üretici desteklenmiştir (Dinçer, 2022’de atıfta bulunulduğu gibi).

Cumhuriyet ile izlenen politikalardan birisi de tarım destekli sanayi olmuştur. Kalkınmanın ancak hızlı bir sanayileşme hamlesi ile gerçekleşeceğinden hareketle tarımsal sanayileşme odaklı bir planlama yapılmıştır. “Üç beyazlar” olarak

adlandırılan un, şeker ve pamuk ile sanayileşme faaliyetleri başlamıştır. İlk olarak 1926 yılında Alpullu'da, daha sonra Uşak'ta iki farklı şeker fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikaların kurulması sürecinde yasal düzenlemeler yapılmış ve 5 Nisan 1925'te 601 Sayılı Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyat Hakkında Kanun çıkarılmıştır (Polatoğlu, t.y.).

1950 sonrası döneme gelindiğinde ise tarım sektörü hızlı bir büyüme içerisine girmiştir. Demokrat Parti'nin yönetime geçmesi ile tarım sektörüne verilen önem artmış ve bu dönemde ABD tarafından Marshall Planı kapsamında sağlanan fonlar ve yardımlar aracılığıyla çeşitli araçlar (pulluk, traktör vb.) satın alınmış ve kırsal kalkınma projeleri hız kazanmıştır. Yeni açılan tarım alanları, ithal traktörler, artan makineleşme,¹³⁴ ilaç kullanımının yaygınlaşması, sulama projeleri ile verimlilik yükselmeye başlamış (Keyder ve Yenal, 2013) ve makine kullanımı ile ekilebilen alanlar genişlemiştir.¹³⁵ Tarımsal alanların büyümesinde artan makine kullanımının yanı sıra bu dönemdeki yasal düzenlemeler de etkili olmuştur.¹³⁶ Devlet mülkiyetindeki topraklar ve meralar küçük üreticiler ve topraksız köylülere dağıtılmış ve 1950'li yıllarda ekili tarım arazileri %50'den fazla artmıştır. 1960'lı yıllarda ise üretim, 1948 yılının %60 üzerine çıkmıştır (Pamuk, 2014). Keyder ve Yenal'a göre (2013) 1950'li yıllarda Türkiye nüfusunun yaklaşık %80'inin kırdan yaşaması ve o dönemde gayri safi milli hasılanın yarısına yakın bir bölümünün tarım sektöründen sağlanması nedeniyle bu projelerin hayata geçişi, kırdan yaşayanların oylarını alma kaygısını da içerisinde barındırmaktadır.

1950-1953 yılları arasında devam eden Kore Savaşı sırasında ABD'nin içerisinde gıda ürünlerinin de bulunduğu malları stoklama yoluna gitmesi, Türkiye'nin dış ticaret hadlerini büyütmesine neden olmuş ve 1948-1953 yılları arasında dış ticaret %50 artmıştır. Bu dönemde Türkiye'deki toplam nüfusun %75'inin kırsal alanlarda yaşıyor olması nedeniyle tarımsal gelirlerin artışı ülke sathında olumlu etkiler yaratmıştır. 1947-1953 yılları arasında GSYH yıllık ortalama %8,7 artmıştır. Bu büyüme siyasi olarak da sonuç vermiş ve Demokrat Parti'nin 1954 yılı seçimlerini büyük bir farkla

¹³⁴ Makineleşme ile buğday üretimi 1950'li yılların başında 3 milyon 870 bin seviyelerindeyken, 1960'a gelindiğinde 8 milyon 450 bin tona yükselmiştir (Ekinci, 2023'te atıfta bulunulduğu gibi).

¹³⁵ Bir çift öküz 5 ila 10 hektarlık bir alan ekilebilirken, traktör kullanımı ile bu alan 75 hektara kadar genişlemiştir (Pamuk, 2014).

¹³⁶ Örneğin 11 Haziran 1945'te 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile çiftçilere üretim yapmak üzere toprak tahsis edilmiştir.

kazanması ile sonuçlanmıştır. 1953 yılında Kore Savaşı'nın sona ermesi ile uluslararası piyasadaki elverişli yapı ortadan kalkmış, ihraç edilen malların fiyatları düşmüş ve Türkiye'nin de tarımdaki avantajı kaybolmuştur. Bu da tarıma dayalı büyüme stratejisinin zaaflarını ortaya çıkarmıştır. Tarımsal üretimde hava koşullarının neden olduğu belirsizlik, kırılabilirlik ve üretim hacmindeki düşüşler tarımsal gelir kaybına neden olmadan yüksek fiyatlarla destekleme alımları ile tanzim edilmeye çalışılmış, bu durum ise nihayetinde artan krediler ve enflasyon ile sonuçlanmıştır. Pamuk'un (2014) ifadesiyle "ülke bolluk döneminden yokluk dönemine savrulmuştur". Döviz bunalımı beraberinde pek çok temel tüketim ürününde darlık ve kıtlığı getirmiştir. Nihayetinde döviz bunalımı ve kıtlıklar, ithal ikame politikasına doğru zorunlu bir geçişi gerekli kılmıştır (Pamuk, 2014). 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile liberalleşme yolunda adımlar atılmış olsa da yabancı yatırımlar için tamamıyla elverişli ve çekici bir ortam sunulamamıştır. Bu dönemde gelen sınırlı sayıdaki yabancı sermaye 1980'lere kadar önemsiz seviyelerde kalmış ve bu döneme değin küçük ölçekli ve yerel sermayeli üretim yapısı bozulmamıştır (Yenal, 2013).¹³⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devam eden yirmi yıl boyunca devlet, tarım gıda sektöründe varlığını somut şekilde göstermiş ve büyük ölçekli kamu işletmeleri kurmuş ve bunlara yoğun şekilde yatırım yapmıştır. Bu dönemde şeker, çay, tütün, alkollü içecekler, et ve süt ürünleri üretimi alanında faaliyet gösteren KİT'ler gıda üretiminin büyümesine katkıda bulunmuşlardır. Her ne kadar bu dönemde devlet gıda üretiminde görünür bir aktör olarak varlığını sürdürse de küçük ölçekli ve bağımsız üreticiler gıda sanayinin büyük bir çoğunluğunda ağırlığını korumuş ve pazar içerisinde önemli bir pay sahibi olmuştur (Yenal, 2013).

1960'lı yıllarla birlikte planlı kalkınma dönemi başlamış ve 1960'lı yılların sonlarına doğru gelindiğinde ise dünyadaki gelişmelere paralel şekilde Türkiye'de de Yeşil Devrim'in yansımaları olan yüksek verimli tohumların ekimi başlamıştır. Devam eden yıllarda artan kimyasal girdi kullanımı ve makineleşmeyle birlikte yoğun tarımsal üretime geçiş başlamış ve Türkiye kendi kendini besleyebilen bir ülke haline

¹³⁷Bu konuyla ilişkili olarak Keyman (2013), Türkiye'nin deneyiminin Orta ve Güney Amerika ülkelerinden farklı şekilde seyrettiğine dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde yabancı sermaye yatırımları daha erken bir dönemde başlayarak (1930'larda başlamış, 1960'larda ise zirveye ulaşmıştır) sermaye yoğunlaşmasını ve oligopolistik yapıyı beraberinde getirmiştir.

gelmiştir. Yenal'ın aktardığı üzere, Barkın ve diğ. (1990) tarafından yapılan çalışmaya göre, 1961-1986 yılları arasında Türkiye, 25 çevre ülkesi arasında, net tahıl ithalatçısıyken net tahıl ihracatçısı olmayı başarabilen tek ülke olmuştur (Yenal, 2013). Tahılın doğduğu coğrafya olan ve bereketli toprakları ile uzun yıllar üretimde kendine yeterli ilkesini benimsemiş olan Türkiye, 1980'li yıllara değin tarım ihracatçısı konumunu korumuştur. 1980 sonrası ise küreselleşme ve neoliberal ekonomik dönüşüm ile birlikte tarım sektöründe de önemli dönüşümler ortaya çıkmış, üretim artışını sağlanamazken diğer yandan verimlilik de düşük düzeylerde devam etmiştir.

4.1.2 1980'den günümüze tarım gıda politikaları

Türkiye'de tarım gıda sistemindeki endüstriyelleşme 1950'liler itibariyle başlamış, 1980 sonrası ise Soysal-Al'ın (2020b) ifadesiyle kontrolden çıkmıştır. 1980 sonrası dönemde Türkiye'de tarım ve gıdanın üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve tüketimi de değişen politikalarla birlikte önemli bir dönüşüm içerisine girmiştir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de de 1980 sonrası dönemde yaşanan liberalleşme ve uluslararasılaşma sanayileşmeyi en üst seviyeye çıkarmıştır. 24 Ocak kararları¹³⁸ hemen hemen tüm sektörlerde uluslararasılaşmayı beraberinde getirmiş ve kentleri farklı şekillerde (tüketim tercihleri, yeni dinlence ve eğlence yerlerinin çıkması vb.) dönüştürmüştür. İstanbul'da büyüyen inşaat sektörü ve beraberindeki kentsel dönüşüm ve genişleme kent içi bostanların, bağ ve bahçelerin, bakkal ve manav gibi geleneksel ticaret alanlarının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Diğer yandan tarım ve gıdada artan bolluk ve çeşitlilik ile farklı sebze ve meyve çeşitlerine ulaşabilirlik artmış, mevsimlerin belirleyiciliği kalmamıştır (Keyder ve Yenal, 2013; Türkkan, 2023).

24 Ocak kararları ile ticaret liberalleşirken, sermaye-emek ilişkileri burjuva lehine değişmiş ve kamu teşebbüsleri özelleştirilmiştir. Pamuk (2014), 24 Ocak kararlarının temel amaçlarını kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirerek ve enflasyonu düşürerek istikrar sağlamak; uzun vadede ise ihracata yönelik bir ekonomi yaratmak olarak özetlemektedir. 24 Ocak kararlarının arkasındaki gerekçelerden biri de Türkiye'nin yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı bu nedenle de ücretleri düzenleyecek

¹³⁸ 24 Ocak Kararları ile devlet organize etme, kontrol etme, denetleme rolünden çıkarken, Türkkan'a (2023) göre bu durum kontrolün tamamıyla piyasaya geçtiği şeklinde yorumlanmamalıdır, durum bundan daha kapsamlı ve karışıktır. Türkkan (2023) bu durumu "piyasanın merkezi otoritenin yerine geçmesi değil, merkezi otoriteyi yönetici pozisyonunun dışına itmesi" olarak ifade etmektedir.

yöntemlerin hayata geçirilmesi gerekliliğidir (Boratav, 2018). Önceki yılların müdahaleci ve kapalı modelinin aksine piyasa serbestliğine dayanan ve dışa açık bir ekonomi hedeflenmiştir. Bu dönemde ihracatı teşvik etmek üzere çeşitli destekler sağlanmış ve ticarete serbestlik hayata geçirilmiştir. Yine yabancı sermaye girişini özendircek önlemler hayata geçirilmiştir. İç piyasada ise fiyat denetimleri kaldırılmış, kamunun üzerindeki ağırlığı azaltmak üzere çeşitli alanlarda kamu sübvansiyonları ve destekler kaldırılmıştır.

Tekeli (1984) bu kararları sekiz büyük değişiklik olarak özetlemektedir (Türkkan, 2023'te atıfta bulunulduğu gibi):

1. Türk lirası devalüe¹³⁹ edilmiş ve döviz kuruna göre düzenlenmiştir.
2. Tüm fiyat düzenlemeleri kaldırılarak fiyatların belirlenmesi piyasaya bırakılmıştır.
3. Faiz oranları yükseltilmiş ve piyasanın dalgalanmalarına bırakılmıştır.
4. Tüm ekonomik faaliyetlerde ihracat teşvik edilerek kamu sübvansiyonları kaldırılmıştır.
5. Yabancı yatırımı teşvik eden tedbirler alınmıştır.
6. İthalatın serbestleştirilmesine yönelik tedbirler alınmıştır.
7. Devletin müdahil olduğu ekonomik faaliyet alanları sınırlanmış ve yeni vergi düzenlemeleri ile kamu açıklarının azaltmasına yönelik adımlar atılmıştır.
8. Tarım ürünlerinde ücret ve taban fiyatların belirlenmesinde enflasyon oranının altında yeni bir endeks kabul edilmiştir.

Bu söz konusu sekiz maddenin yalnızca sonuncusu doğrudan tarım ve gıda sistemine yönelik gözüксе de her bir maddenin Türkiye'deki tarım gıda piyasaları üzerinde etkileri olmuştur. Örneğin, ikinci ve dördüncü maddedeki kararların sonucu üretim maliyetleri artmış ve tüketiciler aynı ürünler için da fazla öderken, üreticiler daha az kazanır hale gelmiştir. Bu kararlar yalnızca ticareti liberalleştirmemiş, aynı zamanda sermaye piyasalarının da hızla liberalleşmesine yol açmıştır. Bu da sermayenin farklı sektörler arasında akışını sağlayarak daha kolay hareket etmesine yol açmıştır. Daha

¹³⁹ Türk lirasına %32,7 oranında devalüasyon uygulanmıştır. Dolar karşısında değeri 47 liradan 70 liraya düşürülmüştür.

fazla sektör birbirine ve finans sektörüne bağlanmıştır. Bilgi, teknoloji ve mal akışı hızlı şekilde artarken fiyatlar küresel olarak belirlenmeye başlamıştır (Türkkan, 2023).

Borataş'a (2018) göre neoliberal program salt bir istikrar programının ötesinde uluslararası sermayenin Dünya Bankası aracılığıyla pazarladığı bir yapısal uyum programıdır. Bu programın emek aleyhine¹⁴⁰ düzenlemeler içermesi nedeniyle uygulanması konusunda problemler çıkması beklenirken, 12 Eylül darbesi ile gelen rejim değişikliği bu engeli ortadan kaldırmıştır. Özal'ın Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak 12 Eylül kabinesinde yer alması, "ekonominin patronu" pozisyonunu resmileştirirken, aynı zamanda söz konusu kararların askeri denetim altında tutularak gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Yenal'a (2013) göre 1980'li yıllarla birlikte ithal ikameci sanayileşmeye dayalı kalkınmacı politikaların yerini ihracata dayalı büyüme politikalarının almasıyla birlikte tarım ve gıda sektörü de yeniden bir yapılanma süreci içerisine girmiştir. Bu dönemde yaşanan dönüşüm dünyadaki uluslararası gıda düzenindeki deregülasyon ve uluslararasılaşma eğilimlerine paralel şekilde gelişmiştir (Yenal, 2013). Doğrudan yabancı yatırımların ve ihracata yönelik üretimin teşvik edildiği bu kararlar üretim modellerini değiştirmiştir. Küçük ve orta ölçekli üreticiler iç pazara yönelik üretim yaparken, büyük ölçekliler dış pazara yönelik olarak ihracata yönelmiştir (Türkkan, 2023). Desteklerin ve sübvansiyonların kaldırılması tarım ürünlerinin fiyatlarında düşüşe neden olurken, dünya piyasalarındaki fiyat hareketlerinin de etkisiyle tarımsal gelirler düşmüştür. 12 Eylül darbesi sonrası askeri yönetim ile sendikaların önce kapatılması, sonrasında ise yasalarla güçlerinin azaltılması da ücretlerin gerilemesinde etkili olmuştur. Bu yıllarda kaldırılan destekler ve düşen fiyatlar ile tarımsal üretim artış hızı %1,4 ile Cumhuriyet tarihinde ilk kez ülke nüfus artış hızının gerisinde kalmıştır (Pamuk, 2014).

1980 sonrası dönemde Türkiye tarımının yaşadığı radikal dönüşüm, ekonominin IMF ve Dünya Bankası denetiminde neoliberal yeniden yapılandırılışı ve tarımdaki kamu harcamalarının azaltılması gibi birçok yapısal reform ve önlemin yürürlüğe girmesi ile hızlanmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde bu süreç yavaşlamış olsa da 2001 krizi sonrası IMF ve Dünya Bankası destekli liberalleşme odaklı ekonomik reform

¹⁴⁰ Benzer şekilde darbe sonrası 1982 Anayasası da sermaye-emek ilişkilerinde emek aleyhtarı birtakım düzenlemeler getirmiştir. Bu sayede iş gücü piyasası yasal ve kurumsal yöntemlerle düzenlenmiştir.

paketlerinin uygulanması ile devlet politikalarının yönü de değişmiştir. IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan borçlar karşılığında IMF'nin belirlediği politikalar doğrultusunda çiftçi destekleme sistemleri sonlandırılmış ve doğrudan gelir desteğine başlanmış, destek alım fiyatları dünya borsa fiyatlarına göre belirlenmesi kararlaştırılmış, tarım satış kooperatifleri birlikleri yeniden yapılandırılmış, tütün ve şeker yasası çıkarılmış ve neoliberal yapıya uygun üretim ve tüketim biçimi dayatılmış ve tarımsal alanda faaliyet gösteren kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) özelleştirilmiştir (Günaydın, 2007). 1980'li yıllar itibariyle başlayan özelleştirmeler bu alanlarda özel sektör yatırımlarının artması ile sonuçlanmıştır (Yenal, 2013). Öte yandan kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi¹⁴¹ ile hem tüketiciler hem de üreticiler fiyat dalgalanmaları karşısında zayıflamıştır. Kamu işletmelerinin toplu alımlar yaparak fiyatları belirlemesi durumu ortadan kalkınca çiftçilerin gelirleri ve karları düşerken, tüketiciler fiyat artışları ile karşı karşıya kalmışlardır. Aydın (2010) ve Öztürk'e (2012) göre bu teşebbüslerin özelleştirilmesi fiyatlar üzerindeki düzenleme politikalarını da bozarak çiftçileri küresel rakipleri ile baş etmek zorunda bırakmış ve nihayetinde çiftçiler maliyetlerini yönetemez hale gelmiştir (Türkkan, 2023'te atıfta bulunulduğu gibi).

IMF ile çalışan hükümetlerin uygulamak zorunda bırakıldığı programlar tarım sektörünün ve çiftçilerin neoliberal ekonomiye teslim edilmesi anlamına gelmiştir (Boratav, 2009). IMF, DB, DTÖ, AB gibi kurumların belirlediği programlar ve mali disiplin kriterleri tarım sektörünün ekonomi içerisindeki önemi ve önceliğini azaltarak, geri plana itmiş ve çiftçileri ve tarım sektörünü neoliberal ekonomiye teslim etmiştir. Tarım alanlarının turizm, sanayi, imalat gibi tarım dışı amaçlarla kullanılması söz konusu olmuş ve topraksız kalan köylü önemli bir problem haline gelmiştir (Pamuk, 2009). Bu dönemde Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların kamu harcamalarının kısıtlanmasına yönelik baskısı ile tarım girdilerine sağlanan sübvansiyonlar düşerken, tarım kredisi faizleri ise artmıştır. 1979 yılında %28 olan üretici sübvansiyon eşdeğeri,¹⁴² 1980'lerin ilk yıllarında eksilere düşmüştür. Benzer

¹⁴¹ Kazgan (2013), Oral (2015), Gönenç ve Rehber'e (2007) göre özelleştirilen bu kuruluşlar üretime devam etmemiştir. Özelleştirme savunucularının iddia ettiğinin aksine tesislerde iyileştirme yapılmamış ve faaliyetlerine devam etmemiştir. Tesisler dağıtılmış ve üretim taşeronlara devredilmiştir (Türkkan, 2023'te atıfta bulunulduğu gibi).

¹⁴² Üretici sübvansiyon eşdeğeri (PSE; producer subsidy equivalents), çiftçilere yapılan tüm parasal transferlerin (fiyat desteklemeleri, girdi sübvansiyonları, krediler, vs.) değerini ölçmek için OECD tarafından geliştirilen ölçüttür.

şekilde üretimi desteklenen tarım ürünlerinin sayısı 1980 yılında 22 iken, 1990 yılında 10'a düşmüştür. Verilen destekler seçim dönemlerinde zaman zaman yükselme eğilimi gösterse de tarım ve gıda alanında deregülasyon eğilimleri ağır basmıştır. Tarımsal desteklerin ve sübvansiyonların azaltılması üretim cephesinde olumsuz sonuçlar yaratmış ve 1989 itibariyle tarımsızlaşmanın ilk işaretleri görülmeye başlamıştır (Keyder ve Yenal, 2013). 1990'lar ve 2000'li yıllar boyunca devam eden süreçte daha fazla oranda çiftçi tarımı bırakmıştır. 2000'ler itibariyle başlatılan doğrudan gelir desteğinin ise toprak mülkiyetine dayanması nedeniyle küçük ve orta ölçekli üreticilerin tarımdaki kopuş eğilimi artmıştır. Doğrudan gelir desteği bilhassa yaş sebze meyve üreticilerini hedef almıştır. DB ve IMF bu üreticilerin sayısını azaltmış ve tedarik zinciri boyunca dikey yönde entegrasyonu mümkün hale getirmiştir (Türkkan, 2023'te atıfta bulunduğu gibi). Bu süreç ülkenin kendine yeterli kapasitesini hızla düşürmüştür.

2001 krizinde IMF ile imzalanan stand-by anlaşması sonucu tarımsal ürünlerde destek fiyatları uygulamasının kaldırılması ve yerine kırsal alanı ve tarımsal üretimi destekleyecek yeni politikaların konulamaması kırsaldaki çözülmeyi hızlandırmıştır. 1980 sonrası başlayan eğilim hızlanmış ve kentlere göçü hızlandıran bu süreç kırsalı daha yoksul ve yaşlı nüfusun yaşadığı alanlar haline getirmiştir (Pamuk, 2014). Tarım sektörüne sağlanan sübvansiyonların önemli oranda azaltılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi ile 1999-2002 yılları arasında tarım sektörü %16'lık gelir kaybı yaşamıştır (Keyder, 2014). Azalan sübvansiyonlara rağmen 2000'li yıllarda çiftçiler işgücünün %35'ini, tarım sektörü de GSYİH'nin %13'ünü oluşturmaya devam etmiştir. Bu dönemde hem Dünya Bankası'na hem de IMF'ye yapısal uyum reformlarına¹⁴³ yönelik sözler verilmeye devam edilmiş fakat bu reformların uygulaması yavaş olmuştur. 2002 genel seçimleri ve 2004 yerel seçimleri sonrasında ise satın alma garantileri ve girdi sübvansiyonlarına yönelik politikalara geri dönmüştür (Keyder, 2013). Ek olarak bu dönemde bazı çiftçi borçları ve faiz ödemeleri affedilmiştir.

¹⁴³ Aralık 1999 ile Mayıs 2001 arasında Tarım Reformu Uygulama Projesi hayata geçmiştir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan bu projeye göre ürünlere, girdilere ve kredilere yönelik desteklerin 1-3 yıl içinde tasfiye edilmesi gündeme gelmiştir. Desteklerin yerine ise mülkiyet esaslı ve üretim alanı büyüklüğüne göre sabit oranlı nakit ödemelerine dayalı Doğrudan Gelir Desteği (DGD) programı kabul edilmiştir (Boratav, 2018).

Yine bu dönemde dış ticaret rejiminde yaşanan değişiklikler tarım gıda sektöründe önemli etkiler yaratmıştır. Tarım ve gıda alanında ithalat ve ihracatın liberalleşmesi ile ithalatta uygulanan vergi ve harçlar düşürülmüş, bu da ithalatta artışa neden olurken, düşen vergi ve harçlar iç piyasadaki üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, yükselen girdi fiyatları ve artan ithalat hacmi ile yerli pirinç üretimi azalmış ve Türkiye dışa bağımlı hale gelmiştir. Benzer şekilde canlı hayvan ve et ithalatındaki artış ile yerel üretim ve hayvancılık gerilemiştir. 1980 yılında 6 milyon dolar olan canlı hayvan ithalatı, 1990'lı yıllara gelindiğinde 150 milyon dolara ulaşmıştır. Ek olarak yine bu dönemde Türkiye'nin süt, peynir, yağ ve dondurma gibi sütü ürünler ithalatı da yükselmiştir (Yenal, 2013). İthalat denetimlerinin gevşemesi tohum sektörünü de etkilemiş, ticarileşmeye ve uluslararasılaşmaya neden olmuştur. 2000'li yıllar itibariyle özel tohum şirketleri tohum piyasasını kontrol eder hale gelmiş ve Pioneer, Novartis, DuPont, Bayer, Cargill gibi küresel şirketler tohum piyasasına hâkim olmuştur. 2004 yılında hibrid sebze tohumlarının yaklaşık %80'i ithal edilmiştir. 2006 yılında çıkarılan "Tohumculuk Kanunu" ile tohum türlerinin sertifikasyonu zorunlu hale getirilirken, kayıt dışı tohumların pazarlanması yasaklanmıştır. Sertifikasyon sürecinin getirdiği maliyetlerin yüksek olması piyasada rekabet edemeyen üreticileri tohum piyasasının dışına itmiştir. Bu da küresel tohum şirketlerinin piyasadaki hakimiyetini güçlendirmiştir. Diğer yandan, kullanılan bu yeni tohum türleri ile girdi gereksinimi de artmış ve en nihayetinde üreticilerin pazara olan bağımlılığı yükselmiştir.

1980 sonrası dönemde devletin düzenleyici rolünün ortadan kalkması ve büyüyen uluslararası sermaye ile çiftçiliğin yapısı da değişmiş ve sözleşmeli çiftçilik yükselişe geçmiştir. Sözleşmeli çiftçilik ile şirketlerin belirlemiş olduğu kurallar ve standartlar çerçevesinde üretim yapmaya başlayan üretici kendi geleneksel üretim pratiklerine yabancılaşmış ve üretime, tohuma, toprağa ilişkin sahip oldukları kadim bilgiyi terk etmiştir. Nihayetinde bu durum küçük ölçekli çiftçiliğin giderek artan oranda yok olmasına yol açmıştır (Soysal-Al, 2020b). 2000'ler itibariyle azalan sübvansiyonlar ve yükselen girdiler nedeniyle zorlaşan üretim koşullarında çiftçilerin sözleşmeli tarıma yönelmesiyle ortaya çıkan durum hem yerel hem de çok uluslu süpermarketlerin avantajına bir ortam yaratmış ve tedarik hatlarını sağlamlaştırılmalarına ek olarak daha rekabetçi olmalarını sağlamıştır (Türkkan, 2023).

Yenal (2013), 1980 sonrası dönemde tarım gıda sektöründe ulusal kalkınmacı dönemin homojen yapısının yerine daha heterojen ve hatta polarize bir yapının öne çıktığını söylemektedir. Bu polarize yapının ortaya çıkışında, çokuluslu şirketlerin 1980 sonrası dönemdeki üretim ve yatırım politikalarındaki değişikliklere bakmanın ve bu değişikliklerin neden olduğu sonuçların tarım ve gıda alanındaki yeniden yapılanmanın taşlarını nasıl attığını anlamadaki önemine dikkat çekmektedir. Bu hususta 1980’ler itibariyle üzerinde durulması gereken bir başka konu tarım gıda sektöründe artan uluslararasılaşma ile çokuluslu şirketlerin satınalmalar ve ortaklıklar yoluyla Türkiye pazarında baskın pozisyona geçmesidir. Yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden hükümet politikalarının sonucu olarak 1987 ile 1998 yılları arasında, yabancı sermayeli kuruluş sayısı tarımda 32’den 65’e, gıda işleme sektöründe 38’den 139’a, catering sektöründe ise 8’den 198’e yükselmiştir. Bu dönemin önde gelen yerli sermaye grupları (Sabancı, Koç, Yaşar, Tekfen gibi) çokuluslu şirketlerle yaptıkları ortaklıklarla et, süt, sütü mamüller üretimi, gıda paketlemesi, sebze ve meyve işlenmesi ve dondurulması, çay üretimi, hazır gıda üretimi, gıda pazarlaması ve perakendeciliği gibi sahalarda faaliyet göstermeye başlamıştır (Bkz. Çizelge 4.1). Walter Marketing’e (1987) göre yabancı sermaye yatırımlarının artışında Türkiye’deki dinamik nüfus, hazır gıda pazarının büyümeye elverişli olması, ucuz emek ve hammadde, yatırımlara ve ihracata yönelik teşvik programları etkili olmuştur (Yenal, 2013’te aktarıldığı gibi).

Çizelge 4.4 : Uluslararası sermayenin Türkiye’deki kuruluşlarla kurduğu ortaklıklar (Yenal ,2013)¹⁴⁴.

Ana Kuruluş	Alt Kuruluş	Ortak Kuruluş
Koç holding	Migros, Tansaş	Moonlight Capital
Sabancı holding	DanoneSa	Danone
Tamek AŞ	Fruko, Tamek	Pepsi Group
Eker	Eker Süt	Novandie
Önentaş gıda	Dardanel	Dr. Oetker
Anadolu grubu	Coca Cola, Fanta, Sprite, Schwepps, Damla su, Cappy, Burn, Fusetea	The Coca-Cola company
Yaşar holding	Tuborg	Carlsberg
Doğuş holding	Filiz gıda, Unmaş, Zuma Roka	Barilla Alimentare Spa, Dat Bakery, Azumi grup
Nurol, Limak, Tütsab konsorsiyomu	Burgaz rakı, Mey içki	Texas-Pacific group

Bu tabloyla ilgili dikkat edilmesi gereken husus uluslararası ticaret için yapılan üretimde bir artışın olmamasıdır. Yani, piyasada faaliyet gösteren firmalar çokuluslu

¹⁴⁴ Yenal’dan (2013) alıntılanan tablo, günümüz değişen ortaklıklar ve satışlar doğrultusunda güncellenmiştir.

gıda şirketleri tarafından devralınarak birleşme faaliyetleri içerisine girmektedir. Bu da çokuluslu şirketlerin yerel şirketlerle rekabet etmeden halihazırdaki piyasaya kolay girişi anlamına gelmektedir.¹⁴⁵

Türkiye’deki yabancı sermaye yatırımları 1980’lerden 2000 yıllara kadar olan sürede dört katına çıkmış ve 852 milyon dolara ulaşmıştır (Yenal, 2013). Yenal’ın (2013) bu döneme ilişkin dikkat çektiği noktalardan birisi de değişen beslenme kalıplarıdır. 1990’lı yıllar itibariyle fast food sektörü genişleme göstermiş, bunun yanı sıra dondurulmuş sebze, pizza, hazır kek ve tatlı karışımları, ithal şarküteri mamülleri, cipsler, meyveli yoğurt, hazır yemek gibi ürünler mutfaklara girmeye başlamıştır.

1980 sonrası döneme ilişkin anlatıların merkezinde değişen üretim, tüketim pratikleri, tarımsal girdiler ve ürünlerdeki metalaşma ve finansallaşma olmakla birlikte, ek olarak Keyder ve Yenal (2013) tarım topraklarının değişen kullanım biçimlerine dikkat çekmektedirler. Tarımda yaşanan liberalleşme ile tarımsal üretim cazibesini kaybederken, kırsal kesimde ücret kayıpları yaşanmış ve bu da bu bölgelerde yaşayanları tarım dışı işlere yöneltmiştir. Büyüyen turizm sektörü ile topraktaki metalaşma artarken, farklı kullanım biçimlerinin ortaya çıkışı tarım toprakları üzerinde baskı yaratmıştır. Bu süreç, tarım topraklarının değişen kullanım biçimleri ile büyüyen turizm ve inşaat sektörleri ile desteklenmiştir. Mera, orman gibi müşterekler hızla metalaşırken, bu müştereklere olan erişim azalmıştır. Özetle, kırsal ekonominin temeli olan toprak, piyasa zihniyetinin hakimiyeti altına girmiştir (Keyder ve Yenal, 2013).

1980 sonrası neoliberal politikalar toplumsal, mekansal/çevresel ve ekonomik olarak kırdaki önemli bir dönüşümü beraberinde getirirken, bir diğer önemli dönüşüm ise perakende sektöründe gerçekleşmiş ve hızlı ve vahşi bir büyüme içerisine girmiştir.

¹⁴⁵ Örneğin; Unilever, Türkiye’de bilinen bir takım yerel şirketleri devralarak faaliyet alanını genişletmiştir. Komili’yi alarak zeytinyağı üretimine başlayan şirket, devam eden yıllarda nebati yağ markalarından Aymar’ı da satın almıştır. Bu şirketler satın almalar yoluyla devraldıkları şirketlerin marka, oluşturulmuş satış ve üretim bağlantıları gibi fikri ve sınai varlıklarını da kullanarak avantajlı konuma gelmektedirler. Unilever’a benzer şekilde Nestle de 1995 yılında Türkiye’nin en büyük süt üreticilerinden biri olan Mis Süt’ün %25’ini almış, 1996’da ortaklık payını %49’a çıkarmış ve 2000 yılına gelindiğinde ise tamamını satın almıştır. Mis Süt, Nestle ile ortaklığa başlamasının ardından ürün yelpazesini hızla büyütürken pastörize süt ve yoğurdun yanı sıra meyveli yoğurt, aromalı süt, sütlü tatlılar gibi yeni ürünlerin imalatına başlamıştır.

4.1.3 Neoliberalleşme ve perakendeciliğin gelişimi

Dünyadaki süreçlere benzer şekilde Türkiye’de de tarım ve gıda sektöründeki endüstriyelleşme, finansallaşma ve küreselleşme ile perakende sektörü hızlı bir büyüme içerisine girmiştir. Çok uluslu şirketlerin satın almalar ve ortaklıklar yoluyla ulusal pazara dahil olması ile Türkiye 1980 sonrası hızlı bir süpermarketleşme sürecine girmiştir. Türkiye’de tarım ve gıdadaki uluslararasılaşma alışveriş alanlarında da segmentasyon ve çeşitliliği beraberinde getirmiştir. 1980 öncesi dönemde pazarlar, bakkallar ve manavlar perakende alışverişin başlıca alanı iken, süpermarketler az sayıda olarak var olmakla birlikte, tek başına Migros tarafından temsil edilmiştir. 1990’lı yıllar itibariyle artan uluslararasılaşma ile perakende mağaza modeli olan bu süpermarketler hâkim model haline gelerek hızla artmıştır. Süpermarketlerin kredi kartıyla ödeme yapılabilmesi, eve teslim hizmeti, mağazalarda tek tip fiyatlara sahip olması gibi konularda sahip olduğu avantajlar bu hızlı büyümede geleneksel alışverişe karşı avantaj sağlamıştır (Türkkan, 2023). Sektör önce küçük süpermarket segmenti olan 100-1000m² büyüklükteki marketlerin artışıyla, ardından 1990’lar ortasından itibaren büyük süpermarket segmenti olan 1000 m²’den büyük ve yüksek indirim (hard discount) segmentinin hızlı artışıyla gelişmiştir. 1994 ile 2000 yılları arasında bakkallar (50m²’den az) ve marketlerin (100m²’den az) gıda perakende payı %76’dan %53’e düşmüştür. Süpermarketlerin büyümesi bakkallar ve küçük marketler üzerinde baskı yaratarak artan şekilde kapanmalarına neden olmuştur (Codron ve diğ., 2004)

Türkiye’de perakende sektörü, geleneksel perakende mağazaları olan bakkallar, sokak satıcıları, pazarlar ve çarşılardan oluşurken 1950’ler itibariyle sektörde ilk değişim dalgası başlamıştır. Franz ve diğ. (2013), Türkiye’de perakende sektörünün gelişimini dört döneme ayırmaktadır:

- 1954-1975 Birinci Dalga: Migros’un perakende peyzajını değiştirmesi.
- 1975-1989 Düşük dinamikli safha.
- 1990-2003 İkinci Dalga: Uluslararası şirketlerin yükselişi.
- 2003-Günümüz Üçüncü Dalga: Difüzyon ve konsolidasyon.

1954-1975 Dönemi: Bu dönemde perakende marketleri mekansal olarak bir yayılım göstermese de sonraki yıllarda yaşanacak değişikliklerin tetikleyicileri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Yabancı şirketler ve farklı devlet kurumları da dahil olmak üzere yeni aktörler sektöre dahil olmuştur. İstanbul Belediyesi’nin 1954 yılında hükümet ile iş

birliği yapması sonucunda İsviçre Migros'un kurucusu İstanbul'a davet edilerek Türkiye'de kurulacak girişimin temelleri atılmıştır. 19 özel ve kamu şirketinin kurduğu ortak girişim ile Migros Türk kurulmuştur. Devam eden yıllarda devlet ortaklığı ile kurulan, Migros Türk'e benzer modellerde perakende marketler ortaya çıkmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Güneş Sigorta tarafından kurulmuş olan Gima A.Ş. bunların örnekleridir. 1963'te ise Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) tarafından, OYPA olarak da bilinen Ordu Pazarları kurulmuştur. 1973 yılında ise İzmir Belediyesi tarafından kurulan Tansaş ise bu dönemdeki bir başka örnektir. Bu dönemde özel sektör perakende sektörüne ilgi göstermemiş, ağırlıklı olarak yerel yönetimler¹⁴⁶ ve kooperatifler sektörün itici güçleri olmuştur (Franz ve diğ, 2013).

1975-1990 Dönemi: Bu dönem Türkiye perakende sektörü açısından düşük dinamikli ve durgun bir dönem olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde özel sermaye hâlâ sektöre yatırım yapma konusunda istekli değilken, devlet kurumları da bu alanda çaba göstermemiştir. Bu sebeple de bu dönem, durgun dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri Koç'un Migros'u¹⁴⁷ satın alması ile Migros'un tamamen Türk şirketi haline gelmesi olmuştur. Devam eden yıllarda çeşitli problemlerden kaynaklı Migros'un gelişimi yavaş ve sınırlı olmuş, 1990'lara değin bu durgunluk devam etmiştir. 1980 sonrası benimsenen liberal politikalar ve 1985 yılındaki teşvik¹⁴⁸ politikaları sonraki dönemin dinamiklerini oluşturmuştur (Franz ve diğ, 2013).

1990-2003 Dönemi: İkinci dalga olarak adlandırılan bu dönem ise piyasaya yalnızca yeni aktörler (ulusal ve uluslararası şirketler) ve yenilikler (organizasyonel yenilikler) getirmekle kalmayıp aynı zamanda büyüyen bir mekansal etki de yaratmıştır. 1980 sonrası izlenen liberal politikalarla birlikte perakende sektörü doğrudan yabancı yatırımcılar için çekici hale gelmiştir. 1990'lı yıllar itibariyle sektöre giren çok sayıda ulusal ve çokuluslu süpermarketler farklı müşteri segmentlerine hitap eden ürün çeşitleri ile pazar paylarını artırmıştır (Türkkan, 2023). 1990 yılında Almanya

¹⁴⁶ Franz ve diğ. (2013) bu noktada Türkiye'deki gelişimin farklılığına dikkat çekmektedir. Diğer ülkelerdeki benzer gelişmeler genellikle merkezi hükümetin katılımına dayanırken Türkiye'deki girişimler çoğunlukla yerel kurumlar (merkezi hükümetin desteğiyle) gerçekleşmiştir.

¹⁴⁷ 1975 yılında Koç Holding tarafından satın alınan Migros günümüzde Anadolu Grubu'na aittir.

¹⁴⁸ 1985 yılında hükümet vergi gelirlerini artırmak amacıyla modern perakendeciliği teşvik etmeye başlamıştır.

merkezli Metro Group, 1991’de Carrefour,¹⁴⁹ 1999 yılında İspanyol Dia ve 2003’te İngiliz marketi Tesco¹⁵⁰ perakende pazarına girmiştir (Franz ve diğ, 2013).

Bu dönemde yerli gıda perakende zincirleri de büyüme göstermiştir. Yerli firmalar, uluslararası zincirleri hizmet, format ve pazarlama tekniği konularında rol model almış ve eğitime gönderilen yöneticiler aracılığıyla bilgi transferi sağlanmıştır. Örneğin, ilk indirim mağazası olan BİM’in kuruluşunda Alman indirim marketi olan ALDI’den gelen yöneticiler ve ALDI’ye eğitim amaçlı gönderilen yerli yöneticiler aracılığıyla teknik bilgi transferi yapılmıştır. 1996 yılında ise Migros’un indirim marketi olan ŞOK faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda perakendecilikte teknolojik yeniliklere sahne olmuştur; alışverişte kredi kartı kullanımı, internet alışverişi ve müşteri mağaza kartları (Migros Club Kart vb.) bunlardan bazılarıdır (Franz et al., 2013).

Bu yıllarda hükümet, bu tür büyük perakandecilerden daha kolay vergi toplanması, daha yüksek kalite standartlarına sahip olması, istihdam yaratması gibi çeşitli sebeplerle perakandecileri destekleme yoluna gitmiştir. Bu amaçla 1992 Vergi Kanunu, 1994 Sermaye Piyasası Kanunu, 1997 Rekabet Kurulu’nun kurulması ve 1998’de Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı’nın kurulması gibi adımlarla perakandecilerin faaliyetlerini kolaylaştıran ve teşvik eden politikalar izlenmiştir. Yine bu dönemde süpermarket ve hipermarketlere yönelik özel vergi kolaylıkları sağlanmıştır (Bağcı, 2018).

2003-Günümüz: Türkiye’de perakendecilik sektöründe üçüncü dalganın oluştuğu bu dönemin en belirleyici gelişmesi, 2002 yılı Kasım ayında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin izlediği politikalar olmuştur. Bu dönemde artan rekabet ve mekansal yayılım talebi yatay birleşmeleri artırmıştır. Migros 2005 yılında Tansaş’ı, 2008’de Maxi’yi, 2009’da Yonca’yı; CarrefourSA ise 2005’te Gima’yı, 2009’da Pınar Marketçilik’i satın almıştır. Bu dönemde Türkiye’deki perakende sektöründeki satın alma, birleşme süreçleri dünyadaki süreçlere benzer şekilde gelişmiştir. Özellikle indirim marketleri hızla büyümüş ve bu marketlerin arasına

¹⁴⁹ Carrefour, 1996 yılından itibaren Sabancı Holding ile CarrefourSA adı altında iş ortaklığı kurmuştur.

¹⁵⁰ Tesco 2003 yılında İzmir’deki Kipa market zincirlerini satın alarak kıyı hattı boyunca genişlemiştir.

A101 katılmıştır. Migros'un 1999'da başlattığı internet alışverişini ise bu dönemde diğer zincirler de kullanmaya başlamıştır (Franz ve diğ, 2013; Bağcı, 2018).

2000'li yıllarda pazarda artan rekabet ile hem uluslararası sermaye hem de yerli sermaye kendi içlerinde çeşitliliği artırmıştır. Hem alt gelir grubu için yüksek indirimli (hard discount) hem de üst orta sınıf için özel mağazalar ortaya çıkmış ve farklı müşteri segmentlerine hitap eder hale gelmişlerdir. Farklı isimlerle farklı müşteri segmentlerine hitap eden zincirler ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlenme bir pazarlama stratejisi olduğu kadar aynı zamanda sektördeki birleşme ve satın almaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Türkkan, 2023).

Çizelge 4.2'de Nielsen'den (2005) aktarımla 1996 ile 2005 yılları arasında perakendeciliğin değişimi özetlenmektedir. Yenal (2013) büyüyen perakendecilik ile ilişkili olarak iki nedene işaret etmektedir; bunlardan ilki 1980 sonrası piyasaya giren Carrefour, GIB, Metro, Spar gibi yabancı sermayeli şirketlerdir. İkinci olarak, ağırlıklı olarak imalat ve finans sektöründe faaliyet gösteren Koç, Doğuş, Tekfen gibi yerli sermayenin gıda perakende sektörüne yatırım yapmasıdır. Yine bu dönemde daha küçük sermayeli işletmeler de büyük ölçekli gıda perakendeciliği yapmaya başlamıştır.

Çizelge 4.5 : 1996-2005 arası perakendeciliğin gelişimi (Yenal, 2013'te atıfta bulunulduğu gibi).

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2005
Büyük süpermarketler 1000 m <	%11,1	%15,0	%17,1	%23,5	%28	%34,5	%37,1	%43,2	%45
Marketler 400 m - 1000 m	%15,8	%16,0	%17,1	%12,5	%10	%9,5	%9,4	%8,4	%8,1
Bakkallar ve orta büyü. Marketler	%67,9	%63,0	%58,8	%49,5	%48	%42	%40,5	%36,6	%35,5
Diğerleri (benzinlik, büfeler, semt pazarları)	%5,3	%6,0	%7,1	%14,5	%14	%14	%13,0	%10,5	%10,2

Çizelge 4.3'teki Nielsen'den (2005) aktarılan verilerin doğruladığı üzere, gıda perakendeciliğindeki az sayıdaki büyük sermayenin artan payı ile perakendeciler malların pazarlanması hususunda üreticilere karşı pazarlık ve yaptırım güçlerini artırabilir hale gelmişlerdir.

Çizelge 4.6 : 2005-2008 arası perakende devlerinin pazar payı değişimi (Yenal, 2013'te atıfta bulunulduğu gibi).

Şirketler	Pazar payı (2005)	Pazar payı (2008)
Migros	%14,1	%22,4
BİM	%10,1	%13,5
Carrefour	%9,7	%13,8
Metro	%6,7	%7,8

Süpermarketler geleneksel alışveriş yerlerine göre önemli avantajlara sahiptir. Pazarların aksine süpermarketler finansal ve teknolojik sermayelere sahiptir, bu da pazarda rekabet avantajı üstünlüğüne sahip olmalarına neden olmaktadır. Diğer yandan geleneksel satıcıların ekonomik krizlere dayanıklılığı büyük sermayelere kıyasla çok düşüktür. Perakende sektöründeki hızla artan çeşitlilik ve sayı; pazar, bakkal¹⁵¹ ve manav gibi geleneksel gıda alışveriş alanlarının küçülmesine neden olmuştur. Türkkan'a (2023) göre bunun nedenleri perakendecilerin pazardan daha fazlasını talep etmesi ve etkili lobi faaliyetleridir. Bu lobi¹⁵² faaliyetlerinden kastedilen mahalle pazarlarının operasyonel kapasitelerini zayıflatan ya da yasaklayan planlama kararlarının hayata geçirilmesidir (Türkkan, 2023). Öz ve Eder (2012) bu noktada süpermarketlerin semt pazarının kurulduğu günlerde meyve ve sebze fiyatlarında indirim yapma eğilimine dikkat çekmektedir. Nihayetinde 2000'ler sonu itibariyle Türkiye'de geleneksel alışveriş (bakkal, manav, pazar) yerleri önemli oranda azalmıştır. Öz ve Eder'in (2012) ortaya koyduğu üzere geleneksel pazarlar, hijyenik kent kavramını teşvik eden neoliberal söylem bağlamında kentsel peyzajın istenmeyen unsurları haline gelmiştir. Bu dışlanma kamu arazilerinin metalaştırılması ile şiddetlenmektedir.

Gıda perakendeciliğinin değişen yapısı üretici firmaların pazara girişinde yeni zorlukları da beraberinde getirmiştir. Gıda şirketleri artık ürün yelpazelerini çeşitlendirmek, pazarlama, reklamcılık ve marka oluşturma faaliyetlerine ağırlık vererek süpermarketlerde yer almaya çalışmaktadırlar. Bu durum büyük sermaye

¹⁵¹ Akçura'nın (1993) verilerine göre İstanbul'da 1987 yılında 16527 olan bakkal sayısı 1992 yılına gelindiğinde 11800'e düşmüştür. Manavlardaki düşüş oranı ise çok daha fazla orandadır (Türkkan, 2023'te atıfta bulunulduğu gibi).

¹⁵² Türkkan ek olarak, bazı yerel perakende zincirlerinin sahiplerinin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara geldiği tarihten (2002) itibaren AKP'den milletvekili seçilmesine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde AKP'nin kurucularından olan Cüneyd Zapsu, Türkiye'deki en büyük perakende zincirlerinden biri olan BİM'in de kurucusu üyesidir.

gruplarının gıda perakendeciliğine girmesine neden olmuş ve değişen piyasa yapısı gıda üreticiliğinde ayakta kalabilmenin koşulu olarak perakende sektörüyle de ilişki içerisinde olmayı ve yatırım yapmayı koşul olarak dayatır hale gelmiştir. Bu da en nihayetinde gıda imalatı faaliyeti gösteren büyük firmaların aynı zamanda gıda perakendeciliği yapması sonucunu doğurmuştur (Yenal, 2013). Örneğin, Anadolu Grubu hem bitkisel çay imalatçısı Doğadan'ın sahibi iken, aynı zamanda gıda perakendecisi Migros'un da sahibi konumundadır. Özetle, sektörde dikey entegrasyon eğilimlerinin güçlendiği ve sermayenin yoğunlaştığı bir yapı ortaya çıkmıştır.

Süpermarketlerin gıda sistemi içerisindeki konsolidasyonunu kanıtlayan bir başka şey ise meyve sebze hallerinde kendi dükkanlarına sahip olmasıdır.¹⁵³ Süpermarketler haldeki dükkanlardan ürün almak yerine kendi dükkanlarına açmış ve nakliye dahil olmak üzere kendi tedarik zincirlerini kurmuşlar ve bu sayede yüksek kâr marjlarını koruyabilmişlerdir. Üreticiden tüketiciye fiyat artışına bakıldığında gerek pazarcılar gerekse süpermarketler yüksek kârlar elde etmektedir. Bu noktada süpermarketlerin sahip olduğu konsolide tedarik hatları nedeniyle bu kârın büyük kısmına sahip olma avantajından bahsetmek mümkündür (Türkkan, 2023).

Taze sebze ve meyve fiyatlarında yaşanan değişimlere bakıldığında üreticiden çıkış fiyatı ile toptancı hallerindeki fiyat değişimi, marketlerde yaşanan fiyat değişiminden daha azdır. İstanbul Ticaret Odası, “Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler” raporunda farklı ürünler için fiyat değişimleri incelenmiş ve sebzeler için ortalama fiyat değişimi üreticiden hale %73,65; üreticiden pazara %197,27; üreticiden markete ise %291,90 olarak tespit edilmiştir. Meyveler için ise ortalama %87,54; üreticiden pazara %251,64; üreticiden markete ise %388,04 olarak tespit edilmiştir. Çizelge 4.4'te farklı ürün grupları için fiyat değişimleri ve değişim oranları verilmiştir.

¹⁵³ Türkkan'a (2023) göre süpermarketlerin büyüme sürecinde tedarik ağına ilk müdahaleleri meyve sebze hallerinde kendi dükkanlarını açarak olmuştur. Böylelikle aracı maliyetlerinden kurtulan süpermarketler, tedarik zincirleri boyunca kâr hadlerini daha yükseğe çıkarabilecek yolu açmışlardır. Aracıların ortadan kaldırılmasına ek olarak, depolama ve nakliye teknolojilerine yatırım yapmış ve nakliye süresini azaltmış ve ürünlerin daha uzun süre daha taze şekilde kalabilmesini sağlamıştır.

Çizelge 4.7 : Farklı pazarlama kanallarında üretici-tüketici fiyatlarındaki değişim (Ocak 2009) (TL) (İTO, 2009).

Ürün	Üretici / hal fiyatı değişimi (%)	Hal / Pazar değişimi (%)	Hal / market değişimi (%)	Hal / üretici değişimi (%)	Pazar / üretici değişimi (%)	Market / üretici değişimi (%)
Domates	72,13	60,00	155,24	72,13	175,41	339,34
Salatalık	104,62	50,38	123,31	104,62	207,69	356,92
S. biber	95,29	88,55	113,25	95,29	268,24	316,47
Fasulye	44,00	38,89	112,50	44,00	100,00	206,00
Patlıcan	96,25	75,16	106,37	96,25	243,75	305,00
Havuç	21,05	104,35	154,35	21,05	147,37	207,89
Ispanak	70,27	79,37	149,21	70,27	205,41	324,32
Pırasa	63,64	104,35	154,35	21,05	147,37	207,89
Soğan	84,21	62,86	108,57	84,21	200,00	284,21
Patates	85,00	83,78	116,22	85,00	240,00	300,00
Mandalina	75,00	122,86	214,29	75,00	290,00	450,00
Limon	82,93	93,33	170,67	82,93	253,66	395,12
Elma	94,44	42,86	147,62	94,44	177,78	381,48
Armut	97,78	21,91	115,17	97,78	141,11	352,56
Ort. Değişim (%)	77,61	71,31	137,02	77,61	202,52	319,37

Çetin (2009) bu tablodaki meyve fiyat değişimlerinin sebze fiyat değişimlerinden daha yüksek olmasına dikkat çekmekte ve bunu büyük perakendecilerin doğrudan üreticilerden ürün tedarik etmesi ile ilişkilendirmektedir. Çetin'e (2009) göre perakendeciler bahçe kapama yoluyla hasat sonrası ürünleri depolamakta ve yıl içerisinde periyodik şekilde satışa sunmaktadırlar, bu da meyve fiyatlarının ağırlıklı olarak perakendeciler tarafından belirlenmesine neden olmaktadır. Bu durum toptancı hallerinin fiyatların belirlenmesindeki dengeleyici rolünü kanıtlar niteliktedir.

Diğer yandan, süpermarketlerin Türkiye'deki tarım gıda sistemine ilişkin en önemli müdahalelerinden biri de sözleşmeli tarım¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ile olmuştur. Sözleşmeli tarım, süpermarketler açısından istedikleri kalite ve fiyatta ürünün tedarik edilmesine imkân sunarken, teslimat tarihlerini de kendi belirlemeleri sayesinde depolama ve nakliye masraflarının optimizasyonuna imkân vermektedir. Özetle, artan konsolidasyonla birlikte tek bir şirket yan kuruluşlarıyla birlikte ürünleri hem üretmekte, işlemekte, taşımakta ve satmaktadır (Türkkan, 2023).

Süpermarketlerin piyasada fiyat kontrolünü ele geçirmesini sağlayan ve operasyon alanlarını genişletmesine imkân veren bir başka önemli gelişme ise 2012 Hal Yasası

¹⁵⁴ Sözleşmeli tarım modeli, şirketlerle üreticiler arasında, üreticinin ürünün üretimini gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenmesi ve şirketlerin belirli koşullarda ürünü satın almasına dayalı bir anlaşmadır.

¹⁵⁵ Örneğin, Türkiye'nin en büyük gıda perakende zincirlerinden biri olan ŞOK, "Tarladan Sofraya Doğru Tarım" projesi ile sözleşmeli tarım yapmaktadır.

ile birlikte olmuştur. Son yıllarda Türkiye’de taze sebze meyve fiyatları ve gıda enflasyonu ile ilişkili tartışmaların, bu fiyatların gıda zinciri boyunca yer alan araçlar ve bunların kâr marjı nedeniyle arttığı yönünde ortaya çıkması bu yasanın gerekçesini oluşturmuştur. Hükümet gıda enflasyonu ile ilişkili söylemini araçlar kaynaklı olduğu yönünde geliştirmiş ve araçların ortadan kalkması ile fiyatların düşeceği beklentisi oluşmuştur. 2012 yılında çıkarılan Hal Yasası ile birlikte meyve ve sebze fiyatlarında yaklaşık %25 oranında düşüş beklentisi ortaya çıkmış fakat beklenen düşüş gerçekleşmemiş ve süper / hipermarketlerin doğrudan üreticiden alımlarının önünün açılması ile birlikte sebze ve meyve fiyatlarındaki enflasyonist etki artmıştır. Bu yasa ile meyve sebze satışının hâl dışına çıkarılmasının yolu açılmış ve bu sayede başta zincir marketler olmak üzere perakendecilere başta fiyat belirlemek olmak üzere avantajlar sağlamıştır. Bildirim yapılması koşuluyla hâl dışında satış izni getirilmiş ancak bu durum kayıt dışılığın önüne geçememiştir (TÜSİAD, 2016; Koç, 2019).

Aysoy ve diğerlerine (2015) göre 2012 Hal Yasası meyve ve sebze toptan fiyatlarını düşürürken, perakende fiyatlarında anlamlı bir değişime yol açmamıştır ve fiyatlama davranışları arasında asimetrik fiyat aktarımı¹⁵⁶ söz konusudur. TÜSİAD (2016) bulgularına göre bu yasa ile birlikte uygulanmaya başlanan politika reformu toptan taze meyve ve sebze fiyatlarını %20 oranında azaltırken, perakende fiyatlarında kayda değer bir etki yaratmamıştır. TÜSİAD (2016) raporunda bu durum toptancı ve perakendeci firmaların fiyat belirleme güçlerinin farklı olması ile ilişkilendirilmektedir. Toptancı firmalar genel itibariyle küçük yapılar iken, perakende yapılar bir kısmı uluslararası ortaklı olan büyük zincirlerden oluşmaktadır. Özetle, 2012 Hal Yasası perakende fiyatlarında düşüşe neden olmamıştır. Bu yasa ile zincir marketlerin ve kişilerin doğrudan üreticilerden mal almasının önü açılarak büyük firmaların fiyatları istedikleri yönde belirlemelerine neden olmuştur (Koç, 2019).

Ucuzluk Marketleri: “Üç Harflililer”

Türkiye’deki perakendeciliğin gelişiminde “üç harfli marketler” olarak da bilinen, zincir indirim marketlerine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Zira bu marketlerin

¹⁵⁶ Neo-klasik teoreminin tam rekabetçi piyasa yapısında arzda meydana gelen fiyat şokunun simetrik olarak diğer seviyelere yansımaları beklenmektedir ancak aksak fiyat aktarımı oluştuğunda zincirin bir aşamasında oluşan fiyat şoku diğer aşamalara pozitif ya da negatif şekilde yansımakta, yani bir piyasa kusuru olarak asimetrik bir aktarıma neden olmaktadır (London Economics, 2004; Avrupa Komisyonu, 2012; aktaran Kat, 2019)

son yıllardaki vahşi ve hızlı büyümesi dikkat çekicidir. Çok uluslu şirketlere benzer şekilde hızlı bir büyüme gösteren yerli sermaye, çok uluslu şirketlerin görmezden geldiği yoksul, alt orta ve işçi sınıfı hedef almıştır. Bu zincirler, küreselleşme etrafındaki kültür savaşlarının da etkisiyle geleneksellik, yerellik ve yerliliğe vurgu yapmaktadırlar (Türkkan, 2018). Türkiye’deki ilk hard-discount olarak da bilinen indirimli marketlerin örnekleri 1995’te kurulan BİM¹⁵⁷ ve ŞOK’tur,¹⁵⁸ devam eden yıllarda kurulan A101¹⁵⁹ ise hızlı bir büyüme göstererek bu marketlerin arasında yerini almıştır.

Hızla büyüyen ve sahip oldukları mağaza sayısı ile Türkiye’nin her il ve ilçesinde hizmet verebilen bu marketler bilhassa düşük gelirli mahallelerde zamanla yaygınlaşarak geleneksel manav ve bakkallara rakip olmuştur. Türkkan (2023) düşük gelirlilerin yüksek indirimli marketleri tercih etmelerinin üç ana nedenini şöyle sıralamaktadır: çeşitli malların varlığı, sürekli olarak düşük fiyatlarla sağlanan alınabilirlik ve mahalle mağazalarındaki alışveriş pratiklerindeki aksine kişisel ve toplumsal etkileşimlerin olmayışıdır (Türkkan, 2023). Bu marketlerin temel pazarlama stratejilerinden biri ise haftanın belirli günlerinde sınırlı sayıda getirilen kampanyalı ürünler yoluyla müşteri bağlılığının kazanılmasıdır (Yılmaz, 2019). Ürün çeşitliliğinin¹⁶⁰ az olduğu bu marketlerde normal süpermarketlere göre daha az sayıda kişi (en az 3, en çok 7) çalışmakta, basit ve ucuz malzemeler kullanılarak yatırım maliyetleri düşürülmektedir (Yıldırım, 2006; Yılmaz, 2019).

2018 yılı Kasım ayı itibariyle Türkiye’de gıda perakende sektöründe 10 ve üzerinde şubeye sahip 150 zincir markete ait toplam 31.077 mağaza bulunmaktadır. Bu 150 zincir arasındaki ilk 10 market zincirinin toplam mağaza sayısı 26.538 olmakla birlikte

¹⁵⁷ “Türk Aldi” olarak da adlandırılan (Codron ve diğ, 2004), Türkiye’nin perakende sektöründe en yüksek pazar payına sahip olan BİM Birleşik Mağazalar A.Ş., 1995 yılında 21 mağaza ile gıda perakendeciliği sektörüne girmiştir. Yüksek indirim modeli ile hizmet veren BİM, 2022 yılı sonu itibariyle 10370 mağaza sayısına ulaşmıştır. 2021 yılı itibariyle BİM MARKET mobil uygulaması aracılığıyla online alışveriş hizmeti vermeye başlamıştır.

¹⁵⁸ 1995 yılında 13 mağaza ile hizmete başlayan ŞOK Marketler bugün 10281 mağaza ile faaliyetlerini sürdürmektedir. 2021 yılında dijitalleşme yoluna giden şirket, “Cepte ŞOK” uygulaması aracılığıyla hizmet skalasını genişletmiştir. “Tarladan Sofraya Doğru Tarım” projesi ile çiftçilere alım garantisi vererek sözleşmeli tarım yapmaktadır.

¹⁵⁹ 2008 yılında kurulan ve 2022 sonu itibariyle 12000’den fazla mağazaya sahip olan A101, 81 ilde faaliyet göstermektedir. Deloitte’nin Global Powers of Retailing 2022 raporuna göre A101, dünyanın en hızlı büyüyen (2015-2020 yılları arası) ilk 10 perakende şirketlerinde 5. sırada yer almaktadır (Deloitte, 2022).

¹⁶⁰ Normal süpermarketlerde 1000-1500 olan ürün çeşitliliği, bu marketlerde yaklaşık 500’dür (Yıldırım, 2006).

toplamda %85'lik paya sahiptir. Sektör içerisinde her geçen gün organize perakendeciliğin payı artarken, bu perakendiciler içerisinde indirim marketlerinin ağırlığı baskındır. Bu zincirler arasında BİM, A101 ve ŞOK hızlı bir büyüme trendine sahiptir, bu zincirler kuruluşları itibariyle hızla büyüyerek ülkenin her köşesine yayılmış ve perakende sektöründe büyük pazar payına erişmiştir. Perakende sektörünün üçte ikisinden fazlasını elinde tutan bu zincirlerin pazardaki diğer büyük rakipleri Migros ve CarrefourSA'dır (Özgöl, 2019).

Özetle, tarım ve gıdada küreselleşen tedarik zinciri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Diğer taraftan Türkkan'ın (2023) belirttiği gibi, piyasa içerisinde rekabetçi aktörlerin, rekabetçi olmayanlara göre daha fazla desteklenmesi söz konusudur. Piyasa aktörü rekabetçi olmadığı durumda merkezi otorite onu bertaraf etmek üzere çalışmaktadır. Türkkan (2023) bu piyasa dışına itilmeyi; doğrudan gelir destekleriyle küçük ve orta ölçekli çiftçilerin üstü kapalı şekilde tarımı bırakmaya teşvik edilmesi, fiyat korumalarının ve kotaların kaldırılması yoluyla kamu işletmelerinin ve çiftçi kooperatiflerinin zayıflatılması, kentsel planlarda pazar alanlarına ilişkin kararlar ile, düşük sermayeye sahip üreticiler için yüksek maliyetli uygulamalar gerektiren düzenlemelerle (soğuk zincir gibi) örneklemektedir. Özetle, merkezi otorite rekabetçileri dost; rekabetçi olmayanları ise düşman olarak tanımlamaktadır. Merkezi otorite bu noktada kasti olarak eylemden kaçınmakta ve stratejik olarak tasarlanmış bir geri çekilme (yalnız bırakma ya da terk etme) yoluyla piyasayı korumaktadır. Zira rekabetçi olmayanların (ve/veya az rekabetçi olanların) piyasa dışına itilmesi; piyasanın işlemesi, işlevsel kalması ve sermaye birikiminin devam etmesi açısından önemlidir (Türkkan, 2023).

Büyüyen perakendecilik sektöründe de görülebileceği üzere 1980 sonrası izlenen neoliberal politikalar ve tarım ve gıdadaki artan endüstriyelleşme, tarım ve gıda sistemini hızlı bir dönüşüme zorlamış ve bu durum Türkiye'de de çeşitli gıda muhalefetlerini ortaya çıkarmıştır.

4.2 Türkiye'de Gıdanın Krizi Ve Gıda Muhalefetleri

Gıda sistemi çok boyutlu, çok katmanlı ve çeşitli toplumsal ve ekolojik dinamiklerle ilişkili bir meseledir. Gıdanın bu çok boyutlu yapısı farklı konu alanlarını bir araya getirmekte ve gıda sistemine ilişkin itirazları da bu doğrultuda çeşitlendirmektedir. Bugün halk sağlığı ile ilişkili olarak GDO karşıtı hareketler, endüstriyel tarımın neden

olduğu tahribat ile ilişkili çevre hareketleri, adil ticaret ve gelir adaleti talep eden çiftçi hareketleri, uluslararası şirketlerin gıda sistemi üzerindeki tahakkümünü kırmak isteyen çeşitli hareketler bunlardan bazılarıdır. Özlüer'e (2019) göre gıda krizi, ekolojik krizin biçimlerinden biri olmakla birlikte, gıda ile ilişkili toplumsal hareketleri ekolojik krize yönelik toplumsal hareketlerden ayırmakta ve bu noktada bu hareketlerin farklı karakteristik özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Kadirbeyoğlu ve Konya'ya (2017) göre ise Türkiye'deki gıda hareketleri üç temel alandan kök almaktadır, bunlar; çevre mücadeleleri, sendikal aktivizm ve sağlıklı, erişilebilir gıda için kişisel veya kolektif taleplerdir (Karakaya-Ayalp, 2021'de atıfta bulunduğu gibi). Bu çalışmanın gıda sistemi ile ilişkili toplumsal hareketleri inceleme iddiası taşımaması ve Erensü ve diğerlerinin de (2016) belirttiği üzere bir toplumsal hareketin geçmişini, kökenlerini yazmanın ve onun tarihsel eğrisini çizmenin, yazarın hareketten ne anladığından bağımsız olmaması nedeniyle kısaca gıda sistemi ile ilişkili itirazların hangi toplumsal hareketlerle ortaya çıktığı özetlenmektedir. Bu noktada, çalışmanın bütününde görülebilen çok boyutlu kriz tarifinden yola çıkarak gıda sistemi ile ilişkili toplumsal hareketler ortaya konmuştur.

Dünyada toplumsal hareketlerin geçmişine bakıldığında 1970'li yıllar, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde çevre hareketinin yükseldiği dönem olarak ortaya çıkarken Türkiye'de bu dönem durağan geçmiştir. Arsel'e (2016) göre ne 1970 ve 1980'lerin ilk yıllarındaki antidemokratik yapı ne de bastırılan sol siyaset bu durağanlığı açıklayabilmektedir. 1980'lerdeki Ankara Güven Park'taki otopark projesine karşı Çevre Duyarlılığını Yayma Grubu ile yürütülen hareket önemli kabul edilmekle birlikte Türkiye'de çevre hareketlerinin dönüm noktası Bergama hareketi¹⁶¹ olarak gösterilmektedir (Arsel, 2016). Türkiye'de 1980 sonrası izlenen ihracata dayalı kalkınma politikaları ile çevresel tahribat artmış, kalkınma modelleri sorgulanmaya başlanırken aynı zamanda çevre hareketleri de yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan çevre hareketleri 12 Eylül askeri darbesinin ortaya çıkardığı apolitikleşme sürecinden nasibini almış ve örgütler kendilerini politik arenanın dışında konumlandırmışlardır. Türkiye Çevre Vakfı gibi çevreci örgütler tüzüklerine “siyaset dışı” olduklarını yazmıştır. Bu dönemde demokratik kitle örgütlerine yönelik

¹⁶¹ Türkiye yakın tarihinin en önemli toplumsal hareketlerinden biri olarak kabul gören Bergama köylü hareketi, toplam 17 köyü doğrudan etkileyen siyanürle altın arama çalışmaları neticesinde 1990'lı yıllarda başlamıştır.

yürütülen kara propaganda, benzeri pek çok örgütü “siyaset dışı” olarak konumlanmaya itmiştir. Bu anlamda bu dönemde ortaya çıkan çevre hareketleri ve örgütleri siyasal alanın dışında, toplumsal alanı iyileştirme odaklı dar bir alana sıkıştırılmıştır. 2000’ler itibariyle ise hem kentte hem de kırsal alanda hızla derinleşen ekolojik kriz ile toplumsal hareketler artmıştır. Bunun tezahürü olarak hidro elektrik santralleri (HES), termik santraller, GDO karşıtı hareketler ortaya çıkmıştır (Erensü ve diğ., 2016). Erensü (2016), Gezi Hareketi ile yerel ekolojik mücadelelerin benzediğine dikkat çekmekte ve bu hareketlerin sahip olduğu ortak arka planının müşterek alanların savunulması olduğuna işaret etmektedir. Buradaki ortaklaşma eylemlerin diline de yansımış ve “yaşam alanlarımızı savunuyoruz” sloganı ortak biçimde kullanılmıştır.

Endüstriyel tarım pratikleri ve Yeşil Devrim’in ortaya çıkardığı yeni teknolojiler, tohumlar ve kimyasal girdiler çevre ve gıda güvenliğine ilişkin endişeleri artırırken, toplumsal hareketlerin de fitilini yakmış ve gıdanın gittikçe artan şekilde yapaylaşması ve endüstriyelmesi ile birlikte tüketilen gıdaya ilişkin güvenlik endişelerini de beraberinde getirmiştir (Kocagöz, 2020a). Pestisit kullanımının yasaklanması, toksik atıkların denetlenmesi, endüstriyel tarımın neden olduğu çevre kirliliğine dikkat çekmek ve küçük çiftçilerin desteklenmesi gibi konulara dikkat çekmek üzere başlayan gıda muhalefetleri devam eden yıllarda GDO tartışmaları ile sürmüştür. Türkiye’de de 1991 yılındaki S.O.S Akdeniz’in Menderes Deltası’nda pestisit kullanımına karşı düzenlediği kampanya, benzer şekilde 1995’te Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği oluşturulurken yayınlanan “Eyvah, çocuğum hormonlu bir domates” kitapçığı, çeşitli dergilerde yer alan GDO’lara ilişkin haberler gıda muhalefetlerinin 1990’lı yıllardaki örneklerini oluşturmaktadır (BETAM, t.y.). 2004 yılında ise Genetiği Değiştirilmiş Organizmalara Hayır Platformu kurulmuştur. Gıda ve tohum hakkını savunan ve genetiği değiştirilmiş organizmalara karşı muhalefet yürüten platform, verdiği 7 yıllık mücadele sonunda Biyogüvenlik Yasası¹⁶² ile Türkiye’de GDO’lu üretimi engellemiştir¹⁶³. Üreticiler, tüketiciler, STK’lar, meslek odaları, sendikalar gibi pek çok aktörü içerisine alan yapı, yürüttüğü savunuculuk faaliyetleri ile GDO’nun halk sağlığı üzerindeki etkilerini anlatarak toplumsal bilinç ve farkındalığı artırmıştır (Erensü ve diğ., 2016).

¹⁶² Biyogüvenlik Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5977.pdf>

¹⁶³ Biyogüvenlik Kanunu ile Türkiye’de GDO’lu üretim yasaklansa da ithalat denetimli izin ile serbest bırakılmıştır (Özkaya Özlüer, 2016).

Gıda güvenliğine ilişkin yakın zamanlı bir başka örnek Zehirsiz Sofralar Platformu'dur. 2019 yılında başlayan ve Avrupa Pestisit Eylem Ağı (PAN Europe) ortaklığında yürütülen, pestisitlerin neden olduğu etkiler ve pestisitlerle mücadelede alternatif yöntemler hakkında üretici ve tüketicilere farkındalık yaratmayı amaçlayan Zehirsiz Sofralar projesi ile başlamıştır. Platform amacını şöyle belirtmektedir:

Soframıza gelen gıda ile gıda dışı tarımsal ürünlerin bulunabilir, erişilebilir, sağlıklı ve güvenilir olmasını sağlamak için yapılacak bütün faaliyetlerde kamusal refahı, gelecek kuşakların ve tüm canlıların yaşam hakkını gözeterek, ekosistemi koruyacak; iklim krizini de dikkate alarak uzun vadeli, ihtiyaçlara odaklı, yerelliği ve kendine yeterliliği öncelikleyen, kadim bilgi ve pratikleri de dikkate alan, adil bir bakış açısını egemen kılmak. (Zehirsiz Sofralar Platformu, 2020)

Sağlık, çevre, ekoloji, tüketici hakları, doğa koruma, tarım, gıda ve benzeri alanlarda faaliyet gösteren 44 STK'nın üye olduğu platformda, 23 STK da destekçi olarak yer almaktadır. 2021 yılında ise Zehirsiz Sofralar Platformu iş birliği ile Zehirsiz Kentlere Doğru projesi başlamıştır. Bu proje ile kentlerde yerel yönetimler tarafından kullanılan pestisitlerin ve diğer kimyasal girdilerin zararları konusunda farkındalık yaratmak, kullanımlarını azaltmak ve yerel yönetimlerin alternatif uygulamaların teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Bu proje kapsamında 4 kent (Samsun, Kadıköy, Karşıyaka, İzmir) iyi niyet belgesini imzalayarak zehirsiz bir kent olmanın gereklerini yerine getireceklerini taahhüt etmiştir. GDO karşıtı hareketler, Zehirsiz Sofralar gibi oluşumlar gıda hareketinin kamusal alandaki görünürlüğünü ve etki kapasitesini geliştirmektedir fakat Kocagöz'e (2020a) göre bu tür oluşumlar zaman içerisinde yurttaşların inisiyatiflerini temsilcilere devrettiği, örgütlenmenin ise lobicilik faaliyetine dönüştüğü bir süreci yaratma riski taşımaktadır.

Tarım ve gıdanın endüstriyelmesi ile gıdanın artan şekilde yapaylaşması ve yere özgü özelliklerini kaybetmesinin ortaya çıkardığı bir diğer hareket ise Slow Food hareketi olmuştur. İlk olarak 1986 yılında İtalya'da Carlo Petrini tarafından, geleneksel ve yerel mutfak kültürünü koruma ve sürdürülebilir tarım ve gıda üretimini teşvik etme amacıyla başlatılan bu hareket Türkiye'de de yankı bulmuştur. Hızlı tüketim kültürüne karşı çıkan ve yerel çeşitliliği ve geleneksel tarımı savunan bu hareket standartlaşan tatlara, tarım gıda sisteminin neden olduğu çevresel tahribata, şirketleşen tarım sistemi ile tasfiye edilen köylülüğe, geleneksel gıdaların ve kültürel

kimliğin kaybına dikkat çekmekte ve antikapitalist bir gıda sistemi benimsemektedir. Bu noktada gıda tüketim tercihleri yolu ile “McDonaldislaşma”¹⁶⁴ karşısında bir pratik tariflenmektedir (Petrini, 2010).

Son olarak neoliberal politikalarla birlikte tüm dünyada çeşitli çiftçi hareketleri ortaya çıkmış olmakla birlikte Türkiye’deki durum, Denizlioğlu (2021) tarafından “çiftçi hareketisizliği” olarak ifade edilmektedir. Denizlioğlu (2021) bunu kırsal kesimin merkez sağ partiler tarafından destek görmesi ile açıklamaktadır. Bu durum güçlü bir çiftçi hareketinin ortaya çıkmasını engellemiştir.

Halk sağlığı, çevresel tahribat, sosyal adalet, çokuluslu şirketlerin tahakkümü gibi konular etrafında şekillenen toplumsal ve ekolojik gıda muhalefetleri alternatif gıda ağlarının oluşumunun zeminini hazırlamıştır. Bu hareketler küçük çiftçileri destekleyen, sürdürülebilir tarımı teşvik eden, üretici-tüketici etkileşimini artıran bir karşı pratik olarak alternatif gıda ağlarının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

4.3 Türkiye’de Alternatif Yapılar Ve Aktörler: Gıda İnisiyatifleri Ve Kentler

4.3.1 Türkiye’de alternatif gıda ağları’nın gelişimi

Başlık 4.1’de özetlendiği üzere Türkiye ekonomisi 1980 sonrası hızlı bir neoliberalleşme süreci içerisine girmiştir. 1990’lı yıllarla birlikte kamu varlıkları özelleştirilirken, 2000’li yıllarda ise imalat ve tarım sektörü finans sektörüyle yakından bağlantılı hale gelmiş ve sektördeki oyuncular uluslararasılaşmıştır (Türkkan, 2019). Türkkan’a (2019) göre 1980 sonrası benimsenen ihracat odaklı büyüme tarım gıda sektöründe çift katmanlı bir üretim ve tüketim pratiği ortaya çıkarmıştır. Bir tarafta daha fazla kaynağa ve daha geniş bir ağa sahip büyük üreticiler dış pazar için üretim yaparken, diğer tarafta küçük ve orta ölçekli üreticiler iç pazara dönük üretime yönelmiştir. Bu durum gıdaya ilişkin kalite, güvenlik ve standart sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Zira AB gibi daha sıkı denetlenen pazarlara daha az herbisit, pestisit ve hormon içeren tarım ürünleri gönderilirken, iç pazara sunulan ürünlerin

¹⁶⁴ Amerikalı sosyolog Geoge Ritzer tarafından 1993 yılında yazılan “The McDonaldisation of Society” adlı kitapta geçen kavram, gittikçe benzerleşen, standartlaşan ve genellikle hızlı tüketim kültürünü temsil eden pratikleri ifade etmektedir. Ritzer’e göre McDonaldislaştırma salt gıda endüstrisinde değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, kültür ve diğer sosyal alanlarda da etkilidir.

benzer bir denetime tabi olmaması nedeniyle çeşitli güvenlik problemleri ortaya çıkmıştır. Zira Türkiye’deki herbisit ve pestisit kullanımını gıda güvenliğini tehdit edecek derecede dramatik boyuttadır. Örneğin, hormonal sistemi bozan bir kimyasal olan glifosat¹⁶⁵ kullanımı 2001 yılında 305 ton iken, 2013 yılında 15 kat artarak 4500 tona ulaşmıştır. 2019 yılında ise glifosat kullanımını 8 bin tona ulaştığı tahmin edilmektedir (Pişkin, 2022). Diğer yandan ihracata yönelik ürünlerin dış pazar denetimlerinde testlerden geçemedikleri durumlarda iç pazarda satışa sunulması artan sayıda insanın tüketim pratiklerinin değişmesine neden olarak tüketicileri alternatif araçlar ve ağlara yöneltmiş ve organik, GDO karşıtı, sürdürülebilir tüketim için hareketlere olan ilgiyi artırmıştır. Alternatif gıda ve tedarik zincirlerine artan ilginin temel sebeplerinden bir diğeri ise gıdanın artan şekilde metalaşmış ve finansallaşmış olması ve bu sürecin getirdiği çok katmanlı kriz ve sorunlardır. Ortaya çıkan toplumsal, çevresel ve güvenliğe ilişkin endişeler sonucu “temiz ve gerçek gıda” arayışındaki tüketiciler kendi inisiyatiflerini kurma ihtiyacı hissetmişlerdir (Karakaya, 2018; Kocagöz, 2020a).

Gıda inisiyatifleri, tarım gıda sistemi içerisindeki konsolidasyonu engelleme, süpermarketlerin büyümesini durdurma ve kısa tedarik zincirleri aracılığıyla mevcut sistem karşısında alternatif bir yol arayışı kurma çabası içerisindeyler. Alternatif Gıda Ağları olarak nitelendirilen bu yapılardan kimileri 1970’lerden itibaren varlığını sürdürülen, kimileri de süpermarketleşmenin ve sistem içerisindeki konsolidasyonun arttığı 1990’lar ve 2000’lerde ortaya çıkmıştır. Bu ağlar kent içinde tedarik zincirini kısaltmayı amaçlarken aynı zamanda beslenme ve tüketim pratiklerine ilişkin farkındalık yaratmaktadır (Türkkan, 2023). Zira Alternatif Gıda Ağları’nın ortaya çıkışı süpermarketleri ekolojik ve sosyal refah açısından iyi uygulamalar oluşturmaya zorlamıştır. Bu da artık mağazalarda organik ve yerel ürünler olarak kendine yer bulmuştur. Fakat Alternatif Gıda Ağları içerisinde yer alan aktivistlere göre iyi uygulamalar olsa dahi süpermarketler ve diğer büyük sermaye ne ekolojik ne de sosyal adaleti sağlama isteğine sahiptir. Zira sistem yapısı itibarıyla işçilerin, göçmenlerin, kadınların sömürüsüne dayanmaktadır. Bu noktada alternatif gıda örgütlerine göre

¹⁶⁵ Glifosat, sentetik ve seçici olmayan herbisit olarak tanımlanmaktadır. Yabancı otlarla mücadelede kullanılan bu zehrin tüm otları istinasız öldürmesi sebebiyle kullanıldığı ürünlerin etkilenmemesi için genetik kodları ile oynanmaktadır. Bu da GDO’lu ürünlerin yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Pişkin, 2022).

toplumsal, ekonomik, politik ve ekolojik sömürünün ortadan kaldırılması gerekmektedir (Türkkan, 2023). Diğer yandan organik gıda neoliberal piyasa tarafından içrimlenmiş bir üretim ve tüketimi temsil etmektedir (Kalderon, 2019).

Türkiye’de 2000’ler itibariyle gıda ile ilişkili çeşitli inisiyatifler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu inisiyatifler gıda sistemi krizi karşısında alternatif çözüm yolları geliştirmekte ve siyasallaşma, kamusallaşma ve toplumsallaşma ile yeni bir yurttaşlık pratiği inşa etmektedir (Kocagöz, 2020a). Bu inisiyatifler çiftçi haklarını savunan ve gıda egemenliğini tesis etmeye çalışan çiftçi sendikaları, GDO karşıtı örgütlenmeler, halk sağlığı ve ekolojiyi savunan platformlar gibi çeşitli türlerde ortaya çıkmıştır. 2010’lu yıllar itibariyle ise kentlerde gıda tedariği sağlamak üzere çeşitli yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kocagöz, 2021). 2013 yılındaki Gezi Olayları ise Türkiye’de gıda sistemi içerisindeki yurttaş tabanlı alternatif örgütlerin ortaya çıkmasına ve sayıca artmasında etkili olmuştur. Bu noktada Türkiye’de Gezi ile edinilen örgütlenme pratiklerine ilişkin deneyimin önemli olduğu notunu düşmek gerekmektedir. Kocagöz’e (2020b) göre Gezi ile yurttaşlar kendi sorunları karşısında inisiyatif alabileceklerini ve kendi yaşam ekonomilerini kendileri için organize edebileceklerini test etmişlerdir, bu da demokratik ve özgürlükçü bir bakış açısıyla kurulan kamusal-siyasal bir alan ortaya çıkarmış ve örgütlenme fırsatına dönüşmüştür. Gezi’de edinilen iyimserlik, umut ve ekolojik hassasiyet yurttaş inisiyatiflerine örgütlenme enerjisi doğurmuş ve Gezi’nin getirdiği sinerji, mahalle forumları ve dayanışma grupları ile devam etmiştir. Gezi, hem herkesin her konuda konuşabildiği ve birbirini dinleyebildiği bir kültürel ortam, hem çeşitli forumlarda çeşitli konuların ele alındığı ve mahalle ölçeğinde bu sorunları çözmek için kolektif olarak neler yapılabileceğinin tartışıldığı bir yer hem de toplumun kendi mahallelerinde sorumluluk alarak yerel düzeyde somut katılımcı politikalar imkânı yaratan bir alan olmuştur (Soysal-Al, 2020b; Oba ve Özsoy, 2020). Bu noktada Gezi’de kurulan dayanışma grupları ve forumlar sonraki süreçte çeşitli alternatif gıda örgütlenmelerinin fikrinin atıldığı yer olmuştur (Kocagöz, 2020; Soysal-Al, 2020b). Gezi protestoları benzer kaygılara sahip insanları bir araya getirerek, onlara çeşitli konuların tartışabildiği alanlar açarak tüketici inisiyatifindeki kooperatiflerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Gezi protestoları ortak kaygılara sahip insanların bu kaygılar etrafında daha geniş kitlelerle temasa geçmesine ve ideallerini paylaşmasına zemin hazırlamıştır (Oba ve Özsoy, 2020). Bu noktada Gezi, alternatif yaşam biçimlerinin oluşturulması ve kolektif karar

alma mekanizmalarının mümkün olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Oba ve Özsoy, 2020). Oba ve Özsoy’a (2020) göre tüketici inisiyatifindeki örgütlerin yaygınlaşmasında Gezi’ye ek olarak, hükümetin 1980’lerden itibaren izlediği neoliberal ve popülist politikalar da etkili olmuştur. Son dönemde bu örgütlülüğü artıran bir diğer gelişme ise COVID-19 pandemisi ve bu süreçteki sağlıklı gıda talebidir.¹⁶⁶

Bu inisiyatifler gıda toplulukları, tüketim kooperatifleri, alışveriş grupları gibi farklı tipolojilerde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kooperatiflere bir parantez açmak faydalı olacaktır. Zira Türkiye’deki gıda tüketim kooperatifleri 2000 yılına değin sübvansiyonların tahsisi, kurucu ortakların ücretlerinin ödenmesi, fiyat destek sistemi gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla hükümetlerin sıkı denetimi altında yönetilmiştir. Bu mekanizmalar ise siyasi araçlar olarak kullanılmıştır. 2000 yılında getirilen liberalleşme programı, Dünya Bankası ile yapılan anlaşma ve TRUP (ARIP) kapsamında getirilen özelleştirmeler ve aynı yıl çıkarılan 4572 Sayılı Kanun ile kooperatifler için yeniden yapılandırma dönemi başlamıştır (Oba ve Özsoy, 2020). Tüketici inisiyatifindeki kooperatifler ise söz konusu geleneksel tüketici kooperatiflerinden ayrılmaktadır. Bu kooperatifler ortak bir dünya görüşünü ve gıdaya ilişkin endişe ve hassasiyetleri paylaşan tüketiciler tarafından kurulan yurttaş tabanlı girişimleridir. Gerek idari gerekse finansal açıdan devlet kontrolü bulunmayan bağımsız ve özerk yapılardır (Oba ve Özsoy, 2020).¹⁶⁷

Karakaya-Ayalp’in (2021) ortaya koyduğu üzere Türkiye’deki gıda inisiyatiflerinin yarısına yakını İstanbul’da,¹⁶⁸ ağırlıklı olarak Kadıköy ve Beyoğlu’nda¹⁶⁹ yer almaktadır. 2016 sonrası Türkiye’de gıda ile ilişkili inisiyatifler sayıca artarken aynı zamanda bu inisiyatiflerin ortaya çıktığı kentler de artmıştır. Bu artışın arkasındaki neden ise 2016 yılı itibarıyla başlayan gıda çalıştaylarıdır. Bu çalıştaylar aracılığıyla örgütlenme isteğine sahip gruplara deneyimler ve bilgiler (üretici listeleri, yöntemler,

¹⁶⁶ Örneğin, Beyoğlu Gıda Topluluğu pandemi sürecinde ortaya çıkan sağlıklı gıda endişeleri sonrasında kurulmuştur.

¹⁶⁷ Devlet yalnızca mali kayıtların denetlenmesinde müdahildir.

¹⁶⁸ İstanbul’u sırasıyla İzmir ve Ankara takip etmektedir.

¹⁶⁹ Bu durum alternatif gıda örgütlerine ilişkin yeşil elitizm de olarak ifade edilen “kentsoylu, orta sınıf ya da üst sınıf, beyaz yakalı olgusu” olma halini kanıtlar niteliktedir (Karakaya-Ayalp, 2021).

kaynaklar vb.) aktarılmıştır. Bu inisiyatiflerin yükselişindeki bir diğer neden ise sosyal medyada gıda inisiyatiflerinin artan görünürlüğüdür (Karakaya-Ayalp, 2021).

Soysal-Al'a göre (2020b) Türkiye'deki alternatif gıda örgütlerindeki aktivistler gıdayı üretimden tüketime değin birçok aktör ve güç ilişkisini içeren ve çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları olan bir süreçler bütünü olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu örgütler gıdayı politik bir mesele olarak ele almakta ve gıdaya ilişkin tüm süreçlerde ve konularda (kalite¹⁷⁰, güvenlik, emek sömürüsü, doğal kaynak kullanımı) kamuoyunda farkındalık yaratmak üzere çalışmalar düzenlemektedirler. Kocagöz (2021) bu tür girişimlerin ortak motivasyonlarını ve faaliyetlerini şöyle sıralamaktadır:

- Aracısız ürün tedarik etmek,
- Üreticiyle doğrudan temas,
- Küçük üreticileri desteklemek,
- Ekolojik üretim pratiklerini desteklemek ve yaygınlaşmasına aracı olmak,
- Ürünlerin tedarik edildiği üreticiyi ve üretim sürecini tanımak, buradaki ürün /üretici seçimlerine kolektif karar vermek,
- Ürünlerin tedarik, dağıtım ve paylaşım sürecini kolektif şekilde organize etmek,
- Bu pratikleri yaygınlaştırarak daha fazla sayıda kişiyi alternatif tedarik süreçlerine dahil etmek,
- İnisiyatiflerin işleyişinde kolektif karar mekanizmaları kurmak,
- Gıda konusunda farkındalık yaratmak,
- Başka inisiyatiflerin örgütlenmesine vesile olmaktır.

Oba ve Özsoy'a (2020) göre bu tür örgütlerde tüketimin siyasallaşması söz konusudur. Tüketici kooperatifleri ürün ve üretim yöntemi hakkında çeşitli bilgiler sağlayarak, üretim sürecini daha şeffaf hale getirmeye çalışarak, üretici ile tüketici arasında iletişim ve etkileşim kurmayı sağlayarak ürün fetişizmini azaltmakta ve politik bir

¹⁷⁰ Türkan'ın (2023) bu hareketlerin içerisinde yer alan kişilerle yaptığı görüşmelerden aktarımla, ortak olarak vurgulanan konulardan birisi tüketilen gıdaların tatlarının yavanlaşması ve endüstriyel pratiklerin neden olduğu ekolojik ve toplumsal sonuçlardır.

tercih yapma imkânı yaratmaktadır. Böylelikle tüketici aynı ürünü kapitalist üretim biçimlerini benimsemiş bir süpermarketten mi, yoksa neoliberal politikaların dışladığı küçük çiftçilerden mi alacakları konusunda karar verebilmektedirler. Bu tercihler mevcut güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde ve sistemin politikleştirilmesinde önemlidir. Türkiye’deki çeşitli gıda inisiyatiflerinden seçilmiş örnekler Çizelge 4.5’te tipolojik olarak derlenmiştir.

Çizelge 4.8 : Türkiye’den çeşitli Alternatif Gıda Ağları’na ilişkin özet tablo (MAD, 2018).

Alternatif Gıda İnisiyatifi	Yerellik nitelemesi	Güven ilişkisi / üretici seçimi	Temel kaygılar / Motivasyon	Gıda nitelemesi
Küçükyağlı Gıda Topluluğu	Yerel tüketim /mahalle	Üretici ile tanışmak, yardımlaşmak, üretim sürecini gözlemlemek	Üreticinin ve ekolojinin sürdürülebilirliği	Adil ve gerçek gıda
Kuzguncuk Gıda Topluluğu	Yerel tüketim /mahalle	Başka gıda topluluğu ile kurulan bilgi paylaşımı (Küçükyağlı Gıda Top.’nun üreticileri)	Bütçeye göre makul fiyatlı ve sağlıklı gıdaya erişmemek, küçük üreticiyi desteklemek, üretici ile tüketici arasında bağ kurmak	Etik, sağlıklı, doğal
Anadolu Yaşam Tüketim Kooperatifi	Yerel tüketim /düşük gelirli mahalleler	Kişilerden ziyade ekipler/gruplar Açık, şeffaf, denetlenebilir bir işleyiş Üretici seçimleri önerile ve yönlendirmelerle	Mahalledekilerin en vazgeçilmez ihtiyaçlarının en düşük maliyetle giderilmesi	Belirli ölçülerde sağlıklı olsalar da tam anlamıyla ekolojik değil
Buğday Derneği %100 Ekolojik Pazarlar	Şişli temelli fakat yerel değil	Sertifikasyon ve pazardan men cezası Kendi kontrol mekanizmaları yok	Geçim kaynağı çiftçilik olan üreticiyi desteklemek	Sağlıklı/ temiz gıda
Şile Yeryüzü Pazarı	Yerel (Şile merkezden itibaren 800 kilometreka relık 57 köyün dahil olduğu bir alan)	Sertifikasyon, İTU, Gıda Kodeksi vb yok Doğal üretim konusunda teşvik, destek, bilinçlendirme	Kırsal kalkınma Doğa/ sağlıklı gıda üretimi	Doğal gıda / yerel üretim / atalık tohum

Kocagöz’ün (2020a) belirttiği üzere gıda inisiyatiflerinin temel motivasyonları sağlıklı gıdaya erişim temelinde kurulmaktadır. Bu da orta sınıfın ağırlıklı olduğu, örgütlenme kapasitesi gelişkin bir topluluk anlamına gelmektedir. Bu noktada pek çok kişi tarafından işaret edildiği üzere bu örgütler çoğunlukla daha iyi sosyo ekonomik duruma sahip beyaz yakalılar tarafından yürütülmekte ve tercih edilmektedir

(Kocagöz, 2020a, 2021; Karakaya-Ayalp, 2021; Türkkan 2023).¹⁷¹ Öte yandan Oba ve Özsoy'a (2020) göre alternatif gıda örgütleri kadınlar, düşük gelirli gruplar ve küçük çiftçiler gibi dışlanmış grupların katılımını teşvik eden uygulamalar geliştirebilmektedir. Bu tür örgütler her ne kadar orta gelir grupları tarafından başlatılmış olsa da bu dışlanmış gruplarla hayırsever bir ilişki içerisinde değil, dayanışma ilişkisi içerisinde (Oba ve Özsoy, 2020).

Alternatif gıda örgütlerinin talep ettiği daha yüksekli fiyatları^{172 173 174} karşılayabilenler için organik, sürdürülebilir ve herhangi bir emek sömürsü içermeyen temiz gıdalar bir seçenek olarak durmaktadır. Diğer yandan bu fiyatları karşılayamayanlar için ise bir diğer alternatif ise kırdan kente tedariktir. Türkkan (2023) bunu Alternatif İlaş Ağları olarak tanımlamaktadır. Kırdan kente göç edenlerin kırsal bağlantıları ve ilişkileri gıdada da kendine yer bulmuş ve bu durum nihayetinde yeni bir tedarik pratiği ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Alternatif Gıda Ağları temiz gıda ve üretim sürecinde etik yaklaşımları öne çıkarırken, Alternatif İlaş Ağları'nda ise geçimlik gıda ve akrabalık ilişkileri öne çıkmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki en kritik fark Alternatif İlaş Ağları'nın gıdanın üretim ve dağıtımındaki sosyal ve çevresel ilişkileri ortaya çıkarmaya yönelik bir fonksiyonu olmaması ve politik bir tüketim talebi oluşturmamasıdır. Alternatif Gıda Ağları kuruluş motivasyonu itibarıyla politize iken, Alternatif İlaş Ağları kır-kent ilişkileri sayesinde gıda ihtiyacını karşılamakta ve bunu politik bir eylemden ziyade bir ihtiyaç olarak gerçekleştirmektedir. Bu ağlar daha ziyade alt ve orta sınıfların geleneksel tedarik

¹⁷¹ Üç büyükşehirdeki ilk örneklerin akademisyenler ya da akademisyenlerin desteği ile kurulmuş olması bu örgütler içerisinde yer alan kişilerin sosyo-ekonomik profiline ilişkin ipucu vermektedir (Karakaya-Ayalp, 2021).

¹⁷² Bu inisiyatiflerde satılan ürünler piyasa fiyatlarından daha yüksektir. Fiyatlar çoğunlukla market ve pazarlardan daha yüksek, organik pazarlardan ise daha düşüktür (Karakaya-Ayalp, 2021). Üretim ölçeğinin küçük olması, kargo ve taşıma maliyetlerinin büyük ölçekli firmalara göre daha yüksek olması, doğal yöntemlerle yapılan üretimin endüstriyel üretimin verimi ile yarışmaması gibi nedenlerle fiyatlar endüstriyel gıdalara kıyasla daha yüksek olabilmektedir.

¹⁷³ Türkkan (2023) bunu süpermarketlere göre yaklaşık %40 daha yüksek olarak belirtmektedir.

¹⁷⁴ Kocagöz'e (2021) göre burada dikkate alınması gereken konulardan birisi bu üretim biçimlerinin / ürünlerin pahalı olmasından ziyade endüstriyel tarımın yanında marjinal kalması ve kamu desteğinin verilmemesidir. Bu da sonuç olarak emekçilerin ücretlerinin düşük olmasına neden olmaktadır. Bu tür üretimin yaygınlaşması halinde ise maliyetler ve fiyatlar düşecektir. Bu noktada adil fiyatlamasının ötesinde ücretlerin düşüklüğü de önemlidir (Kocagöz, 2021) Diğer yandan ekolojik pratikler anakronistik ve değişime kapalı olarak görülmektedir. Bu sebeple de köylü tipi (küçük) üretim biçimleri çoğu zaman "kuramsal temsili olmayan pratikler" olarak adlandırılmakta ve doğru şekilde kavranamamasından kaynaklı olarak var olmadıkları ya da olsa olsa önemsiz bir anormali oldukları çıkarımlarına neden olmaktadır (van der Ploeg, 2009).

zincirlerini tamamlayıcı bir geçim stratejisidir. Nihayetinde de konvansiyonel sisteme karşı bir direniş pratiği oluşturmamaları nedeniyle alternatif gıda inisiyatifi olarak nitelendirilmemektedir (Türkkan, 2019). Alternatif Gıda Ağları ise gıda sistemindeki aktivist konumunu gıda egemenliği perspektifinden konumlandırmakta ve salt gıda hakkı ile değil, aynı zamanda gıda ile ilişkili karar alma süreçlerine katılma hakkını da ön plana çıkarmaktadırlar (Türkkan, 2023).

Öte yandan Türkkan (2023), İstanbul’da faaliyet gösteren Alternatif Gıda Ağları ile ilişkili kritik bir soru sormaktadır: “tüketiciler için çalışan alternatif gıda ağları, çiftçiler için de çalışıyor muydu?”. Türkkan’ın araştırma bulguları söylemsel olarak İstanbul’da üretim yapan çiftçilere olan desteği ortaya koymakla birlikte, farklı tüketim kooperatiflerinin aynı üretici listesini kullandığını ve aynı üreticilerden alım yapıldığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Alternatif Gıda Ağları içindeki üreticiler tekellere dönüşmüştür (Türkkan, 2023). Diğer yandan bu tür girişimler oluşturdıkları kendi marjinal pazarları yoluyla kapitalizme eklemleme riski taşımaktadırlar. Bu noktada bu inisiyatiflerin gıda hakkı /gıda egemenliği mücadelesinden çıkarak kâr odaklı yapılara dönme riski söz konusudur (Kocagöz, 2021). Karakaya’ya (2018) göre ise Türkiye’deki Alternatif Gıda Ağları pratikleri salt bireysel sağlıklı gıda tüketme motivasyonu ile hareket ettiği sürece gıda adaletini üretmekten uzak olacaktır. Öte yandan bu pratiklerin apolitik bir zeminde örgütlenerek hareket etmesi piyasa ile uzlaşma riskini de beraberinde getirmektedir. Ek olarak bu örgütlerin sunduğu gıdaların fiyat itibarıyla orta-üst gelir grubuna hitap ediyor olması önemli bir sınırlayıcı ve gıda adaletini sağlamaktan uzak bir yaklaşım olarak görülmektedir(Karakaya, 2018).¹⁷⁵ Diğer yandan Karakaya-Ayalp’e (2021) göre Türkiye’deki alternatif gıda inisiyatif örneklerindeki *alternatiflik* iddiası sürdürülebilirlik, ekolojik, yerellik vb. açısından net olmayan bir görüntüye sahiptir. Ek olarak bu inisiyatiflerin çoğunlukla gönüllü emeği ile hareket ediyor olması ve az sayıda kişinin sorumluluk aldığı yapılar olması artan kırılganlık anlamına gelmektedir (Karakaya-Ayalp, 2021).

¹⁷⁵ HALK-BES-KOOP, Bir Umut Derneği, Dayanışma Kooperatifi ve Anadolu’da Yaşam Kooperatifi gibi az sayıdaki örnek, yeşil elitizm eleştirisi dışında tutulabilecek örgütler arasındadır. Zira bu inisiyatifler alt gelir gruplarını hedeflemekte ve bu grupların adil ve sağlıklı gıdaya erişimine odaklanmaktadır.

Öte yandan 2000 sonrası başlayan gıda hareketi ile ortaya çıkan söylemler ve alternatif bir sistem kurmaya yönelik arayışlar yerel yönetim tarafında da karşılık bulmuştur. Nilüfer, Foça, Seferihisar gibi ilçelerde görülebileceği üzere yerel yönetimler tohum takası, köylü pazarı, ekolojik tarımın teşviki, kooperatifleşme gibi çeşitli konularda projeler geliştirmiş, bilginin üretilmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Kocagöz'e (2020a) göre 31 Mart 2019 seçimleri öncesinde gıda hareketinin yıllar içerisinde geliştirmiş olduğu söylemler, bu seçime giren adaylar tarafından sahiplenilmiş ve seçim sürecinde önemli bir politika önerisi olarak kullanılmıştır. Seçim sonrasındaki süreçte de başta üç büyükşehir olmak üzere, farklı il ve ilçelerdeki yerel yönetimler gıda hareketinin getirmiş olduğu söylem ve pratikleri yeniden üretmiş ve yaygınlaştırmıştır. Diğer yandan Kocagöz (2020a), yerel yönetimlerin giderek artan şekilde gıda meselesine dahil olmasındaki risklere de dikkat çekmektedir. Zira yerel yönetimler gıda inisiyatiflerinden rol çalabilmekte ve zaman zaman geliştirdikleri popülist politikalar yoluyla gıda inisiyatifleri açısından engel oluşturabilecek çelişkiler yaratabilmektedir. Bu da gıda hareketinin söylem ve eylemlerinin yerel yönetimlerin popülist politikalarına kurban edilmesi riskini taşımaktadır. Yerel yönetim tarafındaki teknokratik ve bürokratik yöntemler bu riski artırmaktadır (Kocagöz, 2020a).

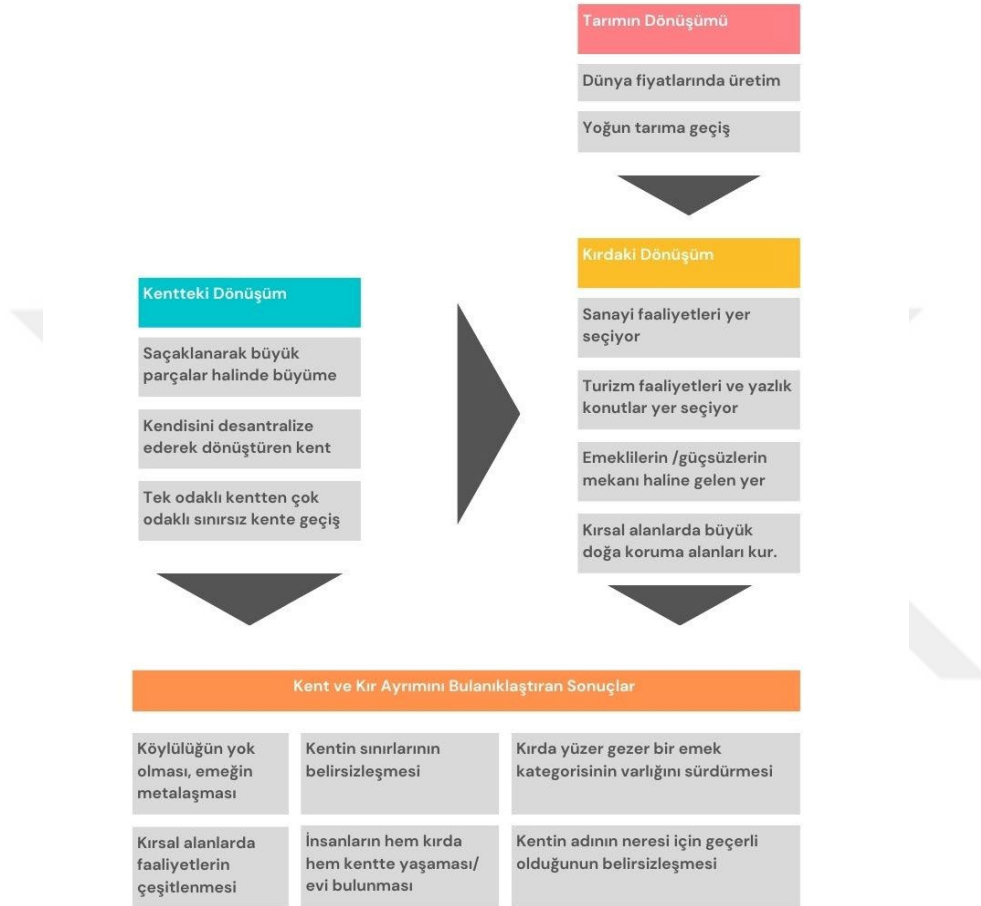
Özetle, gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimler kentsel ölçekte kolektif kurucu unsurlar olarak potansiyele sahiptir (Kocagöz, 2020a), bu noktada bir sonraki başlıkta yerel yönetimlerin gıda sistemine müdahil olma biçimlerine ve politikalarına yer verilmektedir.

4.3.2 Kentsel gıda politikaları: yerel yönetim politikalarında gıda

Türkiye'deki yerel yönetimlerin gıda sistemine müdahil olma biçimlerine bakarken öncelikle bakılması gereken Pothukuchi ve Kaufman (1999) ve Sonnino (2009) tarafından işaret edilen gıdanın kentsel alandaki ihmaline neden olan kır-kent karşıtlığı ve *ikilik* halinin Türkiye'de nasıl tezahür ettiği ve kırsal alanın nasıl dönüştüğüdür. Tekeli'ye (2016) göre sanayi toplumu döneminde ortaya çıkan kır-kent karşıtlığı, bilgi toplumuna geçiş ve kentsel faaliyet olarak görülen üretim ve hizmet faaliyetlerinin bir bölümünün kent dışında yer seçmesi ile aşınmış ve çözülmüştür. Öte yandan artık günümüzde kentsel tarım bir kullanım olarak ortaya çıkmaktadır. Kır kent ayrımında

ortaya çıkan bu bulanıklaşma planlama yazınında “kentsel saçaklanma (urban sprawl)” olarak kendine yer bulmuştur.

Tekeli (2016), kent-kır ayrımını bulanıklaştıran süreci Şekil 4.1’teki gibi özetlemektedir.

Şekil 4.1 : Kent-kır ayrımının bulanıklaşması süreci (Tekeli, 2016).

Bu şemada özetlendiği üzere kırdaki dönüşüm ile:

- Kentten kıra kayan faaliyetler ile (lojistik, maden üretim alanları, turizm tesisleri vb.) kırsal alanda tarım dışı faaliyetler oluşmaktadır.
- Kentliler doğayla olan ilişkilerini yaşam kalitelerini yükseltecek şekilde eğlence ve dinlence amacıyla kurgulamaktadır. Bu tür bir ilişki turizm ve yazlık evler şeklinde arazi kullanım biçimine yansımaktadır. Bu iki tür kullanım kentlilerin beğeni ve değerlerine göre şekillenen bir arazi kullanım biçimi oluşturmaktadır.

- Kent ile iş (ekonomik) bağı kalmamış ve geçimlerini emekli maaşları ile sağlayan kesimler kırsal alanda yaşama eğilimi içerisindedir.
- İnsan tasallutundan korumak ve artan çevre farkındalığı sonucu büyük koruma alanları ortaya çıkmaktadır (Tekeli, 2016).

Bütün bunların neticesinde de kent kavramı artık tarımı dışlamamaktadır. Bu dönüşümün neden olduğu kır-kent bulanıklaşmasının sonuçları ise şu şekilde tezahür etmektedir:

- Köylülük yok olmakta ve kırsaldaki aile emeğine dayalı tarımsal üretim biçimi ve bunun etrafında örgütlenmiş bir iş bölümünün olduğu yaşam biçimi ortadan kaybolmaktadır. Kırsal alanda yaşayanlar artık köylülük kalıplarına uygun davranmayarak kapitalist bir topluma dönüşmektedir.
- Kırsal alandaki faaliyetler çeşitlenmekte, tarım ve ormancılık faaliyetleri ile sınırlı kalmamaktadır. Barındırdığı faaliyetler itibariyle tanımlanan kır- kent ayrımı da çeşitlenen faaliyetler ile anlamını yitirmektedir.
- Kentin sınırları belirsizleşmekte ve kır-kent ayrımına yönelik kavramsallaştırma da bu noktada pratikteki karşılığını kaybetmektedir.
- Yerle ilişki değişmekte ve kentli- köylü ayrımı yok olurken, artık günümüzde insanlar hem kentte hem de kırdaki konutlara sahip hale gelmektedir
- Kırsal alanda yüzergezer bir emek kategorisi oluşmakta ve mevsimlik işçilik artmaktadır. Bu kayıt dışı emek arzının devamlılığını sürdürülebiliyor olması tarımın mekanize hale gelmesini geciktirmektedir. Bu da bu emeğin eski kır kavramı içerisinde hapsolmasına neden olmaktadır (Tekeli, 2016).

Eski kent tanımı ve anlayışında kentin formu ve sınırları net bir şekilde ifade edilebilirken, büyüyen kent artık çok merkezli bir kentsel bölgeye dönüşmektedir. Bu yeni bütünlük, yeni bir kavramsal çözümlemeyi de gerekli kılmaktadır.

Kır-kent ayrımı bulanıklaşırken diğer yandan yerel yönetimlerin kıra, tarımsal faaliyetlere ve gıdaya ilişkin yaklaşımları da yön değiştirmiştir. Uzun yıllar boyunca Türkiye’de yerel yönetimlerin tarım-gıda sistemine yönelik politikalarına bakıldığında parçacıl müdahalelerin olduğu ve bu müdahalelerin belirli konularda destekler, hibeler sağlanması ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Kaşıkırık ve Toprak (2021), 30

büyükşehirin 2020-2024 arası stratejik planları üzerinden gıda politikalarını analiz ettiklerini çalışmalarında 8 tematik kategoriye işaret etmektedirler, bunlar:

- Fide, fidan, gübre vb. girdi desteği sağlamak,
- Üreticilere eğitim ve danışmanlık vermek,
- AR-GE çalışmaları yapmak,
- Kooperatifçiliği destekleyen projeler geliştirmek,
- Seracılık faaliyetlerini desteklemek,
- Sulama altyapısı yapmak,
- Yeni tarım alanları açmak
- Akıllı, organik ve iyi tarım uygulamalarıdır (Kaşıkırık ve Toprak, 2021).

Gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik olarak ortaya çıkan politikalar ise aşevi hizmetleri, aile destek paketleri, çeşitli sosyal kartlar vasıtasıyla ayni ve nakdi yardım kartları şeklindedir. Bu noktada geliştirilen politikaların gıda sisteminin salt üretim ve tüketim boyutuna odaklandığını söylemek mümkündür. Fakat gıda sistemi barındırdığı faaliyetler ve çıktılar itibarıyla çok daha kapsamlı ve geniş bir bakışa ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada gıda sistemi içerisindeki faaliyetlerin tamamını içerisine alan, sistem içerisindeki etkileşimleri kavrayan, bütüncül bir yaklaşım esastır. Bununla ilişkili olarak son dönemde iki örnek ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki 2021 yılı Eylül ayında yayımlanan İstanbul Gıda Strateji Belgesi'dir. Bu belgede sosyal ve ekolojik öncelikleri göz önünde bulunduran, sağlıklı ve iyi gıdaya herkesin erişebileceği bir gıda sistemine geçiş amaçlanmaktadır. Bütüncül yaklaşımın esas alındığı belgede, gıda sistemlerinin yatay ve dikey boyutları birlikte değerlendirilmiştir. Son dönemdeki bir diğer örnek ise 2023 yılı Haziran ayında duyurulan Karşıyaka Kentsel Gıda Strateji Belgesi'dir. Belgede 4 temel ilke (adil, katılımcı, yerelcil ve agroekolojik), 8 strateji ve 75 eylem önerisi geliştirilmiştir. Başka bir örnek olarak ise Nilüfer Belediyesi, FUSILLI 2020 projesi kapsamında yürüttüğü faaliyetlerin çıktısı olarak bir kentsel gıda strateji belgesi hazırlığı içerisinde.

Türkiye'de son dönemde yerel yönetimler kalkınma stratejilerinde gıda politikalarına artan şekilde yer vermeye başlamış ve dönüştürücü bir rol üstlenmeye başlamıştır (Adaman, Avcı, ve Yeniev, 2022). Yukarıda sayılan gıda strateji belgelerine ek olarak, özellikle 2019 yerel seçimi sonrası gerçekleşen çeşitli etkinliklerde yerel

yönetimlerin tarım gıda politikalarına ilişkin giderek artan şekilde rol üstlendiği görülmektedir. Örneğin, 2019 yılında 11 büyükşehir İzmir’de bir araya gelerek “Üretimin Desteklenmesi, Planlanması ve Ürünlerin Pazarlanması Çalıştayı”nı gerçekleştirmişlerdir. Bir başka yakın tarihli örnek olarak 30 Eylül- 2 Ekim 2021 tarihleri arasında Türkiye'nin farklı coğrafyalarında yer alan 160 Cumhuriyet Halk Partili belediye ve 300’den fazla tarım kooperatifinin katıldığı Tarımsal Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Dodurka ve Savaşkan (2021) söz konusu zirvede belediyelerin tarım ve gıda politikalarına ilişkin oldukça geniş bir çeşitliliğe sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu politikalar altyapı ve girdi desteklerinden, tarladan sofraya gıdanın farklı aşamalarına çözüm üretmeyi hedefleyen politikalara kadar çeşitlenmektedir. Dodurka ve Savaşkan’a (2021) göre yerel yönetimlerin gıda meselesini gündemlerine daha fazla artan oranda almalarının sebebi 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Büyükşehir Yasası’dır. Bu yasa ile köylerin mahalleye dönüştürülmesi ile belediyelerin kırsal alana ilişkin yetki ve sorumlulukları artmıştır. Kır ve kent arasındaki idari sınır bulanıklaştıran bu durum bilhassa yüksek kırsal nüfusa sahip Adana, Balıkesir, İzmir, Mersin, Muğla gibi kentleri etkilemiştir.

Son dönem örneklerinin gösterdiği üzere, bilhassa büyükşehirlerde, eski, tek tip parçacıl müdahaleler yerini daha geniş ölçekli ve sistemin farklı boyutlarını içerisine alan bir yaklaşımın benimsenmekte olduğunu göstermektedir. Yerel yönetimler bugün artık kentlilerin gıda güvenliği ve gıda güvencesini sağlamak, gıdanın tüm süreçlerdeki (üretimden tüketime ve atık haline getirilmesine değin) sürdürülebilirliğini sağlamak ve gıdanın neden olduğu ekolojik ve sosyal etkilerini yönetmek üzere daha fazla oranda sorumluluk üstlenmektedir (Adaman, Avcı, ve Yeniev, 2022).

4.4 Bölüm Değerlendirmesi

Türkiye’de tarım ve gıda sistemine ilişkin politikaların iki dönemde incelendiği bu bölümde özetlendiği üzere 1980’li yıllar itibariyle başlayan neoliberalleşme süreci tarım gıda sistemindeki temel kırılmanın ortaya çıktığı dönemdir. 1980 öncesinde de tarım sektörü iktisadi gelişmede başat role sahip olmakla birlikte, 1980 sonrası izlenen neoliberal politikalarla birlikte sektör hızlı bir dönüşüme girmiş ve tarım politikaları

yeniden şekillenirken, perakende sektörü de hızlı bir büyüme ve uluslararasılaşma sürecine girmiştir.

1980 sonrası artan endüstriyelleşme ve finansallaşma, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tarım ve gıda sistemine ilişkin çeşitli ekonomik, ekolojik ve toplumsal sorunları ortaya çıkarmıştır. Tarım gıda sistemine ilişkin ortaya çıkan endişeler Türkiye’de çeşitli gıda muhalefetlerinin fitilini ateşlemiş ve devam eden yıllarda sistemin doğurduğu endişeler toplulukların kendi gıda tedarik pratiklerini ortaya çıkarmıştır. Temiz, sağlıklı, adil ve gerçek gıda arayışındaki bu tüketiciler çeşitli tipolojilerde bir araya gelerek kendi alternatif inşa pratiklerini hayata geçirmişlerdir. İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerde yoğunluk gösteren bu örgütler zamanla sayıca artmış, özellikle de 2013 yılındaki Gezi Olayları sonrası oluşturulan mahalle forumları ortak kaygıların dile getirildiği ve çözüm arandığı alanlar olarak bu örgütlerin oluşumunda aracılık etmiştir. 2000 yılı sonrası sivil toplumun örgütlülüğü ile hareketlilik kazanan bu hareketler devam eden yıllarda yerel yönetim düzeyinde de karşılık bulmuş ve çeşitli yerel yönetimler tohum takası, çiftçi pazarı, kooperatifler gibi çeşitli eylemler yoluyla tarım ve gıda meselesini giderek artan oranda gündemlerine almışlardır. Son yıllarda ise bu bakış dünyadaki gelişmelere paralel şekilde gıda sistemini daha kapsamlı ele alan şekilde bütüncül yaklaşımlara evrilmiş ve henüz sayıca çok az olsa da İstanbul, Karşıyaka örneklerinde olduğu gibi kentsel gıda stratejileri oluşturulmaya başlanmıştır.

5. İSTANBUL'DA GIDA SİSTEMİNİN ALTERNATİF YAPILANMASI VE AKTÖRLERİ

5.1 Çalışma Alanı Ve Kapsamı

Çalışma olarak seçilen İstanbul, gerek sahip olduğu 16 milyonluk nüfus gerekse GSYİH'ye yaptığı katkı ve barındırdığı ekonomik çeşitlilik ile Türkiye'nin lokomotifi konumundadır. 2020 yılı verilerine göre Türkiye'de GSYİH'de en yüksek pay İstanbul'un olmakla birlikte, tarım sektörü ve diğer hizmet faaliyetleri hariç tüm faaliyetlerde ilk sırada yer almaktadır. Ülke nüfusunun beşte birine ev sahipliği yapan kent, Türkiye'deki gıda tüketiminin üçte birinden sorumlu iken, diğer yandan kendine yeterliği son derece düşük yapısı ile dikkat çekmektedir (Aslan ve Demir, 2016; Greenpeace, 2020). İstanbul her ne kadar sahip olduğu nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olsa da 2019 yılı verilerine göre 718.526 dekar tarım alanına sahiptir (Tarım ve Orman Bakanlığı, t.y.). Bu alanlardan yıllık 370 bin ton¹⁷⁶ tarla bitkisi, sebze, meyve ve uzun ömürlü bitki elde edilmektedir (D. Öztürk, 2018). Çizelge 5.1'de seçilen 10 ürün üzerinden İstanbul'un üretim, tüketim miktarı ve kendine yeterlik oranı verilmektedir.

Çizelge 5.9 : İstanbul'da üretim, tüketim ve kendine yeterlik oranı (Greenpeace, 2020).

Ürün	2019 yılı İstanbul Tüketim (ton)	2019 yılı İstanbul Üretim (ton)	İstanbul Üretiminin Tüketimine Oranı
Kuru Baklagil	225.029	65	0,03%
Marul	79.459	1.371	1,73%
Ispanak	35.694	342	0,96%
Karpuz	672.915	22.780	3,39%
Biber	383.636	1.622	0,42%
Hıyar	289.279	2.920	1,01%
Patlıcan	140.915	755.047	0,64%
Domates	1.803.960	19.041	1,06%
Patates	763.548	141	0,02%
Şeftali	107.704	60	0,06%

¹⁷⁶ Bunların içerisinde buğday, mısır, ayçiçeği, arpa, yeşillikler, kanola, elma, fındık, armut, ceviz, üzüm, karpuz, domates, kavun, lahana ve salatalık bulunmaktadır (Greenpeace, 2020).

İstanbul'un beslenmesindeki kendine yeterliği düşük yapısı, barındırdığı nüfus, ekonomik faaliyetleri, halihazırdaki kent yoksulluğu¹⁷⁷ ve karşı karşıya olduğu riskler^{178 179 180} kentin gıda politikalarını önemli hale getirmektedir. Zira gıda sistemi faaliyetleri ve çıktıları itibariyle kenti çeşitli şekillerde etkilemekte ve konunun kent gündemi içerisinde kapsamlı şekilde ele alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Pothukuchi ve Kaufman'ın (1999) altını çizdiği üzere gıda; ekonomi, çevre, sosyal refah, halk sağlığı vb. gibi çeşitli başlıklar aracılığıyla kentsel yaşam içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Alan seçiminde etkili olan diğer bir neden ise konunun gıda sisteminin krizi ve gıda muhalefetleri temelinde başlamış olmasıdır. İstanbul'da gıda muhalefetleri ve alternatif sistem arayışının tezahürü olarak ortaya çıkan gıda inisiyatifleri diğer kentlere göre daha eski bir geçmişe dayanmakla birlikte sayıca daha fazladır (Bkz. Ayalp, 2021). 2013 sonrası ise Gezi Hareketi ile bu inisiyatiflerin sayısı artış göstermiştir. Yine İstanbul'daki kent bostanları aracılığıyla yürütülen çeşitli hareketler ve eylemler bu muhalefetlere örnek teşkil etmektedir. Öcal ve Erkut (2019) Roma Bostanı'nı bu bağlamda neoliberal kent politikalarına karşıt olarak ortaya çıkan, kentsel mekân talebinin ve kent hakkının bir tezahürü olarak değerlendirmektedirler. Diğer yandan, bu çalışma devam ederken 2021 yılı Eylül ayında İstanbul Planlama Ajansı tarafından, Türkiye'de ilk kez bir yerel yönetim departmanı tarafından hazırlanan gıda stratejisi belgesi olan İstanbul Gıda Strateji Belgesi yayınlanmıştır. Bu belgenin hazırlanması, İstanbul'da yerel yönetim tarafından konunun ele alındığını ve bu çalışmanın da alternatif bir yerel yönetim aktörü olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin isabetli bir seçim olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁷ Son yıllarda artış eğiliminde olan yoksulluk oranı, 2021 yılı itibariyle %19,6 seviyesine ulaşmıştır. İşsizlik oranlarına bakıldığında ise İstanbul'da 2021 yılında işsizlik %12'yi aşmıştır. Çalışma koşullarındaki güvensizlik iş piyasasındaki bir diğer önemli problem olarak göze çarpmaktadır. İstanbul'da kayıt dışı çalışanların oranı 2021 yılında %13,96 olarak kaydedilmiştir (İPA, 2022)

¹⁷⁸ İklim projeksiyonu çalışmaları bu yüzyıl sonunda İstanbul'da sıcaklıkların 1,4-4,8 °C artacağını, yağışlı gün sayısının azalacağını, kurak günlerin sayısının yükseleceğini, deniz seviyesinin ise yaklaşık 45-75 cm arasında yükselme göstereceğini ortaya koymaktadır. İstanbul, Türkiye'de üretilen sera gazı emisyonlarının %10'ndan, karbon ayakzının ise yarısından sorumludur. Çalışmalar, İstanbul'un karbon emisyonlarının 2050 yılında 2 katına çıkacağı, 115 milyon ton karbondioksit eşdeğerine ulaşacağını öngörmektedir (İPA, 2022).

¹⁷⁹ İstanbul'un karşı karşıya olduğu bir başka risk deprem tehdididir. İBB Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı'nın 2022 analizlerine göre 7,5 şiddetindeki bir deprem sonucunda 91 bin binanın ağır veya çok ağır hasar, 167 bin binanın da orta hasar alacağını ortaya koymaktadır. Yine deprem sonucunda altyapı şebekesinde de ciddi hasarların olması beklenmektedir (İPA, 2022).

¹⁸⁰ Türkiye'nin de içerisinde olduğu Akdeniz Havzası iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölgelerden birisidir. İklim projeksiyonları 1961-1990 ortalamasına kıyasla 2071-2100 döneminde ortalama yağışlarda %40'a varan azalma olacağını göstermektedir (İlhan, 2022).

Çalışmada, gıda sistemi krizinde kentsel ölçekteki çözümlerden/alternatif sistem arayışlarından yola çıkılarak alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimler değişimin öznesi aktörler olarak konumlandırılmakta ve bu aktörlerin/yapıların sistem içerisindeki rolleri ve sistemi dönüştürme kabiliyetleri analiz edilmektedir. Çalışma, söz konusu iki aktörü değişimin özneleri olarak konumlandırırken bunu Alternatif Gıda Ağları için “gıdanın alternatif coğrafyaları” literatüründeki taban hareketlerinden, yerel yönetimler açısından ise kentsel gıda stratejileri yoluyla gıdanın yerel planlama politikasına dahil edilme sürecinden yola çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada belirlenen araştırma ve alt araştırma soruları şöyledir:

Araştırma sorusu 1: İstanbul’daki alternatif gıda örgütlerinin gıda sistemine ilişkin itirazları nedir, kendi karşı inşa pratiklerini nasıl oluşturmaktadırlar, gıda sistemini daha sürdürülebilir kılmaya yönelik izledikleri yollar nelerdir ve operasyonları nasıl işlemektedir?

Alt araştırma soruları:

1. Alternatif gıda örgütlerinin sisteme itirazları ve karşı inşa pratikleri nasıldır?
2. Bu örgütler *gıda, toplum ve çevre* açısından nasıl bir alternatiflik sunmaktadır?

Araştırma sorusu 2: Gıda sisteminin çok boyutlu krizinde *alternatif* aktör olarak konumlandırılan yerel yönetimler nasıl bir *alternatiflik* sunmaktadır?

Alt araştırma soruları:

1. Yerel yönetimin (İBB) gıda sistemi içerisindeki görevleri, eylemleri, sınırları ve problemleri nelerdir?
2. İstanbul Gıda Strateji Belgesi’nin oluşturulma süreci nasıldır ve belgenin içeriğinde yer alan politika ve uygulama önerileri gıda sisteminin yatay ve dikey boyutlarını ne ölçüde kapsamaktadır?

Araştırma sorusu 3: *Alternatif* aktörler olarak gıda inisiyatifleri ve yerel yönetim, gıda sistemi içerisindeki diğer aktörler tarafından nasıl değerlendirilmektedir?¹⁸¹
Sürdürülebilir bir sistem için gereksinimler nedir?

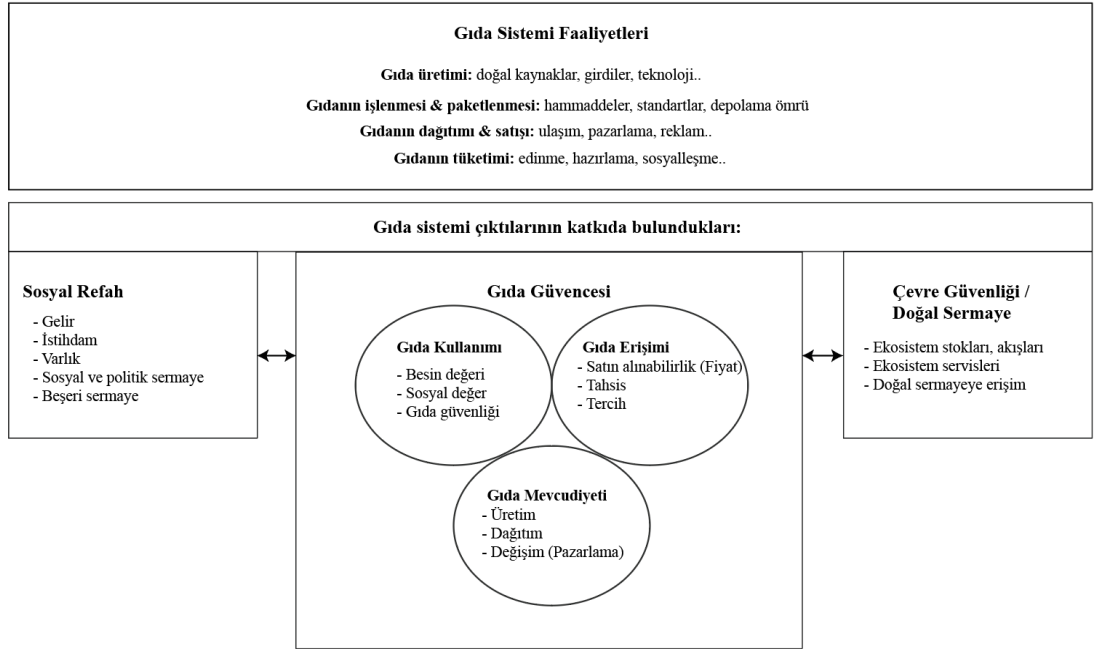
¹⁸¹ Yerel yönetim politikalarına ilişkin değerlendirmede alternatif gıda örgütlerinin görüşleri de alınmıştır.

Alt araştırma soruları:

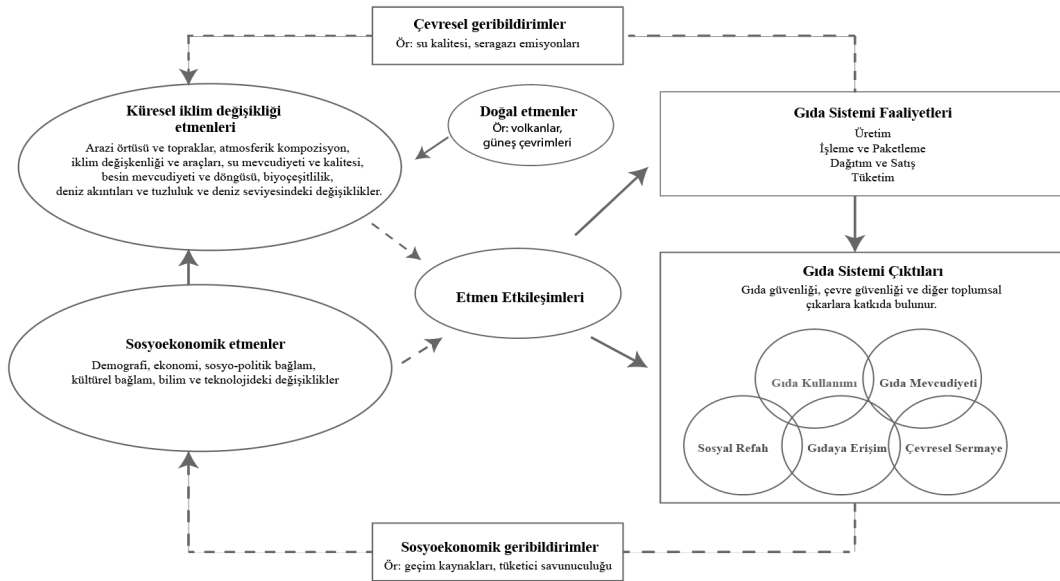
1. Sistem içerisindeki diğer aktörlere göre söz konusu *alternatif* aktörlerin sistemi dönüştürme kabiliyetleri nedir?
2. Sürdürülebilir bir sistemin gereksinimleri nedir / nasıl olmalıdır?

Gıda krizinin tüm boyutları ile tariflenmiş olması, bu çalışmanın kapsamını da gıda sisteminin tüm boyutlarını içerisine alacak şekilde genişletme zorunluluğu ortaya çıkarmıştır. Bu noktada çalışma, gıda sistemlerinin tüm boyutlarını içerisine alacak şekilde Gıda Sistemi Yaklaşımı'nın ortaya koyduğu çıktılar doğrultusunda kurgulanmıştır. Çalışmada ele alınan iki temel aktör / yapı olan Alternatif Gıda Ağları ve yerel yönetimlerin de gıda sistemi içerisindeki birden fazla çıktıyı ele alacak şekilde yaklaşması, bu yaklaşımı çalışmanın kapsayıcılığı açısından zorunlu hâle getirmiştir. Yerel yönetim ve alternatif gıda örgütlerinin sistem içerisindeki pratikleri Gıda Sistemi Yaklaşımı'nın ortaya koyduğu çıktılar olan gıda güvencesi, çevre güvenliği ve sosyal refahla ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Gıda Sistemi Yaklaşımı, yeterli ve sağlıklı gıda arzının sağlanmasına yönelik sürdürülebilir çözümler geliştirmek üzere kullanılan disiplinlerarası bir kavramsal çerçevedir. Bu yaklaşım ile gıda sisteminin farklı parçaları arasındaki ilişkiler ve sistem içindeki faaliyetlerin sonuçları sosyo-ekonomik ve çevresel açıdan analiz edilebilmektedir. Ericksen'e (2008) göre bu yaklaşım sistem içerisindeki sürükleyicileri, geri bildirimleri, etkileşimleri ve birden çok sonucu ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, doğası gereği ekosistemler insan yararı için yönetilmekte ve bu yarar doğrultusunda kimi zaman hedefler çatışabilir pozisyonda olabilmektedir. Ericksen (2008) gıda sistemi içerisindeki faaliyetleri üretim, işleme ve paketlenme, dağıtım ve perakende satış ve tüketim olarak dört başlıkta ele almakta ve bu faaliyetlerin çıktılarını ise eş zamanlı olarak ortaya çıkan gıda güvenliği, çevre güvenliği ve diğer toplumsal çıktılar üreten sonuçlar olarak tanımlamaktadır. Buradaki sistemik yaklaşım sistemdeki bir grubun eylemlerinin diğer grupları nasıl etkilediğinin yanı sıra çevreyi, ekonomiyi, toplumu ve nüfusun ve nihayetinde tüketicilerin sağlığını nasıl etkilediğinin farkındalığıdır (MacRae and Donahue, 2013). Ericksen (2008) aşağıdaki şekilde (Şekil 5.1 ve 5.2), gıda sistemi içerisindeki faaliyetleri ve çıktıları, aynı zamanda gıda sisteminin parçası olan sosyal ve çevresel sonuçları etkileyen kritik süreçleri ve faktörleri ifade etmektedir. Ericksen'in (2008) ortaya koyduğu şema gıda sistemi içerisindeki faaliyetlerin ve bunların neden olduğu koyduğu ekonomik, çevresel ve sosyal çıktıları ve bunların birbirleriyle etkileşimlerini anlamak açısından

bütüncül bir yaklaşım ortaya koymasını nedeniyle önemlidir. Ericksen'in (2008) ortaya koyduğu üzere gıda sistemi ekonomik, çevresel ve sosyal olarak farklı bileşenlere ve çıktılara sahiptir.

Şekil 5.4 : Gıda sistemi faaliyetleri (Ericksen, 2008).

Şekil 5.5 : Gıda sistemlerinin bileşenleri (Ericksen, 2008).

Bu yaklaşıma göre gıda sistemi çıktıları üç başlıkta ele alınmaktadır, bunlar; sosyo-ekonomik çıktılar (sosyal refah), çevre güvenliği ve gıda güvencesidir.

Sosyo-ekonomik çıktılar: Gıda sisteminin sosyo-ekonomik sonuçları, çiftçilerin ailelerinin ve gıda sistemindeki diğer aktörlerin gelirleri ve yaşam koşulları ile bu faaliyetlerin yarattığı istihdam ve zenginlik gibi konuları ve bu faaliyetler tarafından üretilen sosyal, politik ve beşerî sermayeyi içermektedir. Özetle; kazanç, istihdam, geçim kaynağı, zenginlik, sosyal, politik sermaye ve beşerî sermayedir.

Gıda güvencesi: Gıda kullanımı (gıdanın besin değeri, sosyal değeri ve güvenliği), gıda erişimi (gıda satın alınabilirliği, tahsisi ve tercihleri) ve gıda mevcudiyeti (gıda üretimi, dağıtımı ve değişimi) ile ilişkilidir.

Çevresel çıktılar: Gıda sisteminin doğal kaynaklar üzerindeki etkisi ve gıda sisteminin biyofiziksel itici güçleri olan çevresel sonuçlarıdır (Toprak, fosil yakıtlar, mineraller, biyoçeşitlilik, su, iklim gibi).

Gıda sistemi yapısı gereği farklı aktör gruplarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu aktör grupları Tekeli ve Ataöv'ün (2017) gruplamasından yola çıkılarak kategorize edilmiştir. Tekeli ve Ataöv (2017) insanı, toplumun eylemlerini etkileyecek ve eylemleri etkilenecek aktörler olarak ele almakta ve üç tür aktör grubuna işaret etmektedir. Bu aktörler bireyler, organizasyonlar ve (yerel yönetim / merkezi yönetim) devlettir. Bireyler, sistemde üretim ve tüketim etkinlikleriyle yer alan, davranışları ve eylemleri etkilenmek istenen kişilerdir. Organizasyonlar, mal ve hizmet üreten firmalar, üniversiteler ve araştırma kuruluşları, toplumda çevre bilincinin yaygınlaşması için uğraş veren sivil toplum kuruluşları gibi bireylerin oluşturdukları yapılardır. Üçüncü aktör ise ilgili olduğu ekosistemin sürdürülebilirlik açısından durumunu gözleyen ve değerlendiren ve buna bağlı olarak da toplumda birinci ve ikinci grup aktörlerinin etkinliklerini uygularken dikkate almak zorunda kaldıkları kurumsal düzenlemeleri saptayan Devlet ya da Yerel Yönetim'lerdir (Şekil 5.3).

Şekil 5.6 : Aktör grupları (Tekeli ve Ataöv, 2017).

Tekeli ve Ataöv'ün (2017) kategorizasyonundan hareketle gıda sistemi içerisindeki aktörler Çizelge 5.2'de verilmektedir.

Çizelge 5.10 : Gıda sistemi aktörleri.

Gıda sistemi aktörleri		
Bireyler	Organizasyonlar	Devlet
Çiftçiler ve üreticiler	Toptancılar ve distribütörler	Merkezi hükümet
Tüketiciler	Perakendeciler	Yerel yönetim
Gıda sisteminin farklı aşamalarında çalışan işçiler (tarım işçileri, gıda işleme çalışanları, lojistik işçileri vb.)	İşletme ve paketlenme tesisleri	
	Atık bertarafı tesisleri	
	Lojistik şirketleri	
	Restoranlar ve diğer gıda hizmeti sağlayıcıları	
	Üniversiteler ve araştırma kurumları	
	Alternatif gıda inisiyatifleri	
	STK'lar ¹⁸²	

Tekeli ve Ataöv'ün (2017) kategorizasyonundan hareketle bu çalışmada bireylere karşılık olarak üreticiler ve çiftçiler; organizasyonlara karşılık olarak gıda ile çeşitli şekillerde ilişkilenen STK'lar ve inisiyatifler; kurumsal düzenleyici olarak ise yerel yönetim yani İstanbul Büyükşehir Belediyesi çalışma kapsamında görüşme grupları olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın araştırma konusu olan ve *değişimin öznesi* olarak seçilen aktörler bu kategorizasyonda *Organizasyonlar* (Alternatif Gıda İnisiyatifleri)

¹⁸² STK'lar bugün içerisine çok çeşitli aktör gruplarını alacak şekilde genişlemiştir, bunlar; akademik kurumlar, iş forumları, klan ve akraba çevreleri, tüketici örgütleri, kalkınma girişimleri, çevre hareketleri, etnik lobiler, vakıflar, insan hakları destekçileri, işçi sendikaları, yerel topluluk grupları, yardım kuruluşları, barış hareketleri, meslek kuruluşları, dini kurumlar, düşünce kuruluşları, kadın örgütleri, gençlik dernekleri ve daha fazlasıdır (Scholte, 2001).

ve Devlet/ *Yerel Yönetimler* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) olarak iki grubu temsil etmektedir.

STK'ların karar alma süreçlerinde etkisi ve sorumluluğu olan aktörler olması, üreticilerin ise gıda sistemi faaliyetleri içerisinde doğrudan yer alan aktörler olması sebebiyle üçüncü araştırma sorusu ile ilişkili olarak görüşme gruplarına dahil edilmiştir. STK'ların toplumda güvenin sağlanmasında, hesap verebilirliğin ve saydamlığın artırılmasında ve demokrasinin gelişmesinde önemli işlevlere sahip olması nedeniyle (Scholte, 2001), tarım ve gıda ile ilişkili olarak farklı ilişkisel bağlamlarda faaliyet gösteren çeşitli STK'lar görüşme gruplarına dahil edilmiştir. Üretici ve STK'ların görüşme gruplarına dahil edilmesinin amacı hem gıda sisteminin krizinde alternatif aktörleri ve politikaları değerlendirmek hem de sorunları daha geniş çerçevede bu aktörler gözünden görmektir. Zira bu gruplar gıda sistemi krizi sonuçlarından bir ya da daha fazla başlıkta etkilenmektedir. Bu sayede çalışmanın başında ifade edilen krizin çok boyutlu sonuçlarının her birine yönelik görüşmeler yapılması sağlanmıştır. Bu amaçla tarım, gıda ve çevre alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, tüketici örgütleri, meslek odaları, sendikalar ve üreticiler ile tarım gıda politikalarına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde gıda sisteminin krizinin kökenleri, bu krizde alternatif inisiyatiflerin ve yerel yönetimlerin sunduğu çözümler / çözüm sunma kabiliyetleri ve sürdürülebilir bir sistem için gerekli dönüşümler konularına değinilmiştir.

Yerel yönetim (14), alternatif gıda örgütleri (7) ve sistem içerisindeki diğer aktörler olarak STK'lar ve üreticiler (14) olmak üzere toplam 35 görüşme yapılmıştır. Yerel yönetimlerdeki görüşmeler amaçlı örneklem ile 14 olarak belirlenmiş ve gıda sisteminin farklı boyutları ile ilişkili departmanların listesi çıkarılmıştır. Yapılan görüşmelerdeki yönlendirmelerle 2 görüşme daha listeye eklenmiştir. Alternatif gıda örgütlerinde ise kooperatif ve gıda topluluğu olarak farklı tipolojilerin yer almasına dikkat edilmiştir¹⁸³, bostanlar ise tipolojiye dahil edilmemiştir. Alternatif gıda örgütlerinde elde edilen bulguların tekrar etmesi (operasyonları, motivasyonları, ürün/ üretici seçimi vb. itibarıyla) nedeniyle 7 görüşmeden sonra daha fazla görüşme yapma gereği duyulmamıştır. STK'lar ise Gıda Sistemi Yaklaşımı'ndaki sistemin çıktıları

¹⁸³ Karakaya'nın (2018) sınıflandırmasına referansla bu çalışmada belirlenen Alternatif Gıda Ağları pratikleri yurttaş temelli gıda ağları'dır.

gözetilerek farklı ilişkisel bağlamlarda faaliyet gösteren yapılardan seçilmiştir. Bu yaklaşım itibarıyla gıda sistemine ilişkin alternatif uygulamalar / politikalar sistemin tüm çıktıları ile ilişkili olarak ilgili aktörler gözünden değerlendirilmiştir. Bu noktada çevre güvenliği, gıda güvenliği, tüketici hakları, üretici refahı gibi çeşitli çıktılarına yönelik faaliyet gösteren STK ve meslek örgütlerinin yer almasına dikkat edilmiştir. Yine bu grupta yer alan üreticilerin agroekolojik üretim yapanlar arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve soruların anlaşılmadığı durumlarda sorular değiştirilerek alternatif sorular ile görüşmeye devam edilmiştir. Görüşmeler 2021 Ağustos ile 2023 Mayıs arasında çevrimiçi ve yüzyüze olarak, 35 dk ila 90 dk arasında değişen uzunlukta gerçekleşmiştir (Ek A’da sorular verilmektedir). Şekil 5.4’te görüşülen yerel yönetim departmanları ve alternatif gıda inisiyatifleri belirtilmiştir.

Şekil 5.7 : Görüşme yapılan yerel yönetim departmanları ve alternatif gıda inisiyatifleri.

Yerel yönetimler, gıda sistemi ile farklı bağlamlarda ilişkili bir dizi departman ve faaliyet içermektedir. Bu sebeple bu departmanların gıda sistemi çıktıları ile ilişkisine Çizelge 5.3’te yer verilmiştir.

Çizelge 5.11 : Yerel yönetim departmanlarının kentin gıda sistemi ile olan ilişkisi.

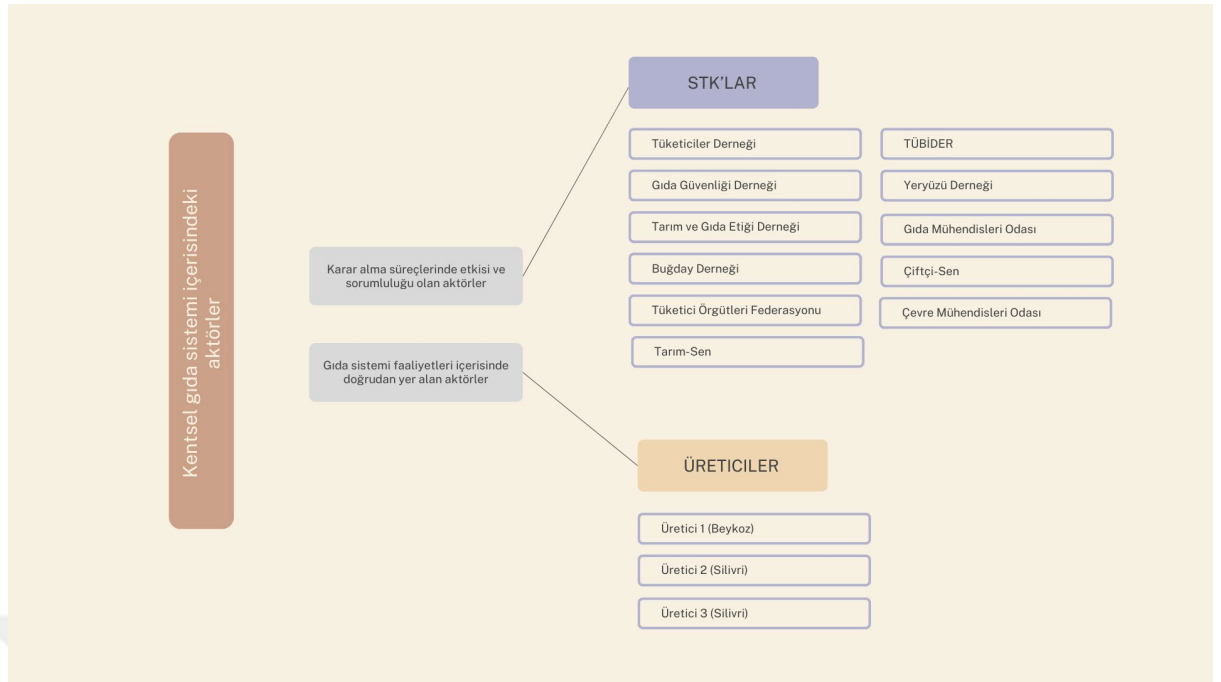
Daire Bşk. / Şube / Şeflik/ İştirak	Gıda sistemi çıktıları ile ilişkisi
Hal Şube Müd.	Gıda güvencesi
Tarım ve Su Ürünleri Müd.	Gıda güvencesi, sosyal refah, çevre güvenliği
Sosyal Hizmetler Şube Müd.	Gıda güvencesi, sosyal refah
Atık Yağ Şef. (Çevre Koruma Şube Müd.)	Çevre güvenliği
Hava Kalitesi Şef. (Çevre Koruma Şube Müd.)	Çevre güvenliği
Atık Yönetimi Şube Müd.	Çevre güvenliği
İklim Değişikliği Şube Müd.	Çevre güvenliği
Afet Koord. Mer. Şube Müd.	Gıda güvencesi
İşletmeler Müd.	Gıda güvencesi
Şehir Pl. Şube Müd.	Gıda güvencesi, çevre güvenliği
İstanbul Planlama Ajansı	Gıda güvencesi, sosyal refah, çevre güvenliği
İSYÖN	Gıda güvencesi, sosyal refah
İSKİ	Çevre güvenliği
İSTAÇ	Çevre güvenliği

Değişimin öznesi olarak konumlandırılan diğer yapı olan alternatif gıda örgütleri farklı tipolojilerde ortaya çıkabilmektedir. Bu örgütlerin ortaklaştığı konu sistemin tüm çıktıları ile ilişkili amaçlar içermesidir. Seçilen alternatif gıda örgütlerinden 4’ü kooperatif statüsündeyken, 3’ü gıda topluluğudur. Çizelge 5.4’te bu örgütler ve kentin gıda sistemi ile olan ilişkisi açıklanmıştır.

Çizelge 5.12 : Alternatif gıda örgütlerinin kentin gıda sistemi ile olan ilişkisi.

Alternatif gıda inisiyatifi	Gıda sistemi çıktıları ile ilişkisi
Beyoğlu Gıda Topluluğu (AGA1)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Taksim Gıda Topluluğu (AGA2)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Kadıköy Gıda Topluluğu (AGA3)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Kadıköy Kooperatifi (AGA4)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Koşuyolu Kooperatifi (AGA5)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Anadolu’da Yaşam Kooperatifi (AGA6)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Yeryüzü Kooperatifi (AGA7)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Beyoğlu Gıda Topluluğu (AGA1)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah

Araştırma sorularının üçüncüsü, gıda sistemi içerisinde faaliyet gösteren ya da sisteme etkisi olan STK’lar ve üreticiler gözünden *alternatif* aktörlerin değerlendirilmesidir. Söz konusu STK’lar ve üreticiler Şekil 5.5’te verilmiştir.

Şekil 5.8 : Görüşme gruplarına dahil edilen kentsel gıda sistemi içerisindeki aktörler.

Bu çalışma kapsamında görüşülen STK ve üreticilerin gıda sistemi ile olan ilişkisi Çizelge 5.5’te verilmiştir.

Çizelge 5.13 : STK’lar ve üreticilerin gıda sistemi ile olan ilişkisi.

Üretici/ STK / Meslek Odası/Sendika	Gıda sistemi çıktıları ile ilişkisi
Tüketiciler Derneği (STK1)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği
Gıda Güvenliği Derneği (STK2)	Gıda güvencesi (Spesifik olarak: Gıda güvenliği)
Tarım ve Gıda Etiği Derneği (STK3)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Buğday Derneği (STK4)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Tüketici Örgütleri Federasyonu (STK5)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği
TÜBİDER (STK6)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği
Yeryüzü Derneği (STK7)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği
Gıda Mühendisleri Odası (STK8)	Gıda güvencesi
Çiftçi-Sen (STK9)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Çevre Mühendisleri Odası (STK10)	Çevre güvenliği
Tarım-Sen (STK11)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah
Üreticiler (3) (Ü1,2,3)	Gıda güvencesi, çevre güvenliği, sosyal refah

Çalışma, Gıda Sistemi Yaklaşımı’nın ortaya koyduğu gıda sisteminin çıktısı olan üç başlık (sosyal refah, gıda güvencesi ve çevre güvenliği) üzerinden alternatif gıda örgütlerini ve yerel yönetim politikalarını irdelemektedir. Çalışmanın temellendiği araştırma soruları “anlamak” ve “ilişkileri görmek” olarak kurgulanmış ve bu da niteliksel bir analizi gerekli kılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008) nitel araştırmaları, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak

tanımlamaktadırlar. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi, araştırma deseni olarak ise “durum çalışması” seçilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem, araştırma sorularının doğasından kaynaklanan gereksinimler doğrultusunda belirlenmiştir. Nitel araştırma yöntemi ve durum çalışması, çalışmanın odak noktası olan İstanbul'daki alternatif gıda örgütlerinin ve yerel yönetimlerin gıda sistemine olan etkilerini derinlemesine incelemek için uygun bulunmuştur. Bu yöntem, katılımcıların derinlemesine düşüncelerini ve deneyimlerini paylaşımlarına olanak tanımış, böylece söz konusu aktörlerin gıda sistemine etkilerinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımıştır. Durum çalışmasının belirli bir bağlam içerisindeki durumları kapsamlı bir şekilde incelemesi, İstanbul'daki alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimlerin gıda sistemine etkilerini anlama imkanı sunmuştur. Çalışmada temel veri toplama tekniği olarak yüzyüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilen “derinlemesine görüşme” tekniği kullanılmıştır. Yardımcı teknikler olarak ise “doküman incelemesi” kullanılmıştır. Derinlemesine Görüşme farklı aktör gruplarına göre ayrı şekilde tasarlanmış ve mülakatların başlangıcında çalışmanın içeriği, kapsamı ve amacı hakkında görüşme yapılan kişiye özet bir bilgilendirme yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ise “betimsel analiz” ve “tematik/ kategorik içerik analizi” teknikleri kullanılmıştır. Betimsel analiz, görüşmelerden elde edilen bulguların özetlenmesi / yorumlanması ve direkt alıntılar yapılmasıyla bulguların sunulmasıdır. Betimsel analizde araştırmadan elde edilen veriler mümkün olduğunca orijinal haline sadık kalınarak, gerektiğinde doğrudan katılımcıların ifadelerine başvurularak betimsel bir yaklaşımla veriler sunulmaktadır (Akgül, 2003). Bu analizde bulgular düzenlenmiş bir biçimde okuyucuya sunulmakta ve anlaşılır biçimde betimlenmektedir. Sonrasında ise bu betimlemeler yorumlanmakta, neden-sonuç ilişkileri irdelenmekte ve sonuçlara ulaşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000).

5.2 Bulgular: Alternatif Aktörlerin Alternatif Çıktıları

Bu bölümde bu iki aktörün, gıda sistemi ile nasıl ilişkilendiği ve gıda sistemi çıktılarına nasıl katkıda bulunduğu ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

5.2.1 Alternatif gıda ağları: gıda toplulukları ve kooperatifler

Alternatif gıda örgütleri ile yapılan görüşmelerde bu örgütlerin mevcut sisteme yönelik itirazları ve karşı inşa pratikleri (farklılaşan değerler, hassasiyetler, öncelikler),

sundukları alternatif pratiğin karşılığının ne ve nasıl olduğuna ilişkin bulgular verilmektedir.

5.2.1.1 Sisteme itiraz ve karşı inşa pratikleri

Alternatif gıda örgütleri kendilerini endüstriyel üretim ve tüketim pratiklerinin karşısında konumlandırmakta ve sistem içerisinde alternatif bir üretim, tüketim ve tedarik ağı oluşturma çabası içerisinde olduklarını belirtmektedirler. Çalışma kapsamında seçilen örgütlerin tipoloji, işleyiş, kapasite vb. konularda benzer ve ayırt edici noktaları olmakla birlikte ortak zeminde buluştukları konu mevcut gıda sistemine karşı bir itirazları olması ve bunun karşısında alternatif bir yol açıyor olmalarıdır.

Alternatif gıda örgütlerinin günümüz endüstriyel tarım gıda sistemine ilişkin itirazları çeşitli başlıklarda ortaya çıkmaktadır. Bu itirazların temelinde, gıda egemenliği kavramı üzerinden sistematik bir eleştiri bulunmaktadır. Bu noktada alternatif gıda örgütleri toplumun kendi gıda üretim / tüketim süreçlerini kontrol etme ve gıda sistemlerini demokratikleştirme arzusunu hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda endüstriyel tarım gıda sisteminin kontrolüne karşı çıkmaktadırlar:

Meselenin bir gıda egemenliği boyutu var. Mesele mevcut piyasa sistemi içerisinde nerede durduğumuz ile alakalı bir farkındalık yaratmak, derdimiz bu. Paran olduğun sürece sağlıklı gıdaya bir şekilde erişebilirsin ama birilerinin senin için bir şey üretmesi ve senin de bunu tüketmen tek başına yeterli mi? Üretim süreci hakkında ne kadar bilgilisin ve ne kadar olmalısın? Bugün bir telefon alırken bile tüm özelliklerine bakıp didik didik ederken tüketilen gıdaya ilişkin hiçbir bilgiye sahip olmamak, yabancılaşıyor olmak bizim dert ettiğimiz şeyler (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Bilinçli tüketici olma hali alternatif gıda örgütlerinin önemli bir itiraz alanını oluşturmaktadır. Zira tarım ve gıdadaki artan endüstriyelleşme ve uluslararasılaşma ile tüketiciler olarak gıdaya ilişkin bilgiler azalmıştır. Geleneksel üretim metodlarının kaybolduğu, büyük ölçekli endüstriyel üretimin yaygınlaştığı bu süreçte uzayan ve karmaşıklaşan üretim ve tedarik zincirleri nedeniyle tüketiciler artık tükettikleri gıda ürünleriyle ilgili süreçlere dair bilgi kaybı yaşamaktadır. Tarım ve gıdadaki artan endüstriyelleşme, yapaylaşma ve uzayan tedarik zincirleri ürünlerin menşei, üretim yöntemi, içerikleri ve üreticileri hakkında görünür olmayan bir atmosfer yaratmıştır. Bugünün kentli tüketicileri market raflarındaki ürünleri seçerken üretim süreci,

yöntemi ve gıda içerikleri hakkında sınırlı bilgilere sahiptirler. Bu durum tüketicilerin gıda seçimlerini bilinçli bir şekilde yapmalarını zorlaştırmakta ve sağlıklı beslenme konusunda doğru kararlar almalarını engellemektedir. Bu noktada alternatif gıda örgütleri üretici ile ilişkilerin kurularak ürün, üretim süreci ve üreticiye ilişkin bilgilerin kolektif şekilde öğrenilmesi ve gıdaya ilişkin bilinç ve farkındalığın artırılmasına imkân vermektedir. Alternatif gıda örgütleri, tüketicilere (türeticilere) üreticiler ile doğrudan bağ kurma, ürünlerin kaynağını anlama ve üretim süreçlerine dair şeffaf bilgi edinme imkânı sunarak bilinçli tüketimi teşvik etmektedirler: “Gıdanın nereden, kimden ve nasıl temin edildiğinin politikasını yapmak. Üreticiyi incelemek, tanımak, süreci bilmek, üreticiyi desteklemek, üreticinin adını sanını bilmek daha kıymetli” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Bu örgütler gıdanın sağlıklı ve kaliteli olmasının haricinde toplumsal ve çevresel olarak sürdürülebilir olmasını da amaçlanmaktadır. Bu noktada çevre güvenliği ile ilişkili olarak endüstriyel ve monokültür tarımın doğal çevreye verdiği zarara yönelik bir karşı pratiği savunmaktadırlar. Bu noktada sürdürülebilirlik ve agroekoloji temelli sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmektedirler. Böylelikle gıda sisteminin neden olduğu çevresel tahribatı azaltmayı amaçlamaktadırlar.

Alternatif gıda ağlarındaki temel prensiplerden bir diğeri topluluk dayanışması ve işbirliğidir. Üreticiler ve tüketiciler arasındaki doğrudan ilişkiler kurulmakta ve toplulukların gıda ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmelerini teşvik edilmektedir. Topluluk odaklı bu yaklaşım, sosyal bağları güçlendirmeyi ve gıda sistemini daha adil bir şekilde yönetmeyi amaçlamaktadır.

Genel itibarıyla bu örgütler mevcut endüstriyel gıda sisteminin karşısında adil, sürdürülebilir ve sağlıklı bir gıda sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu itirazlar ve karşı inşa pratikleri, gıda konusundaki bilinci artırmaya, toplulukları daha etkin bir şekilde gıda üretim ve tüketimine katılım sağlamaya yöneliktir.

5.2.1.2 Alternatif gıda, toplum ve çevre

Gıda Sistemi Yaklaşımı’nın çıktıları olan sosyal refah, çevre ve gıda güvencesinden hareketle alternatif gıda ağları pratikleri “alternatif gıda, toplum ve çevre” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Bu örgütlerin temel motivasyonlarından biri gıdaya ilişkin bilgi kaybı ve endüstriyel gıdaların neden olduğu sağlık riskleri olduğundan temel motivasyonlardan biri sağlıklı

gıdaya erişimdir. Bu noktada örgütlerin benzer ürün / üretici seçim saikleri ile hareket ettiği görülmektedir. Diğer yandan görüşmeciler tarafından belirtildiği üzere bu tür yapılar arasında ürün / üretici listeleri paylaşmakta ve çoğunlukla aynı üreticilerden ürünler tedarik edilmektedir. Ürün / üretici listelerinin paylaşılması örgütler arası referans olarak da kullanılmaktadır. Kimi zaman ise uzun ömürlü, bakliyat gibi ürünlerde ise gıda örgütleri bir araya gelerek yılda bir kez büyük ölçekli sipariş vermekte ya da üretim sezonu öncesi üretici ile anlaşma yapılmaktadır. Ürün seçim kriterlerinde ilk dikkate alınan şey ürünün doğal üretim olup olmaması ve üretim sürecindeki kimyasallardır.

Ürünlerin sağlıklı ve temiz gıda olmasının yanı sıra üretici profili de önem arz etmektedir. Bu noktada da örgütler arası benzer kriterler olmakla birlikte ayrıştıkları noktalar da söz konusudur. Genel itibariyle üretim metodu, üretimin çevresel etkileri (sulama metodu, gübre kullanımı, ekolojik çözümler vb.), üretimde çocuk işçilerin çalıştırılmaması, emek sömürüsü olmaması, aile içi şiddet olmaması, çalışanların sosyal güvenlik primlerinin ödenmesi gibi çalışanların sosyal refahını da içerisine alacak kriterler söz konusudur. Bunun yanı sıra küçük üreticileri, örgütlü üreticileri, dezavantajlı grupları (AGA5), kadın kooperatiflerini (AGA6) öncelikleyen durumlar da söz konusudur. (AGA1) ise kendi markasını oluşturan, pazara girebilen üreticilere listelerinde yer vermemekte ve piyasaya girme fırsatı olmayanları önceliklendirmekteyken, (AGA5) ise kentten kıra göç ederek tarım yapan yeni köylüleri tercih etmediklerini belirtmektedir. (AGA3) ise ürünün muadili olmadığı durumda markalamış olmasının eleme kriteri olmadığını, piyasaya girebilen markalı ürünlerin de satıldığını belirtmektedir. Örgütlerde sağlıklı gıda ve temiz üretim temel motivasyonlardan biri olmakla birlikte kimi zaman istisnai durumların da olduğu belirtilmektedir. Örneğin, (AGA3) dayanışma amaçlı, pestisit kullandığı bilenen Hopa Çay'dan alım yapmaktadır.

Ürün / üretici seçimlerindeki farklardan biri de ürünlerin tedarik edildiği mesafe üzerinden ortaya çıkmaktadır. (AGA1) bu konuda mümkün olduğunca en yakın mesafedeki üreticiyi desteklerken (Piyalepaşa bostanı, Sarıyer, Beykoz, Silivri'deki üreticiler gibi) ve tercih ederken (ürüne bağlı olarak önce İstanbul, sonra Marmara Bölgesi, Ege); (AGA6) İstanbul'da üretilen ürünlere ilişkin sağlık endişeleri taşıdıklarından tercih etmemekte, (AGA2) ise gönüllülerine ürünlerin tedarik edildiği mesafe bilgisini sunarak üretici kararına bırakmaktadır.

Sağlıklı ve temiz gıdaya erişimde kimi örgütler saha / üretici ziyaretleri yoluyla kendileri bunu yerinde kontrol ederken, kimileri diğer örgütlerin referansı ile alım yapmakta, kimileri ise üretici tanıtım formu ile iletilen üretici beyanını kabul etmekte, kimi örgütler ise birden fazla yöntem ile konuyu izlemektedir. Bu noktada organik sertifikasyonu gibi bir durum söz konusu olmamakta birlikte, buradaki ilişkiler daha çok güvene dayalı olarak yürütülmektedir. (AGA7) ise bunu denetim olarak adlandırmamakta, etkileşim olarak ifade etmektedir: “Denetim demiyoruz, etkileşim diyoruz. Aynı derdi edinen üreticilerle çalışıyoruz. Denetim organik tarımda var, biz arkadaş oluyoruz” (AGA7, kişisel görüşme, 14 Aralık 2022). (AGA 5) ise bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Üretici beyanı esaslı. Ziyaret, sertifikasyon vs. aramıyoruz. Büyük ölçekli bir sipariş olduğunda analize sokuyoruz bazen” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Üretici tanıtım formunda aşağıdaki yer alan konular değerlendirilmektedir:

- Ürüne ilişkin bilgiler (üretim yeri, üretici vb.)
- Tohumlar ve fiderelere ilişkin bilgiler (kullanılan atalık tohum miktarı, atalık tohumların tedariki, kullanılan hibrid tohum miktarı, fidelerin hazır olup olmadığı vb.)
- Arazi yönetimine ilişkin bilgiler (üretim alanı büyüklüğü, kimyasal girdi kullanımı, erozyana yönelik önlemler, ekim nöbeti yapılıp yapılmaması vb.)
- Toprak verimliliğine ilişkin bilgiler (hayvan gübresi kullanımı, kompost kullanımı / yapımı vb.)
- Su kullanımına ilişkin bilgiler (kullanılan su kaynağı, çevredeki suları kirletici faaliyetler, su tasarrufu için yöntemler vb.)
- Yabani otlarla mücadeleye ilişkin bilgiler (kullanılan yöntemler, girdiler vb.)
- Böceklerle mücadeleye ilişkin bilgiler (böcek kaynaklı ürün hasarları, mücadele yöntemler/ girdiler vb.)
- Hastalıklarla mücadeleye ilişkin bilgiler (hastalıklar, mücadele yöntemleri, pestisit kullanımı vb.)
- Üretim alanının etrafında tampon bölge varlığı,
- Biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik bilgiler,

- Üreticinin sürdürülebilirlik hedefleri (toprak, su, atık, enerji vb.)

EK B’de üretici tanıtım formuna ilişkin bir örnek sunulmaktadır.

Ürün / üretici seçimlerinde gıda topluluklarının kooperatiflere göre daha esnek davranabildiğine dikkat çekilmektedir (AGA3). Gıda toplulukları katılımcı onay formu ile onay verebilirken, kooperatiflerin alım yapacakları üreticilerin fatura kesebilmesi vb. gibi farklı konular devreye girmektedir. Benzer şekilde, gıda toplulukları paketsiz ürün satabilirken, kooperatifler yapamamaktadır: “Kooperatif olunca denetim var. Etiket problemleri olabiliyor. Üreticiye biz destek olmaya çalışıyoruz; hangi kriterleri sağlaması gerektiğini biliyoruz, buna göre yönlendiriyoruz. Bazı ürünlerde biz etiket basıyoruz” (AGA4, kişisel görüşme, 29 Mayıs 2023).

Literatürde alternatif gıda örgütlerine ilişkin temel tartışmalardan birisi bunların sınırlı bir sosyoekonomik grup tarafından tercih edildiğidir. Görüşülen örgütlerde de sağlıklı gıdaların belirli sınıflara hitap etmekle sınırlı kaldığı çoğunlukla kabul görmekte ve sağlıklı gıdanın endüstriyel olanla fiyat açısından çoğu zaman rekabet edemediği belirtilmektedir: “Gıda Toplulukları bir orta sınıf eğlencesidir diye bir imaj var, evet orta sınıf eğlencesi. Ama toplumsal katmanlarda orta sınıfın normalleştirmede hiçbir şey alt katmana inemez zaten. Ütopya bir anda devrim olacak değil. Bu çok normal” (AGA3, kişisel görüşme, 2 Eylül 2021). Bu konuyla ilişkili olarak, bir başka örgüt ise alım gücü düşüklüğüne dikkat çekmektedir: “Fiyatlar esasında yüksek değil, alım gücü çok düşük. İnsanlar en ucuz gıdaya yöneliyor. Üç harfli market zincirleri ile mücadele etmek kolay değil. Özellikle kuru gıdada aynı fiyatı tutturmak mümkün değil” (AGA1, kişisel görüşme, 7 Eylül 2021). Bu noktada düşük alım gücü ile zorunlu tercihler ortaya çıktığı belirtilmektedir: “Herkes endüstriyel ve paketli gıdanın, pazardaki gıdanın zehirli olduğunu biliyor. Kimisi buna zorunluluktan katlanıyor çünkü maddiyat izin vermiyor. Kimisinin ise maddi durumu buna izin veriyor ve tercihlerini daha geniş yapıyor; kooperatif, organik pazar, organik gıda vb.” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023)

Bu noktada kimi örgütler kendi amaçlarını ucuz gıda sunmaktan ziyade üreticiye destek olmak olarak belirtmektedir: “Üreticinin üretime devam edebilmesi için ürünlerin bu gruplar tarafından alınması önemli. Bu üretimde devamlılığı teşvik etmesi açısından kritik. Kadıköy Gıda Topluluğu’nun amacı bu ürünlerin uygun fiyatlı tedarik

edilmesinden ziyade bu üretimin devam ettirilmesine sağlamak üzere üreticiye destek olmak” (AGA3, kişisel görüşme, 2 Eylül 2021).

Diğer yandan (AGA6) ise temel motivasyonunu sağlıklı gıdaya uygun fiyatlı erişim olarak belirtmekte ve bu konuya ağırlık vermektedir:

Zincir marketlerle aynı fiyatları sunmaya çalışıyoruz ama bunu yapmak zor, her zaman mümkün değil. Üretim süreci ve maliyetleri yüksek, o yüzden her zaman uygun fiyatlı gıda sunamayabiliyoruz. Diğer kooperatiflere göre daha düşük ürün sunuyoruz. Piyasaya yakın bir fiyat skalası sunuyoruz. Kriz ile bunu sürdürmek çok zor. Kriz ile bizim de gıda güvenliğine yönelik endişlerimiz arttı; koruyucular vs arttı, kalite düştü. Endişelerimiz arttı. Kriz gıda üretiminde etik, ahlâk kaybı da çıkartıyor bariz şekilde (AGA6, kişisel görüşme, 17 Ağustos 2022).

Diğer taraftan son dönemdeki yüksek gıda enflasyonu ile gıda topluluğu ve kooperatif gönüllüsü kişilerin dahi gıda alışveriş pratiklerinin önemli ölçüde değiştiği ve kimi ürünlerde zincir marketleri tercih ettikleri belirtilmektedir:

Kooperatif gönüllüsü olarak kooperatiften alışveriş yapmak istiyoruz fakat fiyatlar arttığından bizim de alamadığımız şeyler oluyor. Hem ürünler özel (atalık tohum, zehirsiz vs), hem de üretim küçük ölçekli olduğu için maliyet ister istemez artıyor. Pazarlık yapalım daha ucuza alalım satalım derdimiz de yok diğer yandan, üreticiyi desteklemek istiyoruz” (AGA4, kişisel görüşme, 29 Mayıs 2023)

Gıda örgütlerinde hedeflenenlerden biri de kişilerin kendi alternatif gıda tedarik zincirlerinde sorumluluk ve görev alması, etkileşimin artırılması ve bağ kurulmasıdır. Mevcut sistemin alışveriş pratiği fiyat etrafında şekillenen bir ilişkilene sunarken, bu örgütlerde *alternatif* bir pratik hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Pandemi ile kullandıkları dağıtım alanının kapanması sonrası faaliyetlerine devam etmek isteyen (AGA5),¹⁸⁴ bu dönemde faaliyetlerine devam etmek istemesi üzerine kooperatif statüsüne geçmiş ve kendi dükkanını açmıştır. Fakat dükkânın açılması ile başta hedeflenen ilişkilerin ortadan kalktığı görülmüştür:

¹⁸⁴ Söz konusu dönemde Gıda Topluluğu olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu dükkancılık faaliyetinin kendisi bizim en başında öngördüğümüz tüketiciyi üretici yapma, insanların gıda konusunda farkındalıklarını artırma, tüketim alışkanlıklarını değiştirme, başka bir tüketimi örgütleme konusundaki hayallerimizi, ufkumuzu daralttı ve demotive etti. Dükkân olunca ister istemez o tüketiciye o konfor alanını sağlamış oluyorsunuz ve istediği saatte geliyor. Böyle olunca da sizi mahallenin organikçisi gibi kullanmaya başlıyorlar. Rahatsız edici bir şey çünkü bizim temel derdimiz kimseye bir şey satmak değil. Aksine beraber yapmak. Gönüllü sayısının artmaması ama cironun artması sizi bir süre sonra ticari işletme haline getiriyor. (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023)

Bu noktada işleyiş pratiğinin değişmesi ile hedeflenen birlikte yapma pratiğinin ortadan kalktığı belirtilmektedir. Buna ek olarak dükkân kirası, vergiler vb. gibi sabit maliyetlerin ortaya çıkması ile ek bütçe gereksinimi ortaya çıkmaktadır: “Sabit maliyetler sattığınız ürünlerin maliyetini artıran bir unsur ve bunu istemiyoruz. Yani bizim temeldeki derdimiz bunu üreticiden geldiği fiyat ile dağıtmakken bu maliyetleri de eklediğinizde kendi kendinizi kazıklıyorsunuz. Bu da rahatsız edici bir hâl oldu bizim için” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Her ne kadar ekstra maliyet yaratsa da kooperatif statüsünde olma hâlinde en çok bu baştaki dayanışma pratiklerinin ortadan kalkması nedeniyle rahatsızlık duyulduğu belirtilmektedir:

Dükkân öncesi dağıtımı yaparken bunu bir şenlik havasında yapıyorduk. Onlarca yüzlerce insan bir araya geliyor; sohbet, muhabbet, saatler süren şenlikli bir organizasyon oluyordu. Dükkânda ise herkesin bir nöbet saati var ve herkes o saatte vardiyasını tamamlayıp geri dönüyor. İnsanlar arası temas azalıyor, sadece vazifeler yerine getiriliyor. Gıda dağıtımı yapmak ise çok daha efektif, çok daha az zamanda ama hep birlikte yapmak daha keyifli. Dükkancılık faaliyetinden ekonomik sebepten değil bu sebeplerden vazgeçtik (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Gıda topluluğundan kooperatife dönüşen bir başka örgüt (AGA7) ise bu duruma ilişkin kooperatifçiliğin daha profesyonel bir yapı olduğunu ve devamlılığının daha yüksek olduğunu belirtmektedir: “Gıda topluluğu tamamiyle gönüllük temelli, kooperatifçilik

profesyonel. Toplumsal olarak uzun vadeli gönüllülük yapamıyoruz maalesef, o yüzden profesyonel çalışmak gerekiyor” (AGA7, kişisel görüşme, 14 Aralık 2022).

Gıda topluluğu olan (AGA3) ise gıda topluluklarının kooperatiflere göre hızlı karar alabildiğini ve daha dinamik yapılar olduğunu belirtmektedir. Ek olarak hem gıda toplulukları hem de kooperatifler kendilerini mahalle ölçeğindeki örgütler olarak tanımlamaktadır.

5.2.2 Yerel yönetim: İstanbul büyükşehir belediyesi

Yerel yönetim politikalarına ilişkin bulgular iki başlıkta sunulmuştur. İlk olarak GSY ile yerel yönetimin gıda sistemi içerisindeki görevleri, eylemleri, yasal sınırları ve karşılaştıkları problemler ortaya konmuştur. İkinci başlıkta ise yerel yönetimin hazırlamış olduğu İstanbul Gıda Strateji Belgesi ortaya koyduğu bütüncül yaklaşım ve belgenin oluşturulma süreci ve katılım mekanizmalarının işleyişi açısından değerlendirilmiştir.

5.2.2.1 Eylemler, sınırlar ve problemler

Bu başlıkta İBB’nin gıda sistemini şekillendirmedeki görev, eylem, sınır ve problemleri GSY’nın sunduğu çıktılar itibariyle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda üç alt başlık olarak sosyal refah, çevresel çıktılar ve gıda güvencesi alınmıştır.

Sosyal refah:

Sosyal refah; gıda sisteminin sosyo-ekonomik sonuçları, çiftçilerin ailelerinin ve gıda sistemindeki diğer aktörlerin gelirleri ve yaşam koşulları ile bu faaliyetlerin yarattığı istihdam ve zenginlik gibi konuları ve bu faaliyetler tarafından üretilen sosyal, politik ve beşerî sermayeyi içermektedir.

Sosyal refah konusu yerel yönetim tarafından dikkate alınan, uygulamalar itibariyle katkıda bulunmak istenen çıktılarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimin tarım ve gıda sistemi içerisinde sosyal refaha ilişkin çıktılarına baktığında en fazla projenin geliştirildiği ve hayata geçirildiği başlığın bu olduğu ortaya çıkmaktadır. İBB’nin sosyal refaha ilişkin katkıları genel başlıklar itibariyle; alım garantisi (süt ve teşvik edilen çeşitli tarımsal ürünlerde), fide üretimi (kendi serasında), farklı konu başlıklarında üretici eğitimleri, girdi destekleri (fide, sulama, tohum, teçhizat-makine

ekipman, gübre, mazot, yem), üreticilerin ürünlerini doğrudan pazarlayabilecekleri üretici pazarları¹⁸⁵ (Kadıköy ve Beşiktaş/Ulus) şeklindedir.

İBB, İstanbul’da üretim yapan üreticilere sağladığı desteklerin yanı sıra, Türkiye’nin çeşitli noktalarında yer alan üretici kooperatiflerinden gıda maddeleri satın alarak bu kooperatiflerin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Alınan ürünler zaman zaman sosyal yardım amaçlı kullanılırken, örgütlü üreticiden alınan ürünler ise Halk Market e-ticaret platformu aracılığıyla satışa sunulmaktadır. Halk Market platformu, Türkiye’nin her yerindeki tarımsal üretim kooperatiflerine açıktır. Üreticilerin örgütlenmesine katkı sunması amacı güdüldüğünden bireysel üreticilerin ürünlerine yer verilmemektedir (Sosyal Hizmetler, İSYÖN). Bu politikalar itibarıyla örgütlü üreticinin pazar içerisinde güçlendirilmesi hedeflenirken diğer yandan siyasi baskıların varlığı bu politikaların hayata geçirilmesinde engel teşkil etmektedir: “Mevcut durumda siyaset ve baskı mekanizmaları çok belirleyici. Kooperatiflerden bir şey getirmeye çalıştığınızda sayıştay tepenizde; tanıdıktan mı aldın, ordan mı aldın, burdan mı aldın” (İPA, kişisel görüşme, 3 Eylül 2021).

Bu tür baskılara yönelik olarak geliştirilen bir çözüm olarak ilk kez Belediye iştirak şirketleri, İBB’nin destek verdiği üreticilerden ürün alımı yapmak suretiyle çiftçilere destek olmuştur: “Bu yerel yönetimin yapabileceği en önemli şey çünkü yerel yönetimin bir de şirket ayağı var, her ne kadar kamucu da olsa bu neoliberalizmin doğrultusunda ortaya çıkan bir durum. Beltur, sosyal tesisler, halk ekmek vs. en büyük potansiyel burada” (İPA, kişisel görüşme, 3 Eylül 2021).

Gıda güvencesi:

Gıda güvencesi literatürde genellikle gıda kullanımı, gıda erişimi ve gıda mevcudiyetinin bir kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır. Gıda Sistemi Yaklaşımı’na göre gıda güvencesi ürünün besin değerini, sosyal değerini, güvenliğini, satın alınabilirliğini, tahsisini de içerecek şekilde geniş kapsamlıdır.

İstanbul’un gıda güvencesinin sağlanması, ulusal ölçekteki gıda politikaları, tarım politikaları, ticaret politikaları, sosyal politikalar gibi bir dizi faktörden etkilenmektedir. Bu noktada en çok dikkat çekilen konulardan biri ülkedeki gıda

¹⁸⁵ Bu pazarlarda İstanbul’da üretim yapan üreticiler haricinde İstanbul dışından Tarımsal Kalkınma ve Üretim Kooperatifleri de satış yapabilmektedir.

enflasyonudur. Son yıllarda hızla artan gıda enflasyonu konusu gıda güvenliğini, satın alınabilirliği, tercihleri etkileyen çoklu bir etki yaratmaktadır. Artan fiyatlarla birlikte satın alınan gıdaya ilişkin besleyicilik ve güvenlik endişeleri bir kenara bırakılmış, gıdaya erişim konusu önemli hâle gelmiştir:

Gıda enflasyonu çok bariz, çok öne çıkan bir şey. Bu enflasyon gıda sistemini sürdürülemez kılıyor öncelikle. İkinci bir şey; ne yediğimizi bilmek, bunun farkında olmak bu enflasyonist ortamda çok lüksmüş gibi geliyor. Bu ortamda vatandaşın tükettiği domatese bu aralı mı üretilmiş ya da nasıl üretilmiş diye bakma şansı yok, hangi domates geliyorsa onu yiyor, hatta yiyemiyor (İPA, kişisel görüşme, 3 Eylül 2021).

Gıda enflasyonu ile ilişkili dile getirilen temel problemlerden birisi politikaların salt araçların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak kurgulanmasındaki hatadır:

Bu kanunun gerekçesi malların hâlde toplanıp tekelleşmeye yol açtığı idi. Tekelliğin kırılması durumunda manav, marketlerin ürünleri üreticiden alması ile ürünlerin ucuzlayacağı varsayıldı. Üretici açısından hâlde mahkûm olmamak ve satış kanallarının çoğalması (ihracat, sanayi, otel, hal dışı perakendeci vs) olumlu fakat pratikte bunu alan marketler bu ürünleri ucuza sattı mı? Buna kimse evet diyemiyor. Fiyatları ucuzlatmak için bunu yapıyoruz dediler ama bu aslında bazı şeyleri yapmak için oluşturulan bir altlık bana göre. Sonuç itibarıyla bu değişen yasa ile ne kayıt anlamında daha iyi bir sistem oluştu, ne de fiyatlar ucuzladı” (Hal Müdürlüğü, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Hâl Müdürlüğü, 2005 ile 2022 yılları arasındaki fiyat değişim oranları üzerinden yaptığı değerlendirmede 2012 Hâl Yasası’nın fiyatları değiştirmede belirtmektedir. Hâl Müdürlüğü’ne göre fiyat artışlarının temel sebeplerinden biri meyve ve sebze hallerinde gıda fiyatlarının belirlenmesi sürecindeki denetimsizliktir. Üç yerde fiyat tespiti yapılması gerektiği belirtilmektedir, bunlar: üretici halindeki fiyat, tüketim bölgesi halindeki fiyat ve pazar/market fiyatıdır. Bu üç satış yerindeki fiyatların tespit edilmesi, karşılaştırılması ve alt-üst sınırların konulması gerekmektedir. Bu sınırların dışına çıkılması durumunda ise müdahale edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde üreticiden tüketiciye fiyatlar katlanarak gittiğinde bu fiyat artışının kimden kaynaklandığını tespit etmek zorlaşmaktadır. Bu noktada fiyatlar serbest piyasaya bırakılmamalı ve denetleyici ve gözetleyici olmak gerekmektedir:

Bu denetimi devlet yapamaz zira merkezden pazara karışamazsınız. Burada yapılması gereken bakanlığın kuralları koyması ve denetleyici yetiştirmesidir. En nihayetinde ise bu işin belediyelere devredilmesi lazım. Diğer türlü sistemin çıkmazının çok ve yapının çok parçalı olması nedeniyle müdahale zorlaşıyor. Bu noktada sistemin Tarım Bakanlığı (üretim), Ulaştırma Bakanlığı (ürünlerin tedariği), Ticaret Bakanlığı (ürünlerin ticareti), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (hâllerin yönetimi), İç İşleri Bakanlığı (güvenlik) ve belediyelere bağımlı olması sistemin kontrolünü güçleştiriyor (Hâl Müdürlüğü, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Gıda sistemi (üretici, işleyici, paketleyici, taşıyıcı vb.) içerisinde yer alan her bir oyuncunun farklı oranlarda pay beklentisi olması nedeniyle fiyatlandırma zorlaşmaktadır. Bu noktada sürecin tüm paydaşlarla birlikte başından sonuna planlanması ve denetlenmesi gerektiği belirtilmekte ve devletin etkili bir aktör haline gelerek yönü belirlemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Hal Müdürlüğü).

Sebze meyve ticareti ile ilişkili bir diğer problem ise hâl dışında yapılan ticarettir. Bu noktada hâl dışında oluşan ticaretten kaynaklı vergi kaybının önüne geçmek ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmanın önemine dikkat çekilmektedir. Zira hâllerdeki kayıtsızlık ve denetimsizlik yerel yönetime ekonomik kayıp olarak dönmektedir. 2010 yılında İBB'nin yıllık hâl rüsum geliri 50 milyon lira iken, 2021 rüsum geliri 53 milyondur. Aradan geçen 11 yıllık sürede yükselen fiyatlarla birlikte rüsum gelirinin de artması gerekirken anlamlı bir değişim göstermediği belirtilmektedir. Bu da kayıt altına alınmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Kayıtsızlığı gözler önüne süren bir başka doğrulayıcı bilgi olarak şuna yer verilmektedir:

Kayıtsızlığı ölçmenin bir yolu daha var; Tarım Bakanlığı diyor ki 2021 yılı meyve sebze üretimi 56 milyon. 56 milyon ton ürünün %10'unu kayıp kaçak ya da zayi desek 5,5 milyon ton eder, hadi ona 10 milyon ton diyelim kalan 45 milyon ton ürün var. Bu 45 milyonun kayıt sistemine girmiş olması gerekir. Çünkü hâl kayıt sistemi sadece marketi manavı değil, ihracatı da gıda sanayicisini de bu sistem içerisine alıyor. Ama biz 2021 yılı rakamlarını sorduğumuzda 26 milyon tonluk bir bildirim var hâl kayıt sisteminde. Bu şu demek 56 milyon tonluk üretimin 26 milyonu kayıt altına girmiş. Sisteme girmeyen ve vergilendirilemeyen bir 30 milyon tonluk üretim var miktar olarak (Hal Müdürlüğü, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Hâl Müdürlüğü'ne göre tam anlamıyla bir denetim ve kontrolün yapılmasında hâl kayıt sistemi ile çiftçi kayıt sisteminin birbiri ile örtüşmesi gerekmektedir. Sebze meyve ticaretinin kayıt altına alınması salt ekonomik kayıplar ve vergi açısından değil, aynı zamanda gıda güvenliğinin sağlanması ve zincirin takip edilebilmesi açısından da önem arz etmektedir: “İspanak zehirlenme vakasında¹⁸⁶ zincirin geriye doğru sarılması ile önce ürünün alındığı market, marketin ürünü aldığı hal ve dükkân, ürünün alındığı yer şeklinde süreç geriye doğru sarıldı ve ürünün üretildiği noktaya ulaşıldı” (Hâl Müdürlüğü, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Hâllerdeki denetimsizliğin neden olduğu ekonomik kayıpların ve gıda güvenliği problemlerinde çözümün merkezi hükümette olduğuna işaret edilmekte ve İBB'nin halledeki sınırlı yetkisi şöyle ifade edilmektedir:

İBB hâli, Ticaret Bakanlığı'nın hâl kayıt sistemini kullanan, yapmakla yükümlü olduğu görevleri bulunan bakanlığa bağlı bir işletme (franchising benzeri). Dükkânlar belediyelerin, kiralari belediye alıyor, işletilmesinden belediyeler sorumlu ama bütün bu ticaretin patronu, en üst noktası, kuralları belirleyeni Ticaret Bakanlığı. Hâl Kayıt Sistemi üzerinden Ticaret Bakanlığı tüm bilgiyi topluyor. Dükkânlar, stokları, bildirimler gibi bilgiler (Hal Müdürlüğü, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Gıda fiyatlarının kontrol altına alınmasında dile getirilen diğer bir konu ise perakende yasası ihtiyacıdır. Perakendeciliğe ilişkin yasal bir düzenlemenin olmaması, başta zincir marketler olmak üzere, perakende firmalarının çok geniş bir hareket alanına sahip olduğu vahşi bir genişlemeye neden olmaktadır: “Perakende yasasının ulusal olarak düzenlenmesi ve kapsamlı bir ulusal plan yapılması gerekiyor. Hangi gıdalar yurt dışına satılacak, hangi gıdalar yurt içine satılacak bunların ayrıntılı şekilde planlanması ve düzenlenmesi gerek” (İPA, kişisel görüşme, 3 Eylül 2021).

Bununla ilişkili olarak ulusal planların yanı sıra kent nüfusunun tüketim ihtiyaçlarının da belirlenerek planlanması gerekmektedir:

Bazı ürünlerde üretim kapasitesi belli, incir üretimi örneğin, kişi başına bir kilo bile düşmez üretim açısından. Yurt dışına kilosu 40 liradan ihraç edilebilen bir

¹⁸⁶2019 yılında gerçekleşen olayda İstanbul, Tekirdağ, Edirne ve Kocaeli'nde toplam 196 kişi zehirlenme nedeniyle hastaneye başvurmuş ve zehirlenmeye ispanağın yol açtığı belirlenmiştir.

üründe ihracatı yasaklayıp, iç piyasada 15 liraya satın denemez belki ama örneğin yazın ve kışın en çok tüketilen ürünler üzerinden bir planlama yapılabilir. Tüm süreçte planlama gerekli. Üreticiyi de tüketiciyi de koruyan bir mekanizma gerekli (Hâl Müdürlüğü, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Üretim ve tüketimin planlaması ile ilişkili bir başka konu İBB'nin de gündemine aldığı yakın bölgeden tedariktir. Bu kapsamda Vizyon 2050 Planı'nda da bölgesel tedarik hedefi ortaya konmuştur. Bu hedef gerek gıdanın taşınmasında ortaya çıkan sera gazı emisyonları ve ayakizini azaltmak, gerekse afet anında uzak mesafelerden gelen gıdanın neden olduğu kırılmalıkları önlemeye yöneliktir (İPA).

Afet ve kriz anlarındaki gıda güvencesinin yakın mesafeden sağlanması hedefi olmakla birlikte, bu konu ile ilgili ifade edilen problemlerden biri koordinasyon yetkisinin İBB'de olmaması nedeniyle sahada sınırlayıcı bir etkinin ortaya çıkmasıdır:

Valilik bu işin başında ama İBB'nin kaynakları çok daha geniş. Operasyonel olarak sahada hem tecrübeli hem de kaynakları kuvvetli bir kurum (İBB) var. Fakat İBB'nin kapasitesinin beşte biri, onda birine sahip bir kurum koordinasyonu sağlıyor. Haliyle bu bir problem olabiliyor. Bu işin operasyonel ağırlığı sizdeyse sizin koordine etmeniz daha sağlıklı olur.

İş birliği olarak bir problem yaşamıyoruz ya da herhangi engel ile karşılaşmıyoruz ancak mevzuatsal (yönetmelik) olarak kaynakları geniş olan kurumun işi koordine etmesinin sağlanması gerekir. Plan merkezi hükümet tarafından yapıldığı için merkez kurumlara görevler verilmiş durumda. Yerel yönetimler biraz daha destekleyici olarak görülüyor. Sorumluluk (yönetim) merkezi hükümette ama faaliyetin uygulayıcı ana unsuru biziz (AKOM, kişisel görüşme, 18 Kasım 2022).

Son yıllarda gıda güvencesi ile ilişkili ortaya çıkan tartışmalardan birisi de gıda yoksulluğu ve Okul Beslenme Programları'na ilişkindir. Hastane ve aşevlerine yemek hizmeti sunan İBB İşletmeler Müdürlüğü ile bu konuya ilişkin standart olmayan eğitim yapısına dikkat çekmektedir:

Okullara yemek dağıtımı için okul tam gün olmalı. Ama Türkiye'de eğitim çoğunlukla ikili eğitim şeklinde. Özel okullar yemek verebiliyor. Fakat bunun tüm okullarda yapılabilmesi için tekli eğitime geçiş şart. Okullara yemekhane yapılması da mümkün değil; çok ciddi bir altyapı, ekipman ve personel

gerektiriyor, depolama alanı gerektiriyor. Bunun yerine belli yerlerde üretilip dağıtımı sağlanabilir (İşletmeler Müdürlüğü, kişisel görüşme, 25 Kasım 2022).

İBB, kent yoksulluğu ile mücadelede ihtiyaç sahiplerinin gıda güvencesini sağlamak üzere Türkiye'nin çeşitli noktalarında yer alan üretici kooperatiflerinden gıda maddeleri satın alarak sosyal yardım amaçlı dağıtmaktadır. Yine gıda güvencesi ile ilişkili olarak İstanbullu üreticilerden alınan gıda maddeleri (süt, tarım ürünleri vb.) dağıtılmaktadır. İhtiyaç sahibi olduğu tespit edilen ailelere İstanbul Kart aracılığıyla nakdi yardım yapılmakta ve bu kart aracılığıyla marketlerde gıda alışverişi imkânı sunulmaktadır. Söz konusu yardımlar müracaat esaslı olarak yapılmakta, başvuran ailelerin koşulları Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'nce kontrol edildikten sonra yardım başvuruları değerlendirilmektedir (Sosyal Hizmetler Müdürlüğü).

Gıda güvencesine yönelik bir diğer konu ise gıda güvenliğidir. İBB Zabıta Müdürlüğü ve İSYÖN'ün iş birliği ile hijyen denetimleri gerçekleştirilmektedir. İSYÖN bünyesindeki veteriner hekimler ve su ürünleri mühendisleri ile satışa sunulan ürünlerin hijyen denetimi yapılmakta, ürünlerin sorun taşıması halinde satışı engellenmektedir (İSYÖN). İBB tarafından yapılan denetimler ise işletme denetimleridir, yerel yönetimin gıda güvenliği konusunda herhangi bir yetki ve yaptırım gücü bulunmamaktadır. Tüm yetki ve sorumluluk Tarım Bakanlığı ve Tarım İl Müdürlükleri'ndedir (Tarım Su Müdürlüğü; İSYÖN).

Gıda güvencesinin içerisine aldığı bir diğer başlık ise gıdaya fiziksel erişebilirliktir. Bu konuyla ilişkili mekânsal planlama önemli bir araç olarak görülürken, İstanbul'da bunun gıda sistemini şekillendirirmede sınırlı bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Nazım planlarda kullanımların fonksiyonlar üzerinden (konut, ticaret vb. şeklinde) belirlenmesi nedeniyle süpermarketleşmeyi düzenleme ya da sınırlama amacına yönelik somut bir düzenleme yapılabilmesi söz konusu değildir. Bu noktada mekansal planlama daha çok kent içi tarım alanlarının korunması ve artırılmasına yönelik karar ve stratejilerle (bostanlar, hobi bahçeleri vb.) sınırlı kalmaktadır (Şehir Planlama Müdürlüğü).

Çevre güvenliği / doğal sermaye:

Gıda Sistemi Yaklaşımı'na göre gıda sisteminin doğal kaynaklar üzerinde etkisi (su, hava ve toprak kirliliği), gıda atıkları, çeşitli süreçlerde ortaya çıkan sera gazı

emisyonları, iklim değışikliğı gibi çevresel sonuçları bulunmaktadır. Bu bölümde yerel yönetimlerin bu çevresel çıktıları nasıl yönettiğı / ele aldığı açıklanmaktadır.

Gıda sisteminin üretimden tüketime neden olduğu emisyonlar ve iklim krizinden en fazla etkilenecek sektörün tarım gıda sektörü olması (Deloitte, 2022) itibarıyla çevre güvenliğı ile ilişkili ele alınan ilk başlık iklim değışikliğı olmuştur. Yerel yönetimin İklim Değıışikliğı Eylem Planı'nda tarım ve gıda konusundaki uyum ve azaltım stratejileri iki veçhede yoğunlaşmaktadır; bunlardan biri gıda güvencesi, diğeri ise atık yönetimine ilişkindir. İklim değışikliğı kaynaklı oluşan aşırı hava olaylarının tedarik sistemini bozması hususu beslenmeyle ilişkili olarak kaliteli, çeşitli ve besleyici gıdaya erişim tehdidi olarak ele alınmaktadır (İİDEP, 2021). Bu noktada uyum stratejilerinden biri “Değıışen bir iklimde İstanbul'un gıda sistemlerinin dayanıklılığının ve yüksek kaliteli gıdaya erişiminin artırılması” olarak belirtilmektedir (İİDEP, 2021). Çizelge 5.6'daki öncelikli uyum eylemlerinde ise “gıda güvenliğı” risk kategorilerden biri olarak ele alınmaktadır.

Çizelge 5.14 : İİDEP tarım ve gıda ile ilişkili öncelikli uyum eylemleri.

Risk kategorisi	Strateji	Eylemler
Gıda güvenliğı ¹⁸⁷	Gıda güvenliğı konusunda dayanıklılığın artırılması	Boş arazilerde ve parklarda, arka bahçe ve ortak bahçelerde ve yol kenarında kentsel tarım

Azaltım eylemlerinde ise konu gıda atıkları üzerinden ele alınmaktadır. Öncelikli azaltım eylemlerinde “Gıda ve bahçe atıklarının geri dönüşümü” kriterlerden biri olarak ele alınmaktadır (Bkz. Çizelge 5.7).

Çizelge 5.15 : İİDEP azaltım eylemleri.

Kriter türü	Seçilen kriter
Gıda ve bahçe atıklarının geri dönüşümü	Gıdaların işlenmesi, kullanımı, depolanması, satışı, hazırlanması, pişirilmesi ve servis sürecinde herhangi bir gıda maddesinin atılmasını azaltmak veya tamamen önlemek için programların geliştirilmesi

Yine hazırlanan emisyon envanterinde alt kırılımlar / sektörler bulunmamakta dolayısıyla tarım gıda sisteminin neden olduğu emisyonu yönelik bir veri seti

¹⁸⁷ Eylem Planı'nın tamamında terminolojik hata bulunmaktadır. İçerikten çıkarılan anlam itibarıyla kastedilmekte olan “gıda güvencesi” olmakla birlikte “gıda güvenliğı” kavramı kullanılmıştır. FAO gıda güvenliğı (food safety) kavramını “akut veya kronik olarak tüketici sağlığına zarar verebilecek tehlikeler bütünü” olarak ifade etmektedir. Gıda güvenliğı (food security) ise “bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri” olarak tanımlanmaktadır (FAO, 2001).

bulunmamaktadır. Büyük oranda emisyonu sahip dört sektör ise bina enerjisi (bina / sanayi ayrımı olmaksızın), elektrik ve doğalgaz, ulaşım ve atık / atık su olarak belirtilmektedir. İklim değişikliği ile mücadelede İstanbul'u bekleyen riskler açısından su güvenliği, gıda güvenliği konuları uyum çalışmaları içerisinde ele alınmaktadır. İklim değişikliğinde tarım ve gıdanın ele alındığı boyut uyum kapasitesini artırmaya yönelik olarak belirtilmektedir (İklim Şube Müdürlüğü).

Gıda sisteminin neden olduğu çevresel çıktılarının en önemlilerinden biri gıda atıklarının yönetimi konusudur. Bu noktada atık konusu, atık yönetimi ve atık yağ yönetimi olarak iki alt başlıkta ele alınmıştır. Burada ikili bir ayrıma gidilmesinin sebebi sebebi atık yönetiminin Atık Yönetimi Şube Müdürlüğü, atık yağ yönetiminin ise Çevre Kontrol Şube Müdürlüğü altında yönetiliyor olmasıdır.

Atık yönetimine ilişkin olarak İBB Çevre Kontrol Daire Başkanlığı, Atık Yönetimi Şube Müdürlüğü ve İSTAÇ (2) ile mülakat yapılmıştır. Katı atıkların kaynağında ayrılması ve toplanması uygulamaları Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca yayımlanan mevzuata göre yönetilmektedir. Sıfır Atık Yönetmeliği ve Büyükşehir Belediye Kanunu gereğince atıkların kaynağında ayrı toplanması ve geri dönüştürülmesi ilçe belediyelerinin sorumluluğundadır. İlçe Belediyeleri tarafından hanelerden ve işyerlerinden ambalaj atıkları ve evsel atıklar ayrı toplanıp ambalaj atıkları lisanslı toplama ayırma ve geri dönüşüm tesislerine gönderilerek ekonomiye geri kazandırılmaktadır. İBB'nin sorumluluğu ilçe belediyelerinin atıkları İBB Tesislerine getirmesinden itibaren başlamaktadır. Atığın geri kazanılması ve bertaraf edilmesi sürecini İBB yürütmektedir. Burada İBB'nin herhangi bir denetim ve yaptırım yetkisi bulunmamaktadır. Kaynağında ayrı olarak biriktirilen biyobozunur atıklar toplama faaliyetini takiben havasız çürütücülere ve kompost tesislerine alınarak enerji ve materyal geri kazanımı sağlanmaktadır (İSTAÇ; Atık Şube Müdürlüğü).

Hanelerden ve işyerlerinden toplanan karışık evsel atıklar ise 39 ilçe belediyesi tarafından İBB'ye ait katı atık aktarma istasyonlarına getirilmektedir. Katı atık aktarma istasyonlarından evsel atıkların geri kazanım ve bertaraf tesislerine taşınması, geri kazanımı, enerji üretimi ve nihai bertarafı süreçleri İBB tarafından yönetilmektedir. Bu süreçte aktarma istasyonlarına getirilen atıklar ilçe belediyelerinin çöp kamyonlarından büyük hacimli tırlara aktarılarak geri kazanım tesislerine ve düzenli depolama sahalarına taşınmaktadır. Biyobozunur atık yönetimi kapsamında ilçe belediyeleri tarafından kaynağında ayrı toplanan dal, budak, pazar yeri atıkları

Kemberburgaz Kompost Tesisinde fermentasyona tabi tutularak komposta dönüştürülmekte ve İstanbul'un park ve bahçelerinde peyzaj amaçlı toprak iyileştirici olarak kullanılmaktadır. Yine, Ataşehir ve Bayrampaşa hallerinden toplanan yıllık ortalama 20 bin ton organik atık kaynağında ayrıştırılarak elektrik ve gübreye dönüştürülmektedir. İBB tarafından oteller, restoranlar, hastaneler ve kamu kurum/kuruluşlarından ilçe belediyeleri ile yapılan protokoller kapsamında ayrı toplanan yemek ve gıda atıkları, 2021 yılında faaliyete alınan Kemberburgaz Biyometanizasyon Tesisinde anaerobik çürütme işlemi ile oluşan biyogazdan elektrik enerjisi elde edilmektedir. Asya Yakasında bulunan Kömürcüoda Biyometanizasyon Tesisinde de karışık evsel atıklardan anaerobik çürütme ile elektrik enerjisi elde edilmektedir (Tarım Müdürlüğü; İSTAÇ; Atık Şube Müdürlüğü).

2021 yılında işletmeye alınan Kemberburgaz Atık Yakma ve Enerji Üretim Tesisinde günde ortalama 3.000 ton evsel atık işlenerek İstanbul'da oluşan atığın yaklaşık %15-16'sının yakılarak bertarafı sağlanmaktadır. 85 MWh elektrik enerjisi üreten tesis sayesinde atıkların hacimsel olarak %95, kütsel olarak %75 oranında azaltımı sağlanarak düzenli depolama alanlarından tasarruf edilmektedir. Nihai olarak düzenli depolama sahalarında depolanan atıkların organik kısmının oksijensiz ortamda çürümesi sonucu yüksek miktarda metan içeren depo gazı (biyogaz) oluşmakta ve gaz toplama boruları ile toplanan bu gaz yakılarak elektrik enerjisine dönüştürülmektedir (Atık Şube Müdürlüğü).

İstanbul'un 2050 yılına kadar "Karbon Nötr ve Dirençli Şehir" olmasını hedefleyen Deadline 2050 Taahhüdü doğrultusunda "İstanbul Atık Yönetim Planı 2050" hazırlanmış ve onaylanması sonrası yayımlanması beklenmektedir. Ayrıca atık yönetimi konusunda uzmanlarla, sivil toplum kuruluşlarıyla ve diğer sivil inisiyatiflerle iş birlikleri kapsamında yapılan bilgi paylaşımları, eğitimler ve etkinlikler sürdürülerek vatandaşların farkındalığı artırılması hedefi belirtilmektedir (Atık Şube Müdürlüğü).

Atık yağlar ise, Çevre Koruma Kontrolü Daire Başkanlığı altındaki İBB Atık Yağ Şefliği tarafından yönetilmektedir. Atık Yağ Şefliği, mevzuatın belirlediği görevler doğrultusunda her yıl işletmelere saha ziyaretinde bulunarak bitkisel atık yağ toplama geri kazanım sözleşmesi kontrolü ve işletme denetimi yapmaktadır. Söz konusu yönetmelik gereği, işletmelerin lisanslı toplama firmaları ile birer yıllık sözleşme yaparak atık yağları (mevzuatta belirtilen saklama koşulları, özel bidonlar vb. uygun

olarak) teslim etmesi gerekmektedir. Şeflik tarafından yapılan denetimde işletme ile toplayıcı arasındaki sözleşme ve işletmedeki yağ muhafaza şekli, sözleşme tarihi, taşıyıcı firma, yağ kodu¹⁸⁸ ve miktarı denetlenmektedir. Saha denetimlerine İBB'nin yanı sıra yetki almış ilçe belediyeleri de katılabilmektedir. Bunun için ilçelerin bakanlığa müracaat ederek yetki devri istemesi gerekmektedir. Her yıl işletmelere yapılan saha denetimlerinin yanı sıra 3 ve 6 aylık periyotlarla bakanlığa denetim raporu verilmektedir. Atık yağ yönetimine ilişkin sahadaki problemlerin varlığına dikkat çekilirken, bu problemlerin ortadan kaldırılmasında ve etkin bir denetim için otomasyonun gerekliliğine vurgu yapılmaktadır:

Hangi alanda, hangi firma, hangi yetki ile faaliyet gösteriyor bunu bilmemiz lazım. Toplayan, değerlendiren farklı ya da aynı olabiliyor bunu takip etmek çok zor...Esasında işletmeci, işletmesinden çıkan atık yağın biyogaz haline getirilme sürecine kadar o atıktan sorumlu fakat işletme diyor ki “ben atık yağı teslim ettim, olay bitti.” Fiilen haklı, lisanslı toplayıcıya teslim ediyor çünkü. Ondan sonrasındaki süreci görmüyor, göremiyor. Sonraki süreç ise toplayıcının insafına kalıyor, lisanslı firmaya geri kazanıma mı götürüyor yoksa merdiven altı firmalara mı götürüyor belli değil. Sahada bu işleymde kopukluk ve problem olduğunu görüyoruz, bu takip edilemiyor (Atık Yağ Şefliği, kişisel görüşme, 8 Aralık 2022).

Bu sürecin bakanlık tarafından daha takip edilebilir hale getirilmesi için MoTAT¹⁸⁹ adlı bir sistem uygulanmakla birlikte bu sistemin özellikle küçük işletmeler tarafından kullanılamadığı belirtilmektedir:

Dönerciler, esnaf lokantaları gibi küçük işletmeler bunu kullanamıyor. Bir tek otellerde görece daha başarılı oldu. Bakanlık bizden giden kayıtlarla (işletme denetim raporları) MoTAT verilerini karşılaştırdığında çok büyük fark çıkıyor, çünkü sistem kullanılamıyor. Veri girişini toplayıcılar yapsa bu da sıkıntı çünkü 100 kg yağ alıp 10 kg da yazabilir, bunun kontrol mekanizması yok, tamamen

¹⁸⁸ Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmeliğine göre herhangi bir işlem görmemiş ve kullanım süresi dolmuş bitkisel yağlar 20 01 25, kullanılmış kızartmalık yağlar 20 01 26, tank dibi tortular 02 03 01, soap-stock ve yağlı topraklar ise 02 03 04 atık kodu ile kodlanmıştır.

¹⁸⁹ Atık Yönetim Uygulaması (Atık Beyan Sistemi/ MoTAT).

beyan esaslı. Suistimale açık (Atık Yağ Şefliği, kişisel görüşme, 8 Aralık 2022).

MoTAT sisteminden elde edilen güncel verilere göre halihazırda farklı araç tiplerinde (kamyon, kamyonet, çekici, dorse gibi) İstanbul'da 1082 araç toplama yapmaktadır. Bu yağların yönetimindeki problemlerden birisi toplama firmaları için faaliyet bölgesi tanımı olmamasıdır. İstanbul'da toplanan yağlar Tekirdağ, İzmir gibi farklı kentlere taşınarak bu bölgelerde işlenebilmektedir. Yine sahada faaliyet gösteren lisansı olmayan firmaların işletmelere sahte logolu araçlarla giderek kaçak toplama yaptıklarının sıkça tespit edildiği ve bu kaçak toplanan yağların merdiven altı olarak gıda üretimi, yem üretimi, sabun gibi çeşitli alanlarda kullanıldığı belirtilmektedir (Atık Yağ Şefliği).

Çevresel çıktılar ile ilgili bir diğer başlık hava kirliliğidir. İstanbul'daki gıda sisteminden kaynaklı hava kirliliği dört ana süreçte ortaya çıkmaktadır, bunlar; tarımsal üretimin neden olduğu hava kirliliği, gıda sanayisinde ortaya çıkan hava kirliliği, gıdanın taşınmasında ortaya çıkan ulaşım kaynaklı hava kirliliği ve gıdanın atık haline getirilme sürecinde hem atıkların taşınmasında hem de yakılmasında ortaya çıkan hava kirliliğidir. İstanbul'daki hava kirliliği ile ilgili olarak Çevre Koruma Daire Başkanlığı altındaki Hava Kalitesi Şefliği ile görüşülmüştür. İstanbul'daki hava kalitesi ölçümleri Hava Kalitesi Yönetmeliği kapsamında yapılmaktadır. Bu ölçümler doğrultusunda birincil kirletici parametreler belirlenmektedir. İstanbul'un 27 noktasından 24 saat süresince, sabit istasyonlarla hava kalitesi ölçümü yapılmakta ve web sitesi üzerinden yayınlanmaktadır. Söz konusu ölçümlerde partikül madde, kükürt dioksit, karbon monoksit, azot oksit, ozon gibi temel maddelerin ölçümü yapılmaktadır. Her istasyonda PM₁₀, 17 istasyonda ise PM_{2,5}¹⁹⁰ ölçümü yapılmaktadır. Hava kalitesi izleme istasyonları aracılığıyla kirlilik sürekli izlenmekle birlikte, kirlilikte sınır değerleri aşıldığında tedbirler alınmaktadır. Bu kademeler yönetmelikte belirlenen sınır değerleridir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından 4 senede bir Temiz Hava Eylem Planı hazırlanmakta ve yerel yönetimler bu eylem planlarında belirtilen hedefler doğrultusunda hava kalitelerini iyileştirmeye yönelik uygulamalar hayata geçirmektedir. Sektörel olarak ise

¹⁹⁰ Toz, polen, küf gibi 10 mikron ve daha küçük parçacıklar PM₁₀ (partiküler madde) olarak; yanma sonucu oluşan parçacıklar, organik bileşikler gibi 2,5 mikron ve daha küçük parçacıklar ise PM_{2.5} olarak adlandırılmaktadır.

kirleticilere yönelik izleme ve raporlama mevcut değildir: “Elimizde şu an güncel bir çalışma yok fakat kirletici faaliyetlerde hangisinin daha baskın olduğu konusunda şüphemiz yok; birincil kirletici kaynağımız trafik. Bunda hemfikiriz ama oransal olarak, net olarak şu şu kadar diyemiyoruz” (Hava Kalitesi Şefliği, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

İstanbul’un yürürlükte olan 2020-2024 yıllarını kapsayan Hava Kalitesi Eylem Planı 2020 yılı Eylül ayında tamamlanmıştır. Gıda sisteminin bütününde ve alt kırımlarında neden olduğu kirliliğe ilişkin bir veri seti bulunmadığından bu faaliyetlere yönelik tedbirler de yer almamaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun Ek-6 maddesi gereğince hava kalitesinin belirlenmesi, izlenmesi ve ölçülmesine yönelik yöntemler, hava kalitesi sınır değerleri ve bu sınır değerlerin aşılmaması için alınması gerekli önlemler ile kamuoyunun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine ilişkin çalışmalar Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’na yürütülmektedir:

Temiz hava eylem planlarının bakanlık tarafından değil de yerel yönetim tarafından yapılması gerekir. Burda esas iş yerel yönetime düşeceği için bir kentin hava kalitesinin iyileştirilmesinde yerel yönetimin aktif olması gerekir. Kentte hava kalitesine ilişkin sorunlar halk tarafında hiçbir zaman bakanlıktan sorulmaz bunun hesabı belediyeden sorulur. Dolayısıyla sorumluluk varsa yetki de olmalı. Kentler eylem planlarını kendileri hazırlayabilmeli. Bakanlık bunu onay sürecinden geçirebilir elbette ama bunun doğrudan bakanlık tarafından yapılması ve yerel yönetime bunu uygulayın demek yanlış. Yerel yönetimlerin sorumluluklarını karşılayacak yetkilere sahip olması gerekir (Hava Kalitesi Şefliği, kişisel görüşme, 28 Kasım 2022).

Su kirliliği ile ilişkili olarak ise tarımsal faaliyetlerin neden olduğu kirlilik Tarım İl Müdürlüklerinin kontrol ve denetimindedir. Yerel yönetimlerin bu alanda kontrolü bulunmamaktadır. Gerekli durumlarda görüş bildirmektedirler. Yönetmeliğe göre mutlak koruma alanları ile kısa mesafeli koruma alanlarındaki ve yeni açılacak tarım alanlarında, Tarım Bakanlığının denetiminde yalnızca organik tarım faaliyetlerine izin verilmektedir. Bakanlık tarafından yetkilendirilmiş kontrol ve sertifikasyon kuruluşunun görüşleri doğrultusunda organik tarım yapılamayacağının teknik olarak raporlandığı durumlarda ise iyi tarım uygulamalarına izin verilebilmektedir. Yine bu alanlarda Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının kontrolünde mevcutta mutlak koruma alanında yaşayan yerleşik halkın zati ihtiyacını karşılamak amacı ile

hayvancılık faaliyetlerine ve kontrollü otlatmaya izin verilmektedir. Orta ve uzun mesafeli koruma alanlarında ise yine bakanlığın kontrolünde organik tarım faaliyetleri ve iyi tarım uygulamalarına geçiş teşvik edilmektedir. Hayvancılığa ise Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının kontrolünde izin verilmektedir (İSKİ).

Tarımsal üretimin ve kimyasal girdilerin neden olduğu toprak kirliliği ile ilişkili olarak ise yerel yönetim tarafından, biyolojik mücadele kapsamında, seralarda pestisit kullanımını azaltmak amacıyla sarı yapışkan tuzak desteği yapılmaktadır (Tarım Müdürlüğü).

İBB'nin gıda sistemini şekillendirmede sahip olduğu görev ve sorumluluklar yukarıda özetlendiği haliyle olmakla birlikte çeşitli departmandan temsilcilerin belirttiği üzere daha fazla inisiyatif sahibi olması gerektiği görüşü hakimdir:

Yerel yönetimin inisiyatifi daha fazla olmalı. Buna kamucu açıdan bakıyorum; araçları azaltmak, üretim sistemini kontrol etmek, hale giriş çıkışlarda daha etkin bir kontrol sağlamak, bunu şeffaflaştırmak bunların hepsi yerel yönetimin dahil olduğu ve yapması gereken şeyler. Yerel yönetimlerin şu ankinden çok daha fazla yetkisi olmalı, daha fazla dahil olmalı (İPA, kişisel görüşme, 3 Eylül 2021).

Diğer yandan İstanbul'daki gıda politikalarının oluşturulmasında ifade edilen konulardan birisi de gıda sistemine ilişkin veri eksikliğidir:

Veri üretmek ile ilgili bir dert edindiğimiz bir konu var. Tarımsal veriler çok sıkıntılı, İstanbul özelinde de ne nerden geliyor, nasıl geliyor, nasıl dağıtılıyor bu konularda çok fazla sıkıntı var bunun üzerinden haritalama ve akademik veri üretimine ihtiyaç var. Ve bunun kamuoyu ile şeffaf şekilde paylaşılması (İPA-II, kişisel görüşme, 13 Ekim 2022).

Kentin gıda politikalarını oluştururken karşılaştığı temel zorluklardan bir diğeri ise merkezi yönetim ile yerel yönetimin farklı siyasi yapılarda olması nedeniyle karşılaşılan güçlüklerdir. Bu zorluklar gerek uygulamada gerekse hayata geçirildikten sonra yapılan denetimler yoluyla yapılmaktadır. Bu noktada denetimlerin rehberlik amacıyla değil, cezalandırmaya yönelik olarak yapıldığı belirtilmektedir: “Normalde Belediye Meclisi kararı ile sokak pazarı olan (Kadıköy) Salı Pazarı'nın İlçe Belediyesine (Kadıköy) devretmesi beklenir. Ancak İBB ile Kadıköy Belediyesinin farklı siyasal partilerde olması nedeniyle bu devir yapılmıyor. Salı Pazarını işletme

görevi Meclis Kararı ile İSYÖN A.Ş.'ye veriliyor" (İSYÖN, kişisel görüşme, 24 Kasım 2022).

Yine, Belediye Meclisi çoğunluğunun siyasi yapısı ile Belediye yönetiminin farklı olması durumunda iştirak şirketlerinin taleplerine olumsuz yaklaşıldığı, zorluk çıkarıldığı belirtilmektedir (İSYÖN).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi yukarıda sözü edilen biçimlerde yasal yönetsel olarak gıda sistemini çeşitli şekillerde biçimlendiren görev ve sorumluluklara sahip olmakla birlikte aynı zamanda kentin gıda sistemine ilişkin hazırlamış olduğu strateji belgesi ile bütüncül bir yaklaşım ile konuyu ele almaktadır.

5.2.2.2 İstanbul Gıda Strateji Belgesi¹⁹¹

İstanbul'un barındırdığı nüfus ve halihazırdaki nüfus artış hızı, kentsel mekâna ilişkin sorunları, küresel iklim değişikliği, deprem ve benzeri doğal afetler karşısındaki kırılganlığı, yerel yönetimi kentin gıda sistemini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve doğa dostu bir dönüşüme hazırlama ve bir gıda strateji belgesi hazırlama gayreti içerisine sokmuştur. İstanbul Gıda Strateji Belgesi ekonomik, sosyal ve ekolojik öncelikleri göz önüne alan, herkes için sağlıklı ve iyi gıdaya erişimi sağlayan bir gıda sistemine geçişi amaçlamakta ve bunun için de sağlık, eğitim, çevre, adalet, insan hakları, sosyal ve ekonomik kalkınma politikalarını birlikte değerlendirmektedir (İGSB, 2021).

İstanbul Gıda Strateji Belgesi, dünyadaki çeşitli gıda strateji belge örnekleri dikkate alınarak, İstanbul'un gıda sorunsalına yönelik kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri olan, kapsayıcı ve entegre bir çözüm yaratabilmek amacıyla, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'nın Tarım Politikaları Danışmanı eşgüdümünde, gıda alanında çalışmakta olan gıda hukuku araştırmacısı, sosyolog ve gıda mühendisinden oluşan üç akademisyen ve İstanbul Planlama Ajansı, Tarım ve Gıda politikaları uzmanlarının desteği ile hazırlanmıştır. Belgenin oluşturulmasına 2020 yılı, Aralık ayında başlanmış olup, Nisan 2021'de tamamlanarak, içerisinde akademisyen, gazeteci ve STK'ların da olduğu yaklaşık 12–15 kişilik bir grupla paylaşılmış, belgeye dair görüşler alınmış ve metinde düzeltmeler yapılmıştır. Düzeltmelerin ardından 2021 yılı, Eylül ayı sonunda belgenin lansmanı yapılmıştır. Belge ilan edildiği tarihten itibaren kamuoyu

¹⁹¹ Bu başlık Planlama Dergisi 2023 yılı 33. Cilt 2. sayısında araştırma makalesi olarak yayımlanmıştır.

görüşlerine açılmış, görüşler toplanmaya başlanmış ve bu süreç devam etmektedir. Zaman planı net olmamakla birlikte belgenin görüşler alındıktan sonra nihai hale getirilmesi ve deklare edilmesi planlanmaktadır. Görüşmelerden elde edilen bulgulara belgenin oluşturulma sürecinde farklı paydaşların katılımı konusunda kurum içinde yalnızca gıda ile doğrudan ilişkili departmanlarla iş birliği yapıldığı belirtilmiştir. Diğer yandan bu gıda strateji belgesinin, İstanbul'un uzun vadeli gelecek tasarısı olan Vizyon 2050 Strateji Belgesi'ne altlık oluşturması beklendiği uzmanlarca ifade edilmiştir. İstanbul Vizyon 2050 Strateji Belgesi, İstanbul'un 2050 yılı vizyonunu ve temel politikalarını hayata geçirmek üzere, 7 tema altındaki toplam 38 amaç ve 246 hedef olarak tanımlanmaktadır. İGSB'de belirtilen hedeflerin de bu vizyondaki uygun tema ve amaçlarda belirtilen 246 hedef tarafından kapsanacağı uzmanlar (İPA) tarafından belirtilmiştir.

Gıda güvencesinin ve besleyici gıdaya erişimin sağlanması, tarım arazilerinin yok olması ve mevcut alanların yapılaşma baskısı altına girmesi, tarımsal üretimdeki yüksek enerji tüketimi, tatlı su kaynaklarının korunması, tarım ve gıda sisteminin neden olduğu emisyonlar ve buna bağlı olarak iklim krizinin şiddetlenmesi, gıda kayıp ve atıklarının azaltılması, İstanbul'un içerisinde bulunduğu deprem riski ve afet durumunda gıda ve su teminin sağlanması ve İstanbul'un sahip olduğu gastronomi tarihi ve tarımsal mirasın devamlılığının sağlanması İstanbul Gıda Strateji Belgesi'nin oluşturulma motivasyonunu oluşturmuştur. İGSB'de "Adil, Güvenli, Dirençli, Onarıcı, Döngüsel ve Doğa Dostu" ilkeleri esas alınarak, herkesin gıdaya erişimini mümkün kılan bir gıda sistemi oluşturma amacı bulunmaktadır (İGSB, 2021). Belirlenen bu beş ilke ile ifade etmek istenen şunlardır:

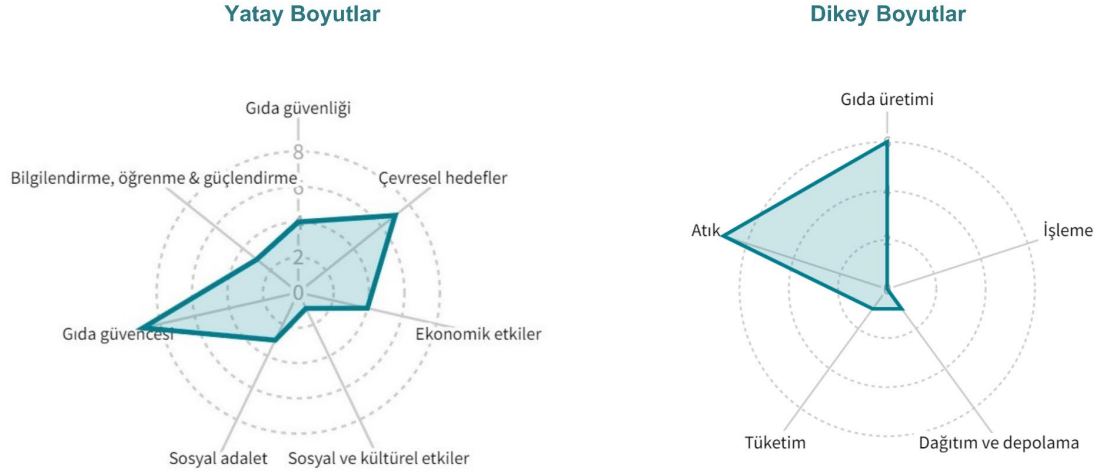
- Adil: Gıda üretimi ve temininden geçimini sağlayan insanların emeklerinin karşılığını adil bir şekilde alacağı, haksız rekabet, haksız kazanç, karaborsa, gıda sahtekarlığı ve sömürüyü önleyen, güvenilir ve besleyici gıdalara erişimi temel bir insan hakkı olarak kabul eden bir sistem.
- Güvenli: Doğa ve insan sağlığı için risk oluşturmeyen yöntemlerle üretilen, fiziksel, kimyasal, mikrobiyolojik ve parazitik etkenler yönünden sorun taşımayan, sağlık açısından uygun ve güvenilir gıdalar.

- **Dirençli:** İstanbul'un gıda sisteminin doğal afetler, salgınlar, ekonomik krizler ve iklim değişikliği gibi faktörlerden kaynaklanabilecek zayıflıklara karşı hazırlıklı ve dayanıklı olması.
- **Onarıcı:** Mevcut üretkenlik anlayışının neden olduğu tahribatın devam etmesi yerine, öncelikle kısa vadede mevcut zararların onarılması, orta ve uzun vadede ise doğa ve insan dostu bilgi ve teknolojilerle donatılmış yeni bir gıda sisteminin oluşturulması.
- **Döngüsel ve doğa dostu:** Alternatif enerji kaynaklarının kullanımını teşvik ederek agroekolojik yöntemleri tercih eden küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri, imalatçı firmalar, kooperatifler, üretici ve tüketici birliklerini destekleyen doğayla uyumlu ve döngüsel bir gıda sistemi.

Bu belirtilen beş ilke ile ilişkili olarak sekiz temel odak alan belirlenmiştir, bunlar:

- İstanbul'un kırsal bölgelerini ve üreticilerini korumak,
- Açlıkla mücadele, gıdaya erişim, sosyal güvence ve adalet,
- Sağlıklı gıda ve beslenme politikaları,
- Gıda güvenliğini sağlamak,
- Su güvenliğini sağlamak,
- İklim krizi ve doğa dostu-istikrarlı tarım,
- Gıda atık, israf ve kayıplarının önlenmesi,
- İstanbul'u afetlere dirençli kılmak ve krizleri yönetmek olarak belgede yer almaktadır (İGSB, 2021).

Belgede belirtirilen 8 odak altındaki 46 hedefin gıda sisteminin yatay ve dikey boyutunda hangi başlıklarla ilişkili olduğu Şekil 5.6'da verilmiştir:

Şekil 5.9 : İGSB’de yer alan hedeflerin gıda sistemi içerisindeki dağılımı.

Gıda sisteminin yatay boyutları üzerinden bakıldığında çevresel hedefler ve gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik hedeflerin öne çıktığı görülmektedir. Ekonomik hedefler ise yerel üreticilerin girdiler yoluyla desteklenmesi, üreticilerin katma değerli ürünlere yönlendirilmesi ve bu üreticilerin pazarlara erişiminin kolaylaştırılması şeklinde geliştirilmiştir. Gıda ekonomisi ile ilgili hedefler salt gıda üretimi üzerinden belirlenmiş olup, gıda (gıda sanayisi, yiyecek hizmeti faaliyetleri vb. gibi) ile ilişkili diğer faaliyetler değerlendirilmemiştir. Gıda güvenliğine ilişkin olarak ise denetleme mekanizmalarının artırılması ve sağlıksız gıdaya erişimi azaltacak uygulamaların azaltılması hedefi öne çıkmaktadır. Gıda güvenliği ile ilişkili olarak ortaya konan bir başka hedef olan “Beslenme ve Gıda Güvenliği Okulu’nun açılması” ise bilgilendirme, öğrenme ve güçlendirme başlığında değerlendirilmiştir. Bilgilendirme, öğrenme ve güçlenme ile ilişkili olarak hedeflenen ekonomik ve agroekolojik dönüşümün sağlanmasında üreticilere yönelik eğitimlerin ve programlara ilişkin eksiklikler göze çarpmaktadır. Çevresel hedefler ise tarımsal üretimde agroekolojik bir dönüşüm gayesine işaret etmektedir. Özellikle kaynakların kullanımında verimliliğin artırılması ve kirlenici kaynakların azaltılması hedefleri öne çıkmaktadır. Bu başlıkta, kısa gıda tedarik zinciri vurgusu olmasına rağmen uzak mesafeden tedarigi sağlanan gıdalar için tedarik zincirlerinin ve gıdanın kat ettiği mesafenin kısaltılması konusuna yer verilmemesi eksiklik olarak tespit edilmiştir. Sosyal ve kültürel etkiler başlığında, kırsal envanter oluşturulması hedefi belirlenmiştir. Bu başlığın içerisine aldığı kentte

tüketilen gıdaların çeşitliliği, göçmenlerin gıda tercih ve ihtiyaçlarına yer verilmemiş olması ve İstanbul'un kültürel çeşitliliğini göz ardı etmesi açısından eksik bulunmuştur. İstanbul'un barındırdığı kayıtlı ve kayıtsız mülteci, göçmen ve diğer yabancı nüfusun tüketim tercih ve ihtiyaçlarının dikkate alınması önemlidir. Sosyal adalete ilişkin hedeflerde ise tarım ve gıda sistemi içerisindeki yalnızca tarım işçilerine yer verilmiş olması gıda sistemi içerisindeki diğer faaliyetlerde çalışan işçileri (depolama, işleme, nakliye vb.) göz ardı etmesi açısından eksik bulunmuştur. Gıda güvencesi başlığı ile ilişkili olarak belirlenen hedeflerde ise afet ve acil durumlarda gıda güvencesinin ve tedarik zincirinin sağlanması konusuna ağırlık verilmiştir. İstanbul'da yaşayan mültecilerin gıda güvencesinin sağlanması dikkate alınmış olmakla birlikte bu nüfusun "kültürel olarak uygun gıda"ya¹⁹² erişimini sağlamaya yönelik stratejilere yer verilmemiştir. Yine bu başlıkta herkes için gıda güvencesinin sağlanmasında sosyal yardım (halk ekmek, halk süt gibi) kapasitelerinin artırılması hedefi yer almaktadır. Son olarak bilgilendirme, öğrenme ve güçlendirme hedeflerinde ise toplum için gıda güvenliği farkındalığı ve gıda okur yazarlığının artırılması hedefi mevcut iken, üreticilere yönelik benzer programların bulunmaması eksiklik olarak tespit edilmiştir.

Gıda sisteminin dikey boyutları üzerinden bakıldığında ise belgede belirtilen hedeflerin ağırlıklı olarak gıda üretimi ve atık yönetimine ilişkin olduğu göze çarpmaktadır. Gıda üretiminde ise kırsal alanların korunması ve çeşitli üretim faaliyetlerinin desteklenmesi yoluyla mevcut üretimin artırılmasına yönelik hedefler ortaya konmuştur. Gıdanın işlenmesine yönelik herhangi bir hedefin bulunmaması, işleme sürecinde kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılar ve bunların yerel ekonomiye katkılarına yönelik herhangi bir hedef ortaya konulmaması açısından göze çarpan ilk eksikliktir. Dağıtım ve depolama konusunda yalnızca pazar altyapı desteği sağlama hedefi bu başlığın içerisine aldığı perakende ve diğer dağıtım yapıları, kısa gıda tedarik zincirleri, sürdürülebilir taşımacılık, depolama teknolojileri gibi konunun diğer bileşenlerini dışarıda tutmaktadır. Pazarlar için altyapı desteğinin sağlanmasına ek olarak dağıtım ve depolamaya ilişkin üretilecek lojistik planlama ve sürdürülebilir

¹⁹² Kültürel olarak uygun gıda, kültürel bir çerçevede gıdanın hazırlanması ve tüketimi etrafındaki pratikleri içerisine almakta ve farklı toplumların farklı beğeni ve ihtiyaçlarını olduğunu kabul etmektedir. Kavram, tüm insanlar için gıda güvencesi hedefine yönelik olarak kültürel olarak uygun gıdaların çeşitliliğini programlara dahil etmenin önemini vurgulamaktadır.

taşımacılık stratejilerinin (örneğin elektrikli araçlar) eksikliği göze çarpmaktadır. Tedarik zincirlerinin ve gıdanın kat ettiği mesafenin kısaltılması konusu “Kent Tarımı ve Kent Bostanları” başlığı altında İstanbul’da üretilen ürünler için dikkate alınmış durumda iken, tedarigi başka kentlerden sağlanan gıdalar için bu duruma ilişkin bir hedef bulunmamaktadır. Her ne kadar belgede yer verilmese de yapılan görüşmelerde ise gıda tedariginde bölgesel iş birliğine yönelik uzun dönemli hedeflerin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Tüketim başlığında ise konuya yalnızca doğrudan satış marketleri ve mahalle lokantaları üzerinden yaklaşmıştır. Tüketime ilişkin diğer bir önemli konu olan tüm sosyo ekonomik sınıflar için gıdanın satın alınabilirliği konusu dolaylı olarak gıda güvencesi başlığı hedeflerinde “Açlık ve yetersiz beslenme sorunları yaşayan kesimlere destek sağlanması” şeklinde ortaya konmuştur. Gıda tüketiminin kentteki tüm gıda tüketim biçimlerine işaret etmesi nedeniyle yiyecek hizmeti faaliyetlerine yer verilmemiş olması eksiklik olarak tespit edilmiştir. Atık konusu ise genel itibariyle gıda kayıplarının azaltılması odağında ele alınmıştır. Atık konusu İGSB’de etraflıca ele alınan ve çeşitli hedeflerin ortaya konduğu başlıklardan birisi olmakla birlikte organik atıkların işlenerek yenilenebilir enerji kaynağı olarak kullanımına yer verilmemiştir.

Bu belgede gıda sisteminin yatay ve dikey boyutlarının dikkate alındığı ve bütüncül bir yaklaşım ortaya konduğu görülmektedir. İGSB bütüncül yaklaşım esas alınarak geliştirilen bir belge olmasına karşılık, yatay ve dikey boyutlarla ilişkili olarak belirtilen hedeflerde kimi konuların göz ardı edildiği görülmektedir. Bu noktada belgenin sözü edilen eksiklikler ve göz ardı edilen konular bağlamında genişletilmesi, hedeflenen bütüncül yaklaşımın hayata geçirilmesinde önemli olacaktır. Bu bütüncül yaklaşım ise gerek yerel yönetimin kendi içerisindeki koordinasyonu ve uyumu, gerekse dış paydaşlarla olan iş birliği ve uyum ile mümkün olacaktır. Bu noktada İGSB için bu yönetim mekanizmalarının yokluğu göze çarpmaktadır. Belgenin oluşturulma süreci ve farklı paydaşların katılımına bakıldığında kurum içinde yalnızca gıda ile doğrudan ilişkili departmanlarla iş birliği yapılmış, doğrudan ilgili olmayan departmanlar¹⁹³ ve dış paydaşlar ise sürecin dışında kalmıştır. Dış paydaşların sürecin dışında bırakılması, yerel yönetimin konuya salt kendi yetki alanı üzerinden

¹⁹³ Gıda sistemi faaliyetlerinden ayrı olarak gıda sisteminin çıktıları ile ilişkili departmanlar kastedilmektedir. Örneğin; gıda sisteminin neden olduğu çevresel tahribat ile ilgili olarak Çevre Koruma Şube Müdürlüğü, gıda atıkları ile ilişkili olarak Atık Yönetimi Müdürlüğü gibi.

yaklaştığını göstermektedir, bu da kentsel gıda sistemi içerisindeki hareket ve etki alanını sınırlı hale getirmektedir. Gıda sistemi yapısal ve uzun erimli çözümler gerektirmektedir, dolayısıyla gıda ve ilişkili tüm sektörlerde faaliyet gösteren kamu, özel, sektör, sivil toplum aktörleri ile etkili bir iş birliğinin sağlanmasında gerekli katılım araçlarının / platformlarının oluşturulması, geliştirilecek gıda program ve politikalarının kapsayıcı ve sürdürülebilir olması açısından önemlidir (Tefft ve diğ., 2020; Koç, 2020). Diğer yandan gıdaya ilişkin stratejilerin, İstanbul'un uzun vadeli ve çok boyutlu kalkınma dinamiklerine bütünleşik bakan stratejik planı Vizyon 2050'ye altlık oluşturması ve bu vizyondaki belirlenen temalar altında bütüncül şekilde birlikte ele alınıyor olması kentsel gıda sistemi içerisindeki konu başlıklarının uyumlu hale getirilmesi açısından olumludur. Özetle, İGSB'de belirtilen hedeflere ulaşılmasında öncelikle verilerle durum tespiti yapılması ve çıkan sonuçlar doğrultusunda yere özgü ihtiyaçlara ve potansiyellere yönelik eylemlerin harekete geçirilmesi ve yatayda ve dikeyde yönetim mekanizmalarının hassasiyetle yürütülmesi ve katılım araçlarının oluşturulması kritiktir. Öte yandan İGSB, Türkiye'de bir yerel yönetim tarafından hazırlanmış ilk kentsel gıda strateji belgesi olarak önemli bir kapıyı aralamıştır.

5.2.3 Kentsel gıda sistemi içerisindeki aktörlere göre alternatif sistem ve politikalar

Bu bölümde alternatif aktörler olarak konumlandırılan yerel yönetim ve alternatif gıda inisiyatiflerine ilişkin değerlendirme ise gıda sistemi içerisindeki aktörler tarafından yapılmıştır.¹⁹⁴ Görüşme bulguları alternatif aktörlerin sistemi dönüştürme kabiliyeti ve sürdürülebilir bir sistemin gereklilikleri olarak iki başlıkta sunulmuştur.

5.2.3.1 Alternatiflerin sistemi dönüştürme kabiliyeti

Yerel yönetim politikaları ve alternatif gıda inisiyatiflerinin sistemi içerisindeki rolleri ve dönüştürme kabiliyetlerine ilişkin farklı türden, belirli noktalarda birbirine karşıt türden görüşler ortaya çıkmaktadır. Öncelikle alternatif gıda inisiyatifleri, sonrasında ise yerel yönetime ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir.

¹⁹⁴ Yerel yönetime ilişkin değerlendirmeye STK ve üreticilere ek olarak sistem içerisindeki diğer alternatif aktör olarak konumlandırılan alternatif gıda inisiyatifleri de dahil edilmiştir.

Alternatif gıda inisiyatifleri, gıda sistemi içerisindeki bir karşı mantık olarak sistemin dönüşme yolunda ışık tutan mekanizmalar olarak ifade edilmekle (STK3) birlikte, kimi zaman bu yapılar içerisinde kötü niyetli uygulamalar/kişiler olduğuna dikkat çekilmektedir. Bütün üretim sürecinin denetlenmemesi ve güvene dayalı kurulan ilişkiler nedeniyle zaman zaman bazı üreticiler üretmedikleri, endüstriyel olarak üretilmiş gıdaları bu ağlar aracılığıyla satmaktadırlar (STK9). Bu noktada bu örgütlerde denetleyici mekanizmaların kurulması gerekliliği belirtilmektedir:

Aslında bu tür örgütlenmelerin deneyimleri yeni bir sistemin inşasında önemli. Fakat kimi zaman kötü niyetli de olabiliyor, buna dikkatli olmak gerek. Bütün üretim sürecini denetleyemiyorsunuz ve güvene dayalı bir ilişki kuruyorsunuz. Daha sonra öyle bir hale geliyor ki üretmedikleri, sağdan solan aldıkları endüstriyel olarak üretilmiş gıdaları o çok iyi niyetle yapılan kooperatiflere, pazarlara sunabiliyorlar. Bunları da denetleyebilecek mekanizmaların kurulması gerekiyor (STK9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Diğer taraftan bu örgütlere ilişkili olarak getirilen bir diğer eleştiri ise bunun sınıfsal bir örgütlenme olduğudur. Yerel tohumla üretilen gıda elit ve varsıl zümrenin gıdası iken, endüstriyel süreçlerle nerde nasıl üretildiği belli olmayan gıdalar yoksulların gıdası olarak görülmektedir:

Agroekojik tarım ürünleri elit kesime gidiyor. Bizim istediğimiz bunun yoksullara gitmesi. Fakat uygulanan politikalar çiftçileri bile kendi ürünlerini üretemez hale getirerek birer kent yoksuluna dönüştürüyor ve gıdaya muhtaç hale getiriyor. Aslında kendi toprağında kalsa, pazar için hiç üretim yapmasa, kendi ailesini doyurmak ve geçindirmek için yapsa bu problem yaşanmayacak. Bunun için de bir tarım ve toprak reformuna ihtiyaç var aksi takdirde topraklar şirketler elinde toplanıyor (STK9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Her üçü de agroekolojik üretim yapan üreticiler alternatif gıda inisiyatiflerine ilişkin olarak ise bu yapıların belirli bir zümreye hitap etmesi ve endüstriyel üretime göre fiyatların görece yüksek olması konusunda fikir birliği içerisinde (Ü1;Ü2;Ü3): “Sosyal açıdan adil, ekolojik ve etik bir üretim yaptığınızda fiyatlamayı da buna göre yapmanız gerek. Ülkede yetişenin ülkede tüketilmesi lazım ama adil fiyatlamayı yaptığınızda bunun karşılığını alabilmek için ya belirli bir zümreye üreteceksiniz ya da ihraç etmeniz lazım” (Ü2, kişisel görüşme, 27 Ocak 2023).

Diğer yandan bu örgütlerle ilişkili olarak tüketim kooperatiflerinin stratejik olarak hatalı bir yapı olduğu belirtilmektedir:

Tüketim kooperatiflerinin kurulmasında ve yaygınlaştırılmasında emek vermiş biri olarak bugünden bakınca bu stratejinin yanlış olduğunu düşünmeye başladım. Zaten tüketim kooperatifi kurduğum noktada piyasanın içinde bir aktör olarak tanımlandığın için devlet sana vergi yoluyla bir aracı olarak konumlanıyor ve pay alıyor. Bizim temel iddiamız aracıyı ortadan kaldırmakken devleti aracı kılmış oluyoruz. Gıda Topluluğu bu noktada daha mantıklı bir strateji gibi duruyor (STK11, kişisel görüşme, 23 Aralık 2022).

Gıda topluluklarının ise belirli bir bölge veya çevrede faaliyet göstermesi ve büyüme amacı taşımaması, aynı zamanda kişisel motivasyonlarla hareket etmesi nedeniyle sınırlı bir etki alanına sahip olduğu belirtilmektedir (STK11). Bu noktada kamuyu /devleti göreve çağırarak bir toplumsal inşası ihtiyacı olduğu dile getirilmektedir: “Gıda inisiyatifleri bu toplumsalı kurabilmek için yola çıkmıştı ama vergi meselesi vs. hep kendi stratejisini baltalayan bir hikâyeye döndü” (STK11, kişisel görüşme, 23 Aralık 2022).

Bu noktada alternatif gıda inisiyatifleri sınırlı etki alanlarına sahip yapılar olarak görülürken, diğer yandan niş ve temiz üretim yapan üreticiler için alternatif satış kanallarıdır. Fakat burada altı çizilmesi gereken husus bu tür agroekolojik üretim yapan üreticiler için pazara girmenin bir problem olmadığı ve kendilerine ait çeşit pazarlama kanallarının olduğu konusudur.¹⁹⁵

Yerel yönetim politikalarına ilişkin ise çiftçi örgütleri bu politikaların mevcut sistemi dönüştürme çabası içerisinde olmadığı hususunda aynı zeminde buluşmaktadır. Sistemin krizinin günümüz endüstriyel üretim pratikleri kaynaklı olduğuna dikkat çekilirken, bu noktada sistemin krizini çözmede agroekolojik bir dönüşüm ihtiyacına vurgu yapılmaktadır. İki çiftçi örgütü de bu politikaların endüstriyel bir bakışa sahip olması nedeniyle *alternatif* ya da sistemin krizinde bir çözüm olarak görmemektedir:

Ben bir çiftçi olarak ziraat fakültesinde verilen bilgileri unutarak iş yapmaya çalıştım. Çünkü verilen eğitim endüstriyel tarımın ta kendisiydi. Yerel

¹⁹⁵ Her üç üretici de kendi websiteleri, çeşitli e-ticaret platformları ve Instagram sayfaları aracılığıyla satışlarını gerçekleştirdiklerini belirtmektedir.

yönetimlerin de ısrarla sürdürdükleri ziraat mühendisliği ile bu işi yürütme isteği ile endüstriyellikten kopamazlar. Tarım, ziraat mühendisliğinden çok daha ciddi bir iştir. Mühendisliğin üreticiye dikte edilmeye çalışıldığı bir anlayış var, yerel yönetimler hep bu şekilde çalışıyor (STK9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Çiftçi örgütlerine göre yerel yönetimlerin izlediği politikalar sistemin problemlerini çözme kabiliyetine sahip değildir zira yapısı gereği bu politikalar mevcut gıda sistemindeki bağımlılık ilişkisine benzer bir ilişki inşa etmektedir. Bu noktada çiftçilerin bağımsızlaşması gereğine dikkat çekilmekte ve yerel yönetimlerin kurduğu bağımlılık ilişkisi şöyle ifade edilmektedir:

Esas olarak çiftçilerin kendi bilgilerini kullanabilmeleri için bağımsızlaşmaları gerekiyor. Yani biz agroekoloji derken aslında onlara özgür ve bağımsız olabilmeleri ile ilişkili bir şey söylüyoruz. Yerel yönetimlerin çiftçileri bağımsızlaştırmaya yönelik yöntemler bulması gerekli. Ama nasıl devletle bağımlılık ilişkisi kuruluyorsa bu kez yerel yönetimlerle de aynı bağımlılık ilişkisi kuruluyor. Örneğin, endüstriyel tarıma karşı olduklarını söylüyor ama İBB hibrit tohum dağıtıyor. Karşı olduğunu söylüyor yine kimyasal gübre veriyor. Bu tür politikalar sistemi dönüştürmeye yönelik değil. Endüstriyel tarım yapan çiftçileri rahatlatan bir şey belki ama esas hedeflenenin bu olmaması gerekiyor (STK9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Girdi destekleri yoluyla geliştirilen politikalar çiftçi bağımsızlığını inşa etmekten uzaktan, endüstriyel sistemin araçlarını kullanarak o sistemin kendisini inşası etmesi olarak nitelendirilmektedir (STK11). Bu politikalar eski tip devlet politikalarına benzetilirken, uygulamalar ise kamu yoluyla piyasanın regüle edilmesi olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada yerel yönetim politikalarının halkçılığının bu tür popülist politikalar yoluyla değil, halkın yönetsel süreçlere katılması ile mümkün olacağı belirtilmektedir. İBB'nin neoliberal yönetim mantığı izlediği ve birtakım istişarelerle fikir alıp kendi bürokrasisi içerisinde bu politikaları hayata geçirdiği belirtilmektedir (STK11).

Öte yandan yerel yönetim politikaları, siyasi kaygılarla ortaya çıkan, temellendirilmemiş, çözüm sunmaktan uzak ve arka planı olmayan politikalar olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan İBB'nin gıda sisteminde daha etkin bir aktör

haline gelmesi diğer aktörleri / kurumları teşvik etmiş ve bu aktörler de benzer politikalar hayata geçirmeye başlamıştır (Ü1). Hem büyükşehir belediyesinin hem ilçe belediyesinin hem de Tarım İl Müdürlüğü'nün destek verdiğini söyleyen üretici, bu noktada politikaları plansız ve popülist olarak değerlendirmekte ve bu savının destekleyicisi olarak verilen desteklere yönelik herhangi takip mekanizmasının olmadığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda son dönemde çeşitli nedenlerle (ekonomik kriz, gıda enflasyonu, COVID-19 pandemisi gibi) popüler bir politika alanı haline gelen gıda konusunun bu politikaları üretme baskısı yarattığı belirtilmektedir (Ü1; STK1): “Yerel yönetimin gıda politikaları oy odaklı ve popülist çabalar. Tarıma yönelik çaba var ama neye karşılık geldiği bilinmiyor. Dağıtılan fidelere ilişkin sonuçlar neler, ne kadar üretim yapılabildi, faydası ne oldu ne işe yaradı bilinmiyor” (AGA3, kişisel görüşme, 2 Eylül 2021).

Bu noktada geliştirilen politikalar siyasi kaygılar olarak görülmektedir: “İBB'nin mevcut politika ve organizasyonunu meseleyi çözmekten çok çeperde üretim yapan üreticileri bir biçimde şehir ekonomisine eklemlendirme projesi olarak görüyorum. Siyasi parti olarak bu bölgelerden oy alamadıklarından kaynaklı siyasi kaygılar taşıdığını düşünüyorum” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Yerel yönetimlerin oy kaygısı ile hareket ettikleri için bu meseleleri değiştirebileceğini düşünmüyorum. Saiklerin değişmesi lazım. Problemin çözülmesi için katılım mekanizmasının kurulması lazım. Sonra üretici pazarı gibi garabetler çıkıyor. Başka türlü bir bakış lazım, katılımcılık gerekli. Siyasi saiklerle bu meseleya yaklaşım bir çözüm getirmez (AGA6, kişisel görüşme, 17 Ağustos 2022).

Gıda egemenliğinin sağlanmasında toplumsal katılıma dikkat çekilmekte ve toplulukların kendi kararlarını alabileceklerin alanların açılmadığı belirtilmektedir. Zaman zaman gıda ile ilişkili yapılan toplantılar yoluyla paydaşların fikirlerinin alınmasına dayalı bir yaklaşım yetersiz ve gıda egemenliği perspektifinden uzak bulunmaktadır. Bu noktada gıda egemenliğinin teknokratik yaklaşımlarla değil, toplulukların aktif katılımı ile mümkün olabileceği belirtilmektedir (STK9; STK11). Son yıllarda çiftçi pazarları kurma vb. yoluyla yerel yönetimin bu alana daha fazla müdahil olma süreci ise gıda hareketinin içerimlenmesi olarak yorumlanmaktadır. Sürecin birlikte yürütülmemesi ve teknokratik bir yaklaşım izlenmesi bunun kanıtı olarak sunulmaktadır (STK11). Bu bağlamda yerel yönetim politikalarının

oluşturulma süreci ve katılım mekanizmalarının eksikliği ifade edilmekte, bu politikalar tepeden inme politikalar olarak nitelendirilmektedir: “Katılım süreçleri eksik. Toplantılara gidiyoruz, fikir beyan ediyoruz bu kadar. Çabalar iyi niyetli olsa dahi bir şey kotarabileceklerini sanmıyorum” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Birlikte yapmak yerine, angaje etmeye yönelik bir ilişki kuruluyor; kapsayarak, kendini angaje ederek, hoşlanmadıkları önerileri kulak kapatarak. Biz İBB’ye tabi olmak zorundayız gibi bir tavır var. Biz özyönetimi, gıda egemenliğini savunuyoruz. İBB’nin angaje etmeye çalışan tavrı bizi politika süreçlerinden uzaklaştırdı, çekildik (AGA6, kişisel görüşme, 17 Ağustos 2022).

Gıda sisteminin dönüşümünde yerel yönetim önemli bir aktör olarak kabul edildiğinden bu yaklaşımın değiştirilmesine yönelik bir beklenti de söz konusudur: “Biz alternatif örgütler olarak küçük ölçekli marjinal işleriz. Yerel yönetim çok büyük katkı sunabilir bizlere, fakat bağımsızlığımız korumak önemli elbette” (AGA6, kişisel görüşme, 17 Ağustos 2022).

Üreticilerin ve alternatif gıda inisiyatiflerinin yerel yönetim politikalarına ilişkin ortak zeminde bulunduğu konu ise verilen desteklerdeki plansızlık ve bu desteklere ilişkin denetim/takip mekanizmasının olmamasıdır: “Gıdanın üretimine destek sağlıyor ama üretim sürecine yönelik bir denetim yok. Mesela üretim süreçlerinde mülteci emeğine ilişkin bir şey söylemiyorlar” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Denetimsizlik konusuna ilişkin endişeler özellikle üretici pazarlarına yönelik ortaya çıkmaktadır: “İBB denetimi kabul etmediği için üretici pazarına nasıl bir ürün geliyor, bilinmiyor. Doğrudan üreticiden geliyorsa güvenlidir diye bir algı var ama gerçekliği tartışmalı” (AGA6, kişisel görüşme, 17 Ağustos 2022). “Üretici pazarlarında temiz gıda garantisi yok, analiz yapılmıyor. Üretim yapılan yerlerde de temizlik şartı yok. Diğer taraftan hibrit tohum dağıtıyor” (AGA7, kişisel görüşme, 14 Aralık 2022).

Üretici pazarı halden alınan ürünlerle dolu, analiz yok. İBB’nin pazarlarında temiz üretim yaklaşımı yok, yerelde üretim var. Yerellik ilkesi ekolojistlerin ilkesi ama bu temiz olmalı. Çatalca’da zehirli üretirse Antalya’dan gelenle ne farkı var? Tek avantajı karbon izi olur, o da tartışmalı. İstanbul’un çeperinde zehirli üretilirse ne olur? Biz doğa için de insanlık için de zehirsizlik istiyoruz (AGA7, kişisel görüşme, 14 Aralık 2022).

Yerel yönetimlerin tarım gıda politikalarına ilişkin bir başka eleştiri ise Halk Market örneğinde olduğu gibi bunun ticarete konu edilmesidir. Bu noktada yerel yönetimlerin rolünün tarımsal üretim yöntemleri (yağmur suyu hasadı, agroekolojik üretim, çeşitli üretici eğitimleri vb.) gibi ticarete dahil olmayacak şekilde sınırlı kalmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Ticaretin serbest piyasada üretici ile tüketici arasında olması gerektiği vurgulanırken, yerel yönetimin buna dahil olması manipülatif ve politik bulunmaktadır (Ü3).

Yerel yönetim politikalarına ilişkin tüketici örgütleri tarafında farklı görüşler söz konusudur. Kimi örgütler yerel yönetim politikalarının önemli olduğunu dile getirirken (STK3; STK4; STK5), kimi örgütler içinse İstanbul gibi büyük bir metropolün öncelikli problemi tarım ve gıda değildir (STK1), dolayısıyla bu politikalar siyasi kaygı taşımaktadır. İstanbul'un sınırlı tarımsal alanlara sahip olmasına rağmen tarımsal desteklerin bu denli yüksek verilmesi siyasi kaygı olarak yorumlanmaktadır¹⁹⁶. Bu desteklerin tek yönlü, salt üreticiyi destekleyecek şekilde verilmesi de bu siyasi kaygının kanıtı olarak sunulmaktadır. Yerel yönetim politikalarının siyasetten arındırılarak, siyaset üstü bir bakış ve uzun vadeli planlama ile başarıya ulaşabileceğine vurgu yapılmaktadır. Bu noktada siyasi kaygılar taşıyan politikalar sistemin krizini çözmekten ziyade popülist yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir (STK1).

Ulusal ve küresel ölçekteki gıda sistemine ilişkin problemlere yerel yönetimlerce çözüm aranmasının önemli olduğu belirten bir başka örgüte göre ise İBB tarafından üretilen çözümler eksik, tek taraflı ve popülisttir. Bu politikaların tek taraflı olması ise adaletsizlik olarak değerlendirilmektedir (STK5; STK6). Örneğin, İBB'nin kurduğu üretici pazarı ve girdi destekleri yoluyla İstanbul çevresinde üretim yapan çiftçileri desteklemek önemli ve değerli bulunmakla birlikte bu çalışmanın tüketici tarafı eksik olarak nitelendirilmektedir. İBB tarafından çiftçilere ücretsiz olarak sağlanan yem, tohum, fide, gübre, tarım ilacı yanında verilen ücretsiz eğitim ile daha güvenli ve düşük maliyetli üretim sağlanmakta, bu üretilen ürünler aracısız olarak tüketiciye ulaştırılmakta ve pazar yeri tahsis edilmesi sonucu üretim maliyetleri önemli ölçüde düşmektedir fakat pazara gelen ürünlerin yüksek piyasa fiyatlarıyla tüketiciye

¹⁹⁶ Bu durum İstanbul özelinde ifade edilmiş olmakla birlikte farklı kentlerin bulundukları coğrafi bölge, iklim ve toprak koşullarına göre politika geliştirilebileceği belirtilmektedir.

sunulduğu belirtilmektedir.¹⁹⁷ 16 milyon tüketiciden alınan vergi ve kaynaklarla sağlanan üretici desteklerinin ve bu üretim sonucu satışa çıkarılan ürünlerin pazar ve zincir marketlerden daha yüksek fiyatta satılmasına olanak sağlanmasının tüketici açısından kabul edilebilir olmadığını belirtmekte ve bu bakımdan geliştirilen politikanın tek yönlü ve tüketicinin çıkarını korumaktan uzak olduğu dile getirilmektedir. Bu noktada mevcut politikalar sosyal belediyeçilik anlayışından uzak bulunurken, 16 milyon insana dönüş sağlayan bir politika talep edilmektedir. Sadece üreticiyi desteklemekle sosyal belediyeçilik yapılamayacağı belirtilmektedir: “Toplumcu, sosyal belediyeçilik demek tohumdan çatala olduğu gibi işin bütün sürecinde topluma faydalı olmak demektir. Bu politikaların tamamının yeniden ele alınması gerek. Geliştirilen çözümler son derece palyatif” (STK6, kişisel görüşme, 16 Aralık 2022).

Üretici pazarlarına ilişkin bir başka eleştiri ise ürünlerin güvenlik ve kalitesine yöneliktir (STK7). Bu pazarlarda satılan ürünlerin temiz gıda garantisi sunmadığı ve bunu kontrol edecek bir mekanizmanın olmadığı belirtilmektedir. Burada satılan ürünlerin İBB’nin dağıttığı hibrit tohumlarla üretilen ürünler olması nedeniyle ürünler ve üretim biçimi ilkesel olarak doğru bulunmamaktadır. Pazarda satılan ürünler temiz üretim yaklaşımından ziyade yerelde üretim ilkesi ile seçilmektedir. Buradaki tek avantaj taşıma esnasındaki karbon izinin azaltımı olabilmekle birlikte çeşitli çalışmalar zaman zaman uzaktan gelenin daha az ize sahip olabildiğini göstermektedir (STK7).

İstanbul’daki tarımın teşvik edilmesine yönelik politikalara ilişkin oluşan bir başka endişe ise bu üretimin yaratacağı çevresel kirlilik ve bunun yaratabileceği daha büyük problemlerdir: “Çatalca’da, Silivri’de zehirli üretim yapılırsa barajlar, havzalar, İstanbul nasıl temiz tutulacak? Bu krizi nasıl çözeceksiniz?” (STK7, kişisel görüşme, 14 Aralık 2022).

Politikaların tek taraflı uygulanması durumunda sistemin başka taraflardan krize girebileceğine yönelik endişeler söz konusudur (STK7). Bu noktada gıda sisteminin birleşik kaplar prensibine göre ele alınması gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Aksi takdirde sistem içerisindeki bileşenlerden birinden ödün vermek başka bir yerde daha büyük bir probleme neden olmakta bu da sistemin krizini büyütmektedir. Bununla

¹⁹⁷ TÖF’ün 22.07.2022 tarihli pazar araştırma sonuçları EK C’de verilmiştir

ilişkili olarak ifade edilen bir başka örnek ise gıda atıklarının kompost haline getirilip yeniden tarımda kullanılmasına ilişkindir. Bu ürünlerin pestisit ve kimyasal barındırması durumunda tekrar tarım arazilerine dönerek kirliliğe neden olabilmektedir (STK10).

Bu duruma benzer olarak, bütüncül şekilde alınmamasından kaynaklı daha büyük problemlere yol açtığı düşünülen bir başka mesele atık yönetimidir. Yerel yönetimin sorunu halının altına süpürdüğü ifade edilmektedir. Ümraniye'deki çöp patlaması sonrası atık depolama sahaları mümkün olduğunca şehrin uzak yerlerine taşınmıştır. Düzenli depolama sahalarının kurulması atık sahalarını kent merkezinden uzaklaştırırsa da bu alanların genellikle tarım ya da orman arazisi olması farklı şekillerde olumsuz çevresel sonuçlar yaratmaktadır. İBB'nin şu anda Avrupa'nın en büyük atık yakma tesisine sahip olması da aynı şekilde politikaların tek boyutlu tasarlanmasının bir tezahürü olarak değerlendirilmekte ve bunun çevreci bir yaklaşım olmadığı ifade edilmektedir. Mevcut durumdaki atık yönetimi ile hem orman arazilerinin kaybedildiği hem de yakma yoluyla atmosfere daha fazla zarar verildiğine dikkat çekilmektedir (STK10).

İBB'nin kent lokantaları, halk ekmek gibi gıda güvencesi sağlamaya yönelik diğer uygulamalarına ilişkin olarak ise kuruluş amaçlarının saptığı belirtilmekte ve şunlara dikkat çekilmektedir:

İBB'nin halk lokantaları da halk ekmek de ayakları yere basmıyor, temel taşları yok. İBB Halk Ekmek, ekmeği 3 liraya satıyor evet buna itirazımız yok ama diğer ürünlerin fiyatları piyasa ile aynı düzeyde ya da üzerinde. Bu ürünlerde de zincir tamamlanmıyor. Halk Ekmek'in kâr amacı olamaz, olmamalı. Kuruluş mantığı bu değil. Bu fabrikaları kuran Ahmet İsvak, bu fabrikaları kâr ile değil hatta zararla halka ucuz ekmek ulaştırmak üzere kurdu. Kâr amacı yoktu, zarar bile edebiliyordu ve bu zarar belediye bütçesinden sübvansediliyordu. Sübvansedilen para halkın parası, bu para halktan halka gidiyordu. Halkın parasının halka dönmediği bir uygulama amacına ulaşmamış sayılır (STK6, kişisel görüşme, 16 Aralık 2022).

İBB'nin ticari kesimin hak ve çıkarlarına dokunmadan bir çözüm arayışı içerisinde olduğu belirtilmekte ve işin esas itibarıyla bu noktada başarız hale geldiği düşünülmektedir: “Salt ticari kesime odaklanırsanız tüketicilerin sorunlarını çözüm

üretemezsiniz. En azından şunu söylemeleri gerekir; taraflar var ve tarafları 50/50 görmek gerekir. Ticareti yapanlar ve tüketiciler. Sonuç itibarıyla ticaret kesimi kârını tüketicinin sırtından elde ediyor” (STK6, kişisel görüşme, 16 Aralık 2022).

Yerel yönetimin gıda sistemine müdahil olması pek çok başlıkta olumlu bulunurken, gıda güvenliği gibi belirli başlıklarda ise olumlu karşılanmamaktadır (STK2; STK8). Türkiye’de yerel yönetimler, Avrupa’ya göre daha az gıda güvenliği denetim yetkisine sahip olmakla birlikte söz konusu yapı, denetimin tek elden ve adaletli yapılması açısından olumlu bulunmaktadır. Denetimlerin merkezden yapılmasının ortaya çıkabilecek sosyal adaletsizlikler açısından daha doğru olduğu belirtilmektedir. Bu denetimin yerel yönetimler tarafından yapılması durumunda kimi yerel yönetimlerin daha fazla kimi yerel yönetimlerin daha az personel ve bütçeye sahip olmasının yaratacağı risk ve adaletsizliklere dikkat çekilmektedir. Bu sebeple gıda güvenliğinin bölgeye özel bir yöntemden ziyade tek elden yönetilmesinin önemine vurgu yapılmakta ve mevcut merkezîyetçi yapı faydalı bulunmaktadır. Bu noktada mevzuatı yazan kurum olan Tarım Bakanlığı’nın tek otorite olarak denetleyici rolü, denetimin sağlıklı yapılması açısından olumlu bulunmaktadır. Gıda denetiminin mikrobiyoloji, toksikoloji gibi konularda uzmanlık gerektirdiği ve yerel yönetimin bu bilgiye sahip personele sahip olmadığı belirtilmektedir. Bu noktada yerel yönetimlerin işletme denetimi ile gıda denetimini ayırması gerektiği hususu ifade edilmektedir (STK2; STK8).

Yapılan tüm görüşmelerde yerel yönetimlerle ilişkin ortak olarak ifade edilen konu, yerel yönetimlerin sınırlı yetkilerine rağmen sürdürülebilir bir gıda sisteminin dönüşümü için ateşi yakabilecek aktörler olarak değerlendirilmesidir. Bu noktada merkezi idareyi zorlayıcı bir aktör olarak değerlendirilen yerel yönetim, sistemin dönüşümünde önemli yapı taşlarını döşeyebilecek bir alternatif aktör olarak görülmektedir. Fakat bu noktada merkezi yönetim ile anlayış birliği olması gerektiği belirtilmektedir (STK3).

Diğer taraftan yasal sınırlar ve politik sebepler itibarıyla de çözüm sunmada kısıtlı aktörler olarak görülmektedir: “Gıda işinin daha büyük dertleri var. Yerel yönetime çok ümitli bakamıyorum. Mevzuat sınırları var. Mesela denetim yetkisi yok. Hâle gelen ürünü analiz edemiyor, pestisite bakamıyor. Bu ürünü şehre almıyorum deme şansı yok” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Diğer taraftan merkezi yönetim ile yerel yönetimdeki siyasi yapının farklı olmasından kaynaklı ekstra bir denetime tabi oldukları belirtilmekte, bunun da nihayetinde politika yapma alanlarını daralttığı belirtilmektedir: “Sayıştay denetimleri nedeniyle kaçındıkları politikalar var. Yardım etmekten kaçınıyorlar” (AGA5, kişisel görüşme, 30 Mayıs 2023).

Alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimin alternatif birer aktör olarak sistemi dönüştürme kabiliyetine ilişkin bulgular yukarıda ifade edilmiştir. Öte yandan bu aktörlere göre sürdürülebilir bir gıda sisteminin inşasında bazı temel dönüşümlere, politikalara ve farklı bir anlayışa ihtiyaç vardır.

5.2.3.2 Sürdürülebilir bir sistemin gereklilikleri

Türkiye’deki gıda sistemi krizi ile ilişkili ortak olarak ifade edilen konu ulusal ölçekteki plansızlık, geliştirilen politikaların kısa vadeli olması ve politikaların doğru şekilde uygulanmamasıdır. Kısa vadeli planlama ve hızla değişen politikalar gıda sistemi içerisindeki kimi konuları önceliklendirmekte bu da sistemin farklı boyutlarında krizlere neden olmaktadır (STK3). Sistemin krizinin bütüncül şekilde çözülmesinde ise uzun vadeli bir tarım gıda politikasına işaret edilmektedir (STK1; STK3; STK7; STK10; Ü1). Çiftçi örgütlerine göre ise bugünkü ulusal politikaların neden olduğu problemlerin arkasında 1950 sonrası dönemde dayatılan endüstriyel tarım modeli ve küresel politikalar / kurumlar vardır. Yoğun girdi kullanımı (hibrit tohum, kimyasal vb.) gerektiren üretim biçimiyle, devletin kurumları da buna uygun olarak şekillendirilmiş ve üretim yaygınlaştırılmıştır. 1980 sonrası döneme gelindiğinde ise devletin tarımdan el çekmesi ile şirketlerle üreticiler baş başa kalmış, tarım adım adım tahrip edilmeye başlanmış ve ilgili kurumlar dağıtılmıştır. Bugün gelinen noktada tarım ve gıdayı şirketler üretmekte, fiyatı belirlemekte ve bu üretim tarzı da çeşitli şekillerde (ekonomik, çevresel, halk sağlığı, çiftçi refahı gibi) krize neden olmaktadır. Çiftçi örgütleri açısından alternatif bir sistem tahayyülü ancak mevcut endüstriyel pratiklerin geride bırakılması ve agroekolojik bir dönüşümün gerçekleşmesi ile mümkündür. Zira endüstriyel tarım köylüyü kendi mesleğine yabancılaştırmakta ve toprağından koparmaktadır:

Tarım ve gıda bugün dünyadaki az sayıda küresel şirketin eline geçmiş durumda. Bugün Türkiye’de de tarım şirketleşiyor ve bu şirketleşen tarım da aslında sözü edilen küresel şirketler ile bağlantı içerisinde. Şurası çok açık;

tarım ve gıda üretimi çiftçilerin elinden çıkıyor. Çiftçilere şu deniyor ya toprağınızı terkedeceksiniz ya da şirketlerle beraber / şirketlerle sözleşmeler yaparak üretim yapacaksınız. Ve bu sözleşmeli tarım ile çiftçiler kendi topraklarında işçileşiyorlar ve bütün çiftçilik bilgileri değersizleşiyor (STK 9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Endüstriyel tarım pratikleri neden olduğu sosyal ve çevresel sonuçların yanı sıra yoğun girdi gerektiren yapısı itibariyle de çiftçiler için uygulaması zor bir pratik olarak değerlendirilmektedir: “Bizim bu topraklarda kalabilmemiz için bu yüksek girdili, pahalı üretim tarzından (endüstriyel tarımı kastediyor) vazgeçip ekolojik bir tarımı sürdürmemiz gerek. Bu sebeple de mücadelemiz ekolojik temel üzerinde yükselmek durumunda” (STK9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Küresel endüstriyel gıda sisteminin tezahürü olarak ifade edilen bir başka problem ise zincir marketlerin gelişimidir. Bu marketlerin yayılımının kontrol altına alınmasında yerel yönetimlere büyük roller düştüğü belirtilmekte ve mekansal planlama ve yer seçimleri ile kontrol altına alınabileceğine değinilmektedir (STK6).

Gıda sistemlerinde agroekolojik bir dönüşümün sağlanmasında ise çiftçiden çiftçiye eğitime dikkat çekilmektedir. Bu noktada çiftçileri kendi özgür üretimlerini yapacak biçimde, endüstriyel pratiklerin dikte edilmediği, üreticiyi özgürleştirici faaliyetlerin yürütülmesinin daha anlamlı olacağı dile getirilmektedir (STK9). Bu konuda geliştirilecek yerel yönetim politikaları ihtiyacı şöyle dile getirilmektedir:

Dünyanın her yerindeki agroekoloji okulları çiftçilerle yapılır, çiftçiden çiftçiye aktarım bu şekilde olur. Yerel yönetimlerin bu aktarımı sağlayacak alanlar açması lazım; agroekoloji okulunun oluşturulması, çiftçilerin birbirleri ile olan ilişkilerinin güçlendirilmesi, ürettikleri gıdayı satabilecek pazarların oluşturulması gibi yerel yönetimlerin başarabilecekleri çok fazla iş var (STK9, kişisel görüşme, 13 Aralık 2022).

Agroekolojik dönüşümdeki problemlerden bir diğeri ise endüstriyel tarımın kadını dışlayan bir üretim olmasıdır. Ekolojik tarım esas itibariyle geçmişten bugüne kadim bilgiyi taşıyan kadınlar yoluyla hayat bulmaktadır, bu noktada kadın çiftçilerin önemine vurgu yapılmaktadır (STK9). Bu dönüşümün hayata geçirilmesinde yerel yönetimin yapabileceği bir başka şey ise toplumdaki hak bilincini geliştirmek olarak

belirlenmektedir (STK11).¹⁹⁸ Yerel yönetimin bu noktada problemin üstüne örtmeyecek şekilde bir politika izlemesi gerektiği ifade edilmektedir:

Pazarlar açarak, marketler açarak bu sorunu çözemezsiniz. Bu dönüşüm ancak toplumsal hareket dinamiği ile olabilecek bir şey. İBB bunun kolaylaştırıcısı olabilirdi ama yerel yönetim sorunu ortadan kaldırmak / örtmek üzerine siyasetini yapar, sorunun kaynağını göstermez. 16 milyon kişinin yaşadığı bir kentte gıda hakkı talebinin yükseldiği bir toplumsal hareket bütün ülkenin sistemini harekete geçirir esasında. Ama yerel yönetici bunu yapmaz, kendi bekasını düşünür (STK11, kişisel görüşme, 23 Aralık 2022).

Bu noktada yerel yönetimlerin “16 milyon için çalışmak”tan öte “16 milyonun kaderine ortak olmak” şeklinde bir yaklaşım benimsemesi gerektiğine değinilmektedir. Aksi takdirde atılacak bütün adımlar ve geliştirilecek işler kısmi ve sınırlı olacaktır (STK11). Bu toplumsallığın kurulmasında ise örgütlü mücadeleye işaret edilmektedir (STK6). Alternatif gıda inisiyatiflerinin bu anlamda doğru bir pozisyonda olduğu belirtilmektedir. Alternatif gıda inisiyatifleri gıda sistemine ilişkin süreçlerde topluluk katılımını artırarak tüketicilere gıda sistemine doğrudan dahil etmektedirler (STK11). Fakat burada problem olarak belirtilen konu bu yapıların sınırlı zümreye hitap eden, sınıfsal bir oluşum olmalarıdır (STK11; STK9).

Üreticiler tarafında ise ağırlıklı olarak girdi maliyetlerinin yüksekliği ve İstanbul’da üretim yapmanın yarattığı baskılar (yapılaşma ve rant baskısı) sistemin yarattığı temel problemler olarak ortaya çıkmakla birlikte, girdi destekleri yerine sürdürülebilir üretim tekniklerini uygulamayı ve çoğaltmayı özendirici politikalar sistemi dönüştürmede daha etkin bulunmaktadır (Ü1; Ü2; Ü3).

Gıda sisteminin krizi ile ilgili en çok vurgulanan konulardan bir diğeri ise politikaların parçacıl şekilde geliştirilmesinden kaynaklı sistemin daha büyük bir krizin içerisine girmesidir (STK1; STK3; STK6; STK10). Bu noktada sürdürülebilir bir sistemin inşasında gıda sisteminde bütüncül bir yaklaşımın gerekliliğine dikkat çekilmekte, salt bir çıktıya değil, birden fazla çıktının / boyutun dikkate alındığı bir anlayışa ihtiyaç olduğu belirtilmektedir:

¹⁹⁸ Bunun bugüne değin yapılmaması ise bilinçli bir politik tercih olarak değerlendirilmektedir. Yerel yönetimler kökten, kalıcı bir değişimi başlatmak yerine geçici, idareten örnek işler yapmayı tercih etmektedir (STK11).

Gıda üretiminde hem üründen hem de ürünün üretilme sürecinden etkileniyoruz. Örneğin, bir bisküvi fabrikasına baktığınızda iki türlü zehirleniyoruz. Birinci olarak gıda katkı maddeleri yoluyla zehirliyor toplumu, ikinci olarak fabrikadan yaydığı kirli hava ile su ile tüketiciyi ve çevreyi yok ediyor. Geldiğimiz noktada görüyoruz ki parça bütün ilişkisi içerisinde bütüne bakmamız gerekiyor (STK6, kişisel görüşme, 16 Aralık 2022).

Bu noktada gıda politikasının yanı sıra ilişkili politikaların da değişmesi gerektiğine değinilmektedir:

Dünyanın en büyük hastane ve adliyelerini yapmakla övünüyoruz. Dünyada toplumu hasta etmemek için uğraş verilirken, biz hasta edip yeni bir ekonomi yaratarak, şehir hastanelerine gönderiyoruz. Türkiye'nin sağlık politikası da gıda politikası da değişmeli. Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak toplum sağlığı birimleri yaygınlaştırılmalı. Ve tüm sağlık politikaları da toplumun hasta edilmemesi üzerine kurulmalı. Sağlıklı gıda üretimleri, işleme süreçleri, sağlıklı tarım topraklarının kullanımı (gdo ve kimyasal etkiler) gibi konularda daha fazla adım atılmalı (STK6, kişisel görüşme, 16 Aralık 2022).

Diğer yandan tarım ve gıda konusunun toplumsal bir mesele olmasından kaynaklı toplumsal eğitim ve bilincin artırılmasının altı çizilmektedir (STK 6; STK8; Ü3). Tarımsal üretim kaynaklı risklerin azaltılmasında mevsiminde tüketimin önemine dikkat çekilmekte, bu konudaki toplumsal bilincin oluşturulmasının ve tüketicinin örgütlenmesinin önemli bir gereksinim olduğu vurgulanmaktadır (STK6). Tüketici bilincinin artırılması konusunun ilkokuldan başlanarak eğitim sistemine dahil edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (STK8).

Sözü edilen konular, sürdürülebilir bir gıda sisteminin inşasında gerekli dönüşümler ve anlayışlar olarak öne çıkmıştır.

5.3 Bölüm Değerlendirmesi

Alternatif aktörler olarak konumlandırılan bu iki yapı gıda sistemine içerisinde iki alternatif yaklaşımı temsil etmekte ve temelde bir dizi önemli farklara sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. İlk olarak ayrıştıkları konu, gıda sistemindeki rolleri ve işlevleri yönünden farklı pozisyonlarda bulunmalarıdır. AGA'lar konvansiyonel (endüstriyel) gıda üretim ve dağıtım zincirlerine alternatif olarak gelişen yerel gıda hareketinin bir

parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür örgütlenmeler kentte yaşayan tüketicilerin (t reticilerin) doğrudan üreticilerle bağ kurmasına, dayanışma ilişkilerinin artmasına ve çevresel açıdan yıkıcı olmayan bir üretim ve tüketim pratiğine vurgu yapmaktadır. Yerel yönetimler ise kurumsal düzenleyici ve yönetim organı olarak gıda politikalarını oluşturmak, uygulamak, düzenlemek ve kendisine merkezi hükümet tarafından verilen görevleri yerine getirmek gibi rollere sahiptirler. Bu noktada alternatif gıda ağları esnek ve topluluk merkezli bir yaklaşıma sahipken, yerel yönetimler bürokratik ve resmi bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada söz konusu farkların pratikte nasıl gerçekleştiği ortaya konmuş ve Gıda Sistemi Yaklaşımı'nın ortaya koyduğu çıktılar olan gıda güvencesi,  evre güvenliği ve sosyal refah üzerinden bu aktörlerin çıktılara katkısı irdelenmiştir.

Özetle, yerel yönetimler, gıda sisteminin krizlerini çözmek için politika ve düzenlemeleri oluşturarak, altyapıyı geliştirerek, toplumu bilinçlendirerek müdahalede bulunmaktadır. Gıda inisiyatifleri ise sürdürülebilir tarım ve üretimi teşvik ederek, adil ticareti destekleyerek, topluluk dayanışmasını güçlendirerek sistem içerisinde alternatif yol açma çabası göstermektedirler.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son dönemdeki Rusya-Ukrayna savaşı, COVID-19 pandemisi ve şiddetini artıran iklim krizi ile küresel gıda tedarik sisteminin kırılganlığı gittikçe daha çarpıcı şekilde görülürken, gıda sistemlerinin sürdürülebilir olmayan yapısı da bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Son dönemdeki krizlerin daha gerisine gidildiğinde ise gıda sisteminin uzun yıllardır toplumsal, çevresel ve ekonomik olarak alarm vermekte olduğu ve sistemin bu *sürdürülemez* yapısına uzun yıllardır işaret edildiği görülmektedir. İçerisinde bulunduğumuz Şirket Gıda Rejimi ve 1980'lerden itibaren izlenen neoliberal politikalar, çok uluslu şirketlerin gıda piyasası üzerindeki hakimiyetini artırmasına neden olurken, küçük çiftçileri piyasanın dışına itmiştir. Doğal kaynaklar şirketlerin kar maksimizasyonuna kurban edilirken, toprak, hava ve su kirliliği, biyoçeşitlilik kaybı gibi önemli küresel çevresel sorunlarını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan artan gelir eşitsizliği gıda güvencesini riske atarken, aynı zamanda toplumu ucuz ve işlenmiş gıdalara daha fazla oranda bağımlı hale getirmiştir. Bu da en nihayetinde son yıllarda küresel ölçekte artan obezite ve beslenme kaynaklı diğer hastalıkların yükselmesine neden olmuştur.

Gıda sistemine ilişkin itirazlar, karşı (alternatif) küreselleşme ve neoliberal politakalara yönelik ortaya çıkan karşı hareketlerden kök alarak filizlenmiş ve mevcut sistem karşısında alternatif bir sistemin inşa sürecini başlatmıştır. Alternatif bir toplumsallık, ekonomi ve çevreyi tarifleyen bu örgütler mevcut sistemin krizlerine kendilerince çözüm aramaya çalışmaktadır. Diğer yandan 21. yüzyıl itibariyle kentsel alanlardaki nüfus artışı ve gıda sistemlerinin ilişkili olduğu diğer başlıklar yerel yönetimleri gıda sistemine daha etkin ve bütüncül şekilde müdahil olmaya yönlendirmiştir. Kentler, barındırdıkları nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak ve gıda sisteminin ilişkili olduğu halk sağlığı, çevre güvenliği, ekonomik kalkınma gibi konuları şekillendirmek üzere daha fazla sorumluluk üstlenmeye ve bu konuya ilişkin politikalar geliştirmeye başlamıştır. Morgan'ın (2009) 21. yy'ın en önemli toplumsal hareketlerinden biri olarak tanımladığı kentlerin gıda sisteminin şekillendirilmesine dahil olma süreci, COVID-19 pandemisi ile kentlerin krizlere müdahale etmedeki

önemine olan artan ilgiyle birlikte perçinlenmiştir. Renting ve Wiskerse'nin (2010) geçmişten önemli bir kopuşun temsili olarak nitelendirdiği bu durum, bu çalışmanın da konusu olarak kentleri ve yerel yönetimleri sistem içerisinde bir alternatif aktör olarak konumlandırmamın temel nedenini oluşturmuştur.

Özetle, şirket gıda rejimi, neoliberal politikalar ve son dönemde ortaya çıkan çeşitli krizler gıda sistemlerinin sürdürülebilir olmayan yapısına ivedi şekilde müdahale etme, daha sürdürülebilir ve adil hâle gelmesi için alternatif yaklaşımlar ve politikaların hayata geçirilmesi ihtiyacını ortaya koymuştur. Alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimleri sistem içerisinde iki alternatif aktör olarak konumlandıran bu çalışma, bu aktörlerin mevcut yapı içerisinde nasıl bir alternatiflik sunduğunun, bu alternatiflik hâlinin ne tür sınırlarla çevrili olduğunun ve gıda sistemi içerisindeki diğer aktörler tarafından alternatif olarak değerlendirilip değerlendirilmediğinin araştırmasını yapmıştır. En nihayetinde alternatif bir sistem tahayyülü için gerekli adımları da öneriler halinde sunmaktadır.

Alternatif Gıda Ağları

Alternatif Gıda Ağları sistem içerisinde alternatif bir üretim, tüketim ve dayanışma pratiği sunmakla birlikte bu yapıların gıda ve çevre güvenliği açısından suistismale açık olduğu görülmektedir. Çevresel açıdan ortaya çıkan bir diğer sonuç ise yakınlık ilkesinin salt fiziksel mesafeden öte, Ericksen'in (2013) işaret ettiği gibi farklı türlerde yakınlık ilkesinin kabul görmesidir. Kimi örgütler (Beyoğlu Gıda Topluluğu) fiziksel mesafeyi önceliyen bir yerellik / yakınlık benimserken, kimi örgütler ise (Kadıköy Gıda Topluluğu) ilişkisel yakınlık kurmaktadır. Bu ilişkisel yakınlık ise kimi zaman başka konulardan taviz verilebilmesine neden olmaktadır. Bu noktada pestisit kullandığı bilinen üreticilerden dayanışma maksatlı ürün tedarik edilebilmektedir. Bu noktada görülen dayanışma ilişkisi Shome'nin (2015) ifade ettiği gibi “yalnızca gıdadan ibaret olmayan birlikteliklerin” varlığına işaret etmektedir. Bazı örgütler ise sözü edilen üç yakınlık ilkesini de (coğrafi yakınlık, ilişkisel yakınlık ve değerlerdeki yakınlık) dikkate almaktadır. Bu noktada Karakaya-Ayalp'in (2021) dikkat çektiği alternatiflik iddiasındaki “bulanıklık” hâli gerek çevre güvenliği gerekse gıda güvenliği açısından söz konusudur.

Alternatif gıda örgütlerinin üreticiler konusunda birbirlerine referans olması, ürün / üretici listelerinin genişlemesine imkân tanımazken, çoğunlukla aynı üretici

listelerinin varlığını ortaya çıkarmakta, bu da Türkkan'ın da (2023) belirttiği gibi bu örgütler içerisindeki üreticilerin bir noktada tekeller hâline geldiğini göstermektedir. Bu örgütler içerisinde birkaç örgüt haricinde (Anadolu'da Yaşam Tüketim Kooperatifi gibi) yeşil elitizm eleştirisinin kabul görmesi ve gıda satınalınabilirliği konusunda bir alternatif oluşturulamaması, Goodman, DuPuis ve Goodman'ın (2012) ifade ettiği şekliyle gıda rejiminin konfor bölgesi içerisinde kalan etik tüketicilikten öteye gidemediğini göstermektedir. Diğer yandan mahalle ölçekli yapılar olması ve toplumun tüm katmanlarını hedeflemekten uzak olması, sistemi dönüştürmedeki kabiliyetlerinde soru işaretleri oluşturmaktadır. Öte yandan, Bookchin'in (1980) ekoloji hareketleri için belirttiği üzere eğer asıl çabalar hayatın bütün alanlarında doğal olduğu kadar toplumsal, kişisel olduğu kadar politik, kültürel olduğu kadar ekonomik bir devrim yapmaya yönelmezse o zaman bu hareketler yavaş yavaş mevcut düzenin birer emniyet subabı haline gelecektir (Bookchin, 1980). Bu durum ise nihayetinde, ana akım rejim içerisinde "sosyo çeşitlilik" yaratılması yoluyla atılacak adımların geciktirilmesi bahanesi oluşturma riskini beraberinde getirmektedir (Deschutter, 2017). Bu noktada, alternatif gıda inisiyatiflerinin bu riski ortadan kaldırmalarının ve etik tüketicilikten çıkmalarının yegâne yolu doğrudan eylemi doğru yere kanalize etme ve politikayı inşa etmelerine bağlı olacaktır. Öte yandan, Harvey'in (2019) işaret ettiği üzere özyönetime sahip örgütler veya topluluk kolektiflerindeki yalıtılmış pratikler finansal ortam, kredi sistemi ve ticari sermaye karşısında nadir olarak ayakta kalabilme şansına sahiptir. Ücretli emeğe ve klasik finansman modellerine dayalı örgütlerin bu noktada mevcut sistem tarafından içerimlenme tehdidi altında oldukları ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bu örgütlerde görülen gönüllü edimlerin bireyciliğe doğru kayma eğilimi göstermesi ve sermayenin etkisi altında şekillenme riski taşıması (Kovel, 2017), gönüllülük kavramının dikkatli olarak ele alınması ve stratejik olarak sürdürülebilirlik ve toplumsal dönüşüm üzerine odaklanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Özetle, alternatif gıda inisiyatifleri kısıtlı bir alanda alternatif sistem tahayyüllerini uygulama potansiyeline sahip olmakla birlikte bu durumun pratikte sistemi tam anlamıyla dönüştürme kapasitesine etki etmediği görülmektedir. Bu örgütlerin geniş toplumsal katmanlara yayılmaması durumunda, etik tüketicilikten öte bir dönüşümün gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Alternatif gıda örgütleri, belirli bir sosyo ekonomik sınıf veya kültürel çevre içinde yoğunlaştıkları sürece, sınırlı bir

toplumsallık sunma eğilimindedir. Sonuç olarak, bu örgütler alternatif sistem tahayyüllerini hayata geçirme noktasında avantajlara sahip olsalar da bu avantajlar etik tüketimcilikten öte bir dönüşümü mümkün kılma noktasında sınırlı olabilir. Toplumun tüm katmanlarına yayılmadığı müddetçe, geniş bir toplumsal değişim ve dönüşüm sağlama potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştiremeyeceklerdir.

Yerel yönetim: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

Çalışma bulgularının gösterdiği üzere İBB'nin gıda sistemine müdahalesinde yasal sınırlara takıldığı ortaya çıkmaktadır. Merkezi hükümet gıda sistemi içerisindeki farklı başlıklarla ilgili (gıda ticareti, çevre güvenliği, atık yönetimi vb.) önemli rol ve görevlere sahiptir. Merkezi hükümetin belirleyici rolü İBB'yi dar bir alanda politika yapmaya sıkıştırırken, kimi konularda ise problemlerin köküne inme konusunda sınırlamaktadır. Yerel yönetim gıda üretimi, gıda güvencesinin sağlanması, üretici refahı gibi konularda yerel ölçekte politika üretebilse de başta çevre güvenliği (atık yönetimi, hava kalitesi, su yönetimi), gıda güvenliği ve gıda ticaretinde merkezi hükümetin belirlediği standartlara, yönergelere ve düzenlemelere tabidir. Bu noktada politika üretme alanı sınırlıdır. Fakat diğer yandan mülakat bulgularında da ifade edildiği üzere yerel yönetimler kendi politikalarını geliştiremediği noktada, merkezi hükümet üzerinde politika yapma baskısı ve kamuoyu oluşturma gücüne sahiptir. Bu noktada arzu edilen gıda sistemini oluşturmada bir toplumsallık yaratabilme gücüne sahiptirler. İBB'nin gıda sistemine ilişkin politika ve eylemlerinde ortaya çıkan bir başka sınırlayıcı konu ise Tefft ve diğ. (2020) tarafından “siyasi güç oyunları” olarak isimlendirilen durumdur. Merkezi hükümet ile yerel yönetimlerin farklı siyasi partilerde olması kimi zaman zorluklar ve baskı yaratma amaçlı denetimlerle hayat bularak yerel yönetimin hareket alanını daraltabilmektedir. Koç ve Koç'un (2022) merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki yetki sınırları ve mali özerklik konusundaki çelişki ve çatışmaların, etkin ve uzun vadeli politikaların oluşturulmasında yarattığını öne sürdüğü problemler İstanbul için de geçerlidir.

Yerel yönetim politikaları ile ilişkili ortaya çıkan bir diğer sonuç ise bu politikaların net bir alternatiflik sunmaktan öte parçacıl ve sistem içerisindeki belirli konuları hedefleyen tekil müdahaleler olduğu şeklindedir. Politikaların ağırlıklı olarak üretimi artırma ve çiftçileri destekleme yönünde geliştirilmesi tek taraflı bir odaklanmaya işaret etmektedir. Bu noktada sistemin her yönden dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirilmesinde Berkum ve diğerlerinin (2018) işaret ettiği farklı disiplinler, politika

yapıcılar ve diğer paydaşlar arasında yapılacak iş birliğinin İstanbul’da olmadığı görülmektedir.

İBB’nin gıda sistemine ilişkin daha fazla müdahil olmaya yönelik tutumu, yereldeki diğer kurumları harekete geçirmesi açısından tetikleyici ve olumlu bir etki yaratmıştır. İBB’nin gıda sistemine ilişkin geliştirdiği politikalar ise kimi aktörler tarafından “siyasi kaygılar” olarak görülürken, bu politikaların alternatif olamama ve siyasi kaygı olarak değerlendirilmesi ise birkaç farklı neden ötürü ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki çevresel kaygılar ve sağlıklı gıda temelinde ortaya çıkmaktadır. Mevcut sistemde endüstriyel tarım pratiklerine, hibrit tohumlara, kimyasal girdilere olan itiraz, yerel yönetimin bu tür benzer uygulamalara alan açması / buna ilişkin net bir tavır ortaya koymaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kimi politikalarda doğal üretim pratikleri ve çevresel açıdan tahribatı olmayan uygulamalar söz konusu olsa da bütünde yerel yönetimin buna karşı net bir pozisyon almadığı görülmektedir. Diğer yandan üreticilerle ve alternatif gıda ağları ile bağımlılık ilişkisinin kurulması, gıda egemenliği perspektifinden uzak bir ilişkinin geliştirilmesi, angaje etmeye yönelik bir tutum sergilenmesi bu alternatifliğin oluşamamasına neden olmaktadır. Nihayetinde mevcut endüstriyel pratiklere benzeyen politikalar geliştirmesi nedeniyle endüstriyel tarım gıda paradigmasına bağımlılığı değiştirmeyi başaramamaktadır. Öte yandan Halk Market’in Türkiye’deki tüm kooperatiflere açık olması ise İBB’nin bu noktada örgütlülük üzerinden gıda sistemi içerisinde alternatif bir pazarı desteklediğini göstermektedir. Şirketleşmiş gıda rejiminde savunmasız kalan üreticinin örgütlü hareketliliğinin bu rejim içerisindeki tek çıkış yolu olması ve buna ilişkin bir satış kanalının açılması bu noktada İBB’yi üretici açısından alternatif bir pozisyona soktuğunu söylemek mümkündür.

Gıda sistemi içerisinde yerel yönetimin bir aktör olarak varlığı her katılımcı tarafından gerekli ve önemli görülmeyle birlikte bu dahil olma halinin nasıl ve hangi bakış açısı ile yapılması gerektiği konusu mevcut pratik ile uyuşmamaktadır. Bu noktada İBB’nin gıda politikalarını oluşturma sürecinde katılım mekanizmalarını doğru şekilde kurmamasından kaynaklı ortaya çıkan politikalar da herhangi bir alternatiflik sunmaktan uzaktır. Bu noktada Tefft ve diğerlerinin (2020) belirttiği farklı paydaşların ortak bir vizyon ve strateji geliştirmesine fırsat tanıyacak katılım mekanizmaları ihtiyacını göstermektedir. Diğer yandan gıda sistemi içerisinde yer alan çeşitli aktörlerin belirttiği üzere İBB ile kurulan ilişkideki temel problemlerden birisi de

ilişkilerin yatay şekilde kurgulanmamasıdır. Gıda egemenliği perspektifinden uzak bulunan bu tutum, yerel yönetim ile iş birliğini güçleştirmekte ve kimi aktörleri yerel yönetimlerle iş birliği yapmaktan uzaklaşmaya itmektedir.

İBB'nin vermiş olduğu girdi desteklerinin ve açmış olduğu üretici pazarlarının tüketici tarafında uygun fiyatlı gıdaya erişim olarak sonuç vermemesi ve burada satılan ürünlerin üretimde kullanılan girdiler, üretim yöntemleri ve gıda güvenliği açısından herhangi bir denetime sahip olmaması bu politikanın yerellik/yerelleşme temalı “ölçeksel bir fetişizm” (Bedore, 2010) olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan bu politikanın tüketici tarafında fiyat ve güvenlik açısından eksik olması da gıda sistemine ilişkin bütüncül anlayıştan uzaktır. Benzer şekilde verilen kimyasal girdiler, hibrit tohumlar vb. sistemin çıktıları olan gıda güvenliği ve çevre güvenliği hususunun bu politika çerçevesinde ele alınmıyor oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda politikaların tek boyutlu kurgulanması mevcut İBB politikalarının siyasi kaygı taşıyan, popülist politikalar olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bu noktada, üretimden tüketime bütüncül bir değerlendirmenin ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan herhangi bir takip ve denetim mekanizması olmaksızın sağlanan destekler ve açılan üretici pazarlarının İstanbul'daki tarımsal üretimi artırmak odaklı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu noktadaki prodüktivist yaklaşım, Sonnino'nun (2016) çizdiği çevre, sosyal adalet ve sağlık arasındaki bağlantıları vurgulayan yaklaşımı gözden kaçırmaktadır. Diğer taraftan İstanbul'daki tarımsal üretimin devamlılığının sağlanması konusu, mevcuttaki yapılaşma baskısının ve alternatif kullanım biçimlerinin (mümkün olduğunca) engellenmesi açısından kritik konulardan birisidir. İBB'nin belirttiği üzere tarım ve gıdaya ilişkin hedeflerden birisi de kırsal alanların korunmasıdır. Bu alanların korunmasında ise tarımsal üretimin devamlılığının sağlanması kritiktir. Bu bağlamda bu prodüktivist yaklaşımın tarımsal alanların alternatif kullanım biçimlerinin engellenmesinde bir strateji olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Yerel yönetimin gıda sisteminin çevresel çıktılarına ilişkin politikalarında dikkat almadığı konulardan biri, Radkau'nun (2008) belirtmiş olduğu, çevre sorunlarına geliştirilen çözümlerin genellikle daha büyük ve karmaşık çevre problemleri çıkartıyor oluşudur. Bu noktada gıda sistemi ile ilişki çevre politikalarının bunun göz önünde bulundurularak geliştirilmesi hususu önemlidir. Örneğin, ÇMO'nun işaret ettiği atık bertaraf alanlarının orman alanları yakınında olması ya da su havzalarına yakın

alanlarda yapılan yüksek kimyasal girdili tarım gibi uygulamalar krizi büyütebilecek etkiler yaratabilme potansiyeline sahiptir. Yakın mesafeden tedarik / bölgesel tedarik de bu minvalde üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken meseleler olarak ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilirliğin salt gıdanın kat ettiği mesafe üzerinden ele alınması Born ve Purcell'in (2006) işaret ettiği yerel tuzağa düşmemek açısından önemlidir. Bu noktada geliştirilen politikalarda yerel, ulusal, küresel ekonomi, bitki ve hayvanlar üzerindeki çevresel sonuçlar, insanlar üzerindeki sosyal ve sağlık ile ilgili etkiler gibi diğer sürükleyici faktörler de dikkat alınmalıdır. Bu anlamda, Allen ve diğerlerinin (1999) ifade ettiği gibi, bütüncül olarak gıda sistemindeki etkileşimlerin karmaşıklıklarını değerlendirmek için disiplinlerarası, entegre bir yaklaşım elzemdir.

Yerel yönetim açısından sözü edilen bütüncül yaklaşımın sağlanması hem gıdayla ilişkili politikaların kendi içerisinde bütüncül hem de kentin diğer politikaları ile uyumlu bir yaklaşımın gerçekleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bu noktada Vizyon 2050 Belgesi, İklim Değişikliği Eylem Planı, Atık Yönetim Planı, Acil Durum ve Afet Müdahale Planı, Yerel Eşitlik Eylem Planı, İSKİ Master Planı, İstanbul Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı, İBB Stratejik Planı ve Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı ile uyumlu ve bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Bu da ancak gıda sisteminin ele alınış biçiminin değişmesi ile mümkün olacaktır. Misselhorn vd'nin (2012) belirttiği üzere finansal krizler, çevre sorunları ve sosyo ekonomik eşitsizlikler gıda güvencesini ve gıda politikalarını yeni bir düzlemde tartışılması ihtiyacını ortaya çıkarmakta, bu da daha fazla sektörler arası yaklaşımı gerektirmektedir. Bu da politikaların yapılma şeklinin değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu noktada Sonnino ve diğerlerinin (2019) belirttiği üzere farklı disiplinler arasındaki katılıkların ve ontolojik ayrımların üstesinden gelmek ve farklı disiplinlerden uzmanlar arasında iş birliği geliştirmek önemlidir.

Öte yandan kentsel gıda politikalarına ve planlamasına ilişkin bir diğer husus ise gıdanın yalnızca gıda sistemi ile ilişkili olmamasıdır. Pothukuchi ve Kaufman (1999) ve Cohen ve Ilieva'nın (2019) altını çizdiği üzere kentsel gıda politikalarının oluşturulmasında politikaların salt gıda ile ilişkili olarak ele alınmaması ve kentteki diğer politika alanlarını da (barınma, ulaşım, sağlık vb.) içerisine alacak şekilde genişletilmesi hususu, İstanbul'un kentsel gıda politikalarının hem uygulanabilirliği

hem de bu politikaların çözüm sunma kabiliyeti açısından elzemdir.¹⁹⁹ Battersby'ın (2011) ifade ettiği üzere göre konuta erişim, gıda güvencesinin önemli bir parçası ve kolaylaştırıcısıdır. Bu nedenle barınma sorununun ele alınmadığı bütüncül bir politika gerçekçi olmayacaktır. Diğer taraftan bu bütüncül yaklaşımın oluşturulmasında Wegener ve diğerlerinin (2013) altını çizdiği, söz konusu departmanların gıdanın kendi alanları ile ilgisinin ve öneminin farkındalığını sağlamak önemlidir. Bu noktada esnek olmayan ve iş birliğini zorlaştıran mevcut katı yönetim yapılarının değişmesi konusu kritik önemdedir.

Gıda sisteminin bütüncül şekilde ele alınması hususu mevcut politika ve uygulamalarda görünür olmasa da İBB tarafından hazırlanan ve Türkiye'deki ilk kentsel gıda strateji belgesi olma özelliği taşıyan İstanbul Gıda Strateji Belgesi bu yaklaşım ile oluşturulmuştur. Belgenin oluşturulması sürecinde gıdanın dolaylı olarak ilişkili olduğu kurum içi departmanlar (Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü, Afet Koordinasyon Merkezi Şube Müdürlüğü, Sağlık ve Hıfzısıhha Şube Müdürlüğü, Kentsel Ekolojik Sistemler Şube Müdürlüğü vb.) ve yine kurum dışı paydaşların (özel sektör, STK'lar, meslek odaları gibi) süreçte yer almaması eksiklik olarak göze çarpmakla birlikte belge, Türkiye'de ilk kez bir yerel yönetimin konuya bütüncül şekilde ele alıyor olması itibariyle önemli bir adımdır.

Diğer yandan gıda sistemine ilişkin sonuçların bir dizi temel nedene kadar izlenebilmesi nedeniyle kentsel gıda politikalarının oluşturulmasında, sistem içerisindeki problemlerin kökenlerini düzgün bir şekilde analiz etmek ve problem alanlarını doğru belirlemek önemlidir (Berkum ve diğ., 2018). Bu da ancak sorunların detaylı ve doğru şekilde analizi ile mümkündür. Bu noktada İBB'nin doğru teşhisi koyabilmesinde sistemi, bileşenlerini ve sistem içerisindeki etkileşim alanlarını iyi analiz etmesi ve gıda sistemine ilişkin veri kaynaklarını elinde bulundurması elzemdir. Sonnino ve diğerlerinin (2019) belirttiği üzere kentsel gıda sistemindeki sistematik politika müdahalesi ancak veri boşluklarının giderilmesi ile mümkün olacaktır.

¹⁹⁹Barınma, İstanbul'da son yıllarda gittikçe artan şekilde problem haline gelen ve gıda güvencesizliğini riske atan konulardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. 2021 yılı İPA raporuna göre İstanbul halkının %30'u kiralık konutlarda, %62,4'ü ise mülkiyetine sahip olduğu evlerde yaşamaktadır. Konut sahipliği çeperlerde ve kırsal alanlarda yüksek iken, kent merkezlerinde kiralık konutlar fazladır. Diğer yandan konut problemi ile ilişkili olarak ortaya konan bir diğer bulgu ise konut kredisi ve kira gibi konut giderlerinin harcanabilir hanehalkı gelirine oranı ortalama olarak %28,6'dır. Bu orana ısıtma, enerji, su gibi barınma ile birlikte ortaya çıkan diğer gider kalemleri eklendiğinde barınma ve ilişkili masrafların, gelirin %30'undan fazlasına ulaştığı düşünülmektedir.

Yerel yönetimin politika üretme süreçlerinin mevcut yasal çerçevelerle sınırlı olması, radikal değişiklikleri hızlı bir biçimde hayata geçirme kapasitesini kısıtlıyor olmakla birlikte, İBB bu sınırlamalara rağmen önemli adımlar atmaktadır. İzlenen politika yaklaşımı ise konvansiyonel tarım sistemine karşı radikal bir ayrılık değil, daha çok mevcut zorlukları anlama, uyum sağlama ve sürdürülebilir gıda sistemine geçişi teşvik etme amacını yansıtmaktadır. Bu çerçevede bu çabaların mevcut sistem içinde değişiklik yaratma potansiyelini göz ardı etmemek gerekmektedir. İBB, sürdürülebilir bir gıda sistemine geçişi hedefleyen adımlar atmaktadır ve bu adımlar zaman içinde daha geniş çaplı ve etkili bir dönüşüme evrilme potansiyeli barındırmaktadır. Bu noktada İBB'nin kolaylaştırıcı rolü, yerelde gıda sistemini dönüştürme amacıyla bir platform sağlama yönünde önemlidir. Bu çabalar, yerelde sürdürülebilir gıda sistemine geçişte önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Özetle, İBB'nin politika üretme sürecinde gösterdiği çabalar umut vericidir ve yerelde sürdürülebilir gıda sistemine geçişte önemli bir adımı temsil etmektedir. Bu çabaların devam ederek daha geniş çaplı ve etkili bir dönüşüme yol açması, İstanbul'un gıda sisteminde olumlu değişikliklerin gerçekleşmesine katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

İBB politikalarına ilişkin getirilen eleştirilerde dikkate alınması gereken bir önemli nokta ise son beş yıllık dönem öncesinin göz ardı edilmesidir. Söz konusu eleştiriler mevcut politika eksikliklerini, geliştirme alanlarını ve imkanlarını vurgulamak ile birlikte, parçacıl ve tekil müdahalelerin olduğu öncesine göre daha bütüncül bir yaklaşımın gündemde olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Sürdürülebilir Bir Kentsel Gıda Sistemi İçin Öneriler

Yerel yönetim ve alternatif gıda inisiyatifleri, gıda sistemine farklı şekillerde müdahale etmekte ve sistem içerisinde farklı avantaj ve dezavantajlara sahiptirler. Çalışma bulguları ve sonuç kısmında özetlenenler doğrultusunda bu iki aktör ve yapı için öneriler aşağıda belirtilmektedir:

Yerel Yönetim İçin Öneriler:

Yatayda ve dikeyde iletişim ve işbirliği:

- Yerel yönetim içerisinde farklı departmanlar arasında bilgi paylaşımını teşvik etmek üzere düzenli iletişim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Örneğin; planlama, tarım, çevre, sağlık ve atık gibi departmanlar arasında iş birliği sağlanmalıdır.

- Gıda politikaları konusunda ortak bir strateji oluşturmak ve destek almak için merkezi hükümetle iş birliği sağlanmalıdır. Bu aynı zamanda ulusal politikalara katkı sağlamak ve kentsel gıda politikalarının ulusal stratejiyle uyumlu hale getirilmesi açısından önemlidir.
- Gıda üretimi, dağıtımı ve tüketimi konularında kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasına yönelik olarak İstanbul çevresindeki diğer kentlerle ortak projeler, bilgi ve deneyim paylaşımı için bölgesel iş birlikleri kurulmalıdır.

Çok boyutlu düşünme / planlama:

- Gıda politikalarının geliştirilmesinde farklı disiplinlerden uzmanlar arasında iş birliği güçlendirilmelidir. Gıdanın birden fazla sektörü ve uzmanlığı içeren yapısı, politikaların daha kapsamlı ve sürdürülebilir olması açısından bunu zorunlu hâle gerektirmektedir.
- Yerel yönetim, kentsel gıda politikalarını oluştururken gıda sistemini diğer kentsel politika alanları ile entegre bir şekilde ele almalıdır. Gıda sistemi planlanırken barınma, ulaşım ve sağlık gibi diğer alanlarla uyumlu stratejiler geliştirilmelidir.
- Kentsel alanlardaki farklı toplulukların ihtiyaçları gözetilmeli ve bu topluluklar karar alma süreçlerine dahil edilmelidir.

Veri toplama ve analiz:

- Gıda politikalarının etkilerini izlemek ve değerlendirmek üzere etkili bir izleme mekanizması kurulmalıdır. Bu tür bir mekanizma, politikaların gerçekleşme derecesini değerlendirmek ve gerekli durumlarda revizyon yapmak için fayda sağlayacaktır.
- İstanbul'un gıda sistemine ilişkin üretim tüketim alışkanlıkları, gıda talebi, tedarik zinciri, atık yönetimi gibi farklı konu başlıklarındaki veriler düzenli olarak toplanmalıdır. Bu veriler; tarım kooperatifleri, pazarlar, süpermarketler, yerel üreticiler ve tüketici anketleri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilebilir.
- Yerel yönetim veri toplama süreçlerinde üniversiteler, özel sektör, sivil toplum kuruluşları gibi diğer paydaşlarla iş birliği yapılmalıdır.
- Toplanan veriler belirlenen gıda politikalarının etkilerini değerlendirmek amacıyla düzenli olarak analiz edilmelidir. Bu analiz politikaların başarısını

değerlendirmek, stratejileri revize etmek ve gelecekteki kararları desteklemek için kritiktir.

- Veriler üzerinden uzun erimli eğilim analizleri yapılmalıdır. Bu analizler gıda talebinin mevsimsel değişiklikleri, tüketici tercihleri değişimi, tarımsal verimlilik gibi faktörleri anlamak ve gelecekteki ihtiyaçlara yönelik tahminlerde bulunmak için fayda sağlayacaktır.
- Tarım gıda sistemine ilişkin çeşitli müdahalelerin sosyal ve ekonomik etkileri analiz edilmelidir.

Üretime ilişkin standartları belirleme:

- Kimyasal gübre ve pestisit kullanımını minimize eden, toprak ve su kaynaklarını koruyan, biyolojik çeşitliliği teşvik eden tarım yöntemlerini destekleyen bir politika yaklaşımı benimsenerek çevre dostu tarım uygulamalarını teşvik eden standartlar belirlenmelidir.
- Standartlar yalnızca çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik kriterlerini de içermelidir. Çiftçilerin adil ücret alması, iş güvenliği, çocuk işçiliğinin önlenmesi gibi konularda standartlar belirlenerek toplum refahını artıracak politikalar geliştirilmelidir.
- Gıda zincirinde yer alan çeşitli aktörler belirlenen standartlara uyum sağlamaları konusunda desteklenmelidir. Konuyla ilişkili eğitim ve bilinçlendirme programları düzenlenmelidir.
- Belirlenen standartların etkili bir şekilde uygulanması için izleme ve denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Denetleme ve kalite kontrol mekanizmaları:

- Üretici pazarları, semt pazarları düzenli olarak denetlenmelidir. Bu denetlemeler tüketicilere sağlıklı ve güvenli gıda sunmanın yanı sıra, üreticilerin de adil ticarete uygun hareket etmelerini sağlamak açısından önemlidir.
- Tarımsal alanların ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı, çalışanların adil koşullarda çalışması vb. konularda üretim yöntemleri ve süreçleri çevresel ve sosyal standartlara uyumu denetlemelere tabi tutulmalıdır.
- Denetimler kamuoyu ile şeffaf şekilde paylaşılmalı ve tüketicilerin bilinçli tercihler yapabilmelerine olanak sağlanmalıdır.

Çevresel ve sosyal etkilerin bütüncül değerlendirilmesi:

- Tarım ve gıda üretim süreçleri su kullanımı, toprak yönetimi, kimyasal kullanımı, biyolojik çeşitlilik, karbon ayak izi, enerji kullanımı ve atık yönetimi gibi çevresel faktörler bütüncül şekilde değerlendirilmelidir.
- Gıda sisteminde çalışan işçilerin hakları, adil ticaret, güvenli çalışma koşulları gibi sosyal etik konular dikkate alınmalıdır.

Gıda egemenliği ve toplumsal katılım:

- Yerel yönetim kentin gıda politikalarını belirlerken farklı disiplinler, politika yapıcılar, çiftçiler, özel sektör temsilcileri, STK'lar ve diğer ilgili paydaşları bir araya getirmelidir.
- Tarım gıda politikalarının oluşturulma süreçlerine çiftçiler, tüketiciler ve diğer paydaşlar aktif şekilde katılmalıdır. Farklı paydaşların, toplulukların ihtiyaçları, tercihleri ve endişeleri dikkate alınmalıdır.
- Gıda politikalarının oluşturulma sürecinde toplumsal katılımı artıracak açık danışma toplantıları, çalıştaylar ve bilgilendirici kampanyalar düzenlenmelidir.

Kentin diğer politika belgeleri ile uyum:

- Gıda politikaları kentin uzun vadeli vizyonunu belirleyen belgelerle uyumlu olmalıdır. Vizyon 2050 Belgesi, İklim Değişikliği Eylem Planı, İstanbul Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı vb. gibi belgelerle uyumlu bir yaklaşım benimsenmeli ve gıda politikaları diğer strateji dokümanlarına entegre edilmelidir.

Mekansal stratejiler:

- Tarım alanlarının korunmasına yönelik gerekli yasal düzenlemeler yapılmalı ve tarım alanları kentsel genişleme baskısından uzak tutulmalıdır.
- Kent içerisinde tarım yapılabilen uygun alanlar belirlenmeli ve kentsel tarım projeleri desteklenmelidir.
- Kentsel tarımın çevresel etkilerini azaltılmasına yönelik enerji ve su kullanımı sürdürülebilir hale getirilmelidir.

- Kentsel tarım alanlarının kent sakinleri için erişilebilir olmasını sağlamak üzere ulaşım ağları ve altyapı planlanmalıdır.
- Gıda dağıtımını ve lojistik süreçlerin iyileştirilmesi için altyapı çalışmaları yapılmalıdır.
- Fiziksel olarak gıda erişilebilirliğini artırmak için yerel pazarlar teşvik edilmeli ve erişilebilirlikleri artırılmalıdır.
- Kentsel ve kırsal alanlar arasındaki bağlantıların güçlendirilmesi için tarım ürünlerinin kentlere taşınmasını kolaylaştıracak lojistik altyapı geliştirilmelidir.
- Kent içinde nüfus yoğunluğu, alışveriş alışkanlıkları ve ulaşım ağları göz önünde bulundurularak süpermarketler ve gıda toptancıları stratejik olarak konumlandırılmalıdır.
- Atık bertarafı ve geri dönüşüm merkezleri çevreye zarar vermeyecek şekilde ulaşılabilir bölgelerde konumlandırılmalıdır.
- Kent içinde gıda işleme ve depolama tesisleri uygun bölgelere yerleştirilmeli ve çevresel etkileri minimize edilmelidir.

Özetle, kentsel gıda sisteminin kentin planlama sürecine dahil edilmesinde öncelikli olarak çok paydaşlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Yerel yönetim, vatandaşlar, akademisyenler, üreticiler ve sivil toplum örgütleri gibi çeşitli aktörler arasında işbirliği ve katılımıcılık sağlanmalıdır. Analiz ve araştırma aşamasında kentin mevcut gıda sistemi detaylı şekilde incelenmeli ve paydaşların görüşleri alınmalıdır. Bu veriler doğrultusunda kentsel gıda politikaları belirlenmelidir. Politikaların uygulanması sürecinde düzenli izleme ve değerlendirme yapılmalı, politikaların etkili olduğu alanlar ve geliştirilmesi gereken noktalar belirlenmelidir. Ayrıca, eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri ile toplumun gıda politikaları konusunda farkındalığı artırılmalı ve katılımıcılık teşvik edilmelidir. Uzun vadeli ve entegre bir yaklaşım benimsenerek, kentin gıda sistemlerinin sağlıklı, sürdürülebilir ve toplumsal olarak adil bir şekilde yönetilmesi sağlanmalıdır. Bu süreçte, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımıcılığın sağlanması elzemdir.

Alternatif gıda ağları için öneriler:

Çeşitlilik ve dayanışma:

- Coğrafi yakınlık, ilişkisel yakınlık ve değerlerdeki yakınlık gibi farklı yaklaşımları bir araya getirilerek çeşitlilik ve dayanışma teşvik edilmelidir.
- Piyasadaki benzer üretici listeleri ile gelişen tekelleşmenin önüne geçilmelidir.
- Farklı coğrafi bölgelerden, kültürlerden, çiftçilik yöntemlerinden ve ürün çeşitliliklerinden gelen çeşitli üretici listeleri desteklenmelidir.

Yeşil elitizmi aşma:

- Sadece belirli sosyo ekonomik katmanlara değil, toplumun tüm katmanlarına hitap edilmeye çalışılmalıdır.
- Geniş bir toplum kesiminin erişebileceği fiyatlar ve modellerle çalışılmalıdır. Daha uygun fiyatlı seçenekler sunarak ve gelir düzeyi düşük olan kişilere yönelik destek programları oluşturulmalı ve gıda satınalınabilirliği artırılmalıdır.
- Gıda üretimi, tüketimi ve sürdürülebilirlik konularında toplumun geniş kesimlerine yönelik eğitim ve farkındalık programları düzenlenmelidir. Sadece belirli bir bilinç düzeyine sahip olanların değil, tüm toplumun bu konularda bilinçlenmesi sağlanmalıdır.

Politika geliştirme ve savunuculuk:

- Bu inisiyatifler sürdürülebilir tarım gıda sistemi inşasına yönelik politika geliştirme süreçlerine aktif olarak katılmalıdır. Yerel düzeyde sürdürülebilir uygulamaları teşvik eden politikaların oluşturulmasına katkı sağlanmalıdır.
- Yerel yönetimlerle işbirliği yaparak gıda sistemini iyileştirmek üzere ortak projeler geliştirilmelidir. Bu işbirliği, yerel yönetimlerin gıda inisiyatiflerinin ihtiyaçlarını ve önerilerini anlamalarına yardımcı olacaktır.
- Sürdürülebilir gıda sistemleri için yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde savunuculuk faaliyetleri yapılmalıdır.
- Yerel yönetimlerle işbirliği içinde eğitim programları düzenlenerek ve bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilerek politika yapıcılara ve topluma sürdürülebilir gıda sistemleri konusunda bilgi sağlanmalıdır.

Bu çalışma, alternatif gıda inisiyatifleri ve yerel yönetimin gıda sistemini dönüştürme potansiyelini ele alarak literatüre katkıda bulunmuştur. Öte yandan, kentsel gıda

politikalarına ilişkin düşülmesi gereken bir diğer not ise kentlerin gıda sistemlerini şekillendirirken ve politikalarını belirlerken sınırların bulanıklığı ve bölgesel etkilerin göz önünde bulundurulması hususudur. Her ne kadar kentler yapay sınırlarla tanımlı olsa da gıda akışları kentler, bölgeler, ülkeler ve hatta uluslararası pazarlarla entegre ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla kent politikaları belirlenirken salt kent içindeki süreçler değil, aynı zamanda çevre kent ve bölgeler olan ilişkiler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Son olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer konu ise içerisinde bulunduğumuz kriz kapitalizmin ve endüstriyel pratiklerin krizi ise, krizin kökeni ile mücadele etmeden sorunların nasıl çözüleceğidir. Bu noktada yalnızca semptomları tedavi etmek yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla kapitalizmin dayattığı büyüme odaklı ekonomik modelin sorgulanması ve farklı değerleri öncelikleyen pratiklerin hayata geçirilmesi, daha adil, çevreci ve insan odaklı bir sistem arayışı önemli olacaktır.

Özetle, kapitalist sistem doğanın ve doğal kaynakların da içerisinde olduğu her şeyi metalaştırmış (Wallerstein, 2021), tarım ve gıda sistemi de bu metalaşma sürecinden her aşamada payını almıştır. Gıdanın farklı aktörler (üreticiler, tüketiciler, GDO üreticileri, gıda aktivistleri, perakendeciler vb.) arasındaki çatışma nedeniyle çözülmesi zor ve problemli bir konu olması (Pierre ve Peter, 2014) ve farklı aktör gruplarının yanı sıra, gıdanın iklim değişikliği, nüfus, doğal kaynakların kullanımı ve sürdürülebilirliği gibi birçok konunun içine gömülü oluşu bu problemi daha da karmaşık hale getirmektedir. Konunun bu karmaşık yapısı zorlayıcı olsa da alternatif ve sürdürülebilir bir sistemin inşası için engel değildir. Bu çalışma söz konusu alternatifler arayışlara örnek olarak iki aktörün /yapının sunduğu alternatifliği tartışmaya açmıştır. Çalışma, alternatif gıda inisiyatifleri ve İBB'nin benimsediği pratikler ve politikaları detaylı bir şekilde inceleyerek, bu yapıların kentsel gıda sistemi içindeki rolünü ve dönüştürücü potansiyelini anlamaya odaklanmıştır. Çalışma kapsamının kentsel gıda sistemi içindeki farklı aktör gruplarını da içerisine alacak genişletilmesi mümkündür.²⁰⁰ Öte yandan, çalışma yerel yönetim olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni incelemiş olmakla birlikte, gıda sistemine yönelik çeşitli

²⁰⁰ Örneğin; toptancılar ve distribütörler, perakendeciler, işleme ve paketleme tesisleri, atık bertarafı tesisleri, lojistik şirketleri, restoranlar, diğer gıda hizmeti sağlayıcıları, merkezi hükümet, gıda sisteminin farklı aşamalarında çalışan işçiler, üniversiteler ve araştırma kurumları gibi farklı aktör grupları).

müdahale potansiyellerine sahip olan ilçe belediyelerinin varlığını unutmamak önemlidir. Her ilçe belediyesi kendi yetki, bütçe ve yasal sınırları içinde benzersiz bir konumda bulunmakta ve gıda sistemine yönelik müdahalelerde bulunabilmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın yerel yönetim ayağını daha detaylı bir şekilde değerlendirmek, gıda sistemine yönelik müdahalelerin çeşitliliğini ve ilçe ölçeğinde yönetimlerin rolünü anlamaya katkı sağlayacaktır. İlçe belediyelerinin gıda sistemine dair stratejilerini ve politikalarını ele almak, yerel yönetimlerin gıda sistemini nasıl etkilediği konusunda daha derinlemesine bir anlayış sunacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın kapsamı ileriki araştırmalara kapı aralayan ve farklı alanlarda daha derinlemesine analizlere olanak tanıyan potansiyel konular içermektedir.

KAYNAKLAR

- Abergel, É.** (2011). Climate-ready crops and bio-capitalism: towards a new food regime? *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 18(3), 260–274. <https://doi.org/10.48416/ijf.v18i3.248>
- Adaman, F., Akbulut, B., ve Kocagöz, U.** (2017). *Herkesin, Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*. Metis Kitap.
- Adaman, F., Avcı, D., ve Yeniev, G.** (2022). Sürdürülebilir Kentsel Gıda Politikası Oluşturulmasına Dair Bir Yol Haritası Taslağı. In *Şehir ve Toplum: Gıda Krizi*.
- Adanalı, Y. A.** (2018). Türkiye'nin Süpermarket Coğrafyası. In C. M. Doğançayır ve U. Kocagöz (Eds.), *Mekanda Adalet ve Gıda*.
- Afat, E.** (2010). *Karşı Küreselleşme Hareketi: Küreselleşmeyi hedef alan küresel muhalefet* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Aglietta, M.** (1979). *A Theory of Capitalist Regulation: the US Experience*. https://openlibrary.org/books/OL8624167M/A_Theory_of_Capitalist_Regulation
- Alberio, M., ve Moralli, M.** (2021). Social innovation in alternative food networks. The role of co-producers in Campi Aperti. *Journal of Rural Studies*, 82, 447–457. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.10.007>
- Alberti, M.** (2008). *Advances in urban ecology: Integrating Humans and Ecological Processes in Urban Ecosystems*. Springer.
- Albritton, R.** (2009). *Let them eat junk: How capitalism creates hunger and Obesity*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB00591112>
- Alder, J., Barling, D., Dugan, P., Herren, H. R., Josupeit, H., Lang, T., . . . Uphoff, N.** (2012). Avoiding future Famines : Strengthening the Ecological Foundation of Food Security through Sustainable Food Systems. *A UNEP Synthesis Report*. <https://uhra.herts.ac.uk/handle/2299/16288?show=full>
- Alkon, A. H., ve Agyeman, J.** (2011). Introduction: The Food Movement as Polyculture. In *The MIT Press eBooks* (pp. 1–20). <https://doi.org/10.7551/mitpress/8922.003.0003>
- Alkon, A., ve Guthman, J.** (2017). *The new food activism: Opposition, Cooperation, and Collective Action*. Univ of California Press.
- Allen, P., FitzSimmons, M., Goodman, M. K., ve Warner, K. D.** (2003). Shifting plates in the agrifood landscape: the tectonics of alternative agrifood initiatives in California. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 61–75. [https://doi.org/10.1016/s0743-0167\(02\)00047-5](https://doi.org/10.1016/s0743-0167(02)00047-5)

- Altieri, M. A.** (2002). Agroecology: the science of natural resource management for poor farmers in marginal environments. *Agriculture, Ecosystems ve Environment*, 93(1-3), 1-24. [https://doi.org/10.1016/s0167-8809\(02\)00085-3](https://doi.org/10.1016/s0167-8809(02)00085-3)
- Anderson, M.** (2015). The role of knowledge in building food security resilience across food system domains. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 5(4), 543-559. <https://doi.org/10.1007/s13412-015-0311-3>
- Anderson, M. L.** (2023). Expanding food democracy: a perspective from the United States. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 7. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1144090>
- Angel D.,** (2000). Environment innovation and regulation. Clark G.L., Feldman M.P., Gertler M.S., The Oxford Handbook of Economic Geography. Oxford Univeristy Press, Oxford, pp 610 – 622
- APA.** (2007). *APA Policy Guide on Community and Regional Food Planning*. <https://www.planning.org/policy/guides/adopted/food.htm>
- Araghi, F.** (1995). Global Depeasantization, 1945-1990. *Sociological Quarterly*, 36(2), 337-368. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1995.tb00443.x>
- Araghi, F.** (2003). Food regimes and the production of value: Some methodological issues. *The Journal of Peasant Studies*, 30(2), 41-70. <https://doi.org/10.1080/03066150412331311129>
- Arsel, M.** (2016). Türkiye’de Çevre Çalışmaları: Neoliberal Kalkınmacılık Zamanında Eleştirel Bakış Açıları. In *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası*. Tekin Yayınevi.
- Aslan, B., ve Demir, Y.** (2016). Organik Tarımla Beslenme: Türkiye ve İstanbul. In C. M. Doğançayır ve U. Kocagöz (Eds.), *Mekanda Adalet ve Gıda*. Mekanda Adalet Derneği.
- Attenborough, D.** (2022). *Gezeganimizden Bir Yaşam*. (O. Uygun, Trans.) (1st ed.). Kronik Kitap.
- Ayalp, E. K.** (2021). Alternatif Gıda Ağları ve Türkiye’de Yurttaş Temelli Gıda İnisiyatifleri. *İdealkent*, 12(33), 965-1005. <https://doi.org/10.31198/idealkent.976618>
- Aysoy, C., D.H., Kırılı, S., Tümen,** (2015). Taze Meyve-Sebze Tedarik Zincirindeki Engelleri Azaltıcı Tedbirlerin Fiyatlar Üzerindeki Etkisi, TCMB ekonomi Notları, Sayı: 2015-03 / 02 Şubat 2015,
- Aysu, A.** (2008). *Küreselleşme ve tarım politikaları*. Su Yayınları.
- Bağcı, U. E.** (2018). *Yerel Perakendecilerin Dayanma, Yeniden Uyarlanma Ve Direnme Stratejileri: Eskişehir Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Bai, Z., Dent, D., Olsson, L., ve Schaepman, M. E.** (2008). Proxy global assessment of land degradation. *Soil Use and Management*, 24(3), 223-234. <https://doi.org/10.1111/j.1475-2743.2008.00169.x>

- Bakalis, S., Valdramidis, V., Argyropoulos, D., Ahrné, L., Chen, J., Cullen, P. J., ... Van Impe, J.** (2020). Perspectives from CO+RE: How COVID-19 changed our food systems and food security paradigms. *Current Research in Food Science*, 3, 166–172. <https://doi.org/10.1016/j.crfs.2020.05.003>
- Baker, L., ve De Zeeuw, H.** (2015). Urban food policies and programmes: an overview. In *Cities and Agriculture* (pp. 44–73). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315716312-8>
- Bakker, K.** (2005). Neoliberalizing Nature? Market environmentalism in water supply in England and Wales. *Annals of the Association of American Geographers*, 95(3), 542–565. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2005.00474.x>
- Balcombe, P., Speirs, J., Brandon, N. P., ve Giarola, S.** (2018). Methane emissions: choosing the right climate metric and time horizon. *Environmental Science: Processes ve Impacts*, 20(10), 1323–1339. <https://doi.org/10.1039/c8em00414e>
- Ballantyne, A. P., Alden, C. B., Miller, J. B., Tans, P. P., ve White, J. W. C.** (2012). Increase in observed net carbon dioxide uptake by land and oceans during the past 50 years. *Nature*, 488(7409), 70–72. <https://doi.org/10.1038/nature11299>
- Barrett, C.** (2020). Actions now can curb food systems fallout from COVID-19. *Nature Food*, 1(6), 319–320. <https://doi.org/10.1038/s43016-020-0085-y>
- Battersby, J.** (2011). Urban food insecurity in Cape Town, South Africa: An alternative approach to food access. *Development Southern Africa*, 28(4), 545–561. <https://doi.org/10.1080/0376835x.2011.605572>
- Beck, U.** (2011). *Risk toplumu: başka bir modernliğe doğru*. İthaki Yayınları.
- Bedore, M.** (2010). Just Urban Food Systems: A new direction for food access and urban Social Justice. *Geography Compass*, 4(9), 1418–1432. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2010.00383.x>
- Bellamy, A. S., Furness, E., Nicol, P., Pitt, H., ve Taherzadeh, A.** (2021). Shaping more resilient and just food systems: Lessons from the COVID-19 Pandemic. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 50(4), 782–793. <https://doi.org/10.1007/s13280-021-01532-y>
- Béné, C.** (2020). Resilience of local food systems and links to food security – A review of some important concepts in the context of COVID-19 and other shocks. *Food Security*, 12(4), 805–822. <https://doi.org/10.1007/s12571-020-01076-1>
- Bernstein, S.** (2001). The compromise of liberal environmentalism. *Columbia University Press eBooks*. <https://doi.org/10.7312/bern12036>
- Bernstein, H.** (2010). *Class dynamics of agrarian change*. Kumarian Press.
- Bezner Kerr, R.** (2010). Unearthing the cultural ve material struggles over seed in Malawi. In *Food Sovereignty*. Fernwood Publishing. <https://canadiancourse readings.ca/product/unearthing-the-cultural-material-struggles-over-seed-in-malawi/?isbn=9781552663745-09>

- Blay-Palmer, A., Santini, G., Halliday, J., Malec, R., Carey, J., Keller, L., . . . Van Veenhuizen, R.** (2021). City region food systems: building resilience to COVID-19 and other shocks. *Sustainability*, 13(3), 1325. <https://doi.org/10.3390/su13031325>
- Bocchiola, D., Brunetti, L., Soncini, A., Polinelli, F. N., ve Gianinetto, M.** (2019). Impact of climate change on agricultural productivity and food security in the Himalayas: A case study in Nepal. *Agricultural Systems*, 171, 113–125. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.01.008>
- Boedeker, W., Watts, M., Clausing, P., ve Marquez, E.** (2020). The global distribution of acute unintentional pesticide poisoning: estimations based on a systematic review. *BMC Public Health*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09939-0>
- Bookchin, M.** (1980). *Toward an ecological society*. Black Rose Books.
- Boratav, K.** (2009). Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi. *Mülkiye Dergisi*, 33(262), 9–23. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpFNU1qSXhNUT09/tarimsal-fiyatlar-istihdam-ve-koylulugun-kaderi>
- Boratav, K.** (2018). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015* (23rd ed.). İmge Kitabevi.
- Born, B., ve Purcell, M.** (2006). Avoiding the local trap. *Journal of Planning Education and Research*, 26(2), 195–207. <https://doi.org/10.1177/0739456x06291389>
- Borras, S. M., Edelman, M., ve Kay, C.** (2008). Transnational agrarian movements confronting globalization. In *Wiley eBooks*. <https://doi.org/10.1002/9781444307191>
- Borras, S. M.** (2009). Agrarian change and peasant studies: changes, continuities and challenges. *Journal of Peasant Studies*, 36(1), 5–31. <https://doi.org/10.1080/03066150902820297>
- Brand, C., Bricas, N., Conaré, D., Daviron, B., Debru, J., Michel, L., ve Soulard, C.** (2019). *Designing urban food policies: Concepts and Approaches*. Springer.
- Brenner, N., ve Theodore, N.** (2002). Preface: From the “New localism” to the spaces of neoliberalism. *Antipode*, 34(3), 341–347. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00245>
- Bricas, N.** (2017). What are the stakes for city food systems. In *Urban food policies*. <https://agritrop.cirad.fr/585520/>
- Bricas, N.** (2019). Urbanization Issues Affecting Food System Sustainability. In: Brand, C., et al. *Designing Urban Food Policies*. Urban Agriculture. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-13958-2_1
- Brons, A., Oosterveer, P., ve Wertheim-Heck, S.** (2022). In- and exclusion in urban food governance: exploring networks and power in the city of Almere. *Journal of Environmental Policy ve Planning*, 24(6), 777–793. <https://doi.org/10.1080/1523908x.2022.2057936>

- Brunori, G., Rossi, A., ve Guidi, F.** (2011). On the New Social Relations around and beyond Food. Analysing Consumers' Role and Action in Gruppi di Acquisto Solidale (Solidarity Purchasing Groups). *Sociologia Ruralis*, 52(1), 1–30. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00552.x>
- Buller, H., ve Morris, C.** (2004). Growing goods: the market, the state, and sustainable food production. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 36(6), 1065–1084. <https://doi.org/10.1068/a35282>
- Burch, D., ve Lawrence, G.** (2009). Towards a third food regime: behind the transformation. *Agriculture and Human Values*, 26(4), 267–279. <https://doi.org/10.1007/s10460-009-9219-4>
- Burke, B. J., ve Shear, B. W.** (2014). Introduction: engaged scholarship for non-capitalist political ecologies. *Journal of Political Ecology*, 21(1). <https://doi.org/10.2458/v21i1.21128>
- Buttel, F. H.** (2006). Sustaining the unsustainable: Agro-Food systems and environment in the modern world. In *SAGE Publications Ltd eBooks* (pp. 213–229). <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n15>
- Cable, J., Jaykus, L., Hoelzer, K., Newton, J., ve Torero, M.** (2020). The impact of COVID-19 on food systems, safety, and security—a symposium report. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1484(1), 3–8. <https://doi.org/10.1111/nyas.14482>
- Cadieux, K. V., ve Slocum, R.** (2015). What does it mean to do food justice? *Journal of Political Ecology*, 22(1). <https://doi.org/10.2458/v22i1.21076>
- Calori, A., ve Magarini, A.** (2014). *Food and the cities: Food Policies for Sustainable Cities*.
- Campbell, H.** (2009). Breaking new ground in food regime theory: corporate environmentalism, ecological feedbacks and the 'food from somewhere' regime? *Agriculture and Human Values*, 26(4), 309–319. <https://doi.org/10.1007/s10460-009-9215-8>
- Candel, J.** (2016). Putting food on the table : the European Union governance of the wicked problem of food security. *Wageningen University and Research ProQuest Dissertations Publishing*. <http://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/498995>
- Carolan, M.** (2012). The Sociology of Food and Agriculture. *Routledge eBooks*. <https://doi.org/10.4324/9780203136799>
- Castree, N.** (2009). Researching Neoliberal Environmental Governance: A reply to Karen Bakker. *Environment and Planning A*, 41(8), 1788–1794. <https://doi.org/10.1068/a42204>
- Coppo, G., Stempfle, S., ve Reho, M.** (2017). Urban food strategies and plans: considerations on the assessment construction. *City, Territory and Architecture*, 4(1). <https://doi.org/10.1186/s40410-017-0064-2>
- Choudhury, P. P., ve Saha, S.** (2020). Dynamics of pesticides under changing climatic scenario. *Environmental Monitoring and Assessment*, 192(S1). <https://doi.org/10.1007/s10661-020-08719-y>

- Claeys, P.** (2015). PRF - The right to food: Many developments, more challenges. *Canadian Food Studies*, 2(2), 60–67. <https://doi.org/10.15353/cfs-rcea.v2i2.100>
- Clausen, R., Clark, B., ve Longo, S. B.** (2015). Metabolic rifts and restoration: agricultural crises and the potential of Cuba's organic, socialist approach to food production. *World Review of Political Economy*, 6(1). <https://doi.org/10.13169/worlrevipoliecon.6.1.0004>
- Clausen, R., Clark, B., ve B. Longo, S.** (2015). Metabolic Rifts And Restoration: Agricultural Crises Andthe Potential Of Cuba's Organic, Socialist Approach To Food Production. *World Review of Political Economy*, Vol. 6(No. 1).
- Cleaver, H.** (2000). *Reading Capital politically*. A K PressDistribution.
- Codron, J. M., Bouhsina, Z., Fort, F., Coudel, É., ve Puech, A.** (2004). Supermarkets in low-income Mediterranean countries: Impacts on horticulture systems. *Development Policy Review*, 22(5), 587–602. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7679.2004.00266.x>
- Cohen, N.** (2021). Roles of cities in creating healthful food systems. *Annual Review of Public Health*, 43(1). <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-052220-021059>
- Cohen, N., ve Ilieva, R. T.** (2021). Expanding the boundaries of food policy: The turn to equity in New York City. *Food Policy*, 103, 102012. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102012>
- Cook, B. I., Smerdon, J. E., Seager, R., ve Coats, S.** (2014). Global warming and 21st century drying. *Climate Dynamics*, 43(9–10), 2607–2627. <https://doi.org/10.1007/s00382-014-2075-y>
- Cretella, A.** (2015). Beyond the alternative complex. the London Urban Food Strategy and neoliberal governance. *MéTropoles*, (17). <https://doi.org/10.4000/metropoles.5147>
- Cretella, A.** (2016). Urban Food Strategies. Exploring definitions and diffusion of European cities' latest policy trend. In *Research in Rural Sociology and Development* (pp. 303–323). <https://doi.org/10.1108/s1057-192220160000023013>
- Cretella, A.** (2019). *Between promise and practice: Exploring the politics of urban food strategies in European cities*. University of Amsterdam.
- Cribb, J.** (2010). *The coming famine*. <https://doi.org/10.1525/9780520947160>
- Crippa, M., Solazzo, E., Guizzardi, D., Monforti-Ferrario, F., Tubiello, F. N., ve Leip, A.** (2021). Food systems are responsible for a third of global anthropogenic GHG emissions. *Nature Food*, 2(3), 198–209. <https://doi.org/10.1038/s43016-021-00225-9>
- Çelik, S., ve Kutlu, D.** (2018). Gıdada Piyasacı Tahakküm; Dönüşüm, Beslenme Hakkı ve Karşı Hareketler. In C. M. Doğançayır ve U. Kocagöz (Eds.), *Mekanda Adalet ve Gıda*. Mekanda Adalet Derneği.

- Çelik, T.** (2019). Gıda Rejimi Teorisi ve Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Meydana Gelen Dönüşüm. *Fiscaoeconomia*, 3(2), 128–160. <https://www.ceeol.com/content-files/document-814490.pdf>
- Çetin, B.** (2010). *Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Dahlberg, K. A.** (1992). Renewable resource systems and regimes 1, 2Key missing links in global change studies. *Global Environmental Change*, 2(2), 128–152. [https://doi.org/10.1016/0959-3780\(92\)90018-3](https://doi.org/10.1016/0959-3780(92)90018-3)
- Dahlberg, K. A.** (1994). A transition from agriculture to regenerative food systems. *Futures*, 26(2), 170–179. [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(94\)90106-6](https://doi.org/10.1016/0016-3287(94)90106-6)
- Danaher, K., ve Burbach, R.** (2003). *Hadi Bunu Küreselleştirin! Dünya Ticaret Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele*. (Ö. Dalkıran, Trans.). Metis Yayınları.
- Davis, D. R., Epp, M. D., ve Riordan, H. D.** (2004). Changes in USDA food composition data for 43 garden crops, 1950 to 1999. *Journal of the American College of Nutrition*, 23(6), 669–682. <https://doi.org/10.1080/07315724.2004.10719409>
- De Schutter, O.** (2017). The political economy of food systems reform. *European Review of Agricultural Economics*, 44(4), 705–731. <https://doi.org/10.1093/erae/jbx009>
- Deloitte.** (2022). *Global Powers of Retailing 2022*.
- Denizlioğlu, M.** (2021). Türkiye’de Ve Avrupa Birliği’nde Çiftçi Hareketlerinin Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi: Çiftçi Hareketleri mi Çiftçi Hareketsizliği mi? *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 777–790. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1007477>
- Desmarais, A. A., ve Wittman, H.** (2014). Farmers, foodies and First Nations: getting to food sovereignty in Canada. *Journal of Peasant Studies*, 41(6), 1153–1173. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.876623>
- Dinçer, A. A.** (2019). *Değişen Gıda Rejimleri: Şirketleşmiş Gıda Rejimi ve Eleştirisi* (Yüksek Lisans Tezi).
- Dixon, J., Omwega, A., Friel, S., Burns, C., Donati, K., ve Carlisle, R.** (2007). The health equity dimensions of urban food systems. *Journal of Urban Health*, 84(S1), 118–129. <https://doi.org/10.1007/s11524-007-9176-4>
- Dodurka, B. Z., ve Savaşkan, O.** (2021, October). Belediyeler ve Tarım: İmkânlar ve Kısıtlar. <https://birikimdergisi.com/guncel/10757/belediyeler-ve-tarim-imkanlar-ve-kisitlar>
- Doernberg, A., Horn, P., Zasada, I., ve Piore, A.** (2019). Urban food policies in German city regions: An overview of key players and policy instruments. *Food Policy*, 89, 101782. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2019.101782>
- Dowding-Smith, E.** (2013). Resilient urban food systems: Opportunities, challenges and solutions. Outcomes of the Resilient Urban Food Systems Forum. Bonn, Germany.

- Dubbeling, M.** (2001). A framework for facilitating planning and policy. *Urban Agriculture Magazine*, 5, Topic Paper 2., from http://www.ruaf.org/news/gen_fr.html
- Dubbeling, M., Bucatariu, C., Santini, G., Vogt, C., Eisenbeiz, K.** (2016) City region food systems and food waste management, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Bonn
- Dufour, F., Luneau, G., ve Bové, J.** (2001). *The world is not for sale: Farmers Against Junk Food*. Verso Books.
- DuPuis, E. M., ve Goodman, D.** (2005). Should we go “home” to eat?: toward a reflexive politics of localism. *Journal of Rural Studies*, 21(3), 359–371. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2005.05.011>
- Ebata, A., Nisbett, N., ve Gillespie, S.** (2021). Food systems after Covid-19. *IDS Bulletin*, 52(1). <https://doi.org/10.19088/1968-2021.107>
- Edwards-Jones, G., Canals, L. M. I., Hounsome, N., Trüniger, M., Koerber, G. R., Hounsome, B., . . . Jones, D. L.** (2008). Testing the assertion that ‘local food is best’: the challenges of an evidence-based approach. *Trends in Food Science ve Technology*, 19(5), 265–274. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2008.01.008>
- Edwards, F., ve Mercer, D.** (2010). Meals in Metropolis: mapping the urban foodscape in Melbourne, Australia. *Local Environment*, 15(2), 153–168. <https://doi.org/10.1080/13549830903527662>
- Edwards-Jones, G.** (2010). Does eating local food reduce the environmental impact of food production and enhance consumer health? *Proceedings of the Nutrition Society*, 69(4), 582–591. <https://doi.org/10.1017/s0029665110002004>
- Ekinci, M.** (2023). *Tarım Temalı Medya İçeriklerinin Türkiye’deki Çiftçiler Üzerindeki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Elver, H.** (2021). Dünyada ve Türkiye’de Gıda Hakkı ve Gıda Güvencesi. *TESEV Değerlendirme Notları*. TESEV.
- Erçandırılı, Y.** (2021). Dünya Metabolizmasında Yarıık: COVID-19, Ekoloji ve Neoliberalizmin Diyalektik Birlikteliği Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 993- 1018.
- Erensü, S., Turhan, E., Özlüer, F., ve Gündoğan, A. C.** (2016). *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası: Günümüz Türkiye’sinden Politik Ekoloji Tartışmaları*. Tekin Yayınevi.
- Erensü, S.** (2016). Gezi Parkı’nın İlhamını Yerelde Aramak. In *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası*. Tekin Yayınevi.
- Ericksen, P. J.** (2008). Conceptualizing food systems for global environmental change research. *Global Environmental Change*, 18(1), 234–245. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2007.09.002>
- Ericksen, S. N.** (2013). Defining local food: constructing a new taxonomy – three domains of proximity. *Acta Agriculturae Scandinavica. Section B, Soil and Plant Science*, 63, 47–55. <https://doi.org/10.1080/09064710.2013.789123>

- Fairbairn, M.** (2010). Framing transformation: the counter-hegemonic potential of food sovereignty in the US context. *Agriculture and Human Values*, 29(2), 217–230. <https://doi.org/10.1007/s10460-011-9334-x>
- FAO.** (2003). *Assuring Food Safety and Quality. Guidelines for Strengthening National Food Control Systems* (Food and Nutrition Paper 76).
- FAO.** (2009). *The State of Food and Agriculture 2009*. Food and Agriculture Organization Of The United Nations. <https://www.fao.org/3/i0680e/i0680e00.pdf>
- FAO.** (2011). *Food, Agriculture and Cities: Challenges of food and nutrition security, agriculture and ecosystem management in an urbanizing world*. Food and Agriculture Organization.
- FAO.** (2014a). *Food Price Index: Nominal and Real*. Food and Agriculture Organisation.
- FAO.** (2014b). *Sustainable food systems: Concept and framework*. <https://www.fao.org/3/ca2079en/CA2079EN.pdf>
- FAO.** (2020). *Impact of COVID-19 on Food Security and Nutrition (FSN)*.
- Fargione, J., Hill, J., Tilman, D., Polasky, S., ve Hawthorne, P.** (2008). Land clearing and the biofuel carbon debt. *Science*, 319(5867), 1235–1238. <https://doi.org/10.1126/science.1152747>
- Feenstra, G.** (1997). Local food systems and sustainable communities. *American Journal of Alternative Agriculture*, 12(1), 28–36. <https://doi.org/10.1017/s0889189300007165>
- Fei, S., Ni, J., ve Santini, G.** (2020). Local food systems and COVID-19: an insight from China. *Resources Conservation and Recycling*, 162, 105022. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105022>
- Fernández-González, C., Garza, H. N., Espinoza, J. F. N., Aguilar, M. Á. E., Pérez-Olvera, M. A., ve Bellon, S.** (2023). Typology and social network of grassroots initiatives that promote agroecology in Mexico. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 1–33. <https://doi.org/10.1080/21683565.2023.2253760>
- Ferrer-Fons, M., ve Fraile, M.** (2013). Political consumerism and the decline of class politics in Western Europe. *International Journal of Comparative Sociology*, 54(5–6), 467–489. <https://doi.org/10.1177/0020715213516476>
- Food Security Information Network, FSIN.** (2018). *Global Report on Food Crises 2018*.
- FoodPrint.** (2021, March 11). What is food justice and why is it necessary? - FoodPrint. <https://foodprint.org/issues/food-justice/>
- Forster, T., Santini, G., Edwards, D., Flanagan, K., ve Taguchi, M.** (2015). *Strengthening Urban Rural Linkages Through City Region Food Systems*. Paper for a joint UNCRD/ UN Habitat issue of Regional Development Dialogue, Vol. 35 on “Urban-Rural Linkages in Support of the New Urban Agenda.”

- Foster, J. B.** (2012). *Marksist Ekoloji*. (Ş. Yataarkalkmaz, Trans.). Kalkedon.
- França, T., Ishikawa, L., Zorzella-Pezavento, S., Chiuso-Minicucci, F., Da Cunha, M., ve Sartori, A. M. C.** (2009). Impact of malnutrition on immunity and infection. *Journal of Venomous Animals and Toxins Including Tropical Diseases*, 15(3), 374–390. <https://doi.org/10.1590/s1678-91992009000300003>
- Francis, C., Lieblein, G., Gliessman, S. R., Breland, T. A., Creamer, N. G., Harwood, R. R., ... Poincelot, R. P.** (2003). Agroecology: the ecology of food systems. *Journal of Sustainable Agriculture*, 22(3), 99–118. https://doi.org/10.1300/j064v22n03_10
- Franz, M., Appel, A., ve Hassler, M.** (2013). Short waves of supermarket diffusion in Turkey. *Moravian Geographical Reports*, 21(4), 50–63. <https://doi.org/10.2478/mgr-2013-0020>
- Fraser, N.** (2022). Sermayenin İklimleri. In D. Bayındır ve M. Yıldırım (Eds.), D. Keskin (Trans.), *Ekoloji: Bir Arada Yaşamın Geleceği*. Tellekt.
- Friedmann, H.** (1978). World Market, State, and Family Farm: Social bases of household production in the era of Wage Labor. *Comparative Studies in Society and History*, 20(4), 545–586. <https://doi.org/10.1017/s001041750001255x>
- Friedmann, H.** (1991). The International Political Economy of Food: a Global crisis. *International Journal of Health Services*, 25(3), 511–538. <https://doi.org/10.2190/451a-896w-ggk-elxt>
- Friedmann, H.** (2005). From colonialism to green capitalism: social movements and emergence of food regimes. In *Research in Rural Sociology and Development* (pp. 227–264). [https://doi.org/10.1016/s1057-1922\(05\)11009-9](https://doi.org/10.1016/s1057-1922(05)11009-9)
- Friedman, H., ve McMichael, P.** (1989). Agriculture and The State System: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present. *Sociologia Ruralis*, 29(2), 93–117. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1989.tb00360.x>
- Galimberti, A., Cena, H., Campone, L., Ferri, E., Dell’Agli, M., Sangiovanni, E., ... Labra, M.** (2020). Rethinking urban and food policies to improve citizens safety after COVID-19 pandemic. *Frontiers in Nutrition*, 7. <https://doi.org/10.3389/fnut.2020.569542>
- Galt, R. E.** (2013). Placing Food Systems in First World Political Ecology: A review and research agenda. *Geography Compass*, 7(9), 637–658. <https://doi.org/10.1111/gec3.12070>
- George, S.** (2010). Converging crises: reality, fear and hope. *Globalizations*, 7(1–2), 17–22. <https://doi.org/10.1080/14747731003593018>
- Gernert, M., Bilali, H. E., ve Strassner, C.** (2018). Grassroots Initiatives as Sustainability Transition Pioneers: Implications and Lessons for urban food systems. *Urban Science*, 2(1), 23. <https://doi.org/10.3390/urbansci2010023>
- Gilbert, N.** (2012). One-third of our greenhouse gas emissions come from agriculture. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/nature.2012.11708>

- Giménez, E. H., ve Shattuck, A.** (2011). Food crises, food regimes and food movements: rumblings of reform or tides of transformation? *The Journal of Peasant Studies*, 38(1), 109–144. <https://doi.org/10.1080/03066150.2010.538578>
- Goldman, M.** (2005). *Imperial Nature*. New Haven: Yale University Press.
- Goodman, D.** (2003). The quality ‘turn’ and alternative food practices: reflections and agenda. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 1–7. [https://doi.org/10.1016/s0743-0167\(02\)00043-8](https://doi.org/10.1016/s0743-0167(02)00043-8)
- Goodman, D.** (2004). Rural Europe Redux? Reflections on alternative Agro-Food networks and paradigm change. *Sociologia Ruralis*, 44(1), 3–16. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00258.x>
- Goodman, D., DuPuis, E. M., ve Goodman, M. K.** (2011). *Alternative food networks: knowledge, practice, and politics*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB07362703>
- Gramsci, A.** (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York : International Publishers, 1971 printing.
- Grasseni, C.** (2014). Seeds of Trust. Italy’s Gruppi di Acquisto Solidale (Solidarity Purchase Groups). *Journal of Political Ecology*, 21(1). <https://doi.org/10.2458/v21i1.21131>
- Graziano, P. R., ve Forno, F.** (2012). Political consumerism and new forms of political participation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 121–133. <https://doi.org/10.1177/0002716212454839>
- Greenpeace.** (2018). *Less is more: The Greenpeace vision of the meat and dairy system towards 2050*. Greenpeace Research Laboratories Technical Report. https://www.greenpeace.org/static/planet4-international-stateless/2018/03/698c4c4a-summary_greenpeace-livestock-vision-towards-2050.pdf
- Greenpeace.** (2020). *İstanbul Nasıl Beslenir?: Üretici Pazarları Odağında Alternatifler ve Olanaklar*. <https://www.greenpeace.org/static/planet4-turkey-stateless/9e4ebafa-greenpeace-rapor-istanbul-nasil-beslenir-2021.pdf>
- Günaydın, G.** (2007). Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum”: 2000’li Yıllar. *Mülkiye, Cilt 33*(Sayı 262).
- Guthman, J.** (2008). Bringing good food to others: investigating the subjects of alternative food practice. *Cultural Geographies*, 15(4), 431–447. <https://doi.org/10.1177/1474474008094315>
- Halkier, B., ve Holm, L.** (2008). Food consumption and political agency: on concerns and practices among Danish consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 32(6), 667–674. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2008.00695.x>
- Halliday, J.** (2019). Cities’ strategies for sustainable food and the levers they mobilize. In *Urban agriculture* (pp. 53–74). https://doi.org/10.1007/978-3-030-13958-2_3

- Harvey, D.** (2019). *Asi Şehirler: Şehir hakkından kentsel devrime doğru.* (A. D. Temiz, Trans.) (4th ed.). Metis Yayınları.
- Harvey, D.** (2020). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu.* (E. Soğancılar, Trans.) (2nd ed.). Sel Yayıncılık.
- Harvey, D.** (2021). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi.* (A. Onacak, Trans.) (3rd ed.). Sel Yayıncılık. (Original work published 2005)
- Hasegawa, T., Sakurai, G., Fujimori, S., Toko, K., Hijioka, Y., ve Masui, T.** (2021). Extreme climate events increase risk of global food insecurity and adaptation needs. *Nature Food*, 2(8), 587–595. <https://doi.org/10.1038/s43016-021-00335-4>
- Hassanein, N.** (2008). Locating Food Democracy: Theoretical and Practical ingredients. *Journal of Hunger ve Environmental Nutrition*, 3(2–3), 286–308. <https://doi.org/10.1080/19320240802244215>
- Hatfield, M. M.** (2012). City Food Policy and Programs: lessons harvested from an emerging field. <https://www.usdn.org/uploads/cms/documents/municipal-urban-food-policy-scan.pdf>
- Hawken, P.** (2007). *Blessed Unrest: How the largest movement in the world came into being and why no one saw it coming.* <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA82418087>
- Hawkes, C., ve Halliday, J.** (2017). What Makes Urban Food Policy Happen? Insights from five case studies. *International Panel of Experts on Sustainable Food Systems.* <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/19325/>
- Headey, D.** (2013). The impact of the global food Crisis on Self-Assessed Food Security. *The World Bank Economic Review*, 27(1), 1–27. <https://doi.org/10.1093/wber/lhs033>
- Hendrickson, M., ve Heffernan, W. D.** (2002). Opening Spaces through Relocalization: Locating Potential Resistance in the Weaknesses of the Global Food System. *Sociologia Ruralis*, 42(4), 347–369. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00221>
- Hengeveld, R.** (2017). *Atık Küre: Tüketimimiz gezegenin başına nasıl dert oluyor?* (N. Güder, Trans.) (1st ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heslin, A.** (2020). Riots and resources: How food access affects collective violence. *Journal of Peace Research*, 58(2), 199–214. <https://doi.org/10.1177/0022343319898227>
- Heynen, N.** (2009). Bending the bars of empire from every ghetto to feed the kids: The Black Panther Party's radical antihunger politics of social reproduction and scale. *The Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 99, No. 2, 406–422
- Hinrichs, C.** (2000). Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies*, 16(3), 295–303. [https://doi.org/10.1016/s0743-0167\(99\)00063-7](https://doi.org/10.1016/s0743-0167(99)00063-7)

- Hinrichs, C.** (2003). The practice and politics of food system localization. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 33–45. [https://doi.org/10.1016/s0743-0167\(02\)00040-2](https://doi.org/10.1016/s0743-0167(02)00040-2)
- Hinrichs, C., ve Kremer, K. S.** (2002). Social Inclusion in a Midwest Local Food System project. *Journal of Poverty*, 6(1), 65–90. https://doi.org/10.1300/j134v06n01_04
- Holt-Giménez, E.** (2007). Biofuels: five myths of the agro-fuels transition. *Food First Backgrounder*, Vol. 13, No. 2. <http://www2.fct.unesp.br/nera/revistas/10/holtGimenez.pdf>
- Holt-Giménez, E.** (2011). Food security, food justice, or food sovereignty?: Crises, food movements, and regime change. In *The MIT Press eBooks* (pp. 309–330). <https://doi.org/10.7551/mitpress/8922.003.0020>
- Holt-Gimenez, E., Kenfield, I.** (2008). “When Renewable Isn’t Sustainable: Agrofuels and the Inconvenient Truths Behind the 2007 U.S. Energy Independence and Security Act”. Enstitute for Food and Development Policy.
- Holt-Gimenez, E., Patel, R., ve Shattuck, A.** (2009). *Food rebellions: Crisis and the Hunger for Justice*. Food First Books.
- IATP.** (2004). United States dumping on world agricultural markets. Minneapolis: Institute for Agriculture and Trade Policy.
- IFPRI.** (2008, May). *Biofuels and Grain Prices: Impacts and Policy Responses*. <https://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/10350/file/ename/10351.pdf>
- Ilbery, B., Watts, D., Simpson, S., Gilg, A. W., ve Little, J.** (2006). Mapping local foods: evidence from two English regions. *British Food Journal*, 108(3), 213–225. <https://doi.org/10.1108/00070700610651034>
- Ilieva, R. T.** (2016). *Urban Food Planning: Seeds of Transition in the Global North*. Routledge.
- Ilieva, R. T.** (2017). Urban Food Systems Strategies: A promising tool for Implementing the SDGs in practice †. *Sustainability*, 9(10), 1707. <https://doi.org/10.3390/su9101707>
- IPCC** (2019) Climate Change and Land: An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems
- IPES.** (2020, April). *COVID-19 and the crisis in food systems: Symptoms, causes, and potential solutions*. The International Panel of Experts on Sustainable Food Systems.
- İlhan, A.** (2022). Büyüyen Su Krizine Çözüm Arayışları. In D. Bayındır ve M. Yıldırım (Eds.), *Ekoloji: Bir Arada Yaşamın Geleceği*. Tellekt.
- Joassart-Marcelli, P., ve Bosco, F. J.** (2014). Alternative food projects, localization and neoliberal urban development. *MéTropoles*, (15). <https://doi.org/10.4000/metropoles.4970>

- Joy, F. J., ve Carey.** (2015). *Creating space for sustainable food systems in urban communities: Practical Approaches and Examples for cities: Practical approaches and examples for cities*. Based on experiences from URBACT II Thematic network Sustainable Food in Urban Communities (2012-2015).
- Kalav-Köken, A.** (2022). *Gıda Rejimlerinin Dönüşümü Ve Değişimin Dinamikleri: Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları Üzerine Bir Çalışma*. Akdeniz Üniversitesi.
- Kalderon, V.** (2019). *Neoliberal Subject Construction Through Governmentality Of Health Discourses: Focus On Organic Food Consumers* (Yüksek Lisans Tezi). Middle East Technical University.
- Karabağ, H.** (2021). İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan tarım politikaları ve Az Gelişmiş Ülkeler tarımsal ekonomisi üzerindeki etkileri (1945-2000). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 253–299.
- Karakaya-Ayalp, E.** (2020). Tarımsal Gıda Sistemleri Dönüşüyor mu? İzmir’de Alternatif Tarımsal Gıda İnisiyatifleri. *Toplum Ve Bilim*, 49–81
- Karakaya, E.** (2016). *Agro Food System Transitions ? Exploring Alternative Agro Food Initiatives In İzmir, Turkey* (Doktora Tezi). İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Karakaya, E.** (2018). Güncel Gıda Hareketinin Alternatifliği: Kavramsal ve Eleştirel Bir Derleme. In C. M. Doğançayır ve U. Kocagöz (Eds.), *Mekanda Adalet ve Gıda*. Mekanda Adalet Derneği.
- Kaşıkırık, A., ve Toprak, M.** (2021). Temel Bir İnsan Hakkı Olan Gıdaya Erişim: Covid-19 Krizinde Kent Gıda İlişkisini 30 Büyükşehir Üzerinden Yeniden Düşünmek. *Anadolu Strateji Dergisi*, 3(1 (77-88)).
- Katz, B., ve Nowak, J.** (2018). *The new localism: How Cities Can Thrive in the Age of Populism*. Brookings Institution Press.
- Keklik, S.** (2011). *Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasında Dış Yardımların Rolü ve Etkisi* (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı.
- Kesmodel, D., Etter, L., ve Patrick, A.** (2008). Grain Companies’ Profits Soar As Global Food Crisis Mounts. <https://www.wsj.com/>.
- Keyder, Ç., ve Yenal, Z.** (2013). *Bildiğimiz tarımın sonu: küresel iktidar ve köylülük*. İletişim Yayınları.
- Kneen, B.** (1993). *From land to mouth: Understanding the Food System*.
- Kimura, A. H.** (2013). *Hidden Hunger: Gender and the politics of smarter foods*.
- Kinnard, C., Zdanowicz, C., Fisher, D., Isaksson, E., De Vernal, A., ve Thompson, L. G.** (2011). Reconstructed changes in Arctic sea ice over the past 1,450 years. *Nature*, 479(7374), 509–512. <https://doi.org/10.1038/nature10581>

- Kirwan, J., Ilbery, B., Maye, D., ve Carey, J.** (2013). Grassroots social innovations and food localisation: An investigation of the Local Food programme in England. *Global Environmental Change-human and Policy Dimensions*, 23(5), 830–837. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.12.004>
- Klassen, S., ve Murphy, S.** (2020). Equity as both a means and an end: Lessons for resilient food systems from COVID-19. *World Development*, 136, 105104. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105104>
- Kloppenburger, Jr, J., Lezberg, S., De Master, K., Stevenson, G., ve Hendrickson, J.** (2000). Tasting food, tasting sustainability: Defining the attributes of an alternative food system with competent, ordinary people. *Human organization*, 59(2), 177-186.
- Koç, M., ve Koç, H.** (2022). Kent Gıda Politikaları Arayışı. In *Şehir ve Toplum: Gıda Krizi*.
- Kocagöz, U.** (2020a). Demokratik Yurttaşlık Bağlamında Gıda İnisiyatifleri. *İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 8. <https://doi.org/10.32325/iaad.2020.15>
- Kocagöz, U.** (2020b, June). Gezi ve Gıda Hareketinin Bağımsızlığı. <https://www.yesildirenis.com/2020/06/02/gezi-ve-gida-hareketinin-bagimsizligi-umut-kocagoz/>
- Kocagöz, U.** (Ed.). (2021). *Kentsel Gıda Krizinin Temelleri: Gıda Hakkı ve Kentte Örgütlenme*. Kent Enstitüleri.
- Kovel, J.** (2013). *The enemy of nature: The End of Capitalism or the End of the World?* Zed Books Ltd.
- Koç, Y.** (2019). *Türkiye’de hal yönetimi ve belediyelerin rolü : İstanbul Sebze ve Meyve Hali örneği* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kovenock, M., ve Swann, A. L. S.** (2018). Leaf trait acclimation amplifies simulated climate warming in response to elevated carbon dioxide. *Global Biogeochemical Cycles*, 32(10), 1437–1448. <https://doi.org/10.1029/2018gb005883>
- Laestadius, L., ve Wolfson, J. A.** (2019). Unsustainable societal demands on the food system. In *Elsevier eBooks* (pp. 75–100). <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-811660-9.00005-9>
- Lang, T.** (2010). Crisis? What crisis? the normality of the current food crisis. *Journal of Agrarian Change*, 10(1), 87–97. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0366.2009.00250.x>
- Lang, T., Barling, D., ve Caraher, M.** (2009). *Food policy: Integrating health, environment and society*. OUP Oxford.
- Larsen, K., ve Gilliland, J.** (2008). Mapping the evolution of “food deserts” in a Canadian city: Supermarket accessibility in London, Ontario, 1961–2005. *International Journal of Health Geographics*, 7(1), 16. <https://doi.org/10.1186/1476-072x-7-16>

- Law, J.** (1992). Notes on the theory of the actor-network: Ordering, strategy, and heterogeneity. *Systems Practice*, 5(4), 379–393. <https://doi.org/10.1007/bf01059830>
- Leib, E. B.** (2013). All (Food) Politics is Local: Increasing Food Access Through Local Government Action. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2339261>
- Lobell, D. B., Schlenker, W., ve Costa-Roberts, J.** (2011). Climate trends and global crop production since 1980. *Science*, 333(6042), 616–620. <https://doi.org/10.1126/science.1204531>
- Lozano-Cabedo, C., ve Gómez-Benito, C.** (2017). A theoretical model of food Citizenship for the analysis of social Praxis. *Journal of Agricultural ve Environmental Ethics*, 30(1), 1–22. <https://doi.org/10.1007/s10806-016-9649-0>
- Lynas, M.** (2008). *Six degrees: Our Future on a Hotter Planet*. National Geographic.
- Lyson, T. A.** (2000). Moving toward civic agriculture. *Choices. The Magazine of Food, Farm, and Resources Issues*, 15(3), 42–45. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.132154>
- MacRae, R.** (2011). A Joined-Up food policy for Canada. *Journal of Hunger ve Environmental Nutrition*, 6(4), 424–457. <https://doi.org/10.1080/19320248.2011.627297>
- MacRae, R.** (1999) Policy failure in the Canadian food system. In: Koc, M, MacRae, R, Mougeot, LJA, Welsh, J. eds. *For Hunger-proof Cities: Sustainable Urban Food Systems*. Ottawa: International Development Research Centre and the Ryerson Centre for Studies in Food Security, 1999; 182–194.
- MacRae, R. J., ve Donahue, K.** (2013). *Municipal Food Policy Entrepreneurs: A Preliminary Analysis of how Canadian Cities and Regional Districts are Involved in Food System Change*.
- MAD.** (2018). *Mekanda Adalet ve Gıda*. (C. M. Doğançayır ve U. Karagöz, Eds.). Mekanda Adalet Derneği.
- Madeley, J.** (2000). *Hungry for Trade: How the poor pay for free trade*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA62381268>
- Mansfield, B., ve Mendes, W. B.** (2013). Municipal Food Strategies and Integrated Approaches to Urban Agriculture: Exploring Three Cases from the Global North. *International Planning Studies*, 18(1), 37–60. <https://doi.org/10.1080/13563475.2013.750942>
- Marx, K.** (2022). *The Capital- Volume III: Karl Marx's Book that Exposes the Origin of Communism*. Independently Published.
- Maye, D., ve Kirwan, J.** (2010). Alternative food networks. *Sociopedia.isa*.

- Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pörtner, H., Roberts, D., Skea, J., Priyadarshi, R., ... IPCC.** (2019, January). Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. *IPCC Special Report*.
<http://www.vliz.be/en/imis?module=refverefid=323552>
- Matacena, R.** (2016). Linking alternative food networks and urban food policy: a step forward in the transition towards a sustainable and equitable food system? *International Review of Social Research*, 6(1), 49–58.
<https://doi.org/10.1515/irsr-2016-0007>
- McAfee, K.** (2003). Neoliberalism on the molecular scale. Economic and genetic reductionism in biotechnology battles. *Geoforum*, 34(2), 203–219.
[https://doi.org/10.1016/s0016-7185\(02\)00089-1](https://doi.org/10.1016/s0016-7185(02)00089-1)
- McCarthy, J. J.** (2004). Privatizing conditions of production: trade agreements as neoliberal environmental governance. *Geoforum*, 35(3), 327–341.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2003.07.002>
- McCarthy, J. J., ve Prudham, S.** (2004). Neoliberal nature and the nature of neoliberalism. *Geoforum*, 35(3), 275–283.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2003.07.003>
- McKeon, N.** (2013). ‘One does not sell the land upon which the people walk’: land grabbing, transnational rural social movements, and global governance. *Globalizations*, 10(1), 105–122.
<https://doi.org/10.1080/14747731.2013.760911>
- McMichael, P.** (1999). The Global Crisis Of Wage-labour. *Studies in Political Economy*, 58(1), 11–40.
<https://doi.org/10.1080/19187033.1999.11675273>
- McMichael, P.** (2005). Global Development and The Corporate Food Regime. In *Research in Rural Sociology and Development* (pp. 265–299).
[https://doi.org/10.1016/s1057-1922\(05\)11010-5](https://doi.org/10.1016/s1057-1922(05)11010-5)
- McMichael, P.** (2009). A food regime genealogy. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139–169. <https://doi.org/10.1080/03066150902820354>
- McMichael, P.** (2011). Food system sustainability: Questions of environmental governance in the new world (dis)order. *Global Environmental Change-human and Policy Dimensions*, 21(3), 804–812.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.03.016>
- McMichael, P.** (2013). *Food regimes and agrarian questions*.
<https://doi.org/10.3362/9781780448794>
- Medek, D. E., Schwartz, J., ve Myers, S. S.** (2017). Estimated effects of future atmospheric CO2 concentrations on protein intake and the risk of protein deficiency by country and region. *Environmental Health Perspectives*, 125(8), 087002. <https://doi.org/10.1289/ehp41>

- Mendes, W. B.** (2008). Implementing social and environmental policies in cities: the case of food policy in Vancouver, Canada. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(4), 942–967. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2008.00814.x>
- Miller, V., Yusuf, S., Chow, C. K., Dehghan, M., Corsi, D. J., Lock, K., . . . Mente, A.** (2016). Availability, affordability, and consumption of fruits and vegetables in 18 countries across income levels: findings from the Prospective Urban Rural Epidemiology (PURE) study. *The Lancet Global Health*, 4(10), e695–e703. [https://doi.org/10.1016/s2214-109x\(16\)30186-3](https://doi.org/10.1016/s2214-109x(16)30186-3)
- Minotti, B., Affinita, V., Calori, A., ve Federici, F.** (2022). The integration of food policies in a local administration system: the case of the Milan food policy. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 46(7), 1087–1109. <https://doi.org/10.1080/21683565.2022.2091718>
- Mirzabaev, A., Kerr, R. B., Hasegawa, T., Pradhan, P., Wreford, A., Von Der Pahlen, M. C. T., ve Gurney-Smith, H.** (2023). Severe climate change risks to food security and nutrition. *Climate Risk Management*, 39, 100473. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100473>
- Misselhorn, A., Aggarwal, P., Ericksen, P. J., Gregory, P., Horn-Phathanothai, L., Ingram, J., ve Wiebe, K.** (2012). A vision for attaining food security. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4(1), 7–17. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2012.01.008>
- Mitchell, D.** (2008). A Note On Rising Food Prices. *World Bank policy research working paper*. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-4682>.
- Moore, J. W.** (2000). Environmental Crises and the Metabolic Rift in World-Historical Perspective. *Organization ve Environment*, 13(2), 123–157. <https://doi.org/10.1177/1086026600132001>
- Moore, J. W.** (2010). The end of the road? Agricultural Revolutions in the Capitalist World-Ecology, 1450-2010. *Journal of Agrarian Change*, 10(3), 389–413. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0366.2010.00276.x>
- Moore, J. W.** (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. https://openlibrary.org/books/OL27184022M/Capitalism_in_the_web_of_life
- Moragues-Faus, A., Morgan, K., Moschitz, H., Neimane, I., Nilsson, H., Pinto, M., . . . Halliday, J.** (2013). *Urban food strategies: the rough guide to sustainable food systems*. FoodLinks. <http://orca.cf.ac.uk/52913/>
- Moragues-Faus, A., ve Morgan, K.** (2015). Reframing the foodscape: the emergent world of urban food policy. *Environment ve Planning. A*, 47(7), 1558–1573. <https://doi.org/10.1177/0308518x15595754>
- Moragues-Faus, A., ve Battersby, J.** (2021). Urban food policies for a sustainable and just future: Concepts and tools for a renewed agenda. *Food Policy*, 103, 102124. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102124>

- Morgan, K.** (2009). Feeding the City: The challenge of Urban Food Planning. *International Planning Studies*, 14(4), 341–348. <https://doi.org/10.1080/13563471003642852>
- Morgan, K.** (2010) Local and green, global and fair: the ethical foodscape and the politics of care. *Environment and Planning*.
- Morgan, K., ve Sonnino, R.** (2010). The urban foodscape: world cities and the new food equation. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(2), 209–224. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq007>
- Morgan, K.** (2014). Nourishing the city: The rise of the urban food question in the Global North. *Urban Studies*, 52(8), 1379–1394. <https://doi.org/10.1177/0042098014534902>
- Mosby, I., Rotz, S., ve Fraser, E. D. G.** (2020). *Uncertain harvest: The Future of Food on a Warming Planet*.
- Motarjemi, Y., ve Käferstein, F. K.** (1999). Food safety, Hazard Analysis and Critical Control Point and the increase in foodborne diseases: a paradox? *Food Control*, 10(4–5), 325–333. [https://doi.org/10.1016/s0956-7135\(99\)00008-0](https://doi.org/10.1016/s0956-7135(99)00008-0)
- Mougeot, L. J. A.** (2000). Urban agriculture: definition, presence, potentials and risks. *International Development Research Centre (IDRC)*, 1–42. <https://www.cabdirect.org/abstracts/20003032305.html>
- Mougeot, L.J.A.** (2006) Urban Agriculture and Sustainable Development. IV. Coll.: Focus (International Development Research Center), 137 p.
- Müller, O., ve Krawinkel, M. B.** (2005). Malnutrition and health in developing countries. *Canadian Medical Association Journal*, 173(3), 279–286. <https://doi.org/10.1503/cmaj.050342>
- Murdoch, J., ve Miele, M.** (2004). A new aesthetic of food? Relational reflexivity in the ‘alternative’ food movement. In M. Harvey, A. McMeekin, ve A. Warde (Eds.), *Qualities of food*. Manchester University Press.
- Murphy, S., Burch, D., ve Clapp, J.** (2012, August). *Cereal Secrets: The world’s largest grain traders and global agriculture*. Oxfam Research Reports. https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/rr-cereal-secrets-grain-traders-agriculture-30082012-en_4.pdf
- Myers, S. S., Wessells, K. R., Kloog, I., Zanobetti, A., ve Schwartz, J.** (2015). Effect of increased concentrations of atmospheric carbon dioxide on the global threat of zinc deficiency: a modelling study. *The Lancet Global Health*, 3(10), e639–e645. [https://doi.org/10.1016/s2214-109x\(15\)00093-5](https://doi.org/10.1016/s2214-109x(15)00093-5)
- Nastis, S. A., Michailidis, A., ve Chatzitheodoridis, F.** (2012). Climate change and agricultural productivity. *African Journal of Agricultural Research*, 7(35). <https://doi.org/10.5897/ajar11.2395>
- New Foresight ve Commonland** (2017). New Horizons for the Transitioning of our Food System: Connecting Ecosystems, Value Chains and Consumers.

- Niva, M., ve Jallinoja, P. (2018). Taking a Stand through Food Choices? Characteristics of Political Food Consumption and Consumers in Finland. *Ecological Economics*, 154, 349–360. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.08.013>
- Norberg-Hodge, H., Merrifield, T., ve Gorelick, S. (2002). *Bringing the food economy home: Local Alternatives to Global Agribusiness*. Zed Books.
- Nour, N. N. (2010). Obesity in resource-poor nations. *PubMed*. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21364850>
- NSIDC. (2016). Frozen ground ve permafrost. <https://nsidc.org/learn/parts-cryosphere/frozen-ground-permafrost>
- Nugent, R. (1999). Measuring the sustainability of urban agriculture. In M. Koç, R. MacRae, L. Mougeot, ve J. Welsh (Eds.), *For Hunger-proof Cities* (pp. 182–194). International Development Research Centre. <http://www.cabdirect.org/abstracts/19991811461.html>
- Oba, B., ve Özsoy, Z. (2020). Unifying nature of food: consumer-initiated cooperatives in Istanbul. *Society and Business Review*, 15(4), 349–372. <https://doi.org/10.1108/sbr-07-2019-0100>
- O'Connor, M. (1995). Is capitalism sustainable?: political economy and the politics of ecology. *Choice Reviews Online*, 32(10), 32–5769. <https://doi.org/10.5860/choice.32-5769>
- OECD (2015), The economic consequences of climate change, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264235410-en>.
- Olson-Sawyer, K. (2022). Meat's large water footprint: why raising livestock and poultry for meat is so resource-intensive. *Food Tank*. <https://foodtank.com/news/2013/12/why-meat-eats-resources/>
- Öz, Ö., ve Eder, M. (2012). Rendering Istanbul's Periodic Bazaars Invisible: Reflections on Urban Transformation and Contested Space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36.2, 297–314. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01076.x>
- Özgöl, R. (2019). *Türkiye Gıda Sektöründe Market Zincirlerinin Oligopol Piyasasındaki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Özkaya Özlüer, I. (2016). Hem Obezlik Hem Oblomovluk, Ne Yapmalı? GDO'lardan Şeker Özelleştirmelerine Giden Yol. In *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası*. Tekin Yayınevi.
- Özlüer, F. (2019). Türkiye'de Halkın Gıda Hareketi! Siyasal Temsili Müsterekleştirmek Ve Yabancılaşmayı Aşmak. *Tophum Ve Hekim*, Eylül-Ekim 2019(Cilt: 34 Sayı: 5).
- Öztürk, D. (2018). Mega Projeler, Mini Tarım Alanları. In C. M. Doğançayır ve U. Kocagöz (Eds.), *Mekanda Adalet ve Gıda*. Mekanda Adalet Derneği.
- Öztürk, M., ve Kentel, F. (2018). Domatesin Kokusu ile Gelir Gıda Adaleti. In *Mekanda Adalet ve Gıda*. Mekanda Adalet Derneği.
- Pamuk, Ş. (2009). Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880 – 2000. *Mülkiye*, Cilt 33.(Sayı 262).

- Pamuk, Ş.** (2014). *Türkiye 'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (12th ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Patel, R.** (2007). *Stuffed and Starved: Markets, power and the hidden Battle for the world Food System*. <https://ci.nii.ac.jp/ncid/BB14208124>
- Patel, R.** (2009). Food sovereignty. *Journal of Peasant Studies*, 36(3), 663–706. <https://doi.org/10.1080/03066150903143079>
- Patel, R., ve McMichael, P.** (2009). A political economy of the food riot. In *Palgrave Macmillan UK eBooks* (pp. 237–261). https://doi.org/10.1007/978-1-137-30553-4_13
- Patel, R., ve Moore, J. W.** (2018). *A history of the world in seven cheap things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. Verso Books.
- PBS NewsHour.** (2011). Did food prices spur the Arab Spring? https://www.pbs.org/newshour/world/world-july-dec11-food_09-07
- Petetin, L.** (2020). The COVID-19 Crisis: An Opportunity to Integrate Food Democracy into Post-Pandemic Food Systems. *European Journal of Risk Regulation*, 11(2), 326–336. <https://doi.org/10.1017/err.2020.40>
- Petrini, C.** (2010). *Terra madre: Forging a New Global Network of Sustainable Food Communities*.
- Pişkin, T.** (2022, February 22). Devletin denetlemeyi reddettiği zehir: Glifosatlı tarım ilaçları - Gezegen24. <https://gezegen24.com/turkiyede-glifosat/>
- Pistorius, R., ve Van Wijk, J.** (1999). *The Exploitation of plant Genetic Information: Political strategies in crop development*. https://pure.uva.nl/ws/files/1143389/108828_UBA003000117.pdf
- Polatoğlu, M. G.** (t.y.). Şeker Fabrikaları.
- Pollan, M.** (2007). *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. Perfection Learning.
- Pollan, M.** (2009). *Food Rules: An Eater's Manual*. http://www.georgiahormones.com/uploads/5/2/0/2/52029501/br_food_rules.pdf
- Pothukuchi, K., ve Kaufman, J. L.** (1999). Placing the Food System on the Urban Agenda: The Role of Municipal Institutions in Food Systems Planning. *Agriculture and Human Values*, 16(2), 213–224. <https://doi.org/10.1023/a:1007558805953>
- Pritchard, B.** (2009). The long hangover from the second food regime: a world-historical interpretation of the collapse of the WTO Doha Round. *Agriculture and Human Values*, 26(4), 297–307. <https://doi.org/10.1007/s10460-009-9216-7>
- Prudham, S.** (2004). Poisoning the well: neoliberalism and the contamination of municipal water in Walkerton, Ontario. *Geoforum*, 35(3), 343–359. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2003.08.010>
- Radkau, J.** (2008). *Nature and power: A Global History of the Environment*. Cambridge University Press.

- Raghavan, C.** (1990). *Recolonization: GATT, the Uruguay Round ve the Third World*.
- Renting, H., Marsden, T., ve Banks, J.** (2003). Understanding Alternative Food networks: Exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 35(3), 393–411. <https://doi.org/10.1068/a3510>
- Renting, H., Schermer, M., ve Rossi, A.** (2012). Building food democracy: exploring civic food networks and newly emerging forms of food citizenship. *International Journal of the Sociology of Agriculture and Food*, 19(3), 289–307. <https://doi.org/10.48416/ij saf.v19i3.206>
- Renting, H., ve Wiskerke, J.** (2010). New emerging roles for public institutions and civil society in the promotion of sustainable local Agro-Food systems. *Building Sustainable Rural Futures: The Added Value of Systems Approaches in Times of Change and Uncertainty. 9th European IFSA Symposium, Vienna, Austria, 4-7 July 2010*, 1902–1912.
- Ritchie, M.** (1999). *The World Trade Organization and the Human Right to Food Security*. Quebec, Canada. https://www.iatp.org/sites/default/files/World_Trade_Organization_and_the_Human_Right_t.htm
- Robinson, J.** (2013, June 2). Opinion | Breeding the nutrition out of our food. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com>
- Rocha, C.** (2001). Urban Food Security Policy: the CSE of Belo Horizonte, Brazil. *Journal for the Study of Food and Society*, 5(1), 36–47. <https://doi.org/10.2752/152897901786732735>
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K. J., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, É. F., . . . Foley, J. A.** (2009). Planetary Boundaries: Exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and Society*, 14(2). <https://doi.org/10.5751/es-03180-140232>
- Rose, N.** (2013). Food security, food sovereignty and global governance regimes in the context of climate change and food availability. In *Palgrave Macmillan eBooks*. <https://doi.org/10.1057/9781137006127.0017>
- Rosol, M.** (2011). Community volunteering as neoliberal strategy? Green space production in Berlin. *Antipode*, 44(1), 239–257. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00861.x>
- Rosol, M.** (2019). On the Significance of Alternative Economic Practices: Reconceptualizing Alterity in Alternative Food Networks. *Economic Geography*, 96(1), 52–76. <https://doi.org/10.1080/00130095.2019.1701430>
- Rosset, P.** (2008). Food sovereignty and the contemporary food crisis. *Development*, 51(4), 460–463. <https://doi.org/10.1057/dev.2008.48>
- Ruben, R., McDermott, J., Brouwer, I.** (2020). *Reshaping Food Systems After COVID-19*. Washington DC: CGIAR. <https://a4nh.cgiar.org/2020/04/20/reshaping-food-systems-after-COVID-19/>.

- Rytter, M. J. H., Kolte, L., Briend, A., Friis, H., ve Christensen, V. B.** (2014). The Immune System in Children with Malnutrition—A Systematic Review. *PLOS ONE*, 9(8), e105017. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0105017>
- Sassen, S.** (2003). Globalization or denationalization? *Review of International Political Economy*, 10(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/0969229032000048853>
- Sassen, S.** (2014). *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Harvard University Press.
- Saunders, C., Barber, A., ve Taylor, G.** (2006). *Food Miles - Comparative Energy/emissions Performance of New Zealand's Agriculture Industry*. Lincoln University.
- Schiavon, S.** (2023). Climate Change 2022 - Mitigation of climate change. In *Cambridge University Press eBooks*. <https://doi.org/10.1017/9781009157926>
- Schiff, R.** (2008). The role of food policy councils in developing sustainable food systems. *Journal of Hunger ve Environmental Nutrition*, 3(2–3), 206–228. <https://doi.org/10.1080/19320240802244017>
- Scholte, J. A.** (2000). Civil society and democracy in global governance. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 8(3), 281–304. <https://doi.org/10.1163/19426720-00803004>
- Schuur, E. a. G., ve Abbott, B. W.** (2011). High risk of permafrost thaw. *Nature*, 480(7375), 32–33. <https://doi.org/10.1038/480032a>
- Scott, J. C.** (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press.
- Scott, J. C.** (2008). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press.
- Sen, A.** (1982). Poverty and Famines: an essay on entitlement and deprivation. *Population and Development Review*, 8(2), 418. <https://doi.org/10.2307/1973011>
- Shiva, V. (Ed.).** (2014). *Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar*. (A. Doğan, Trans.) (2nd ed.). Sinek Sekiz.
- Shome, S.** (2014). The social vision of the alternative food movement. In *Oxford University Press eBooks* (pp. 523–542). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195397772.013.010>
- Sinn, H.-W.** (2016). *Yeşil Paradoks: Küresel ısınmaya arz yanlı bir yaklaşım*. (M. E. Dinçer, Trans.) (1st ed.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sion.** (2023). The water footprint of food. <https://h2oglobalnews.com/the-water-footprint-of-food/#:~:text=Animal%20products%20like%20meat%2C%20dairy,the%20crops%20that%20livestock%20eat>.
- Slocum, R.** (2007). Whiteness, space and alternative food practice. *Geoforum*, 38(3), 520–533. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.10.006>

- Smith, M. R., ve Myers, S. S.** (2018). Impact of anthropogenic CO₂ emissions on global human nutrition. *Nature Climate Change*, 8(9), 834–839. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0253-3>
- Smith, N.** (2021). *Eşitsiz Gelişim: Doğa, sermaye ve mekanın üretimi*. (E. Soğancılar, Trans.) (2nd ed.). Sel Yayıncılık.
- Sonnino, R.** (2009). Feeding the City: towards a new research and planning agenda. *International Planning Studies*, 14(4), 425–435. <https://doi.org/10.1080/13563471003642795>
- Sonnino, R.** (2014). The new geography of food security: exploring the potential of urban food strategies. *The Geographical Journal*, 182(2), 190–200. <https://doi.org/10.1111/geoj.12129>
- Sonnino, R.** (2016). The new geography of food security: exploring the potential of urban food strategies. *The Geographical Journal*, 182(2), 190–200. <https://doi.org/10.1111/geoj.12129>
- Sonnino, R., Spayde, J.** (2014) The ‘new frontier’? Urban strategies for food security and sustainability in Marsden, T. and Morley, A. eds Sustainable food systems: building a new paradigm Routledge, London 186–205.
- Sonnino, R., Tegoni, C., ve De Cunto, A.** (2019). The challenge of systemic food change: Insights from cities. *Cities*, 85, 110–116. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.08.008>
- Soysal-Al, İ.** (2020a). *The Nascent March of “New-Generation” Food Initiatives in the Emerging Struggle for Food Sovereignty in Turkey* (Doktora Tezi). Koç Üniversitesi.
- Soysal-Al, İ.** (2020b). The promising momentum and collective practices of the recently expanding network of Consumer-Led ecological food initiatives in Turkey. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. <https://doi.org/10.26650/sj.2020.40.1.0046>
- Spinney, L.** (2020). We need to rethink our food system to prevent the next pandemic. *TIME*. <https://time.com>
- Springmann, M., Godfray, H. C. J., Rayner, M., ve Scarborough, P.** (2016). Analysis and valuation of the health and climate change cobenefits of dietary change. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(15), 4146–4151. <https://doi.org/10.1073/pnas.1523119113>
- Statista.** (2023, September 12). Prevalence of starving people worldwide 2022, by region.
- Steel, C.** (2008). *Hungry City: How food shapes our lives*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB0976480X>
- Stephens, E. C., Martin, G., Van Wijk, M., Timsina, J., ve Snow, V.** (2020). Editorial: Impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agricultural Systems*, 183, 102873. <https://doi.org/10.1016/j.agry.2020.102873>

- Swilling, M., ve Annecke, E.** (2012). *Just transitions: Explorations of sustainability in an unfair world*. Juta and Company.
- Swinnen, J., ve McDermott, J. J.** (2020). COVID-19 and global food security. *EuroChoices*, 19(3), 26–33. <https://doi.org/10.1111/1746-692x.12288>
- Şahin, Ü.** (2022). İklim Krizine Kavramsal Bir Bakış. In D. Bayındır ve M. Yıldırım (Eds.), *Ekoloji: Bir Arada Yaşamın Geleceği*. Tellekt.
- Şık, B.** (2018). *Mutfaktaki Kimyacı* (1st ed.). Doğan Kitap.
- Taguchi, M., ve Santini, G.** (2019). Urban agriculture in the Global North ve South: a perspective from FAO. *DOAJ (DOAJ: Directory of Open Access Journals)*.
<https://doaj.org/article/a6f04070964a44cddbfae9e5b8c854c5>
- Tefft, J. F., Jonasova, M., Adjao, R. T., ve Morgan, A. M.** (2017). Food systems for an urbanizing world. *World Bank, Washington, DC and Food and Agriculture Organization of the United Nations eBooks*.
<https://doi.org/10.1596/32502>
- Tefft, J. F., Jonasova, M., Zhang, F., ve Zhang, Y.** (2020). Urban food systems governance. *FAO and The World Bank eBooks*.
<https://doi.org/10.4060/cb1821en>
- Tekeli, İ.** (2016). *Dünya’da Ve Türkiye’de Kent - Kır Karşılığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları Ve Strateji Önerileri*. İdealKent Yayınları.
- Tekeli, İ., Ataöv, A.** (2018). *Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre: Stratejiler yelpazesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tregear, A.** (2011). Progressing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. *Journal of Rural Studies*, 27(4), 419–430. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.06.003>
- Türkkan, C.** (2018). Feeding the global city: urban transformation and urban food supply chain in 21st-century Istanbul. *Journal of Urbanism*, 13(1), 13–37. <https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1515785>
- Türkkan, C.** (2019). Clean foods, motherhood and alternative food networks in contemporary Istanbul. *Gender, Place ve Culture*, 26(2), 181–202. <https://doi.org/10.1080/0966369x.2018.1552562>
- Türkkan, C.** (2023). *İstanbul’u doyurmak: Gıda iaşesinin politik ekonomisi*. İletişim Yayınları.
- UNEP.** (2016). Resource efficiency ve green economy. UNEP Report.
- UNEP, ILRI.** (t.y.). *Preventing the next pandemic: Zoonotic diseases and how to break the chain of transmission*. Nairobi, Kenya.
- United Nations.** (2023). UN World Water Development Report. <https://www.unwater.org/publications/un-world-water-development-report>
- Van Berkum, S., Dengerink, J., ve Ruben, R.** (2018, January). *The food systems approach: sustainable solutions for a sufficient supply of healthy food*. <https://doi.org/10.18174/451505>

- Vermeulen, S. J., Aggarwal, P. K., Ainslie, A., Angelone, C., Campbell, B. M., Challinor, A. J., . . . Wollenberg, E. K. (2012). Options for support to agriculture and food security under climate change. *Environmental Science ve Policy*, 15(1), 136–144. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2011.09.003>
- Via Campesina. (2002). Proposals of Vi'a Campesina for sustainable, farmer based agricultural production. Bulletin, August. www.viacampesina.org/welcome_english.php3
- Vieira, L. C., Serrao-Neumann, S., Howes, M., ve Mackey, B. (2018). Unpacking components of sustainable and resilient urban food systems. *Journal of Cleaner Production*, 200, 318–330. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.07.283>
- Viljoen, A., Wiskerke, J. S. (2012). *Sustainable food planning: evolving theory and practice: Evolving Theory and Practice*. Wageningen Academic Publishers.
- Vittuari, M., Bazzocchi, G. G., Blasioli, S., Cirone, F., Maggio, A., Orsini, F., . . . De Menna, F. (2021). Envisioning the future of European food Systems: Approaches and research priorities after COVID-19. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 5. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2021.642787>
- Yeatman, H. (2003). Food and nutrition policy at the local level: Key factors that influence the policy development process. *Critical Public Health*, 13(2), 125–138. <https://doi.org/10.1080/0958159031000097625>
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the origins of the European World-Economy in the sixteenth century*. <http://muse.jhu.edu/chapter/949103>
- Walker, R. (2004). *The conquest of bread. A hundred and fifty years of agribusiness in California*. NY: New Press.
- Wallace-Wells, D. (2019). *The uninhabitable Earth: A Story of the Future*. Penguin UK.
- Wallerstein, I. (1999). “Ecology and Capitalist Costs of Production: No Exit.” Pp. 3–11 in *Ecology and the World-System*, edited by Walter L. Goldfrank, David Goodman, and Andrew Szasz. Westport, CT: Greenwood Press.
- Wallerstein, I. (2021). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim*. (T. Birkan, Trans.) (7th ed.). Metis Yayınları. (Original work published 1999)
- Wassink, J. (2018, March). Sea level rise (1.5 mm/year) accelerates. <https://www.delta.tudelft.nl/article/sea-level-rise-15-mmyear-accelerates#>
- Watts, D., Ilbery, B., ve Maye, D. (2005). Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography*, 29(1), 22–40. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph526oa>

- Weatherell, C., Tregear, A., Allinson, J.** (2003). In search of the concerned consumer: UK public perceptions of food, farming and buying local. *Journal of Rural Studies*, 19(2), 233–244. [https://doi.org/10.1016/s0743-0167\(02\)00083-9](https://doi.org/10.1016/s0743-0167(02)00083-9)
- Wegener, J., Seasons, M., Raine, K. D.** (2013). Shifting from vision to reality. *Canadian Journal of Urban Research*, 22(1), 93–112.
- Welthungerhilfe ve Concern Worldwide.** (2022, October). *The 2022 Global Hunger Index: Food systems transformation and local governance*. <https://www.globalhungerindex.org/pdf/en/2022.pdf>
- Weis, T.** (2007). *The global food economy: The Battle for the Future of Farming*. Zed Books Ltd.
- Wekerle, G. R.** (2004). Food justice movements. *Journal of Planning Education and Research*, 23(4), 378–386. <https://doi.org/10.1177/0739456x04264886>
- Welsh, J., ve MacRae, R.** (1998). Food Citizenship and Community Food Security: Lessons from Toronto, Canada. *Canadian Journal of Development Studies*, 19(4), 237–255. <https://doi.org/10.1080/02255189.1998.9669786>
- Whatmore, S., ve Thorne, L.** (1997). Nourishing Networks: Alternative Geographies of Food. *Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*, 235–248. <https://doi.org/10.1002/9780470755716.ch15>
- Wiggins, S., ve Levy, S.** (2008). Rising food prices: a global crisis. *Overseas Development Institute*, London. http://r4d.dfid.gov.uk/PDF/Outputs/ChronicPoverty_RC/bp37WigginsLevy.pdf
- Willenbockel, D.** (2012). Extreme Weather Events and Crop Price Spikes in a Changing Climate: Illustrative global simulation scenarios. *Oxfam International*. <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/10546/241338/4/rr-extreme-weather-events-crop-price-spikes-05092012-en.pdf>
- Wilson, A.** (2012). Beyond Alternative: exploring the potential for autonomous food spaces. *Antipode*, 45(3), 719–737. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2012.01020.x>
- Winter, M.** (2003). Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 23–32. [https://doi.org/10.1016/s0743-0167\(02\)00053-0](https://doi.org/10.1016/s0743-0167(02)00053-0)
- Wittenberg, J., Gernert, M., Bilali, H. E., ve Strassner, C.** (2022). Towards Sustainable urban food systems: Potentials, impacts and challenges of grassroots initiatives in the Foodshed of Muenster, Germany. *Sustainability*, 14(20), 13595. <https://doi.org/10.3390/su142013595>
- Wittman, H., Desmarais, A. A., ve Wiebe, N.** (2011). *Food Sovereignty: reconnecting food, nature and community*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB08182922>
- World Bank.** (2021, Temmuz). *Food Security and COVID-19*.

- World Bank Group.** (2023, March). High and dry: climate change, water, and the economy. *World Bank*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/water/publication/high-and-dry-climate-change-water-and-the-economy>
- Worstell, J.** (2020). Ecological resilience of food systems in response to the COVID-19 crisis. *The Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 1–8. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2020.093.015>
- Wulf, A.** (2016). *The invention of nature: Alexander von Humboldt's New World*. Vintage.
- WWF** (2016). *THE Global Food System: An Analysis*. Metabolic, NL.
<https://www.metabolic.nl/publications/global-food-system-an-analysis-pdf/>
- Yavuz, F.** (2000). Türkiye’de Tarım Politikası. *Journal of the Faculty of Agriculture*, 31. <https://doi.org/10.17097/zfd.77285>
- Yenal, Z.** (2013). Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması. In *Bildiğimiz Tarımın Sonu*. İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. E.** (2022). *Yeni Tarım Düzeni: Pandemi, İklim Krizi ve Gıda Egemenliği* (4th ed.). Sia Kitap.
- Yıldırım, H. H.** (2006). *Yerli ve yabancı indirimli süpermarket zincirleri müşterilerinin bu marketleri değerlemeleri üzerine bir pilot araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, B.** (2019). *Değişen Piyasa Koşullarında Perakendecilerin Yatırım Kararlarına Tüketicilerin Etkisi: Ankara İli Migros ve BİM Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Yıldırım, M.** (2022). Endüstriyel Tarım ve Et Endüstrisinden Çıkış: Hayvan Hakları, Emek, Ekoloji Mücadelesi İçin İmkanlar ve Kısıtlar. In D. Bayındır ve M. Yıldırım (Eds.), *Ekoloji: Bir Arada Yaşamın Geleceği*. Tellekt.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H.** (2023). *Nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Zhu, C., Kobayashi, K., Loladze, I., Zhu, J., Jiang, Q., Xu, X., . . . Ziska, L. H.** (2018). Carbon dioxide (CO₂) levels this century will alter the protein, micronutrients, and vitamin content of rice grains with potential health consequences for the poorest rice-dependent countries. *Science Advances*, 4(5). <https://doi.org/10.1126/sciadv.aag1012>
- Url-1** < <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> >, erişim tarihi 12.04.2020
- Url-2** < <https://ageconmt.com/how-food-and-oil-prices-are-linked/> >, erişim tarihi 18.06.2022

EKLER

EK A: Mülakat soruları.

EK B: Üretici tanıtım formu.

EK A: TÖF'ün pazar araştırması sonuçları.

EK A: Mülakat Soruları

Alternatif Gıda İnisiyatifleri Soruları

1. Örgütünüzün kuruluş hikayesi nasıl? Sizi bir araya getiren motivasyon neydi, ne zaman ve nasıl kuruldu?
2. Tüketim pratiklerine ilişkin itirazınız hangi başlıklarda ortaya çıkmakta? Neye itiraz etmekte ve nasıl bir alternatiflik sunmaktasınız?
3. Üretici / ürün seçim kriterleri nedir ve seçim süreci nasıl gerçekleşmektedir?
4. Örgütün işleyişi ve karar alma mekanizmaları nasıl işlemektedir? (Gönüllülük / profesyonel -ücretli çalışanlar vb.)
5. Yeşil elitizm eleştirisine yönelik kendi deneyimleriniz nasıl? Gönüllü / müşteri profiliniz nasıl?
6. Yerel yönetimin gıda politikalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Genel itibariyle gıda meselesinde yerel yönetimlerin rolünün nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz?
7. İstanbul Gıda Strateji Belgesi'nden haberdar mısınız? Gıda politikalarının belirlenmesi sürecinde yerel yönetimle herhangi bir işbirliğiniz oldu mu?
8. Genel itibariyle gıda sisteminin krizinde temel problemleri nerede görüyorsunuz ve sürdürülebilir bir sistemin inşası için nasıl bir dönüşüm gerekli/ neler yapılmalı?

Yerel Yönetim Departmanları / İştirak Soruları

1. Müdürlüğünüzün/ şefliğinizin faaliyetlerinden bahsedebilir misiniz? Temel faaliyet alanlarınız nedir?
2. İstanbul Gıda Strateji Belgesi'nin oluşturulma sürecinde yer aldınız mı? Bu hedeflerle ilişkili olarak İstanbul Planlama Ajansı ile bir işbirliğiniz oldu mu?
3. Yürüttüğünüz faaliyetler itibariyle yasal / yönetsel sınırlarınız nedir? Bu anlamda mevzuatı nasıl (eksikler, engeller ve fırsatlar neler) değerlendirirsiniz?

Üretici Soruları

1. Ne kadar süredir ve nerede üretim yapıyorsunuz? Üretim yöntemi ve kapasiteniz nedir?
2. Ürettiğiniz ürünleri nasıl satıyorsunuz? Hangi satış kanallarını kullanıyorsunuz?
3. Üretimde veya satışta ya da genel itibarıyla süreçte karşılaştığınız en önemli problemler olarak neleri sıralarsınız?
4. Süpermarketleşme sürecinden nasıl etkilendiniz / etkileniyorsunuz?
5. Alternatif Gıda Ağları aracılığıyla satış yapıyor musunuz?
6. Yerel yönetimin gıda politikalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Genel itibarıyla gıda meselesinde yerel yönetimlerin rolünün nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz?
7. İstanbul Gıda Strateji Belgesi'nden haberdar mısınız? Gıda politikalarının belirlenmesi sürecinde yerel yönetimle herhangi bir işbirliğiniz oldu mu?
8. Genel itibarıyla gıda sisteminin krizinde temel problemleri nerede görüyorsunuz ve sürdürülebilir bir sistemin inşası için nasıl bir dönüşüm gerekli/ neler yapılmalı?

STK Soruları

1. Gıdaya ilişkin bir takım savunucuk faaliyetlerinde bulunuyorsunuz, bu noktada temel faaliyet alanlarınız nedir?
2. Faaliyet alanınıza ilişkin yasal yönetsel problemleri /eksiklikleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Yasal yönetsel bir revizyonu gerekli görüyor musunuz?
3. Yerel yönetimin gıda politikalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Genel itibarıyla gıda meselesinde yerel yönetimlerin rolünün nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz?
4. İstanbul Gıda Strateji Belgesi'nden haberdar mısınız? Gıda politikalarının belirlenmesi sürecinde yerel yönetimle herhangi bir işbirliğiniz oldu mu?
5. Genel itibarıyla gıda sisteminde temel problemleri nerede görüyorsunuz ve sürdürülebilir bir sistemin inşası için nasıl bir dönüşüm gerekli/ neler yapılmalı?

EK B: Üretici tanıtım formu.

**YERYÜZÜ DERNEĞİ TOPLULUK DESTEKLİ TARIM PROJESİ
ÜRETİCİ TANITIM FORMU**

Üretici adı:

(Varsa) Firma Adı:

Üretim yapılan ilçe veya köy:

Açık adres:

Telefon numarası ve e-posta adresi:

Hesap No veya IBAN:

Sipariş için tercih edilen yöntem:

Sorumlu olan üreticinin adı:

Form doldurulma tarihi:

Aşağıdaki bölümlere sığmayan notlarınız için formun sonundaki “notlar” kısmını kullanabilirsiniz ☺

Yeryüzü Derneği Topluluk Destekli Tarım Ekibi

I. Ürün Bilgisi

ÜRÜN ADI	Ürünün Cinsi ve Ebatı	Hangi fiyatla listemizde e yer almasını istersiniz ?	HANGİ AYLAR TEMİN EDİLEBİLİR? (1- 12.ay)	AÇIKLAMA (Ürünle ilgili diğer ayrıntılar)

EK B (devam): Üretici tanıtım formu.

II. Tohumlar ve Fideler

1. Üreticilerin kullandığı tohumların ne kadarı atalık (yerli) tohum?

Kullandığı atalık tohumları nasıl/kimden elde ediyor?

2. Üreticinin kullandığı tohumların ne kadarı ticari tohum? (Hibrid mi)

3. Üreticinin kullandığı tohumların ne kadarı ilaçlanmış tohum?

İlaçlanmış tohum kullanmıyorsa kurtlanmayı nasıl önlüyor?

4. Üretici fidelerini kendi mi yetiştiriyor? EVET / HAYIR
Fideleri hazır alıyorsa nereden alıyor?

Hazır aldığı fidelerin üretim şekilleri hakkında bilgisi var mı? Varsa nedir?

III. Arazi Yönetimi

1. Üretim alanı kaç dönüm?

2. Üretici bu arazide ne zamandır tarım yapıyor?

3. Son 36 ay içinde yapay (kimyasal) gübre, böcek ilacı, mantar öldürücü ilaç veya ot öldürücü ilaç kullanılmış mı? EVET / HAYIR
Evetse hangi ürünlerde ne zaman ne çeşit ve ne kadar kullanılmış?

4. Toprak aşınmasını (erozyon) azaltmak için hangi yöntemler kullanılıyor?

5. Toprak sürülüyor mu? EVET / HAYIR
Evetse hangi yöntem (ler)le?

6. Ekim nöbeti (münavebe/ürün rotasyonu) yapılıyor mu? EVET / HAYIR

7. Budama (meyve ağaçları için) yapılıyor mu? EVET / HAYIR

EK B (devam): Üretici tanıtım formu.

IV. Toprak Verimliliği

1. Hayvan gübresi kullanılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse hangi hayvan ve bu hayvanlar neyle besleniyor?

2. Yeşil gübre (toprağı zenginleştirecek bakla, soya, nohut gibi bitkiler) amaçlı ekim yapılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse ne ekiliyor?

3. Kompost yapılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse tamamen bitkisel mi yoksa hayvan dışkısı içeriyor mu?

Kompost hayvan dışkısı içeriyorsa kompostun hazır olduğuna nasıl karar veriliyor?
(Hayvan gübresi hasattan en az 120 gün önce kullanılmalıdır.)

Ziyaretinizde hazır kompost varsa bir avuç alıp koklayın. Görüntüsü ve kokusu nasıl?

4. Toprak verimini artırmak için başka girdiler kullanılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse ne kullanılıyor?

V. Su Kullanımı

1. Sulama yapılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse su kaynağı ve sulama metodu nedir?

2. Çevrede doğal su kaynaklarını kirletebilecek uygulamalar var mı? (sanayi tesisleri, madenler vb.) EVET / HAYIR

Evetse ne var ve üretim alanına ne kadar mesafede?

3. Su tasarrufu için hangi yöntemler kullanılıyor?

VI. Yabani Otlar

1. Üreticinin başa çıkmakta en çok zorlandığı yabani otlar neler?

2. Yabani otları kontrol altına almak için herhangi bir yöntem kullanılıyor mu?

EVET / HAYIR

Evetse hangi yöntem(ler)?

3. Yabani otları kontrol altına almak için herhangi bir tarımsal girdi kullanılıyor mu?

EVET / HAYIR

Evetse isimleri nelerdir?

EK B (devam): Üretici tanıtım formu.

VII. Böcekler

1. Üretim alanındaki ürünleri inceleyiniz. Ürünlerde böcek veya böcekten kaynaklı hasar var mı? EVET / HAYIR

2. Üreticinin başa çıkmakta zorlandığı böcekler ve bu böceklerin zarar verdiği ürünler hangileri?

3. Böcekleri kontrol altına almak için herhangi bir yöntem kullanılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse hangi yöntem(ler)? (Ör. elle toplama, kardeş bitkiler vb.)

4. Böcekleri kontrol altına almak için herhangi bir tarımsal girdi kullanılıyor mu? (Organik ilaçlar, ev yapımı ilaçlar, geleneksel ve doğal çözümler vb.) EVET / HAYIR

Evetse ismi nedir veya kendi yaptığı ilaçsa reçetesi nedir?

VIII. Hastalıklar

1. Üreticinin başa çıkmakta en çok zorlandığı bitki hastalıkları neler?

2. Üretici bu hastalıkları önlemek veya hastalanan bitkileri iyileştirmek için hangi yöntemleri kullanıyor?

3. Üretici bu hastalıkları önlemek veya hastalanan bitkileri iyileştirmek için herhangi bir tarımsal girdi kullanıyor mu? (Organik ilaçlar, ev yapımı ilaçlar, geleneksel ve doğal çözümler vb.) EVET / HAYIR

Evetse ismi nedir veya kendi yaptığı ilaçsa reçetesi nedir?

IX. Tampon Bölgeler

Civarda ilaçlama yapılıyorsa tampon bölgeye dikkat edilmeli. Standart tampon genellikle 15 metredir fakat şartlara (rüzgar, eğim, ilaçlama şekli) göre değişebilir. Örneğin komşu arazide düşük yoğunluklu ilaçlama yapılıyorsa 8 metre yeterli olabilirken yüksek yoğunluklu ilaçlamada 15 metreden fazla uzaklık gerekir.

1. Üretim alanının komşu arazilerinde ne yapılıyor? (ör. tarım, yerleşim alanı, sanayi, boş, vb)

2. Komşu arazide ilaçlama yapılıyor mu? EVET / HAYIR

Evetse hangi ilaç ne zaman, ne sıklıkta, ne şekilde yapılıyor?

3. Üretim alanının etrafında yeterli tampon bölge var mı? EVET / HAYIR

EK B (devam): Üretici tanıtım formu.

4. Tampon bölgede çalılar, ağaçlar gibi doğal perdeler var mı? EVET / HAYIR

Aşağıdaki sorular vakit yeterse sorulabilirse iyi olur.

X. Biyoçeşitliliğin Korunması

1. Üreticiye ait arazide veya yakında sulak alan veya akarsu yatağı var mı?

EVET / HAYIR

Evetse aşınan toprağın ve organik ilaç kalıntılarının suya karışması nasıl engelleniyor?

2. Üreticiye ait arazide kuşlar ve yaban hayvanlarının doğal yaşam alanı var mı?

EVET / HAYIR

Evetse bu doğal yaşam alanları nasıl korunuyor?

3. Üretici, yararlı böcekler ve arı gibi polen taşıyıcılar için yaşam alanı sunuyor mu?

EVET / HAYIR

Evetse ne şekilde?

XI. Sürdürülebilirlik Hedefleri

Üreticiye aşağıdaki konularda hedefleri olup olmadığı sorulabilir. Üreticinin bu konularda hedefleri varsa aşağıya yazalım.

Toprak: Aşınmayı önleme, organik madde birikimi, yeşil gübre amaçlı ekim, vb.

Su: Verimli kullanım, yağmur suyu toplama, su kaynaklarına bulaşmayı önleme, vb.

Tarımsal girdiler: Kullanımı azaltma, geleneksel ve doğal çözümleri tercih etme, vb.

Biyoçeşitlilik: Yaban hayatı için yaşam alanı sağlamak/korumak

Biyolojik döngüleri desteklemek: Polen taşıyıcılar ve yararlı böcekler için yaşam alanı oluşturmak

Enerji: Verimli kullanım, yenilenebilir enerji, vb.

Atık: Azaltma, yeniden kullanım, geri dönüşüm, vb.

XII. Üreticinin Görüşleri

1. Topluluk Destekli Tarım projesine nasıl bakıyor?

2. Ekolojistlerin kooperatifleşme sürecine nasıl bakıyor?

3. Topluluk Destekli Tarım ekibimiz ile ilgili görüş ve önerileri neler?

Sorumlu olan Türeticinin Notları

Üreticiye ve üretim alanına dair öne çıkan özellikle veya dikkat edilmesi gereken noktalar neler?

EK C: TÖF'ün Pazar araştırması sonuçları (2022).

Çizelge C.1: TÖF'ün Pazar araştırması sonuçları.

Ürün	Semt pazarı (TL)	İBB Üretici Pazarı (TL)	Market (TL)
Patates (kg)	13,00	15,00	9,95
Domates (kg)	12,00 – 15,00	15,00	14,99
Yumurta (adet)	2,00-2,35	2,00 – 2,50	2,35
Salatalık (kg)	7,50	8,00	7,95
Kabak (kg)	10,00	10,00	8,00
Patlıcan (kg)	10,00	10,00	8,99
Sivri biber (kg)	20,00	22,00	15,00
Dolma biber (kg)	16,00	20,00	14,99
Fasulye (kg)	17,50	20,00	15,00
Barbunya (kg)	20,00-22,00	25,00	29,00
Bamya (kg)	20,00-25,00	35,00	40,00
Bezelye (kg)	22,00	25,00	24,00
Limon	23,00	25,00	24,00

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Cansu İLHAN

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2008-2012.
- **Yüksek lisans** : İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir Planlama Yüksek Lisans Programı, 2012-2015.

DOKTORA TEZİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- İlhan, C., Kerimoğlu, E. (2023) “Kentsel Gıda Planlaması ve Politikaları: İstanbul Gıda Strateji Belgesi’ne Yönelik Bir Değerlendirme”, Planlama, 2023. 2023;33(2):340–353 | doi: 10.14744/planlama.2023.60420.
- İlhan, C., Kerimoğlu, E. (2023) “What can municipalities do in shaping the urban food system: Case of İstanbul” AESOP Annual Congress, 11-14 Temmuz 2023, Lodz, POLONYA.
- İlhan, C., Kerimoğlu, E. (2022) “Kentsel Gıda Planlaması ve Politikaları: Üç Büyükşehir Üzerinden Değerlendirme” Dünya Şehircilik Günü 46. Kolokyum, 6-8 Kasım 2022, Eskişehir, TÜRKİYE.
- İlhan, C., Kerimoğlu, E. (2022) “İklim, Pandemi ve Savaşın Gölgesinde Gıda Krizi ve Kent-Bölge Gıda Sistemleri” 21. Ulusal Bölge Bilimi ve Planlama Kongresi, 26-28 Mayıs 2022, Ankara, TÜRKİYE.